

До 15-річчя
історичного факультету Тернопільського
національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

*"На
славу
нашої
преславної
України"*

Т. Шевченко

**УКРАЇНСЬКА
ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА:
ЗАБУТЕ І НЕВІДОМЕ**

Українська історична біографістика: забуте і невідоме

“Українська історична біографістика: забуте і невідоме” – друга частина в українській історіографії комплексна тематична праця, створена авторським колективом наукової школи професора Миколи Алексієвця. Дана спеціальна монографія присвячена дослідженню історії в особах, науковій і творчій спадщині вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів XVII – початку XXI ст., які зробили значний внесок у розвиток і становлення української національної державності. Увагу авторів привернули такі постаті як П. Могила, Г. Сковорода, Г. Хомишин, Ян Амор II Тарновський, М. Драгоманов, С. Качала, А. Горбачевський, М. Грушевський, О. Кисілевська, Б. Лепкий, М. Кордуба, С. Рудницький, В. Старосольський, З. Кузеля, М. Чубатий, К. Студинський, Я. Падох, Є. Олесницький, М. Палій, С. Магальяс, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, М. Рудницька, О. Кандиба-Ольжич, Л. Лук’яненко, Я. Стецько, Л. Крупа, І. Герета.

Видання буде корисним для науковців, котрі цікавляться історією України, проблемами сучасної історичної біографістики, громадсько-культурним і політичним діячам, правознавцям, педагогам, студентам, усім хто не байдужий до минулого і сучасного, до невідомого і забутого в історії нашої країни.

Ukrainian historic biographical study: forgotten and unknown

“Ukrainian Historic Biographical Study: Forgotten and Unknown” Part II is one of the first complex thematic works in the Ukrainian historiography which is created by the team of representatives of the scientific school of professor Alexsiyevets. The specialized thematic monograph is dedicated to investigation of history in personalities, to the scientific and creative heritage of scholars, public and political, cultural figures and statesmen of the XVII – early XXIst centuries who made a considerable output in the development and foundation of Ukraine. The author’s attention is paid to P. Mohyla, H. Skovoroda, Ja. A. II Tarnowski, M. Dragomanov, S. Kachala, A. Horbachevskyy, H. Khomyshyn, M. Hrushevskyy, K. Studynskyy, O. Kysilevska, B. Lepkyy, Ye. Olesnytskiy, M. Korduba, S. Rudnytskyy, V. Starosolskyy, Z. Kuzela, M. Chubatyy, Ya. Padoh, M. Paliy, S. Magalyas, S. Zhuk, A. Richynskyy, U. Samchuk, O. Kandyba-Olhzych, L. Lukyanenko, Ya. Stecko, L. Krupa, I. Gereta.

The edition is useful for the scientists who are interested in the history of Ukraine and problems of the modern historic biographic research, for the public and cultural figures, country scholars, teachers, students and other people who are not indifferent to the past and the present, unknown and forgotten in the history of our country.

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Наукові записки. Серія: історія
Випуск 2

**Українська
історична
біографістика:
забуте і невідоме**

Частина 2

Тернопіль
2008

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с.

Редакційна колегія: д. і. н., проф. *М. Алексієвець*, д. і. н., проф. *Л. Алексієвець*, д. і. н., проф. *Л. Баженов*, д. і. н., проф. *П. Брицький*, д. і. н., проф. *О. Добржанський*, д. і. н., проф. *І. Зуляк* (голова редколегії), д. і. н., проф. *С. Качараба*, д. і. н., проф. *П. Коріненко*, к. і. н., доц. *В. Савенко*, д. і. н., проф. *Б. Савчук*.

Редколегія випуску: д. і. н., проф. *М. Алексієвець* (головний редактор), д. і. н., проф. *Л. Алексієвець* (заст. головного редактора), д. і. н., проф. *М. Бармак* (заст. головного редактора), д. і. н., проф. *В. Ботушанський*, к. і. н., доц. *О. Валіон*, д. і. н., проф. *О. Гомотюк*, д. і. н., проф. *М. Литвин*, д. і. н., проф. *Ю. Макар*, к. і. н., доц. *І. Федорів* (відп. за випуск), д. і. н., проф. *М. Юрій*.

Рецензенти:

<i>Борисенко В. К.</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Кондратюк К. К.</i>	- доктор історичних наук, професор
<i>Михайлина П. В.</i>	- доктор історичних наук, професор

Друкується за рішенням вченої ради Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка від 2 вересня 2008 р. (протокол № 1).

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРИЧНА БІОГРАФІСТИКА У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

Упродовж останнього десятиліття в українській історіографії стали актуальними проблеми відновлення й подальшого розвитку вітчизняної історичної біографістики у контексті процесів національно-державного відродження. Становлення української біографістики на сучасному етапі як історико-біографічного напрямку набуває особливої ваги для сучасного націотворення. Сьогодні, коли Українська держава розв'язує складні завдання творення національної державності, важко переоцінити значення того, що біографічні дослідження виокремлюються як самостійна галузь знань у формуванні новітньої вітчизняної історіографії. Звернення до вивчення історії в особах, наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, які зробили внесок у розвиток української та світової культури, науки й освіти, висвітлення життєвого і творчого шляху, повернення до їхніх праць є особливо актуальним в контексті практичних завдань національно-культурного становлення підвалин незалежної Української держави.

В останні роки стараннями окремих дослідників і подвижників кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка почалося поступове повернення незаслужено замовчуваних та іноді не зі своєї власної вини змушених працювати поза межами України видатних учених світової величини, громадсько-політичних діячів. Завдяки їх зусиллям повертаються імена, що їх тоталітарний режим свідомо вилучив з енциклопедичних видань, шкільних і вузівських підручників. На кафедрі спостерігається системний розвиток наукових біографічних досліджень, повернення реальних осіб та об'єктивної істини до історичного процесу, створення теоретичних і практичних засад української історичної біографістики. Тут створена наукова школа з історичної біографістики, науковцями котрої успішно захищено понад 20 кандидатських дисертацій, проблематика досліджень присвячена переважно життю і творчості визначних українських учених, державних, громадсько-політичних та культурних діячів. А в тому, що викладачі кафедри у результаті своїх багаторічних шукань повернули країні цілу плеяду геніальних українських людей, не може бути й сумнівів. Ось лише деякі імена: Денис Зубрицький, Григорій Квітка-Оснoв'яненко, Іван Горбачевський, Андрей Шептицький, Кирило Студинський, Михайло Грушевський, Володимир Гнатюк, Богдан Лепкий, Мирон Кордуба, Микола Чубатий, Олег Кандиба-Ольжич, Дмитро Донцов, Михайло Брайчевський, В'ячеслав Чорновіл... У рамках роботи Тернопільської школи з української історичної біографістики проведено низку конференцій, присвячених життю і творчості видатних діячів, учених, політиків, видано спеціальні збірники наукових праць. Значним внеском в українську національну історіографію стало видання спеціальної тематичної монографічної праці "Українська історична біографістика: забуте і невідоме". – Перша частина, яка була опублікована в 2005 р. [1].

Перша частина "Української історичної біографістики..." викликала великий резонанс у країні і за рубежом, дала поштовх подальшому поглибленому вивченню історії України в особах, наукової й творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів у контексті визначальних віх української історії. Такий методологічний підхід сприяє індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистостей у світлі епохи. Зауважимо, при цьому, що взагалі, історія нашої країни, кожного напрямку діяльності

є персоніфікованою, бо всі об'єктивні процеси суспільно-політичного розвитку проходять через індивідуальний досвід.

Практика розбудови української національної державності переконливо свідчить про те, що дослідження життєвого й творчого шляху, повернення до їхніх праць та досвіду є надзвичайно злободенним і має неоціненне наукове, політичне й соціальне значення. Відомо, для історичних праць радянського часу були характерними занепад біографістики, що властиве ідеологічно детермінованим суспільствам, перекривлення та спотворення наукової проблематики. За соціалістичної доби, внаслідок цілеспрямованого втручання компартійних органів у діяльність істориків, відбувалося знеособлення історичного процесу, тим самим було штучно звужено тематичні межі дослідження. Нехтування загальноприйнятими принципами історизму та об'єктивності призвело до нівелювання і приниження ролі особи в історії.

Підкреслимо, становлення біографістики як історико-біографічного напрямку набуває сьогодні особливої ваги в контексті сучасних викликів національного державотворення. Практично весь хід історичного розвитку нашої держави, її постійне перебування в минулому під політичним та ідеологічним імперським гнітом призвели до насадження в суспільній свідомості великодержавницької технології, що базувалася на ставленні до українців як до представників другорядної окраїнної національності [2, с. 6]. Таким же залишалося ставлення до Української держави за радянського часу. Ідеологія радянської історіографії дозволяла тільки подавати матеріали про визначних українських діячів у різних енциклопедичних виданнях, та й то з огляду на їх суспільно-політичні погляди й світогляд. Згадки ж про тих, хто працював на благо української національно-державницької ідеї, взагалі не допускали ні в чому. Тоталітарна цензура знищувала повністю навіть великі тиражі, якщо у працях, підготовлених до видання, було згадане хоча б одне не канонізоване ім'я. Результатом розвінчання культу особи Сталіна стала реабілітація жертв тоталітарного терору. Імена ж видатних патріотів України не були реабілітовані навіть після засудження цього культу, коли радянській історії і культурі були повернуті імена багатьох репресованих учених, письменників, художників, артистів, громадсько-політичних й державних діячів. Яскравим свідченням заідеологізованості енциклопедичних видань 70-х – початку 80-х років минулого століття є замовчування прізвищ еліти української національної науки та культури, громадських і політичних діячів, до яких радянська ідеологія міцно прикріпила ярлики “буржуазних” націоналістів.

Зазначимо, що тільки із здобуттям Україною незалежності розпочалося відновлення історичної справедливості для багатьох “забутих діячів”, відродження їхніх імен, проведення повноцінних історичних досліджень, створення праць із біографістики на новітній методологічній й джерелознавчій основі, наукових засадах вивчення конкретно-історичного середовища. Це дало змогу показати історичні постаті в хронологічно-послідовній формі, у їх конкретно-історичному зв'язку і розвитку, через різноманітність зносин із суспільством, виявити причинно-наслідкову наступність, історичну, національну та соціальну обумовленість, психологічний тип особистості. Тільки в умовах новопроголошеної Української держави стали можливими підготовка науково об'єктивних життєписів, відтворення на основі фактів і документів життя й діяльності, історії духовного розвитку особи у зв'язку із суспільними умовами її епохи. Саме після розпаду колишнього Радянського Союзу почався період активізації національної української біографістики, що природно, сконцентрувалося на особистостях, політичних та державних діячів українського минулого, письменників і вчених, представників національного відродження XIX – початку XX ст. й репресованих за радянських часів. Політична ситуація в Україні, яка здобула незалежність, диктувала необхідність шукати історичне підтвердження своїх національно-визвольних змагань, ідеологічно реабілітувати перших осіб у портретному ряду, імена яких були пов'язані зі сферою української державної незалежності та славетного й трагічного історичного минулого, відстоювання ідеї спадкоємності національної історії та культури України від найдавніших часів до утвердження самостійної держави.

Проблема історичної біографістики як галузі історичного знання, на думку автора, актуалізувалася у другій половині 80-х – на початку 90-х років минулого століття, і, як уже зазначено, це було пов'язано, насамперед, із новою суспільно-політичною ситуацією, зверненням до невирішених питань та звільненням від ідеологічних обмежень. Із проголошенням незалежності України розпочався якісно новий етап у розвитку української історичної біографістики, що об'єктивно посіла одне з провідних місць у тематиці історичних досліджень. Оpubліковано біографічні праці про політичних і державних діячів, учасників національно-визвольних рухів, учених, репресованих [3–5]. Останнім часом проведено низку спеціальних досліджень, що розглядають роль особистості в історичному процесі через контекст історичних подій [6–8]. Дослідники заповнюють “білі плями” історії, поліграфісти передруковують видання української діаспори, краєзнавці відроджують історико-біографічні пошуки, бібліотекарі поповнюють жанр бібліографії, творчі колективи нові біографічні енциклопедичні словники [9–11]. Історико-краєзнавчі дослідження зусиллями багатьох ентузіастів сконцентровані на поверненні імен українських і громадсько-політичних діячів на регіональному рівні. Велику увагу приділено справедливому поцінуванню діячів, дискримінованих у радянські часи, висвітленню діяльності визначних українських учених. Дуже важливим є значення видань такого змісту й типу. Вони є скарбницею інтелектуальних надбань, тим своєрідним індикатором духовного потенціалу, який сприятиме утвердженню громадянського суспільства, розбудові демократичної, соціальної і правової Української держави.

Це засвідчує друга частина “Української історичної біографістики: забуте і невідоме” науковців історичного факультету нашого університету. Друга частина біографістики тернопільських дослідників, яку читач тримає в руках, висвітлює життєвий і творчий шлях провідників українського народу, які зробили значний внесок у розвиток і становлення державності України. Увагу авторів привернули такі постаті як П. Могила, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, Б. Лепкий, З. Кузеля, С. Рудницький, Я. Падох, М. Чубатий, О. Кандиба-Ольжич, М. Кордуба, С. Магальяс, А. Горбачевський, Г. Сковорода, Г. Хомишин, С. Качала, О. Кисілевська, М. Рудницька, В. Старосольський, Я. Стецько, Л. Лук'яненко та ін. Особлива актуальність другої частини “Української історичної біографістики: забуте і невідоме” зумовлена поглибленням соціально-економічних реформ, що здійснюються нині в Україні, зростанням ролі й значення історичної науки, покликаної сприяти випрацюванню нового менталітету, формуванню нової громадянської свідомості, щоби прийдешні покоління досягнули велич українського народу на історичному тлі існування людства. У другій частині біографістики подано фактичний матеріал, який характеризує життєвий і творчий шлях означених українських велетів в контексті загальних суспільно-політичних подій в Україні. Запропоноване видання подає уявлення про велич наших національних надбань, про їхню загальнолюдську цінність, про світочів української науки й культури, вітчизняної історії, про ті духовні джерела, які завжди підтримували наш український народ життєдайною силою.

Структура другої частини “Української історичної біографістики: забуте і невідоме” побудована таким чином, аби сприяти вирішенню двоєдиного завдання – подання змістовного фактичного матеріалу про видатних учених, громадсько-політичних і духовних діячів України та його інформаційно-системного аналізу на новій методологічній і джерелознавчій базі.

На нашу думку, вихід у світ нового спеціалізованого видання з проблеми розвитку української історичної біографістики, автори якого – вихованці Тернопільської наукової школи, буде подією для всіх, хто цікавиться історією України, хоче пізнати життя й творчість визначних державних, громадсько-політичних і культурних діячів, однак ці читання набувають винятково важливої ваги з огляду на сучасні завдання розбудови Української держави. Ця праця в умовах національного відродження сприятиме об'єктивному висвітленню історії України в особах, яка нині йде шляхом реформування вищої школи, підвищення ролі науки і освіти у відродженні духовності українського народу.

Сподіваємося, що реалізація нового наукового проекту “Українська історична біографістика: забуте і невідоме” дасть змогу українському і зарубіжному читачеві відкрити нові штрихи у портреті України і водночас піднести на новий щабель розвиток історичних досліджень в нашому університеті.

Видання буде корисним для науковців, котрі цікавляться історією України, проблемами сучасної історичної біографістики, громадсько-культурним і політичним діячам, краєзнавцям, педагогам, студентам, усім, хто не байдужий до минулого і сучасного, до невідомого і забутого в історії нашої країни.

Список використаних джерел

1. Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 352 с.
2. Алексієвць М. Українська історична біографістика: досягнення та перспективи її розвитку в Тернопільському національному педагогічному національному університеті імені Володимира Гнатюка / Вказана праця... – С. 6–10.
3. Визначні постаті Тернопілля. – К.: “Дніпро”, 2003. – 231 с.
4. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки / За заг. ред. Е. Бобчук. – К.: “Рада”, 2003. – 416 с.
5. Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. Буковинці у боротьбі за українську державність (1917–1922 рр.). – Чернівці: “Золоті литаври”, 2007. – 483 с.
6. Алексієвць М. Українська історична біографістика: стан, проблеми та перспективи розвитку // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 3–182.
7. Окаринський В. Постать засновника Тернополя “Іоана з Тарнова” – Яна Амора Тарновського (1488–1561). За матеріалами зарубіжної та національної історіографії // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – 259 с.
8. Чуйко І. Визначний український громадсько-політичний діяч Євген Олесницький (1860–1917): Повернення зі забуття і вшанування пам’яті // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 1. – 371 с.
9. Тернопільський Енциклопедичний Словник / Передмова Г. Яворницького. – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2004. – Т. 1. А–Й. – 696 с.
10. Тернопільський Енциклопедичний Словник – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2005. – Т. 2. К–О. – 706 с.
11. Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: ВАТ ТВПК “Збруч”, 2008. – Т. 3. П–Я. – 768 с.

**Микола Алексієвць,
доктор історичних наук, професор,
Заслужений працівник освіти України,
головний редактор**

СВІТОЧІ ДУХОВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

УДК 94 (477)

Леся Алексієвць

ПЕТРО МОГИЛА В ДУХОВНІЙ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано життєвий і творчий шлях Петра Могили у контексті культурно-освітнього та духовного розвитку України XVII ст.

Ключові слова: Петро Могила, Україна, Київський митрополит, Могилянський Атенеум, Києво-Могилянська академія, православ'я, освіта, література, духовність.

Духовна історія України як сфера, що є особливою, важливою і невід'ємною складовою світовідчуття і світобачення кожного українця, вкючає в себе імена багатьох достойників. Серед найбільш відомих – Петро Могила – церковний і культурно-освітній діяч України XVII ст., Київський митрополит, один з фундаторів національної вищої школи. Безумовно, що його постать привертала і привертає увагу, як сучасників, так і нинішніх дослідників, громадськості. Інтерес до діяльності П. Могили посилюється та особливо актуалізується сьогодні, – у зв'язку із святкуванням 1020-річчя прийняття християнства на українських землях та теперішньою церковно-релігійною ситуацією в Україні, а також у контексті сучасного реформування освіти.

Писати про такі постаті й просто, і водночас складно. Адже можна намагатися проаналізувати спадщину, дати оцінку діяльності, а проте передати велич Духу, силу характеру і провидіння, яке відіграло не останню роль в житті сина молдавського господаря, котрий фактично став одним з великих українців, святим, нелегко. У пропонованій статті спробуємо визначити місце П. Могили в українській історії, базуючись на окремих, найбільш вагомих подіях, як його біографії, так і життєпису тодішньої України, становищі, у якому опинились українська церква, культура, освіта у XVII ст.

Багатогранна постать П. Могили, як людини, котра позначила своїм ім'ям цілу добу в історії України, дала його Першій вищій школі українства, привертала увагу багатьох учених [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10;ін.]. Тому не будемо, у контексті завдань даної статті, детально розглядати його біографію. Проте, зупинимося на окремих, важливих фрагментах. Як відомо, Петро Симеонович Могила (31.12.1596 (10.1.1597) – 1(11). 1. 1647) народився в родині правителя Волощини (1601–1607) та Молдови (1607–1609), навчався у Львівській братській школі та єзуїтському колеґіумі, а згодом західноєвропейських університетах. Щодо останнього, то серед дослідників нема єдиної думки, де саме – називають Сорбону, французький вищий колеґіум Ла Флеш, Замойську академію чи інші навчальні заклади Польщі. При цьому однозначно, що здобув добрі знання, вільно володів грецькою, латинською та іншими мовами, був обізнаний із системою західноєвропейських навчальних закладів, що значною мірою допомагало у його наступній діяльності. У молоді роки П. Могила служив у польському війську, брав участь у Цецорській битві 1620 р., та під Хотином 1621 р. Під час останньої познайомився з українським козацтвом та гетьманом П. Конашевичем-Сагайдачним. Це, очевидно, сприяло його переїзду до Києва. Тут, при підтримці Іова Борецького, П. Могила спочатку став архімандритом Києво-Печерської Лаври (1627), а згодом, з 1632 р. – митрополитом Київським, Галицьким і всієї Руси.

Петро Могила з'явився на культурно-політичному обрії України у період, який можна означити двояко. З одного боку – зміна узвичаєного ритму духовного буття, що зовні виявлялося у оновленні церкви та школи, поступі друкарства, появи нових форм мистецтва й способів мислення, вело до перетворення церковного життя на об'єкт суспільно-політичної

ваги, підштовхувало традиційну та уніатську конфесії до реформувань. З другого – складне становище української громади, угиски православ'я, відсутність власної державності. Тож, за таких умов Петро Могила взявся насамперед за обстоювання прав Української православної церкви. В 1632 р. він добився від короля Владислава IV її легалізації в Україні (“Статті для заспокоєння руського народу”) [11, с. 825]. Зусиллями П. Могили виник гурток вчених і культурних діячів, т. зв. Могилянський Атенеум, до якого входили С. Косов, А. Калнофойський, Т. Земка, І. Трофимович-Козловський та ін. Вони, під керівництвом митрополита, здійснили реформу церковного життя, опрацювали проект “Православного ісповідання віри”, що фактично став першим православним катехизисом, який був прийнятий Собором православних церков у Києві у 1640 р. та в Яссах у 1641 р., а у 1643 р. – остаточно затверджений усіма східними патріархами. Йдучи шляхом упорядкування Уставу церкви та уніфікації обрядовості, ще у 1629 р. перевидав у Львові “Номоканон”, з розгорнутою передмовою та “Літургіон”, які слугували осмисленню Канону, літургії, догматики православної церкви, сприяли її наближенню до народу, а отже, як зазначає З. Хижняк “були націотворчим чинником” [8, с. 373].

З іменем Петра Могили нерозривно пов'язане становлення вищої освіти в Україні, поява колегіуму, згодом академії, якій судилося відіграти значну роль як у культурно-освітньому, так і в суспільно-політичному житті України, здобути світову славу, і продовжити свою діяльність уже в новітній період національної історії [12–14]. Звертаючись до хронології подій, – саме йому належить спочатку заснування школи при Києво-Печерській лаврі (1631 р.), а в 1632 р. – її об'єднання зі школою Київського братства, що успішно діяла на Подолі з 1615 р. [15, с. 86–88]. Так був створений Києво-Могилянський колегіум, що став духовним центром, якого потребували на тоді українці. П. Могила правильно пов'язував занепад православ'я з недостатнім рівнем освіти на українських землях. Можливість же його піднесення, на думку митрополита, була в “заснуванні таких колегій, які б за духом своїм були б суворо православними, а в науковому відношенні не поступалися б найкращим колегіям західноєвропейським і польським” [1, с. 424].

Тому, на відміну від тогочасних шкіл, які мали греко-слов'янський характер, колегіум Петра Могили орієнтувався на латинські. Це був по суті сміливий, революційний крок, адже засадовим щодо системи викладання у створеному православному навчальному закладі брався передовий досвід єзуїтських колегій. Нова школа повинна була відповідати сучасним західним зразкам, здебільшого в польських варіантах, щоб витримувати з ними конкуренцію і давати можливість українській молоді отримувати у себе відповідну, потрібну їй, освіту. До того ж, як вважав Київський митрополит, зорганізована на єзуїтський лад школа могла б стати надійною зброєю для захисту українського православ'я. А бурхливі суспільно-політичні події, загальна народна протидія польсько-шляхетській і татаро-турецькій агресії саме їй вимагали нового мислення та розвитку освіти, доведення її до загальноєвропейських зразків. За таких історичних обставин П. Могила “висуває програму дій яскравого соціально-політичного спрямування: він прагне розбудувати в Києві духовний центр на православних засадах, добитися якнайбільшої незалежності православної церкви, як національної для українців, а також збирає довкола себе інтелектуальну еліту, що групується в Києво-Могилянський Атенеї” [16, с. 153].

Не дивно, що Петро Могила з великою любов'ю і турботою ставиться до колегіуму, будучи його благодійником і щедрим дародавцем, добираючи найкращих викладачів, навчаючи на власні кошти у зарубіжних університетах майбутніх професорів, піклуючись про студентів. “З божою поміччю, – звертався він до своїх вихованців, – постаравшись, в міру слабих моїх сил, на кошт мого родинного майна, відновити гімназію, тобто київські школи, частково вже підупалі й опустілі, я постачав, постачаю і дуже бажаю, за допомогою небесною, до кінця мого життя постачати школи книгами, учителями, засобами для втримання бідних студентів, товаришів ваших і інших потребуючих. При тому я часто думав і турбувався про те, щоб в школах не тільки викладалися зовнішні науки, а, насамперед, наставлялося благочестя, яке повинно вкорінитися і посіятися у ваших молодих серцях, бо

без цього всяка мудрість є глупотою перед Богом, як справедливо вона і називається” [6, с. 86].

Петро Могила дбав про надання статусу колегіуму вищого навчального закладу. Для цього намагався здобути відповідну грамоту від польського короля Владислава IV. Натомість останній під впливом противників православ'я видав у 1635 р. універсал, який обмежував навчання в Київському колегіумі діалектикою, логікою, філософським курсом, без вищого богословського класу [17, с. 128]. Проте, як справедливо зазначив Ф. Тітов, “з такими образливими обмеженнями, встановленими польським урядом, який зі своїх чисто політичних міркувань не бажав допустити перетворення Київської братської колегії в академію, здається не рахувалися на практиці ні сам Петро Могила, ні наступні академічні діячі. Прикладу Могили слідували його послідовники” [18, с. 96]. Університетський рівень Києво-Могилянського колегіуму відзначали його сучасники, власне, уся реальність, незважаючи на залежність отримання офіційно статусу від політичних обставин, твердила, що ще в 30-х роках XVII ст. Україна мала свою вищу школу. Фактично уже тоді Київський колегіум, який протегував П. Могила, був визнаний Університетом чи Академією (офіційно Києво-Могилянська академія – з 1701 р.) [12, с. 51–53, 56]. Так виростав під дбайливим оком митрополита вищий навчальний заклад, що відповідав запитам і потребам духовного життя українців у добу радикальних світоглядних та суспільно-політичних змін, народно-визвольної боротьби, відродження й розвитку Української національної держави періоду Козаччини. Саме цим були визначені завдання Київської вищої школи, її структури та організації навчально-виховного процесу [12, с. 62–64]. “Організована ним (П. Могилою – прим. авт.) школа не пусто носила його ім'я: справді міцно трималася виробленого ним наукового і культурного плану, – писав М. Грушевський. – Її вихованці ... тримались даних ним взірців, як в вихованню молоді, так і в церковній політиці. Аж до останньої русифікації, проведеної при кінці XVIII ст., київська академія, а з нею і східно-українське громадянство, в ній виховане жили спадщиною Могили, його духом. Відти величезне значення його в історії української культури, і незвичайний пієтизм для його пам'яті й імені, що затримується навіть в XIX ст.” [19, с. 100]. Принципово, що П. Могила та його послідовники не звели свого завдання лише до догматичної оборони православ'я, а пішли шляхом освоєння європейської культури і освіти, розуміючи, що лише так можна відстояти національне і культурне майбуття.

Петро Могила відіграв чи не найголовнішу роль у розвитку освіти в Україні напередодні національно-визвольної війни 1648–1657 рр., “вніс небувале пожвавлення в церковне і розумове життя всього народу” [20, с. 240]. “Головна справа його життя, – писав І. Я. Франко, – заснування Києво-Могилянської колегії, яка повинна була стати забралом православ'я і південноруської національності, користуючись тією ж зброєю, якою вівся на них напад з боку ворога, – наукою і просвітництвом” [7, с. 44–45]. Однак культурна діяльність П. Могили не обмежувалась Київським колегіумом та відкриттям колегіумів у Вінниці (1634), Кременці (1636), Гощі (1639). Окрім того, понад 20 років він очолював книговидавничу справу. Відкрив друкарні в Довгому Полі (1635), чим відновив румунське книгодрукування і в Молдові у Яссах (1641). До речі, при його сприянні було засновано першу румунську школу – Слов'яно-греко-латинську академію в Яссах, керував якою колишній ректор Києво-Могилянського колегіуму С. Почаський. Петро Могила сам писав передмови до різних видань, а також книги. Останні – здебільшого релігійного характеру. Це богословські твори – “Євангеліє Учительне” (1637), “Служебник” (1629, 1639), “Хрест Христа Спасителя” (1632), “Анфологійон” (1636), “Євхологійон” (“Требник Петра Могили”, 1646) та ін., численні проповіді, а також полемічні праці. Загалом, П. Могила намагався наблизити релігію до народу й цим шляхом посилити його переконання в необхідності захисту православ'я у складних умовах зростаючої католицької експансії, що загрожувало духовному існуванню українців. З ініціативи та за його участі група київських письменників написала один із кращих творів української полемічної літератури XVII ст. “Літос альбо Камінь ...” (1644). Праці П. Могили, писані слов'янською, українською, польською,

латинською мовами, відзначаються високим літературним рівнем. У них звучали гуманістичні ідеї – розкріпачення людського розуму, інтерес до людини. Це дозволяє ставити автора в ряд із найвизначнішими письменниками першої половини XVII ст. Останнім же, до речі, як і художникам, митрополит всіляко сприяв.

Петро Могила намагався пробудити й надалі підтримувати в громадськості України інтерес до власного історичного минулого. Це завдання розв'язував, насамперед, через друк історичних праць, що вийшли з його наукового оточення, а також – археологічні розкопки, й – реставрацію давніх храмів. Так, зусиллями П. Могили була “викопана з темряви підземної і відкрита денному світлу” [7, с. 46] Десятинна церква (X ст.), відвойовані від уніатів та частково чи повністю реставровані Софійський собор, церкви Спаса на Берестові, Михайлівська у Видубецькому монастирі, церкви у Луцьку, Куп'яничах, ін. Як бачимо, він намагався відновити давні святині, зокрема, Києва, й “разом з тим оживити в народі спогади давнини” [21, с. 115]. Відбудова княжих святинь, унаочнюючи безперервність традицій, перетворювалася на потужну ідеологічну акцію. До речі, саме в цей час вперше фіксується повір'я, що доки в Святій Софії стоїть Непорушна Стіна з Богородицею-Орантою, доти житиме й Київ [22, с. 528].

Суспільно-політичні погляди П. Могили відзначаються дискусійним характером. Так, наприклад, у передмові до “Учительного Євангелія” він виклав і розвинув ідею верховенства влади православної церкви. Водночас характеризував ідеального володаря як могутнього та сильного, який отримує владу безпосередньо від Бога і, відповідно, про свої дії може звітувати лише йому. Склалась думка, що П. Могила не могла влаштувати позиція православної церкви в Москві, зокрема її підпорядкованість цареві. Сам же сенс царської влади розумів у загальному добрі підданих, а щоб його досягти, пропонував цареві радитися у справах з духовними та розумними світськими помічниками. Як бачимо, церкві тут відводиться лиш роль радника. Володаря ж П. Могила закликав бути “батьком на троні, опікуном підданих”, обмежувати себе законами й доброчесністю [5, с. 302–311], які самому ж встановлювати.

Петро Могила – один із перших тогочасних мислителів, яких турбувало питання майбутньої української державності. Зокрема, пов'язував її створення з іншими державами, в яких панувало православ'я. Узагальнивши тогочасні історико-політичні реалії, П. Могила разом з однопдумцями відповідно до України тлумачив Новий Заповіт, а саме ті місця, в яких йшлося про загибель усякого царства і кожного дому, який розколеться в собі. За складних умов іноземного тиску всі чинники – політичного, конфесійного характеру, які роз'єднували та протиставляли різні сили в середині нації, перешкоджали її визвольним змаганням. Тому основною в діяльності П. Могили стала розбудова підвалин духовної єдності українського народу, опору якій мали скласти держава й церква, освітні заклади – школи, колегіуми, академії.

Церковні реформи П. Могили, маючи в основі зміцнення внутрішньо-церковної дисципліни і формування нового покоління церковнослужителів – освіченіших, енергійніших, добре підготовлених, певною мірою перегукуються з тими, котрі наприкінці XVI ст. оздоровили латинський церковний світ. Важливо, що у своїй концепції української національної церкви митрополит підкреслював необхідність зв'язку кожної православної церкви з життям і традиціями окремо взятого народу. Особливе місце він відводив використанню живої розмовної мови, особисто запроваджуючи її у богослужбових текстах та служіннях. По суті, П. Могила провадив роботу, схожу до діяльності західноєвропейських гуманістів. Можна погодитись із думкою, що “відновлена державність – одночасно і певний результат піднесення української суспільно-політичної думки, осередком якої у той час став Київ” [23, с. 79]. Разом з тим, варто продовжити її у тому аспекті, що поряд з іншими діячами, насамперед киево-могилянцями, значну роль у цьому поступі відіграв П. Могила. Хоч, в цілому його погляди та діяльність донині викликають певні дискусії, зокрема, стосовно розуміння і тлумачення ставлення митрополита до питань унії та можливого

об'єднання усіх християнських церков [22, с. 529; 24, с. 188]. Серед основних світоглядних рис П. Могили – екуменізм, релігійна толерантність.

Підготовка еліти, зміцнення церковної дисципліни й ієрархії, на думку П. Могили, повинні були згуртувати українське суспільство, слугувати відновленню державності України [8, с. 373]. За свідченням деяких дослідників, він благословив Б. Хмельницького на визвольну боротьбу, погрожував анафемою тим, хто відмовиться стати під його знамена [25, с. 153]. Тож, коли піднялося Запоріжжя, серед захисників суверенності Батьківщини були киево-могилянці. “Жадоба слави і воїнських подвигів, такі властиві юнацтву, кипіння свіжих, нерозгублених сил, освічене усвідомлення своїх обов'язків перед вітчизною, невимовне бідування її, передсмертне слово Могили, сповнені енергії розуму і волі універсали Хмельницького, нарешті, можливість отримати назву бравого козака – все це разом взяте тягло молодь із мирної обителі на бранне поле, де вирішувалось велике питання: бути чи не бути Малоросії” [25, с. 177]. У тій буремній порі, що насувалася, новому періоді історії України – є частка і Київського митрополита. При цьому, звернемо увагу ще раз, що чи не найбільшою турботою П. Могили залишався колегіум, який на його честь став іменуватися Києво-Могилянським. З цим іменем Академія увійшла в історію та сьогодення.

Масштаб постаті П. Могили відзначали уже сучасники. Так у латиномовній епітафії, складеній на смерть митрополита зазначається:

“Цей ось владика в покорі держав за життя всіх русинів.

Зараз могила сумна й небо тримають його.

Тіло Могили – в могилі, душа ж десь у небі літає.

Світ же і тут, і отам буде йому замалий” [22, с. 526].

Петро Могила яскраво проявив себе в царині освіти, культури, на церковній ниві. Його реформування інституціоналізували церковне життя, сприяли консолідації Київської православної митрополії, в цілому зростанню значення православ'я. П. Могила зумів не лише зміцнити православну церкву, зробити її найавторитетнішою серед східнохристиянських церков, а й визначити пов'язані з нею напрями культури і освіти. Саме завдяки йому стрімко увірвалася в життя українців, згодом всесвітньо відома, Києво-Могилянська академія. Не усі глобальні задуми митрополита здійснилися, натомість його улюблене дітище справило вирішальний вплив на духовну історію нашої країни. Діяльність владики сприяла зміцненню авторитету Києва, фактично повертала місту славу національного центру, створила нові можливості й перспективи в культурі й політиці, певною мірою прислужилася наступному розвитку Українсько-козацької християнсько-демократичної держави, вплинула на духовне майбуття України. І сьогодні Петро Могила, його реформи і розбудови, заслуговують належної уваги і оцінки дослідника, розуміння і врахування сучасника.

Список використаних джерел

1. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1883. – 559 с.
2. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: В 2-х т. – Т. 2. – К.: Тип. С. В. Кульженко, 1898. – 498 с.
3. Голубев С. Т. Киево-Могилянская коллегия при жизни своего fundатора, Киевского митрополита Петра Могилы. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1890. – 23 с.
4. Терновский Ф. Киевский митрополит Петр Могила // Киевская старина. – 1882. – Т. 2. – № 4. – С. 1–24.
5. Костомаров Н. И. Киевский митрополит Петр Могила. – К., 1990.
6. Жуковський А. Петро Могила й питання єдності церков. – Париж: Укр. вільний ун-т, 1969. – 282 с.
7. Хижняк З. І. Києво-Могилянська академія. – К.: Вид-во при Київ. держ. ун-ті видавничого об'єднання “Вища школа”, 1981. – 236 с.
8. Хижняк З. І. Могила Петро Симеонович // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII – XVIII ст.: Енцикл. вид. / Упоряд. З. І. Хижняк; За ред. В. С. Брюховецького. – К.: Вид. дім “КМ Академія”, 2001. – С. 370–374.
9. Семчинський С. В. До дискусії про рік народження Петра Могили // Києво-Могилянська академія в історії України. Тези доповідей міжнар. наук. конф. – К.: НаУКМА. – 1995. – С. 22–24.

10. Алексієвць Л. Києво-Могилянська академія в особах // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. I. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 25–40.
11. “Статті для заспокоєння руського народу” // Довідник з історії України (А–Я) / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 825.
12. Алексієвць Л. М. Києво-Могилянська академія у суспільному житті України і зарубіжних країн (XVII – XVIII ст.ст.). – Тернопіль: Збруч, 1999. – 263 с.
13. Алексієвць Л. М. Києво-Могилянська академія і європейський світ. – Тернопіль, 1999. – 68 с.
14. Алексієвць Л. М. Нові підходи у визначенні ролі Києво-Могилянської академії у суспільно-політичному житті України (XVII – XVIII ст.ст.) // Наукові записки НаУКМА. Серія: Історія. – Київ, 2000. – С. 27–29.
15. Акт о слиянии Лаврской школы со школою Киевского братства (5 января 1632 г.) // Антология педагогической мысли Укр. ССР. – М.: Педагогика, 1988. – С. 86–88.
16. Шевчук М. В. Києво-Могилянськам академія в контексті української культури XVII – XVIII ст. // Філософська і соціологічна думка. – 1992. – № 9. – С. 151–159.
17. Привилей Владислава IV православным, от 18 марта 1635 года // Петров Н. И. Киевская академия во второй половине XVII века. Приложения. – К.: Тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1895. – С. 127–129.
18. Тітов Хв. Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX в.: Збірник АН України; Зб. Історично-філологічного відділу. – Т. XX. – К.: Друк. УАН, 1924. – 433 с.
19. Грушевський М. З історії релігійної думки на Україні. – К.: Освіта, 1992. – 192 с.
20. Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст. – К.: Основи, 1998. – 578 с.
21. Костомаров М. Галерея портретів. – К.: Веселка, 1993. – 326 с.
22. Історія української культури: У п’яти томах. – Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століть. / Гол. ред. Я. Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 2001. – 848 с.
23. Кухта Б. З історії української політичної думки. – К.: Генеза, 1994. – 368 с.
24. Попович М. В. Нарис історії української культури. – К.: “АртЕк”, 1999. – 728 с.
25. Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем Академиею: В 2 ч. – К.: Унив. тип., 1856. – Ч. I. – 370 с.

Lesya Alexiyevets

PETRO MOHYLA IN THE SPIRITUAL HISTORY OF UKRAINE

The paper presents the analysis of Petro Mohyla's life and activity in the context of the cultural-and-educational development of Ukraine in the 17th century.

Key words: Petro Mohyla, Ukraine, Kyivan Metropolitan, Mohyla's Ateneum, Kyiv-Mohyla Academy, Orthodoxy, education, literature, spirituality.

УДК 94 (477)

Василь Погорецький

ЖИТТЯ І ТВОРЧІСТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ІСТОРІЇ

У статті проаналізовано життєвий і творчий шлях славетного українського філософа Григорія Сковорода у контексті духовної історії України.

Ключові слова: Григорій Сковорода, Україна, духовна історія, філософія, культура, Слобожанщина, Біблія, моральне вдосконалення, самопізнання.

Григорій Сковорода – один з найвидатніших сподвижників українського народу, витончений богослов і філософ, талановитий письменник, педагог й музикант, який жив і творив у XVIII ст., в умовах нищення української державності, духовності, зокрема Української Православної Церкви, – викликає значний науковий інтерес. Його богословські, філософські погляди та літературні твори привертали та привертають увагу цілої низки відомих науковців, серед яких бачимо таких несхожих один на одного авторів, як М. Ковалинський, його перший біограф, М. Костомаров, Д. Донцов, М. Грушевський, Д. Багалій, В. Ерн, О. Єфименко, Д. Чижевський, І. Мірчук, В. Радзикович, Л. Ушкалов, В. Шевчук та ін. [1–12].

Особливу увагу в контексті нашої теми викликають такі видання, як “Український мандрівний філософ Гр. Сав. Сковорода” Д. Багалія [5], “Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури” доктора філології Л. Ушкалова [11] і “Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли” сучасного історика, літературознавця та письменника В. Шевчука [12].

У численних дотеперішніх працях Г. Сковорода постає як мислитель-гуманіст у відриві від конкретно-історичних умов, що створює враження про нього як про достатньо абстрактну і соціально пасивну особистість, яка втікала від життєвих труднощів. Його постать заслуговує значного переосмислення, адже залишилася поза увагою дослідників викінчена ним філософсько-світоглядна оцінка діяльності Російської Православної Церкви, яка була в ті часи основним ідеологічним інструментом зросійщення українського народу. Вважаємо, що дослідження його творчості має на сьогодні вагоме наукове і суспільно-політичне значення. У започаткованій статті робиться спроба глибше збагнути складні релігійні та суспільно-політичні процеси на Україні у XVIII ст., безпосереднім учасником яких був Григорій Сковорода, якому випало жити і творити у цей період. Він заслуговує на увагу, передусім, як непересічна особистість, яка намагалася підняти рівень освіти селянства, поліпшити його моральне становище, наповнити духом гуманізму, вказати шлях до порятунку. Г. Сковорода запропонував єдино можливий і особливий на той час шлях духовного визволення українського народу з-під ярма чужинців.

Григорій Сковорода був всебічно обдарованою людиною, знавцем античності й середньовіччя, володів латинською, старогрецькою, старосвєрейською, польською, німецькою, російською мовами. Він постійно вчився, поглиблював свої знання, передаючи їх одночасно іншим – учням, близьким знайомим, випадковим слухачам. Мандруючи Україною і світами, Сковорода цікавився життям, звичаями, мистецтвом, віруваннями інших народів, вкраплював у свої твори враження від спостереженого і почутого. Його літературно-громадську діяльність пронизують важливі соціальні проблеми того часу, пошуку людського щастя, життя людини в гармонії з природою. Д. Чижевський не без підстав стверджує, що Сковорода перебуває у центрі української духовної історії і його “звичайно вважають трохи чи не єдиним представником філософії на українському ґрунті” [8, с. 33].

Народився Григорій Савич Сковорода 3 грудня (22 листопада) 1722 р. у сотенному містечку Чорнухи Лубенського полку (нині – районний центр Полтавської області) у сім'ї малоземельного козака Сави і його дружини Пелагії. Його батьки були чесні, гостинні та побожні. За звичаєм того часу Григорій закінчив початкову 4-річну дяківську школу у рідному селі, і 1734 р. Сава Сковорода з легким серцем відвів свого 12-річного сина до славетної Києво-Могилянської академії [13, с. 4], яка до заснування у Харкові університету (1805 р.) була єдиним вищим навчальним закладом на Наддніпрянській Україні [14, с. 7]. Навчання тривало 12 років, було безкоштовним. До академії приймали юнаків з усіх станів. Проте стипендії не існувало, і учням із бідних родин, які проживали здебільшого в академічній бурсі (гуртожитку), доводилося заробляти на прожиття самим.

Григорій Сковорода легко опановував усі академічні предмети, переходячи із класу в клас: фара, інфіма, граматики, синтаксима, поетика, риторика, філософія. Навчання в класі філософії було перерване – 1741 р., коли він стає співаком придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни й вирушає до Санкт-Петербурга. Учорапнього спудея почало обтяжувати його становище. Хотілося назад – до книг і диспутів, до ще не опанованих філософських та богословських творів, які у Петербурзі нікого не цікавили. Скориставшись першою наданою йому можливістю, 1744 р. Сковорода повертається в академію для завершення повного курсу, пробувши в столиці імперії близько трьох років [15, с. 155].

Та уже влітку 1745 р. він розпочав свою п'ятилітню мандрівку шляхами Європи. Разом із Токайською комісією генерала Федора Вишневського Г. Сковорода вирушив до Угорщини, йому вдалося побувати ще й у Австрії, Словаччині, Польщі, можливо, також у Північній Італії та Німеччині. Учень Сковороди Михайло Ковалинський писав, що в Будапешті, Відні, Братиславі та інших містах його вчитель продовжував своє навчання і “намагався знайомитись найбільше з людьми, що були тоді дуже славні вченістю й знаннями” [16, с. 12]. Деякі дослідники стверджують, що три роки Григорій студіював в університеті у м. Галле (Німеччина), де слухав лекції відомого на той час філософа і фізика К. Вольфа [17, с. 378].

Через три роки розчарований Г. Сковорода повернувся до Києва, сповнений новими враженнями, на Заході він не знайшов духовності, до якої прагнув. Однак досвід життя за кордоном, як і раніше при царському дворі, був для нього дуже цінним. Григорій Сковорода належно ознайомився з основними духовно-філософськими течіями Європи XVIII ст., серед яких найближчими йому виявився німецький протестантський пієтизм. Він, напевно, серйозно вплинув на Сковороду, хоча подібні умонастрої були властиві філософам й раніше. У пієтизмі він, швидше за все, просто впізнав щось рідне і близьке своєму духовному досвідові.

Повернувшись до Києва 1750 р., Сковорода знову опинився перед проблемою вибору життєвого шляху. Якийсь час він жив у своїх приятелів, аж поки наприкінці 1750 р. переяславський єпископ Никодим Срібницький не запросив його на посаду вчителя поетики до місцевого колегіуму. Г. Сковорода підготував курс “Разсужденіе о поезіи и руководство к искусству оной” і розпочав викладати. Однак його розуміння поетичного мистецтва розбігалось зі старими засадами поетики, тому єпископ звільнив його від викладання [11, с. 10].

Григорій Сковорода знову повернувся до Києво-Могилянської академії та почав студіювати богослов'я з осені 1751 р. у префекта академії ієромонаха Георгія Кониського. Втім, навчання у класі богослов'я Сковорода так і не завершив. Як кращого студента академії 1753 р. митрополит Тимофій Щербацький рекомендував домашнім учителем поміщику Степанові Томарі у с. Ковраї на Переяславщині. Таким чином, Г. Сковорода не закінчив останнього богословського класу, тобто повного курсу академії, і до навчання більше не повернувся [18, с. 11].

Із 1753 р., з невеликою перервою, до 1759 р. Сковорода жив у с. Ковраї. Це були чи не найкращі роки у його житті. Перебуваючи серед простого народу, він глибоко проник у його думи й сподівання та почав складати свої “божественні пісні”. Тут у Коврах пізньої осені

1758 р. йому наснився дивний сон, начебто якась сила показала йому різні зваби людського життя по різних місцях: "... Сам же я, з дяконом перед престолом кланяючись до землі, внутрішньо відчував найсолодше задоволення, яке не можу передати. Проте і тут людськими вадами осквернено. Срібллюбство з гаманцем волочиться і, не минаючи самого священика, силою видирає частку. Від м'ясних обідів, які подавалися майже у суміжних з храмом кімнатах, куди із вітваря вело багато дверей, під час літургії запах доходив до самої святої трапези. Тут бачив я отаке жахливе видовище. Коли комусь не вистачало для їжі пташиного чи звіриного м'яса, то вони чоловіка, одягненого у чорну ризу, що мав голі коліна й убогі сандалії, вбитого, тримаючи при вогні, коліна й ікри смажили і м'ясо, зі стікаючим жиром відрізаючи й відгризаючи, жерли; і це робили начебто деякі служителі. Я, не стерпівши смороду й цієї жорстокості, відвернув очі й вийшов. Сон цей не менше насолодив мене, як і налякав" [16, с. 16]. Цей сон, сприйнятий Г. Сковородою за Боже об'явлення, спричинив його "духовне зречення світу" [13, с. 5].

Конфлікт із поміщиком на якийсь час відірвав Григорія Сковороду від Ковраїв. На запрошення друзів й однокласників, які вже обіймали високі церковні посади, він здійснив тривалу подорож до Москви і Троице-Сергієвої лаври, однак відмовився від запропонованих там професорських та інших посад і на прохання Степана Томари знову повернувся до Ковраїв навчати його сина Василя, використовуючи вільний час для самоосвіти і творчості [19, с. 405]. До цих років життя Сковороди належить велика частина поетичної збірки "Сад божественних пісень". У багатьох із них видно глибоку духовну драму людини, що в розквіті сил не може досягнути примирення зі світом несправедливості й фальші, усвідомлюючи, водночас, відносність усього зовнішнього, стороннього для душі. Як поет, він із благоговінням ставиться до всього природного, внутрішньо співпричетного божественним джерелам буття, що відчутне йому в кожній людині і всій природі, але найбільше – у власному серці.

У 1759 р. праця домашнього вчителя у Ковраях для Г. Сковороди закінчилася, і на запрошення білгородського єпископа Іосафа Миткевича, він подався на Слобожанщину, де протягом десяти років з чималими перервами, був викладачем поетики, етики, синтаксими та грецької мови у Харківському колегіумі. Відмінний спосіб його думок, вчення, життя незабаром привернув до нього увагу всього тамтешнього товариства [16, с. 17]. Тут він познайомився і подружився на все життя з учнем колегіуму Михайлом Ковалинським. Дружба ця залишила глибокий слід у житті Григорія Сковороди, породила велику його латиномовну епістолярну спадщину. М. Ковалинський став першим біографом Г. Сковороди, написавши у 1794–1795 рр. "Життя Григорія Сковороди" – перше і єдине достовірне джерело відомостей про життєвий і творчий шлях видатного українського філософа [18, с. 12].

Численні твори Сковороди поділялися на філософсько-богословські та літературні. До харківського періоду життя філософа належать його знамениті "Байки харківські", вступні лекції до курсу етики – "Прокинувшись, побачили славу його" та "Хай цілує мене поцілунками уст своїх!" (1765–1766), трактати і діалоги "Вступні двері до християнської добронравності" (1766), "Наркиз. Розмова про те: пізнай себе" (1767), "Симфонія, названа книга "Асхань", про пізнання самого себе" (1767). Деякі з віршів написано латиною [20, с. 159].

Викладаючи у колегіумі, Григорій Сковорода особливу увагу звертав на вивчення грецької мови і читання стародавніх книг. Улюбленими його письменниками були Плутарх, Філон Іудеянин, Ціцерон, Гораций, Лукіан, Климент Александрійський, Оригон, Ніл, Діонісій Ареопагіт, Максим Ісповідник, та на першому місці завжди була Біблія. Учнівська молодь любила його, але з начальством незмінно виникали суперечки. Схилитися перед вдаваними авторитетами й безграмотними інструкціями Г. Сковорода не збирався.

Єпископ Іосаф, бажаючи втримати Григорія довше при колегіумі, доручив ігумену Гервасієві, як його приятелю, умовляти Сковороду, щоб прийняв чернечий сан, обіцяючи довести його скоро до сану високого духовенства. Він, вислухавши це, щиро обурився і

твердо відповів Гервасієві: “Хіба ви хочете, щоб і я помножив число фарисеїв? Їжте жирно, пийте солодко, одягайтесь м’яко й будьте ченцями! А Сковорода вважає чернецтвом життя незагарбницьке, задоволення малим, стриманість, позбавлення всього непотрібного, щоб набути найпотрібніше, нехтування всіма примхами, щоб самого себе зберегти в цілісності, загнuzдання самолюбства, щоб повніше виконати заповідь любові до ближнього, пошук слави Божої, а не слави людської” [16, с. 18]. Залишивши колегіум, Г. Сковорода відразу вирушив до нового свого приятеля в село Старицю коло Білгорода.

У серпні 1764 р. Григорій Сковорода прибув до Києва. Колишні його співучні і знайомі, що стали ченцями у Києво-Печерській лаврі, умовляли його залишитися з ними, щоб стати стовпом церкви й окрасою обителі. На це він відповів: “Я стовпотворіння помножувати собою не хочу, досить і вас, стовпів неотесаних, у храмі Божому” [18, с. 13]. Відмовився Г. Сковорода і від високих світських посад, від кар’єри, від високих звань та почесностей, і коли одного разу харківський генерал-губернатор Євдоким Щербінін запитав його, чому він, маючи великі здібності, не візьметься за яку-небудь звичайну справу, відповів: “Світ підхожий до театру: аби грати на сцені з успіхом та похвалою, треба взяти належну роль. Актора хвалять не за те, що він грає шляхетного персонажа, а за те, що його гра вміла. Я довго думав про це й, випробовуючи себе, пересвідчився, що на театрі світу не годен уміло зіграти нічого іншого, як тільки незначну, просту, безтурботну й усамітнену особу, саме цю роль я обрав, узяв її собі, та й буде з мене” [13, с. 5–6]. Губернатор, глянувши на нього з задоволенням, полюбив його і сказав присутнім: “Ось розумна Людина! Він просто щасливий; менше було б на світі дурості й незадоволення, якщо б люди так думали” [16, с. 27–28]. Ці епізоди з життя Сковороди стали хрестоматійними, їх часто тлумачили порізно, та безперечним є одне: вчений – філософ і письменник відстоював свою творчу індивідуальність, особисту свободу, не піддаючись спокусам світу [18, с. 13].

Сенс свого життя Г. Сковорода вбачав у скромному житті, стриманості й аскетизмі, “усуненні всього непотрібного для придбання потрібного” [20, с. 158]. Цих незаперечних істин він навчав вихованців Харківського колегіуму, до якого повернувся як викладач Катехізису у додаткових класах для дітей шляхти та інших станів у 1768 р. Та вже наступного року за те, що під виглядом Закону Божого фактично читав курс християнської етики і вчив молодь не релігійним догматам, а шуканню в собі справжньої людини, його було звільнено з викладацької посади.

Григорій Сковорода оселився у селі Гужвинське поблизу Харкова, на пасіці серед лісу, у бідній хатині. Невдовзі він переїхав до маєтку поміщиків Розальйон-Сотальських в село Гусинка Ізюмської округи на Харківщині, де вподобав собі місце на лісовій пасіці. У Гужвинську, що належало поміщикам Земборським, яких він любив за їх добродушність, Г. Сковорода написав перший свій твір у вигляді книги, названий ним “Наркіз, або про те: пізнай себе”. Продовжуючи там же своє життя пустельника, написав він інший твір, під назвою “Книга Асхань, про пізнання самого себе” [16, с. 30]. За спостереженням Михайла Ковалинського Сковорода “завжди віддалявся від знатних осіб, великих товариств і чиновних знайомств; любив бути в малому колі невимушеного спілкування з людьми відвертими; віддавав перевагу чистосердечній привітності перед усякими облесними прийомами, у зібраннях займав завжди останнє місце, нижче за всіх, і неохоче вступав у бесіду з незнайомими, крім простолюдинів” [18, с. 13].

Григорій Сковорода остаточно обрав шлях мандрівного філософа і богослова, так зване чернецтво у світі. Останні 25 років свого життя він мандрував Україною, проповідуючи своє вчення серед народу, відмовляючись від будь-яких викладацьких посад, що йому пропонували. Щорічно влітку Г. Сковорода мандрував Лівобережжям, незмінно відвідуючи Київ і Харків у бідному селянському вбранні, з кількома найнеобхіднішими книжками, серед яких була Біблія, яку він глибоко шанував, усе життя вдумуючись у символічний зміст її слів та образів, і флейта. Наодинці з природою Сковорода віддавався музиці і творенню віршів, що їх як пісні, часто співав [15, с. 159].

Під час мандрівок Слобожанщиною Григорій Сковорода любив зупинятися там, де зустрічав розумних і добрих людей, або тих, що потребували допомоги у перевихованні, підвищенні свого розумового й освітнього рівня. Не припиняв він і приватного навчання молоді. Іноді їздив до Києва та Москви, де працював у монастирських бібліотеках, вивчаючи античну поезію, бував на Воронежчині, Курщині та Орловщині, жив у Таганрозі. Мріяв Сковорода помандрувати і на Кавказ, до свого учня Василя Томари, який там служив, але через слабе здоров'я він відмовився від свого наміру [20, с. 159]. Зупиняючись взимку у когось із друзів, найчастіше у свого улюбленого учня Михайла Ковалинського, Г. Сковорода писав різноманітні філософські і поетичні твори, а також численні листи повчального характеру. Його знала вся Лівобережна Україна від Дніпра до Дону. Скрізь він служив утіленням вищих духовних принципів, праведності і свободи.

На кількарізкові пропозиції опублікувати свої книги, Григорій Сковорода незмінно відмовляв. Однак його праці, які він зазвичай залишав у тому домі, де їх було закінчено, вже за його життя передавали з рук у руки і старанно переписували. Таким чином, літературна спадщина Г. Сковорода поширювалася не тільки в Україні, але і в Росії, Криму, на Кавказі, в Молдові, Угорщині, Румунії, Польщі. Рукописні списки потрапляли у селянські хати і панські маєтки, оселі міщан та духівництва. Пісні “Ой ти птичко жолтобоко”, “Ах, поля, поля зелені” вже наприкінці XVIII ст. вміщували до масових російських пісенників як народні, а сатиричну пісню “Всякому городу нрав і права” у XIX ст. співали сліпі кобзарі на Слобожанщині, на цей час вона вже ввійшла до народного фольклору [20, с. 160].

У 1769–1774 рр. Сковорода створив філософські твори: “Бесіда, названа Двоє, про те, що легко бути блаженним”, “Діалог, або розмова про давній світ”, “Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті”, “Кільце”, “Розмова, що називається Алфавіт, або Буквар миру”. У цих працях за допомогою звертання до біблійних і античних символів та авторитетів, шляхом умовиводів на живих прикладах Григорій Сковорода обґрунтував, що людина повинна бути самою собою і що її цінність визначається не багатством, а моральністю життя. У 1780-х роках з-під його пера вийшла “Книжечка про читання Святого Письма, названа Жінка Лотова”, “Боротьба Архистратига Михаїла зі Сатаною про те: легко бути добрим”, а вже 1791 р він завершив свій останній великий філософський твір “Діалог. Назва його – Потоп зміїний”, що поєднує форми трактату, діалогу, притчі і вірша [15, с. 160].

З листів цього періоду дізнаємося, що у 1789–1790 рр. Сковорода довго і тяжко хворів. Останній рік свого життя він жив у селі Іванівка в маєтку знайомого поміщика А. Ковалевського. Передбачаючи наближення смерті, влітку 1794 р. Г. Сковорода здійснив свою останню подорож до свого давнього учня і друга М. Ковалинського, що жив у селі Хотєво на Орловщині, попрощався з ним і подарував йому частину своїх рукописів. Проживши тут три тижні, вирушив у свою любиму Україну, де вирішив прожити свої останні дні [18, с. 15]. По дорозі на батьківщину, через безперервні дощі, змушений був зупинитися у Курському Знаменському монастирі, де пробув якийсь час.

Проживши в Іванівці місяць, на пропозицію господаря А. Ковалевського, Сковорода виконав передсмертні обряди. Хвороби від старості, дорожньої втоми наблизили його до свого кінця [12, с. 345]. Помер Григорій Сковорода в неділю на світанку 9 листопада (29 жовтня) 1794 р. у с. Іванівка (нині – Сковородинівка Золочівського району) на Харківщині у маєтку А. Ковалевського. За переказами, Г. Сковорода сам викопав собі могилу у саду, переодягнувся в чистий одяг, поклав під голову чернетки своїх творів, накрився свитою і заснув навіки [20, с. 159]. На його могилі, як він і заповідав, було зроблено напис: “Світ ловив мене, та не спіймав” [18, с. 15]. Своім життям він показав: якщо не вимагати від світу багато й неухильно йти за своїм покликанням, то можна, й живучи у світі, бути вільним від нього [15, с. 160].

Збирати й публікувати твори Григорія Сковорода почали лише у середині XIX ст., коли особистість його і творчість стали “часто порівнювати з Сократом” [8, с. 36], і коли вони були гідно оцінені інтелектуалами. У другій половині XIX ст. публікації про Г. Сковороду почали з'являтися і в Західній Європі та Америці. Від кінця XIX ст. інтерес до нього на

Заході стрімко зріс, і вже у 1920–1930-х роках праці про нього доволі рясно з'явилися в Італії, Німеччині, Польщі, Франції, Чехії, Румунії. З 1960-х років цей інтерес перетворився на помітну галузь славистичних студій у всьому світі [11, с. 72].

Ще за життя Сковорода став особистістю легендарною. Історик й етнограф М. Сумцов справедливо зауважив: “Сковорода уособив у собі розумове пробудження українського суспільства XVIII століття”, – і назвав його “мандрівним університетом і академією тодішніх українських поміщиків” [21, с. 4].

На оригінальне філософське вчення Григорія Сковороди вплинули три чинники: антична та середньовічна європейська філософія, вітчизняне просвітительство і народна мудрість. Він створив власну філософську систему, у якій, на думку окремих дослідників, відчутні матеріалістичні тенденції [18, с. 15–16]. Його творчість – це дивовижний синтез філософської спадщини античності з духовно-просвітницьким тлумаченням гуманістичного змісту християнських ідей.

Творчу спадщину Г. Сковорода не можливо осягнути з першого читання, бо його думка проникала у такі глибини пізнання, яких ще не чіпала наука. Він був світильником, що йшов попереду всіх, випереджаючи час, відкриваючи шлях до істини. Основою його філософської системи є вчення про три світи і дві натури. Правда для нього відкривається символічно перш за все у Біблії: “Чи не прекрасний храм премудрого Бога є світ цей? Є ж три світи. Перший є всезагальний і світ населений, де живе все народжене. Цей, складений із незліченних світ-світів, і є великий світ. Інші два часткові і малі світи. Перший – мікрокосм, тобто світик, малий світ або людина. Другий світ символічний, тобто Біблія” [22, с. 142]. І далі Г. Сковорода продовжив розвивати свою думку: “А Біблія є символічний світ, тому що у ній зібрані небесних, земних і глибинних створінь фігури, щоб вони були монументами, які ведуть нашу думку у поняття вічної природи, прихованої у тлінній так, як малюнок у фарбах своїх” [22, с. 142].

Сковорода твердив: “Увесь світ складається із двох натур, одна видима, а друга невидима. Видима зветься жива істота, а невидима – Бог” [22, с. 175]. Тобто він відповів на питання, чим є ці світи, натури, які знаходяться одна біля одної, утворюючи нерозривну і цілісну єдність, і що саме “ця невидима натура, чи Бог, все живе проходить і утримує, скрізь завжди є, був і буде” [22, с. 175]. Залежно від властивостей багатоманітного світу невидиму природу характеризує істина, суть, розум, любов, вічність, безконечність, форма, закономірність, духовна людина та ін. Разом з тим, Г. Сковорода рішуче заперечував злиття Бога і світу, бо в цьому він вбачав шлях до безвір'я. Шлях, який не дасть змоги людині відкрити у собі високоморальну людину, під якою мислитель розумів не її тілесну організацію, а її дух, свідомість, волю, готовність утверджувати правду на засадах добровільності і внутрішніх переконань.

Теорія двох натур є основою філософської концепції Сковорода в поглядах на безмежний всесвіт – макрокосм, мікрокосм та світ символів – Біблію. Кожен із цих світів має внутрішню, духовну та зовнішню матеріальну природу. Саме духовна природа і є тією божественною природою, творчим началом всього суцього. Він займав чітко виражену моністичну точку зору у філософських роздумах про Бога, світ і людину Г. Сковорода проголосив невидиму природу або Бога – головною природою, а видиму природу – нижчою, похідною від творчого начала верховної духовної субстанції. Таким чином, ідея Бога у світогляді Григорія Сковорода – спроба осмислити верховну духовну субстанцію, як сутність всіх речей і явищ, в тому числі одухотвореної людини, з позицій досягнень тогочасної науки і передусім філософської думки, що заклало основоположницькі принципи релігійної філософії і не втратило свого гуманістичного значення по сьогоднішній день.

Оскільки Біблію Сковорода бачив як світ символів, то звершення цього світу і є людина. Йдеться про людину вічну, нетлінну, з часткою Бога, маємо тут ідею людини божественної, відтак приймається думка, що людину створено за Божим образом та подобою, але не зовнішньо, а внутрішньо, бо Бог зовнішності не має. Самопізнання й зумовлює розуміння тієї внутрішньої людини в собі. Тим-то пізнання себе кладеться в

початок моральної системи Григорія Сковорода, яка бачиться дорогою. Він вважав, що перш ніж пуститися в дорогу, треба пізнати себе. Тому внутрішню людину Сковорода називав істинною: “Пізнати самого себе, і відшукати себе самого, і знайти людину – одне і те ж. Але ти себе не знаєш і не маєш у собі людини, в якій є очі й ніздрі, слух та інші відчуття; як же тоді можеш розуміти й знати свого друга, коли сам себе не розумієш і не маєш? Слухай, що каже істинна людина тому, хто хоче її знайти і пізнати” [18, с. 155].

Внутрішня людина і є присутністю Бога в оболонці земного тіла, але її треба пізнати і відкрити в собі: “Оця людина складає все! Вона-бо утверджує твої плотські руки й ноги. Вона голова й сила очей твоїх та вух” [18, с. 163]. Саме до цього божественного начала й потрібно наближатися. “Але коли не наблизитися і не співпряжешся з тим, хто є твоїй голові головою, то залишишся мертвою тінню і трупом. Коли є тіло над тілом, тоді є й голова над головою і вище старого нове серце” [18, с. 164]. Відтак не в посудині суть, а в тому, що ту посудину наповнює. Отже, тіло в людини є тлінне і духовне, а пізнання себе – це збагнення Бога, адже “істинна людина та Бог є те саме” [18, с. 168], а “Господь і Дух, що плоті та кісток не має, і Бог – все це одне” [18, с. 168]. Тим-то внутрішня людина уподібнюється до душі: “Душа – це справжнєєство, і суцця справедливність, і сама есенція (як кажуть), і зерно наше, і сила, в якій тільки і є життя та існування наше, а без неї ми є мертва тінь” [18, с. 169]. Ця людина вічна і уподібнюється до зерна, в якому заховано код рослини для її нового проросту. Відтак Г. Сковорода підсумував: “Чого більше печалитися тобі, душе моя? Нащо тепер турбувати мене? Пізнаєш ти уже в собі людину, і сила її безмежна. Уповай же на неї, коли пізнала її і точно знаєш її. Вона голова твоя в тобі під виглядм твоєї плоті і крові. Спасіння лиця всього твого і Бог твій!” [18, с. 178].

В останньому своєму філософському творі “Діалог. Назва його – Потоп зміїний”, у якому розмовляють Душа і Нетлінний дух, Григорій Сковорода говорив, що самопізнання – це “прозріти заховану у тілі своєму вічність і наче іскру у попелі своєму викопати. Ця іскра – інші світи, і ця зіниця думки приводить у них вічність” [22, с. 143]. Зразком і образом істинної людини бачиться Ісус Христос. Тому ж, хто дивиться на “плотську завісу”, не бути людиною і вона не перетвориться із земної в небесну, доки не побачить Христа. Той і пізнає, що таке істинна людина, а коли плоть і кров триматимуть його серце ніколи не прозріє. “Істиною не була плоть ніколи. Плоть і фальш – одне і теж. А хто любить цього ідола, і сам такий же. А коли плоть є фальш і пустота, тоді вона не є людина” [22, с. 171].

Роздумуючи про чесноти як компонент виховання внутрішньої людини, Г. Сковорода в листі до Михайла Ковалінського писав так: “Чесноти в повному розумінні – це ті, господарем яких є сам суцций, або Бог. Такі: віра, надія і найвеличніша з усіх і безкінечка любов. Бо сам Бог називається любов’ю. Всі вони без кінця творять. Властивість віри – помічати або розуміти, а чим більше хто помічає, тим більше плекає надії, а чим більше плекає надії, тим полум’яніше любить, з радістю творить добро, безмежно і безмірно, наскільки це можливо” [22, с. 266–267]. Внутрішня людина, сполучаючись із Божою присутністю в людині, обов’язково має ставати добротворною, адже сам Бог – добротворець. Для цього необхідно, щоб воля Божа стала єдиним керівником людини. Так завершив Сковорода коло своїх думок, адже він пройшов довгий шлях шукання Бога і відчув Його силу в собі в тих переживаннях, що заповнили серце любов’ю до світла, людей та природи, подарували йому радість, красу і надію.

Основою його світогляду була релігійна віра, у якій він вбачав духовну силу морального загартування людини, ідеальний взірць самовдосконалення особистості. На відміну від західно-європейської раціоналістичної філософії, що відокремила Бога від людини і природи, розчинила його у неосяжному космосі, тобто перетворила сутність Бога як Святого Духа у поняття, Г. Сковорода вбачав у Богові невидиму натуру, що проникає й утримує все творіння, усюди і завжди був, є і буде. Бог не тільки зовні, а і в середині всього, всюди і ніде зокрема, дає життя духові нашому, благодать серцю, чистоту думкам. Бог є істина всього, закон, голос суцього. “Царство Боже в середині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного. Це і є безперервна погожість та сонце, що не заходить,

темінь сердечної прірви освічуючи. Хвала блаженному Богові!” [18, с. 140]. І тому він зворушливо повчав: “Не шукай щастя за морем, не проси його в людини, не мандруй планетами, не тягайся палацами, не плазуй землею кулею, не блукай Єрусалимами ... За золото можеш придбати село, річ важку, але обхідну, а щастя, як річ найнеобхідніша з необхідного, завжди і всюди дається дурно” [18, с. 140]. Отже, щастя залежить від Бога і дається Ним для всіх.

Григорій Сковорода мав дві ідеї, не підрядні одна до одної, а взаємопов’язані, тобто душевний мир мав похідним щастя, а щастя – душевний мир як передумову. Він вважає, що “премилосердна природа всім без винятку душам відкрила шлях до щастя” [18, с. 329], бо добрий кінець – це і є щастя. Загалом свою науку про щастя Сковорода переконливо завершив словами: “Хто з Богом згідніший, той мирніший та щасливіший” [18, с. 417]. Висновок із цього такий: “Тепер розуміємо, в чому полягає наше істинне щастя. Воно живе у внутрішньому мирі серця нашого, а мир у погодженні з Богом” [18, с. 345].

Григорій Сковорода упевнений у досягненні щастя через моральне вдосконалення кожної людини. Єство внутрішньої людини – Бог. Тому пізнати Бога, значить пізнати самого себе, служити Богові – служити собі самому. Любов до Бога є одночасно любов’ю до самого себе. Ця любов розкривається через образ джерела чистої безодні, серця. У центрі філософського вчення Григорія Сковороди стоїть людина. Головним у психічному житті людини є не її теоретичні, пізнавальні здібності, а глибше за них емоційно-вольове єство людського духу – серце людини. Із серця піднімаються, виростають і думки, і стремління, і почуття. “Щастя в серці, серце в любові, любов же – в законі вічного” [18, с. 140].

Своєю “філософією серця” Сковорода розкрив християнсько-неоплатонічне вчення про серце. Саме сприйняття українською культурою цієї концепції прямо і безпосередньо зв’язане із хрещенням Київської Русі. “Філософія серця” – вчення, яке виражає специфіку українського світобачення, основні найпримітніші характеристики національного світогляду та національної психології.

На філософську концепцію Григорія Сковороди вагоме значення мали конкретно-історичні умови розвитку України у XVIII ст., боротьба українського народу проти соціально-економічного, політичного та національно-духовного гніту, проти самодержавної тиранії та деспотичного свавілля. Такому періодові української історії він протиставляв ідеал суспільства, заснованого на “сродній праці”, на забезпеченні всім щастя як насолоди працею за покликанням. Саме зі вченням про “сродню працю” пов’язаний найважливіший його внесок в історію філософської думки. “Праця – живий і невисипущий рух усієї машини, доки не довершиться справа, що сплітає творцеві своєму вінець радості. Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці роблячи її солодкою” [18, с. 419]. Такі погляди Сковороди, який жив у здагоді з власним вченням, полягають в тому, що він спирався не стільки на аналіз соціального розвитку, економічних факторів суспільства, скільки на раціональне осмислення гуманістичної сутності суперечностей людини і світу, протиборствуючих начал в самій людині.

Зміст творів Г. Сковороди показує, що він дивився на світ очима філософа, абстрагуючись від конкретних соціально-політичних подій. Адже у його творах немає жодного натяку на страшні для України події, хоч на його очах російський уряд посилював колоніальний наступ на українські землі, знищував залишки української автономії. У 1764 р. було скасовано гетьманство в Україні, у 1765 р. ліквідовано слобідські козацькі полки. У 1769 р. вийшов указ Синоду про вилучення у населення українських букварів та українських текстів церковних книг. У 1775 р. набув чинності царський Маніфест про ліквідацію Запорізької Січі і приєднання її території до Новоросійської губернії [23, с. 193]. Україна перетворилася на звичайну провінцію Російської імперії. Але, водночас, Сковорода найсамобутніший український мислитель академічної фази українського національного відродження, яскравий виразник української духовної культури і філософії, яка відповідала європейській тенденції розвитку. Дійсно, критика суспільно-політичного ладу велася ним у

морально-етичному плані, без виразного соціального забарвлення. Проте не слід недооцінювати її суспільного ефекту.

Зовсім несправедливо буде приписувати Григорію Сковороді лише пасивний протест проти існуючого ладу, проповідь смирення і задоволення своїм життям. У нього проявлялися й активніші заклики до боротьби зі злом і перемини життя. До свого учня Михайла Ковалинського він писав: “Пам’ятай, що наше життя – це безперервна боротьба” [22, с. 293]. І у назвах, і у змісті його філософських трактатів фігурує слово “боротьба”, котре треба розуміти не лише як алегоричну боротьбу двох начал в душі людини, а і як боротьбу з негативними явищами тогочасної дійсності.

Григорій Сковорода повів витончену боротьбу проти імперської церкви, яка була ідеологом російського самодержавства. Та й взагалі “у відношенні своєму до Церкви Сковорода відчував велику трудність” [6, с. 573], що поступово вилилося у специфічне протистояння. “Представники тодішньої православної церкви – попи та ченці – всю свою увагу звертали виключно на зовнішній бік християнства – догматику, обряди таїнства, а не на етику. Вони не могли впливати позитивно на суспільство і прикладом свого життя, бо жили так, як і все суспільство, нічим не відрізнялися від нього. Наукових інтересів в суспільстві майже не було. Скрізь панували гроші та пошана до них, але ні в якому разі не вищі інтереси: інтереси науки, письменства, філософії, мистецтва” [5, с. 20]. Ось такий невтішний стан був на Україні в часи життя і діяльності Григорія Сковороди.

Тому він не міг мовчати, а висловлював протестне ставлення стосовно церемоніальної практики російської церкви, яка будь-яку незгоду з їх тлумаченням обрядовості оголошувала ерессю. Так, за Петра I еретичною була оголошена вся Українська Православна церква, і Москва присвоїла собі право претендувати на єдиний всесвітній церковний обряд. Сковорода зазначав: “Вже стільки віків мудруете у церемоніях, і який плід, крім самих розколів, марновірства і лицемірства” [18, с. 224]. Він категорично виступав проти зросійщення української обрядовості і тому не дотримувався церковних ритуалів. “Так я ж вам кажу: киньте їх! Вони тепер не що інше як пустота й мерзота переді мною” [18, с. 224], – такі рішучі слова вкладав Г. Сковорода в уста Божі.

У своїй творчості він вдавався до символів і алегорій. І це зрозуміло, адже необхідно враховувати ті історичні обставини, у яких Григорій Сковорода жив і творив. Це була Україна, яка після Полтавської битви 1709 р. втратила свою автономію і стала цілком підлеглою територією Російської імперії. У таких умовах відкрито виступати проти поневоловачів було неможливо, адже засуджувалася навіть сама думка про незалежність України, а в церквах священники проголошували анафему гетьману Івану Мазепі [24, с. 12].

Православна Церква того часу, яка вважалася для народу взірцем святості, використовувалася Російською імперією для руйнування національної свідомості українців. У таких умовах Григорій Сковорода знайшов єдино правильний вихід – оголосив свою опозиційність стосовно офіційної православної церкви, яка стала на шлях цезаропапізму, коли згідно закону церква повністю підпорядковувалася державі [25, с. 187]. Далі, Сковорода висунув свою філософську концепцію проте, що зберегти свою духовність від засилля імперської церкви можна лише заглибившись в самого себе, бо “насіння всіх наук ховаються всередині людини, тут приховане їхнє джерело” [18, с. 367]. Він вважав, що сили для боротьби зі злом є у самій людині, вони дані їй природою, треба їх тільки виявити, тобто пізнати, знайти самого себе [18, с. 340].

У трактаті “Боротьба Архистратига Михаїла зі Сатаною проте: легко бути добрим”, Григорій Сковорода висунув поняття боротьби, котре потрібно розуміти не лише як алегоричну боротьбу двох начал в душі людини, одне з яких відкриває шлях до Царства Небесного, а друге – до пекла, а й як боротьбу з цілком реальними явищами тогочасної дійсності. Він, характеризуючи соціально-психологічну ситуацію в Україні, порівнював її з лівовою огорожею: “Лев дрімучу діброву з хащами її загороджує, давши їй одні ворота, де й сам поблизу таємно живе. Загороджує ж не стіною й ровом, а своїм слідом. Як лиш голодний, так і заревів. Звірі, затремтівши, шукають порятунку і, примчавши на рятівну

стежку, відскакують назад від лівового сліду, що дихає у їх чуття нестерпним жахом і перегороджує шлях. А злякавшись там, де страху не було, шукають безпечного шляху доти, поки наблизяться до воріт, де справді немає сліду і невідчутний справжній жах. Тут ловляться. Ось ворота пекла! Тут усього світу вихід і кінець” [22, с. 67–68]. Так російський царизм, як той голодний лев, причаївшись, жорстоко і підступно знищує український народ, його мову, культуру і релігійну обрядовість.

Григорій Сковорода, як пророк, вказував, що є рятівний вихід з цього пекла : відкинути страх, накинута завойовниками, уникати його пасток, всю надію покладати на Бога, а ідею незалежності виношувати в своєму серці, і за сприятливих умов ця ідея в благословенний Богом час проросте в свідомості українського народу. “Терплячі ж оновлять міць Господа, закрилатіють, як орли, підуть і не втомляться, попрямують і не зголодніють” [22, с. 69]. У цих пророчих словах Григорія Сковороди криється щаслива доля в майбутньому для України. І це пророцтво зрозуміли нові постаті української духовної культури: Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Михайло Грушевський і заохочені вченням Сковороди, уже не в алегоричній формі, а відкрито будили поневолену Україну до волі. І вона таки збулася і воскресла як незалежна держава у 1991 р.

Підсумовуючи, слід наголосити, що Григорій Сковорода зробив величезний внесок у розвиток української освіти, культури, літератури, філософії, богослов'я та історії. Окрім того, що дуже важливо, він залишив нам повчальний урок свого подвижницького життя, адже Г. Сковорода жив так, як учив. Йому випало жити і творити у найтяжчі часи поневолення українського народу, коли Україна як держава і навіть як окрема територія перестала існувати. Здавалося, що вся славна історія князівської і козацької доби відходить у незворотне минуле, розтоптана державність, українські степи вкрилися могилами, на територіях колишньої козацької держави будувалися нові російські міста, школи і церкви, скрізь розставлялися російські управлінські кадри. І в цю епоху руїни приходять у світ Григорій Сковорода як український пророк, який запропонував єдиний можливий на той час, унікальний і мирний шлях порятунку: не сприймати в своє серце, в свою свідомість рабського стану. Зберегти в собі людську гідність вільної людини, у якій живе дух Божої благодаті.

Своїм життям і творчістю Г. Сковорода розвінчав усю ідеологічну систему російського самодержавства і його прислужницю Російську Православну Церкву, які прикриваючись іменем Божим три століття проклинали мазепинство, а, отже, проклиналися сама думка про незалежність України. Заради поневоленого українського народу, він відмовився від свого особистого благополуччя: так і не закінчив Києво-Могилянської академії, залишившись “вічним студентом”, відмовився від будь-яких викладацьких посад, що йому пропонували, стверджуючи “моя доля з голяками”, – остаточно обравши життя мандрівного богослова, філософа і вчителя, у бідному селянському вбранні пішов у гущину народного горя і неволі, щоби просвітити своїм життям і творчістю шлях до Бога, шлях до волі.

Отже, заслуга Григорія Сковороди, насамперед, у тому, що він вказав на важливі соціально-етичні проблеми і проклав орієнтири до їх вирішення. Сковорода став фундатором української філософії серця, одним із найглибших поетів-містиків, найвизначнішим християнським філософом, талановитим педагогом і музикантом, витонченим богословом і великим патріотом. Він ще за життя став легендарною особистістю. Без перебільшення Григорія Сковороду можна назвати батьком української духовної історії.

Список використаних джерел

1. Ковалинський М. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Г. Вибрані твори: У 2 т. – К., 1972.
2. Костомаров М. Руська історія в життєписах її найвизначніших діячів. – К., 1993.
3. Эрн В. Григорий Саввич Сковорода. Жизнь и учение. – М., 1912.
4. Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991. – 343 с.
5. Багалій Д. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. – К.: Оріє, 1992. – 472 с.
6. Эрн В. Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – Минск–Москва, 2000. – 592 с.
7. Єфименко О. Історія українського народу. – К.: Либідь, 1990. – 510 с.
8. Чижевський Д. Філософські твори: у 4-х томах / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1. – К., 2005. – 402 с.

9. Мірчук І. Г. С. Сковорода. Замітки до історії української культури. – Прага, 1925. – 247 с.
10. Радзикович В. Сковорода // Історія української культури / За заг. ред. І. Крип'якевича. – К.: Либідь, 1994. – 656 с.
11. Ушкалов Л. Сковорода та інші: Причинки до історії української літератури. – К.: Факт, 2007. – 552 с.
12. Шевчук В. Пізнаний і непізнаний Сфінкс: Григорій Сковорода сучасними очима: розмисли. – К.: Пульсари, 2008. – 528 с.
13. Сковорода Г. Вибрані твори в українських перекладах / Упоряд. текстів, передм. та прим. Л. Ушкалова. – Харків, 2003. – 144 с.
14. Сковорода Г. Сад божественных пьсней / Упоряд., авт. передм. та прим. Б. Деркач. – К., 1988. – 319 с.
15. 100 найвідоміших українців / Під заг. ред. Ю. Павленка. – К., 2005. – 640 с.
16. Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів, 1995. – 528 с.
17. Історія України в особах: IX–XVIII ст. / В. Замлинський (кер. авт. кол.), І. Войцехівська, В. Галаган, Н. Герасименко, О. Гуржій та ін. – К., 1993. – 396 с.
18. Сковорода Г. Твори у двох томах. Т. 1 / Передм. О. Мишанич. – К., 1994. – 528 с.
19. Склярєнко В., Харченко Т., Очкурова О. 100 знаменитих людей України. – Харків, 2005. – 511 с.
20. 100 видатних українців / Автори статей: Н. В. Астапенко, О. К. Барашкова, А. В. Дарибогова, Л. М. Дідух, А. Г. Збанацький та ін. – К., 2006. – 496 с.
21. Визначні особистості в історії України: У 2 ч. / Упоряд. Т. Ковтунович. – К., 2004. – Ч. 2. – 128 с.
22. Сковорода Г. Твори у двох томах. Т. 2: Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи. – К., 1994. – 480 с.
23. Петровський В., Радченко Л., Семененко В. Історія України: Неупереджений погляд: Факти. Міфи. Коментарі. – Харків, 2007. – 592 с.
24. Сергійчук В. Нескорена Церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – 494 с.
25. Зуев М. История России с древности до наших дней. – М., 2005. – 928 с.

Vasyl Pohoretskyi

HRYPHORIY SKOVORODA'S LIFE AND ACTIVITY THROUGH THE UKRAINIAN SPIRITUAL HISTORY

The paper presents the analysis of the life and activity of Hryhoriy Skovoroda, the famous Ukrainian philosopher, in the context of the Ukrainian spiritual history.

Key words: Hryhoriy Skovoroda, Ukraine, spiritual history, philosophy, culture, Slobozhanshchyna, Bible.

УДК 94 (477.8)

Василь Погорецький

ЕПИСКОПСЬКЕ СЛУЖІННЯ ГРИГОРІЯ ХОМИШИНА В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ ТА ВСІЄЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано життєвий і творчий шлях громадсько-політичного діяча України кінця ХІХ – початку ХХ ст. Григорія Хомишина та його вплив на суспільне життя.

Ключові слова: Григорій Хомишин, Україна, Галичина, церковний діяч, суспільно-політичне життя, священик.

Єпископ Григорій Хомишин – церковний та громадсько-політичний діяч України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. – заслуговує на особливу увагу, передусім, як непересічна особистість, яка намагалася оптимізувати громадське життя України, підняти рівень освіти народу, поліпшити його економічне становище та наповнити релігійним змістом. Він був відважною, дієвою постаттю, показав себе не лише як духовний наставник, а і як суспільний діяч з активною громадською позицією.

До цього часу ще не проведено комплексного аналізу діяльності Григорія Хомишина (1867–1945 рр.), відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці, в яких було б дано правдиву оцінку його ролі в релігійному, суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Галичини і всієї України. Вважаємо, що дослідження його творчості має на сьогодні вагоме наукове і суспільно-політичне значення. У започаткованій статті робиться спроба глибше збагнути складні релігійні та суспільно-політичні процеси в Галичині у першій половині ХХ ст., безпосереднім та активним учасником яких був Григорій Хомишин – єпископ, мученик та патріот України.

Народився Григорій Хомишин 25 березня 1867 р. в с. Гадинківці Копичинецького повіту на Тернопільщині. Після здобуття початкової освіти він вступив до Тернопільської гімназії і належав до її кращих учнів. Здавалося, що батьки його заберуть з гімназії, бо не мали можливості оплатити науку синові. Проте талановитий Григорій, щоб продовжити навчання, давав уроки своїм слабшим у науці гімназістам і таким способом заробляв на оплату за навчання [1, с. 113].

Закінчивши успішно гімназію, Григорій Хомишин поступив у Львівську духовну семінарію, і невдовзі, після закінчення студії, 18 листопада 1893 р. його було висвячено на священика і призначено третім сотрудником при Станіславівському (тепер Івано-Франківськ) греко-католицькому Катедральному Соборі Святого Воскресіння. Своім ревним душпастирюванням притягав, неначе магнітом, людей до церкви на богослужіння. Він завоював серед парафіян авторитет і повагу, так що в короткому часі Катедральний Собор був завжди заповнений вірними [2, с. 20].

На талановитого священика звернув особливу увагу тогочасний Станіславівський єпископ Юліян Сас-Куїловський і 1893 р. відправив його у Відень на богословські студії “Августінеум”, де він 9 років поглиблював знання з теології [3, с. 3]. Саме в Австрії Григорій Хомишин ґрунтовніше ознайомився з особливостями пастирської діяльності римо-католицьких священиків, проник у суть західної релігійної ідеології [2, с. 21]. Йому імпонувала західноєвропейська орієнтація Римо-католицької Церкви. Західники (акциденталісти) виступали за впровадження латинських елементів у богослужбові обряди, церковне законодавство та саму ментальність вірних Греко-католицької Церкви [4, с. 3]. Саме “прозахідні” погляди стали визначальними в його подальшій діяльності.

Після закінчення віденських студій, у березні 1899 р. Григорій Хомишин повернувся до Станіслава доктором теологічних наук і став другим катедральним сотрудником в Соборі Святого Воскресіння і водночас викладав катехизм в школі ім. Адама Міцкевича та в жіночій школі Станіслава [2, с. 21]. Пропрацювавши на цих посадах два з половиною роки, був направлений парохом до Коломиї, де з початку ХХ ст. відчутними були впливи москофільської Руської Народної Партії. Міцними на Покутті були і позиції Русько-Української Партії, прихильники якої виступали проти пануючої ролі духовенства в суспільному житті [2, с. 23–24]. Саме в цей період розпочалися затяжні суперечки Григорія Хомишина з представниками цих партій, які тривали і в пору його єпископства. Його не задовольняла проросійська політична та ідеологічна орієнтація москофілів, яка в розумінні Хомишина ототожнювалася з антикатолицьким спрямуванням їхньої діяльності.

Після двох років наполегливої священничої діяльності за рекомендацією Львівського митрополита Андрея Шептицького він стає ректором Львівської духовної семінарії в 1902 р., у якій навчалися богослови зі всіх трьох єпархій, а також і деякі з Закарпаття [5, с. 448]. Тут о. Григорій Хомишин особливо проявив себе як взірцевий керівник богословськими студіями [2, с. 23].

16 квітня 1904 р. цар Франц Йосиф іменував своєю постановою Григорія Хомишина єпископом Станіславівської єпархії. Його урочисто висвятили 19 червня 1904 р. митрополит Андрей Шептицький, Перемишльський єпископ Константин Чехович, архієпископ Львівський латинського обряду Й. Більчевський, архієпископ Львівський вірменського обряду Й. Тедорович у Львівському Святоюрському Соборі [2, с. 24].

Після висвячення Григорій Хомишин був призначений єпископом-ординарієм Станіславівської греко-католицької єпархії, на якій він перебував майже 42 роки, гідно виконуючи своє архієрейське призначення аж до свого ув'язнення і мученицької смерті. Його арештували 12 квітня 1945 року разом із чотирма ієрархами Української Греко-Католицької Церкви у Львові і в Станіславі, а саме – з митрополитом Йосифом Сліпим, єпископами Микитою Будкою і Миколаєм Чернецьким у Львові, Іваном Лятишевським у Станіславі.

У єпископській палаті енкаведисти вчинили обшук. Багато церковних книг та архівних документів було знищено. Арештованого єпископа Григорія Хомишина спочатку перевезли до Львівської тюрми на допити, а відтак хворого доправили у Київську Лук'янівську тюрму, де після знущань і слідства довголітній Станіславівський єпископ помер в камері-одиночці мученицькою смертю 28 грудня 1945 року [3, с. 3]. Останніми словами Григорія Хомишина на смертній постелі були: “Отче, прости їм, бо не знають, що роблять” [6, с. 467].

Єпископ Григорій Хомишин відійшов у вічність, але його діла записані в літопис української національної Церкви, залишилися для вивчення і належного вшанування. Перейшла у вічність небувала постать сильного характеру, твердої послідовної волі, великого духу й розуму, муж титанічної праці, сильний вірою вірний син України. Гаслом його діяльності було: “Провадити все у Христі!” [6, с. 468].

За період довголітньої праці на єпископському престолі Г. Хомишин дуже багато зробив для зміцнення духовності в Галичині, і в усьому Прикарпатському краю, написавши більше тридцяти Пастирських послань. Він був організатором парафіяльних читалень “Скала”, творцем газети “Нова Зоря”, виявляв високі чесноти як аскет, місіонер, будівничий церков і захоронок. Григорій Хомишин безперервно проводив місійну діяльність в селах та містах Прикарпаття.

На початку ХХ ст. Українська Греко-Католицька Церква підтримувала державотворчі процеси в Україні. У зв'язку з проголошенням Центральною Радою, IV Універсалом, незалежної Української держави в січні 1918 р. митрополит Андрей Шептицький, єпископи Григорій Хомишин і Йосафат Коциловський видали спільне Пастирське послання до українського народу. У ньому, підтримуючи державницькі ідеї, відзначили, що починається нова історична епоха для українців і заохочували священників до єдності зі своїм народом [7, с. 40].

Єпископ Григорій Хомишин апелював до австрійського уряду з вимогою прискорити ратифікацію Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р., за яким українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. З березня 1918 р. у Станіславові відбулася маніфестація з підтримкою умов Брест-Литовського договору. Після архієрейської Служби Божої Григорій Хомишин під час проповіді сказав: “Чотири роки кривавився наш нарід по цей і по той бік державної межі, що розділяла нашу націю. І ось той нарід-мученик, який найбільше страждав, по геройськи терпів і переносив дану йому Богом долю, той нарід, над яким вже панахиду відправили заздрі лукаві його вороги, не згинув у вихрах віків. Він воскрес оце до нового життя” [8, с. 119].

У ніч на 1 листопада 1918 р. у Львові та в більшості повітів Східної Галичини в результаті національно-демократичної революції влада перейшла до української адміністрації. 13 листопада ЗУНР видала закон, у якому затвердила державну самостійність ЗУНР зі столицею у Львові [9, с. 136]. З перших днів свого існування ЗУНР стала об'єктом агресії з боку Польщі. 22 листопада 1918 р. поляки захопили Львів, згодом інтернували митрополита Андрея Шептицького та Перемишльського єпископа Йосафата Коциловського. Обов'язки митрополита змушений був виконувати єпископ Григорій Хомишин. Він звернувся до мирян та духовенства Галицької митрополії з Пастирським листом, у якому доручив усім священикам згадувати у Святих Літургіях президента ЗУНР Євгена Петрушевича, український уряд і військо [10, с. 10].

З часу вимушеного переїзду уряду до Станіславова у січні 1919 року Григорій Хомишин брав участь у засіданнях Національної Ради. За його рекомендацією священика Івана Лятишевського було обрано референтом релігійних справ при Державному секретаріаті освіти ЗУНР [11, с. 136]. Та й майже все духовенство Станіславівської єпархії підтримувало державотворчі процеси в Західній Україні.

У травні 1919 р. у Станіславові відбувся з'їзд релігійних діячів, який за дорученням митрополита Андрея Шептицького скликав єпископ Григорій Хомишин. Засідання з'їзду за участю понад 200 священиків закликала духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР [12, с. 87]. Однак з весни 1919 р. Григорій Хомишин стриманіше ставився до державотворчої діяльності уряду ЗУНР. На його думку, уряд у своїй політиці не приділяв належної уваги релігійному питанню.

Після падіння ЗУНР Григорій Хомишин засудив антиукраїнську кампанію польського уряду. Прагнучи відвернути шовіністичну політику польських властей, він сформулював власну програму нормалізації українсько-польських взаємин. Однак, через надмірну “клерикальність” та невідповідність тогочасним суспільно-політичним реаліям, висунуті ним ідеї порозуміння не були підтримані галицьким політикумом та громадськістю. По суті, Григорію Хомишину як релігійному діячу виявилось не під силу вирішувати такі нагальні політичні завдання.

Релігійна обнова українського народу, боротьба з комуністичними впливами були для Григорія Хомишина основними завданнями. З його ініціативи у 1925 р. переважно з числа духовенства було створено Українську християнську організацію (УХО). На своєму першому з'їзді 4 серпня 1925 р. проголошувалося, що УХО не претендувала на статус політичної організації, а прагнула згуртувати всіх християн-католиків українського народу, незважаючи на їх партійну належність. Завданням організації було домагатися, щоб партії у своїй діяльності не відходили від духу і науки Католицької Церкви.

До діяльності українських націоналістів Григорій Хомишин підходив по-особливому. Розумів, що радикальна тактика ОУН викликана шовіністичним ставленням польського уряду. Однак, розглядав оунівців як деструктивних елементів, які здатні більше нашкодити, ніж принести користі [13, с. 12]. Він припускав, що вияви політичного терору в цей час були б на руку шовіністичним чинникам польської суспільності, щоб мати можливість виправдовуватися за свої злочини перед європейськими миротворчими організаціями [13, с. 11]. Критичне ставлення Григорія Хомишина до ОУН пояснювалося і тим, що націоналісти, на його думку, відкидали необхідні для творення держави релігійні засади.

На думку Григорія Хомишина, період вимушеного перебування у складі Польщі потрібно використати раціонально – підготувати себе духовно, виконуючи настанови католицької церкви, збирати сили, щоб приготуватися до боротьби за свою державу [13, с. 31]. Консолідуючою ланкою для українського населення якраз повинна бути Українська католицька народна партія.

Усе ж погляди Григорія Хомишина підтримувала невелика частина українських політиків. Його позиція розцінювалася як відірвана від життєвих реалій. Українська католицька народна партія вела повільно організаційну діяльність. У зв'язку з її малою чисельністю, Григорій Хомишин у квітні 1932 р. запропонував перейменувати партію в Українську народну об'єднану (УНО). Того ж року відбулося засідання організаційного комітету, де обговорювалися питання створення нових осередків партії в різних місцевостях, активізації її роботи. Політичні рішення Григорія Хомишина переважно скептично сприйняло тогочасне українське суспільство, оскільки вважалося, що досягти певних результатів у політиці його партія могла тільки за підтримки сильного Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО). А в результаті розриву з ним УНДО могла навіть припинити свою діяльність [14, с. 220].

10 лютого 1938 р. у Станіславові відбулося віче, на якому українська громадськість захищала митрополита Андрея Шептицького. Присутні засудили наклепницькі напади польського посла Б. Войцехівського в сеймі проти глави Греко-католицької церкви. Виступ польського парламентаря був спричинений послідовним курсом митрополита на захист українства в Польщі. У своєму посланні Андрей Шептицький, між іншим, писав таке: «Нищення церков у місцевостях, де церква потрібна народові, заборона відправи церковних богослужінь і карання за молитву мусимо вважати за факти релігійного переслідування» [5, с. 475]. Офіційна Варшава таку політику Андрея Шептицького вважала антидержавною.

Визначальним було те, що Б. Войцехівський підтримав помірковану позицію Григорія Хомишина. Багато критики за це вилилося на єпископа, діяльність якого учасники віча вважали шкідливою. Григорій Хомишин заборонив духовенству своєї єпархії брати участь у цьому заході. Натомість ніхто з представників інтелігенції Станіславова не був присутній у релігійній акції з нагоди 300-річчя смерті митрополита Йосифа Рутського, яка відбулася в тому ж місяці. Це свідчило про подальший розкол між єпископом Григорієм Хомишином і українським політикумом Станіславівщини. Ці протиріччя прагнув використати польський уряд в українофобських інтересах, який сприяв поширенню поглядів на латинізацію Греко-католицької церкви, які пропагував свого часу Григорій Хомишин [15, с. 168–169]. Отже, поляки намагалися поглибити розкол не тільки в Церкві, а й в українському суспільстві загалом. У вересні 1938 р. президент Речі Посполитої І. Мосціцький розпустив парламент, призначивши нові вибори на листопад 1938 р. У відповідь на це 14 вересня у Львові відбулася нарада представників українських політичних партій. На ній було прийнято рішення утворити Всеукраїнську національну раду (ВНР). Ця рада сприймалася як тимчасовий загальноукраїнський парламент, що мав стати місцем порозуміння між різними політичними угрупованнями українців, центром координації та підтримки їхньої діяльності. Однак Григорій Хомишин не схвалив ідеї присутності УНО в рамках ВНР. Він також не приєднався до політичної заяви суспільно-політичних, громадських та релігійних діячів Контактного Комітету, вміщеної у газеті «Діло» 20 листопада 1938 р. Автори заяви, зокрема, виступали проти масових репресій і застосування методів спільної відповідальності українського населення краю, закликали галицьких українців до консолідації [16, с. 232].

У 1939 р. польська влада посилила тиск на греко-католицьке духовенство. Репресивні акції властей пояснювалися патріотичною його позицією, що всупереч заборонам утверджувало національну самосвідомість. А досить лояльна позиція Григорія Хомишина в умовах посилення антиукраїнської кампанії польських властей ще більше скомпрометувала єпископа Григорія Хомишина в очах української громадськості і призвела до занепаду УНО.

Отже, напередодні II світової війни єпископ Григорій Хомишин не підтримував консолідаційні процеси в українському національному таборі. Це пояснюється тим, що до

складу об'єднаних структур входили сили, які критично ставилися до нього. У 1937 р. він дав чітко зрозуміти, що залишає політичну арену. Поляки прагнули використати опозиційну репутацію Григорія Хомишина у своїх інтересах. Шляхом протиставлення єпископа Григорія Хомишина митрополиту Андрею Шептицькому, підтримуючи західні релігійні погляди Станіславівського єпископа, вони намагалися не лише поглибити розкол в Греко-католицькій церкві, а й внести дезорганізацію в українське суспільство і тим самим посилити антиукраїнську кампанію [2, с. 309].

Про діяльність єпископа Григорія Хомишина в період радянської окупації 1939–1941 рр. майже не збереглося епістолярію. Відомо, що 1939 р. він був затриманий НКВС, а в його помешканні проведено обшук [17, с. 251]. Під час радянізації західноукраїнських земель в 1939-1941 рр. Григорій Хомишин був фактично інтернований радянськими спецслужбами і не міг проводити суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність. А перед відступом радянської армії з Галичини, влітку 1941 року, спецслужби здійснили невдалу спробу отруєння Григорія Хомишина і його помічника єпископа Івана Лятишевського [18, с. 932-933].

Радянсько-німецька війна, яка розпочалася 22 червня 1941 р., радикально змінила суспільно-політичну та релігійну ситуацію на західноукраїнських землях. Провід ОУН 30 червня у Львові проголосив відновлення української державності. Спершу німецькі окупанти ставилися досить лояльно до українського населення. Вони вимагали не порушувати громадського спокою, вчасно сплачувати контингент (продовольчий податок). Влада майже не перешкождала виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств, релігійних видавництв, навчальних закладів. Священикам дозволялося викладати катехизм у школах [12, с. 115]. Та невдовзі гітлерівці вчинили репресії проти ініціаторів проголошення Української держави. Галичина була приєднана до генерал-губернаторства (Центральної та Південної частини Польщі). Регіон отримав назву “Дистрикт Галичина” [19, с. 55].

У жовтні 1941 р. Григорій Хомишин написав Пастирський лист, у якому закликав вірних та духовенство до консолідації, ревності на християнських засадах, оскільки лише за таких умов український народ міг витримати усі лихоліття. Єпископ Григорій Хомишин писав: “Ми мріємо про Україну, нею зайняті наші гадки, наші бажання й стремління. Все те є гарне, однак перше дбаймо про небесну Україну, т. є. Божу державу, про Боже царство... Наш нарід має гідно понести свій хрест” [20, с. 6].

Перші поразки німецької армії на Східному фронті негативно позначилися на ставленні гітлерівців до окупованого населення. У відповідь на утиски окупантів ОУН почала створювати партизанські загони, які в жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська Повстанська Армія (УПА). ОУН-УПА розгорнула боротьбу не лише проти німецько-фашистської окупації, а й проти радянської та польської. Григорій Хомишин з обережністю ставився до діяльності УПА, вважав неможливими вбивства мирного польського населення на Поліссі, розправа з тими, хто був лояльним до радянської влади 1939–1941 рр. Він засуджував жорстокі методи боротьби, якими, на його думку, неможливо вирішити важливі завдання побудови самостійної України. Єпископ Григорій Хомишин закликав: “Пам’ятайте, що Христова наука – це проповідь милосердя, а християнське життя – це любов ближнього. Виявляйте ці чесноти завжди і всюди, молитесь за тих, що відпали від Христової Церкви, а своїм життям давайте приклад для наслідування. Зараз уже для всіх нас настав час великого апостолування, тож будьмо справжніми апостолами Христа у часі цього важкого досвіду для нашої Церкви і нашого народу!” [21, с. 58–59].

Ще до другого приходу радянської армії на Західну Україну чимало українців прийняли рішення емігрувати в країни Західної Європи і Америки. Григорій Хомишин заборонив священикам втікати за кордон. Він вважав, що священики за будь-яких обставин повинні залишитися зі своїм народом. Єпископ Григорій віщим своїм духом пророкував: “З другим приходом большевиків прийде на нас страшне лихоліття. Люди будуть спасатись утечею, але більше буде тих, які загинуть від большевицької кулі або будуть запроторені

далеко на північ – тобто на Сибір, де тисячі з них помруть в жахливих умовах без покріплення св. Тайн. І я теж, – далі каже Владика, -стану жертвою того лихоліття і загину у тюрмі, але деінде, не у Станіславові. Цього Бог хоче!” [21, с. 59].

І сповнилися віщі слова єпископа Григорія Хомишина. Партійно-тоталітарний режим, на відміну відносно обережної політики щодо Церкви в передвоєнний період, став більш жорсткішим. Одним із стратегічних завдань нової влади була ліквідація Української Греко-Католицької Церкви. Загальні плани наступу на УГКЦ в контексті боротьби проти Ватикану були визначені після переговорів із союзниками Москви по антигітлерівській коаліції в Тегерані 1943 року щодо концепції майбутнього устрою післявоєнної Європи. Конкретні ж пропозиції по ліквідації УГКЦ доручили розробити полковнику КДБ Георгію Карпову, який очолював Раду у справах Російської Православної Церкви [22, с. 18–19].

Смерть митрополита Андрія Шептицького 1 листопада 1944 року, що мав великий авторитет, значно спрощувала завдання радянської влади щодо ліквідації Української Греко-Католицької Церкви. Крім того, спецслужби прагнули використати слабе місце в організації УГКЦ – поділ Церкви на орієнталістів та акциденталістів [23, с. 17–18]. Велася підготовка до створення “Ініціативної групи” на чолі з греко-католицьким священником Гавриїлом Котельником, яка мала проводити роз’яснювальну роботу в середовищі греко-католицького духовенства [22, с. 19]. Велике число греко-католицьких священників висловило письмово протест проти насильства, однак безрезультатно. На 8–10 березня “Ініціативна група” скликала “Собор” у Львові в храмі св. Юрія, під час якого Г. Костельник проголосив, що віднині вірні УГКЦ поривають свої зв’язки з Римом і переходять в лоно Руської Православної Церкви [24, с. 139].

Єпископ Григорій Хомишин не покинув Україну в час відступу німецької армії і приходу радянської в 1944 р., він залишився у Станіславові, вважаючи, що священники за будь-яких обставин повинні залишатися зі своїм народом і з ним ділити долю. А тим, хто покидав Батьківщину в пошуках кращої долі по батьківськи просив: “Може, на волі згадаєте й мене, бо я ніколи не забував молитись за Україну й український нарід, за його волю, хоч моя дорога, якою я ішов, декому не подобалася!” [21, с. 60].

Григорій Хомишин, знаючи нагальні потреби поневоленого українського народу, глибоко розуміючи його моральну ситуацію, закликав до терпеливості, яка на його думку, була початком державницького успіху: “Ми, українці, знані нашою терпеливістю. Ми хочемо, щоб усе йшло успішно, без перепон і швидко. А коли спіткає невдача, гніваємося, знеохочуємося і все занедбуємо. Ми швидко запалюємося до якогось діла, як та солома, а коли приходить трудність, скоро гасне наш запал і охолоджуємося. Тому ми завжди починаємо, а майже ніколи не закінчуємо. У терпеливості народжується сила душі, у терпеливості набувається гарт волі, у терпеливості виробляється сталій характер” [6, с. 452].

Підсумовуючи, слід наголосити, що єпископ Григорій Хомишин зробив великий внесок у розвиток української освіти та культури, сприяв поліпшенню матеріального становища українського народу. Його єпископське служіння полягало у зміцненні ролі релігії в суспільному житті Галичини та всієї України. Саме це лежало в основі всієї громадської діяльності Григорія Хомишина.

27 червня 2001 року Святійший Отець Іван Павло II Папа Римський проголосив Григорія Хомишина Блаженным, показавши всьому світу його геройську готовність радикально і самовіддано служити Господу. Його життя і духовний подвиг – яскравий приклад мучеництва за Христову віру.

Список використаних джерел

1. Баб’як А. Нові українські мученики ХХ ст. Сповідники віри. – Рим, 2002. – 199 с.
2. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот-місіонер-мученик – Львів, 1997. – 414 с.
3. Шимчій Д. З вірою і терпінням. Єпископ-мученик Григорій Хомишин (1867–1997). – Івано-Франківськ, 1997. – 32 с.
4. Сенік С. Латинізація в Українській католицькій церкві. – Люблін, 1990. – 31 с.
5. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. – Івано-Франківськ, 1999. – 526 с.

6. Хомишин Г. Парафіяльна місія. – Івано-Франківськ, 1999. – 471 с.
7. Гайковський М. УТКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – Київ–Львів, 2001. – № 2–3. – С. 32–48.
8. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Альманах Станіславської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т. 1. – С. 118–141.
9. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
10. Краківський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918–1923 рр. – Львів, 1996. – 84 с.
11. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії. Тематизм Івано-Франківської єпархії. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 99–156.
12. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис. – Івано-Франківськ, 2001. – 164 с.
13. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станіславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 2. – 530 с.
15. Федорчак П., Комар В. Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні II-ої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині XX ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 166–170.
16. Швигуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня II світової війни // Записки НТШ. – Т. 228. – Львів, 1994. – С. 207–248.
17. Пелехатий І. Я загину в тюрмі, а ви мусите жити // Нова зоря. – Івано-Франківськ, 1997. – Ч.12.
18. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899–1944. Церква і суспільне питання. Листування. – Т. II, кн. 2. – Львів, 1999. – С. 571–1090.
19. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939–1945 рр.). – Чернівці, 1995. – 114 с.
20. Пастирський лист Григорія Хомишина Станіславівського єпископа до Всечесного духовенства і вірних Станіславівської дієцезії. – Станіславів, 1941. – 7 с.
21. Пекар А. Ісповідники віри нашої сучасности. – Львів, 2001. – 288 с.
22. Сергійчик В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К., 2001. – 492 с.
23. Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя більшовицького режиму в ліквідації греко-католицької церкви // Київська Церква. – Київ–Львів, 2000. – № 2. – С. 14–20.
24. Панас К. Історія Української Церкви. – Львів, 1992. – 160 с.

Vasyl Pohoretskyi

HRYHORIY KHOMYSHYNS BISHOP SERVICE IN THE SOCIAL-AND-POLITICAL AND THE CULTURAL-AND-EDUCATIONAL LIFE OF HALYCHYNA AND UKRAINE

The paper analyses the life and activity of the public figure of Ukraine at the end of the 19th – the beginning of the 20th century Hryhoriy Khomyshyn and his influence on the social life.

Key words: Hryhoriy Khomyshyn, Ukraine, Halychyna, church figure, social-and-political life, priest.

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

УДК 94 (477)

Володимир Окаринський

“ІОАНН З ТАРНОВА” – ЯН АМОР ІІ ТАРНОВСЬКИЙ (1488–1561), ГРАФ, ВЕЛИКИЙ КОРОННИЙ ГЕТЬМАН, ВОЄВОДА РУСЬКИЙ, ЗАСНОВНИК МІСТА ТЕРНОПОЛЯ, ЯК РЕНЕСАНСНА ЛЮДИНА В КОНТЕКСТІ ДОБИ

У статті висвітлено роль графа, великого коронного гетьмана, воєводи руського, засновника міста Тернополя Яна Амора ІІ Тарновського – “Іоанна з Тарнова” (1488–1561) суспільно-політичному, військовому, релігійному та культурно-мистецькому житті України і Польщі періоду Ренесансу.

Ключові слова: Іоанн з Тарнова, Ян Амор ІІ Тарновський, великий коронний гетьман, воєвода руський, Тернопіль, Ренесанс, меценат, полководець.

У вітчизняній історії XV–XVI століть небагато знайдеться таких гармонійних особистостей, що залишили свій слід чи не у всіх сферах тодішнього суспільного життя, як постать Яна Амора ІІ Тарновського (1488–1561). Фігури такого масштабу безумовно заслуговують на прискіпливу увагу українських науковців. Великий коронний гетьман (чи не найзнаменитіший з-поміж польських коронних гетьманів, “гетьман гетьманів”, “богатир Русі”), воєвода руський, каштелян краківський, граф, засновник міста Тернополя, тесть князя Василя-Костянтина Острозького, меценат і військовик – все це Іоанн, граф з Тарнова. Та, на жаль, ця непересічна постать ще не знайшла належного (спеціального) зацікавлення серед українських істориків. До того ж Ян ІІ Тарновський – яскравий персонаж доби Ренесансу на українських землях і без дослідження такої постаті годі збагнути особливості цього періоду у вітчизняній культурі. Зворотною стороною недостатньої уваги українських дослідників до особи Яна Амора ІІ Тарновського є те, що широкий загал пересічних громадян нічого або майже нічого не знає про цю постать, а якщо його ім'я й фігурує, то переважно у спотвореному вигляді. Цим грішать і журналісти та краєзнавці, здебільше називаючи його “Яном Тарнавським” (наприклад, деякі місцеві публікації з “історії” Тернополя). У січні 2008 р. виповнилося 520 років від дати народження Яна Амора ІІ з Тарнова, та на жаль ця дата залишилася непоміченою.

Отже, ми спробуємо з'ясувати, за допомогою аналізу доступних джерел, місце Яна Тарновського – Іоанна з Тарнова у суспільному і культурному житті своєї доби. Намагатимемось виявити, що впливало на формування постаті Іоанна з Тарнова – Яна Амора Тарновського, яким було його коло спілкування та середовище, хто складав оточення графа, його погляди на різні сфери суспільного життя, перипетії його особистого життя, особливості світогляду, його побут тощо. Щодо військової справи, у якій найбільше відомий Ян Тарновський ІІ і з якою він найбільше асоціюється, то висвітлюватимемо її найголовніші факти, які ілюструють погляди і мотиви графа Іоанна з Тарнова, або маловідомі для вітчизняного читача та історика факти, як наприклад діяльність коронного гетьмана по обороні Червоної Русі від татарсько-турецької загрози, стосунки Іоанна Тарновського з козаками тощо. Майже не торкатимемось й історії міста Тернополя, заснованого Яном Амором Тарновським у 1540 році згідно королівського локаційного привілею від 15 квітня, оскільки щодо цього питання існують спеціальні дослідження.

Натомість, більше уваги присвятимо особі Іоанна з Тарнова як культурного діяча. Адже з погляду історії культури він був не лише меценатом, а й героєм творів, ідеалом героя в українській та польській ренесансній, переважно латиномовній, літературі, знавцем мистецтва, письменником. Слід також наголосити на тому, що військова і політична діяльність Яна з Тарнова, як і багатьох його сучасників – представників політичної еліти, були невіддільними від релігійної, культурно-мистецької та інших сфер суспільного життя того часу. Ян Амор II Тарновський, як й інші яскраві постаті того часу (Ян Замойський, Станіслав Оріховський, князь Дмитро Вишневецький, княгиня Гальшка Острозька і багато інших), був цілісною особистістю. Саме тому цікавився різними питаннями суспільного життя, мав щодо них свою позицію, впливав на формування громадської думки, перебіг подій тощо.

Неможливо дослідити в одній публікації, але безумовно перспективним на майбутнє, для з'ясування місця Іоанна з Тарнова – Яна Амора II Тарновського в історії, є вивчення його взаємостосунків з різними суспільними та культурними діячами свого часу. Серед них можна назвати такі особи або групи осіб як: королі польські (і великі князі литовські) Сигізмунд I Старий та Сигізмунд II Август, королева Бона, король Португалії Емануель I Щасливий, австрійський цесар Карл V Габсбург та інші європейські монархи, князі Костянтин Іванович та Василь-Костянтин Костянтинович Острозькі, представники аристократичних польських та руських родів Сенявських, Язловецьких, Гурків, Сангушків, Шидловецьких, Тенчинських, Острозьких, Вишневецьких та інших, молодші сучасники коронного гетьмана і колеги по військовій справі Бернард Претвич та князь Дмитро Вишневецький, воєначальники з Молдови, Волощини, Московщини, Туреччини (щоправда ці знайомства радше слід розглядати в контексті конкуренції держав, які перебували у військовому протистоянні), церковні – переважно католицькі – діячі, як от єпископ Ян Заборовський чи папський нунцій Джованні Франциско Комендоні, а також гуманісти і митці доби Ренесансу, серед яких найвідоміший слов'янський ренесансний поет, вчений, мислитель Станіслав Оріховський – “Роксолан”, поет Ян Кохановський, італійсько-польські скульптори Джованні Марія Падовано, Бартоломео Берещці та інші, тощо.

Вважаємо, що різносторонність і непересічність постаті Яна з Тарнова накладає додаткові вимоги на дослідника. Для повноти висвітлення життєдіяльності та впливу Яна Амора II Тарновського на історію потрібно об'єднати результати досліджень політичних, військових істориків, істориків культури, а зокрема істориків мистецтва і літератури тощо. Без такого об'єднання зусиль неможливо з'ясувати повноцінний образ цієї непересічної історичної особи.

Вражає нерівномірність (навіть контраст) стану дослідженості постаті Яна Амора Тарновського у польській і українській історіографії. У Польщі це одна з найшановніших постатей і їй, природно, присвячено десятки (якщо не сотні) наукових публікацій. Натомість, українська історіографія, поза окремими згадками поодиноких дослідників, практично не присвячує цій історичній постаті навіть скромної уваги. Виняток становлять хіба спроби філософа, культуролога, перекладача Володимира Литвинова та інших з'ясувати образ Яна Амора Тарновського як героя творів Ст. Оріховського в контексті ідей ренесансного гуманізму в Україні [див. 12]. Крім того, дослідниця українського Середньовіччя, знаний історик Наталя Яковенко згадує про Я. Тарновського у зв'язку з одруженням його дочки Софії з князем В.-К. І. Острозьким у 1553 р., вбачаючи в цьому шлюбі політичний розрахунок Костянтина Острозького-молодшого. На нашу думку, в цьому випадку не варто нехтувати й доброю волею Яна Амора Тарновського, який хотів поєднати свій польський (малопольський) рід із русько-волинським, як рівноправний. Це був чи не перший подібний приклад родинного поєднання між польським і українським аристократичними родами.

Також, у своєму синтетичному курсі Н. Яковенко наводить особу Я. Тарновського як приклад магната, що обстоював свободу совісті в суспільстві, а тому надавав підтримку протестантам [23, с. 222]. У “Нарисах з історії української православної церкви” згадує про постать Тарновського Іван Огієнко (розділ “Реформація в Польщі”). Між іншим, І. Огієнко

називає Яна Тарновського першою особою в Польщі за своїми впливами [13]. Відомий дослідник козацтва С. Леп'явко у контексті свого дослідження "Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.)" розглядає військову діяльність Яна Тарновського у війнах з Молдовою як один з чинників формування молдавського напрямку діяльності українських козаків. Крім того, автор відзначає діяльність гетьмана щодо оборони кордонів Речі Посполитої (ця назва вживалася ще задовго до Люблінської унії 1569 р.) від татарсько-турецької загрози [11].

У контексті дослідження спадщини українських поетів Ренесансу цікавим є аналіз образу Яна Тарновського у спадщині Станіслава Оріховського, на яку звертає увагу дослідник останнього Дмитро Вирський у своїй дисертації з історіографії та джерелознавства [2]. В такому ж контексті розглядає постать Яна Тарновського і згаданий вище В. Литвинов.

Більшу увагу Іоанну з Тарнова присвятили дослідники ранньої історії Тернополя Олег Гаврилук, вчений-археолог, завідувач відділу давньої, середньовічної і нової історії Тернопільського обласного краєзнавчого музею та Василь Блозва, магістр історії Гданського університету у Польщі (обидва з Тернополя). Однак, на жаль, історико-археологічна праця першого та архівознавче дослідження другого історика ще не опубліковані. Все ж деякі результати цих досліджень нам відомі і ми на них посилатимемося. Дві публікації, одна публіцистична, друга наукова (з історіографії Яна II Тарновського), присвячені цій особі, здійснено нами [15; 14]. На основі нашої газетної статті зроблено гасло у 3-му томі "Тернопільського Енциклопедичного Словника" [16].

Отже, О. Гаврилук розглядає проблему походження назви міста Тернопіль (Тарнополь) у зв'язку із прізвищем коронного гетьмана. Він справедливо зазначає, що за життя коронного гетьмана його ім'я фіксується не інакше як "Іоанн (Ян) з Тарнова". Він вважає, що вперше форма "Тарновський" була вжита польським поетом Яном Кохановським у назві вірша "Про смерть Яна Тарновського" ("O śmierci Jana Tarnowskiego", 1561 р.) та кількох елегіях. Крім того, Станіслав Оріховський-"Роксолан" (S. Orzechowski) написав у 1561 р., одразу ж після смерті коронного гетьмана, твір-панегірик, одночасно історико-біографічну працю, "Життя і смерть Яна Тарновського", Мабуть твір був спочатку виголошений як промова на похоронах графа [31; 18] (виданий у 1773 р.). Отже, на нашу думку, першість у наданні імені й прізвищу форми "Ян Тарновський" належить Я. Кохановському і Ст. Оріховському в рівній мірі. Мабуть після посмертного звеличення постаті Яна Амора II з Тарнова, опоетизована форма прізвища "Тарновський", вжита ренесансними поетами, стала переважати і згодом витіснила стару назву.

Таким чином, особа Яна Амора Тарновського (за життя він підписувався латиною як "Iohannes in Tharnow", в руських джерелах він фігурує як "Іван з Тарнова" або "Іоанн з Тарнова", і навіть "Іоанко з Тарнова") знайшла зацікавлення ще в сучасників. Мабуть, ще тоді розуміли непересічність цієї постаті, яка ще за свого життя увійшла в історію не лише Польщі і пов'язаних з нею Литви та України, а й Волощини, Московщини, Кримського ханства. Війська цих країн неодноразово зазнавали поразки від Я. Тарновського.

На відміну від української історіографії, дослідження польських науковців, присвячені Я. Тарновському складають поважну за обсягом і змістом літературу. Численні праці, зокрема монографічного характеру, належать польським дослідникам Владиславу Богатинському [25], Владзімежу Двожачеку [27], Л. Вільчурі [39], Б. Самчику [35], З. Сперальському [36; 37]. Різним аспектам життя і діяльності Яна Амора Тарновського, переважно воєнно-історичним, приділяли увагу польські дослідники З. Жигульські [41], К. Олейнік [30], М. Плечиньські [32], К. Гурські, П. Яворські та інші. Частина польських істориків згадує про особу Я. А. Тарновського в контексті своїх досліджень. Серед них, наприклад, військові історики С. Бродовські [26] і Л. Подгородецькі [33], історик Львова Мечислав Опалек [17], історик культури Міхал Рожек [34], а також дослідник польської історії доби Зигмунда I Анджей Вичаньські [40], дослідники історії Тернополя Ян Бауер [24] та доктор, професор і гімназії у Тернополі Ян Ленек [29], які входили до "Тернопільського наукового гуртка" наприкінці XIX – початку XX століття та інші. Торкалися постаті Яна з

Тарнова в контексті своїх досліджень й українські краєзнавці та історики Тернополя о. Петро Білинський [1], Ізидор Кордуба [9], Осип Кравченко [10] та інші, а також дослідники міської геральдики Тернопільщини, архівісти Олег Клименко і Богдан Хаварівський [7] та ін.

Зважаючи на недоступність більшості документальних джерел, пов'язаних із особою Яна Амора Тарновського, які містяться зокрема в Кракові у воєводському (міському) архіві в фонді Тарновських, розглянемо його особу в історіографічному огляді досліджень вищеназваних авторів та на основі аналізу деяких доступних нам опублікованих джерел.

З літописних джерел певні дані про життєдіяльність Я. Тарновського можемо почерпнути з “Хроніки” Мартина (Марціна) Бельського, котрий був учасником битви під Обертином (1531), якою командував сам Ян з Тарнова. На основі “Хроніки” Бельського був скомпільований “Острозький літописець” [20]. Певні епізоди історії, які відбувалися за активною участю, переважно військовою, Яна Амора Тарновського висвітлені на сторінках цінного джерела і пам'ятки історіографії XVI–XVII ст. “Хроніка європейської Сарматії” італійця Алессандро Іваньїні з Верони [3]. Тут слід зауважити, що мабуть справжнім автором твору “Хроніка європейської Сарматії” є польсько-литовсько-білорусько-український історик Мацей (Матвій) Стрийковський. Олександр Іваньїні (в інших працях Гвагніні) був начальником вітебського гарнізону, під командою якого служив М. Стрийковський, попросив собі для ознайомлення рукопис його “Опису Сарматії європейської” і, присвоївши його собі, опублікував у 1578 р. у Кракові під своїм прізвищем [6, с. 102]. Твір перекладено і видано українською мовою у 2007 р. за краківським виданням 1611 року. “Хроніка” докладно висвітлює події польсько-молдовських і польсько-литовсько-московських воєн, битву під Обертином, взяття Стародуба тощо [3]. Сам М. Стрийковський пише про Яна з Тарнова і на сторінках своєї “Хроніки Польської, Литовської, Жмудської і всієї Русі...”. На жаль, ця праця ще не була повністю перекладена українською мовою, зокрема частини, присвячені життю й діяльності Яна II Тарновського. Подібні відомості містяться в “Хроніці Литовській і Жмойтській” [22].

Згаданий вище твір Станіслава Оріховського-Роксолана “Життя і смерть Яна Тарновського” є першорядним джерелом про життя Іоанна Амора II з Тарнова, який щоправда в хвалебному дусі зображає коронного гетьмана. У іншому творі Роксолана, перекладеному українською мовою, “Про турецьку загрозу слово друге (до польського короля Сигізмунда)” містяться згадки про військову діяльність Яна Амора Тарновського [19]. Коронний гетьман зображається як оборонець Русі від турецької загрози.

Крім того, існують твори, написані самим Яном Амором Тарновським, як подорожні щоденники та військово-теоретичний твір “*Consilium rationis bellicae*” (“Рада воєнної справи”, Тарнов, 1558). Цей твір вважається найвидатнішим польським військовим трактатом XVI століття. Поки що нами не знайдено підтвердження щодо твору, який Енциклопедія Брокгауза Ф. А. і Єфрона І. А. приписує Я. А. Тарновському “*Ustawy prawa ziemskiego polskiego*”, виданого Н. Малиновським в праці “*Stanisława Laskiego wojewody sieradzkiego prace naukowe i dyplomatyczne*” (Вільно, 1864) [21]. Польськими дослідниками опубліковано й інші твори Яна Тарновського, зокрема листування. Вони вийшли під заголовком “*Dziela Jana Tarnowskiego, kasztelana krakowskiego i hetmana wielkiego koronnego, wyd. K. J. Turowski*” (Краків, 1858) [27, с. 443].

Отже, Ян Амор Тарновський, якого іноді в літературі називають Яном II Тарновським, народився у січні 1488 року на горі Св. Мартина в родовому замку Лелівітів у сім'ї Яна Тарновського-молодшого, каштеляна краківського, і Барбари з Рожнова гербу Суліма. Мати Яна Тарновського була внучкою славнозвісного лицаря Завіши Чорного. Через посаду батька дитина отримала прізвисько “Краковчик”. Малопольський рід Тарновських сягає XIII віку і є одним із найславніших польських шляхетсько-магнатських родів і традиційно посідав сенаторські посади. З нього вийшла ціла низка видатних державних, церковних, наукових діячів Польщі. Гілка роду “Амор”, до якої й належав розглядуваний нами Я. А. Тарновський, мала своїм родовим гербом “Леліву”, в основі якої поєднання на блакитному щиті золотих шестикутної зірки (*Estoiles*) над півмісяцем (*Crescent*). Про слов'янське походження цього

герба говорить Ст. Оріховський. “Леліва” слов’янською означає “Patrzwa sam” (“Пильнуй сам!”). Крім Тарновських, “Леліва” є родовим гербом Сенявських, а також Мельштинських, Ярославських і можливо інших родів. Крім того, сама геральдична фігура півмісяця вказувала на того, хто удостоєний прихильного погляду свого суверена [18, с. 255].

Родоначальник роду Тарновський згадується в історичних джерелах у часи Казимира Великого, при взятті Львова. Брав участь у походах проти хрестоносців за короля Владислава Ягайла. Його син Ян Амор (пом. 1500), батько Яна Амора, якого ми розглядаємо в цій статті, будучи за Казимира Ягеллончика краківським воєводою, розбив волоського господаря Гела Богдана під Коломиєю і підпорядкував його польській короні [21]. Відомо, що вихователем синів краківського воєводи Яна з Тарнова служив видатний ренесансний філософ і гуманіст (один з перших українських гуманістів), церковний і культурний діяч з Польщі і України Григорій з Сянока (Сяноцький) (1407–1477). Отже, ідеали гуманізму були близькі родині майбутнього коронного гетьмана ще перед народженням Яна Амора II з Тарнова [12, с. 854].

Однак, прізвище Тарновські крім Польщі традиційно зустрічається і в Україні чи Росії. Так, відомий український козацько-дворянський рід Тарновських дав відомих меценатів Василя Тарновського і Василя Тарновського-молодшого. М. Грушевський зазначає, що з 2-ї пол. XIV ст., після зайняття Галичини Польською короною, Тарновські одні з перших отримали у своє володіння Ярославщину, що в західній Галичині [15, с. 11]. Можливо, що одна з гілок Тарновських, прижившись в Україні, після Визвольної війни сер. XVII ст. українізувалася і покозачилася. Однак, більша частина роду Тарновських залишалася традиційно польською.

Ян з Тарнова початкову освіту здобув у Кракові. Через слабе здоров’я ще з дитинства був призначений до духовного сану і тому виховувався під опікою ксьондза Мацея Джевіцького. Саме він, майбутній перемишльський католицький єпископ, один з перших опікунів-вихователів Яна II Тарновського, переконав матір хлопця, що той більше надається до служби державної чи військової, а не церковної. В 13 літ Ян Амор взяв участь у першому в своєму житті сеймі. З раннього віку Я. Тарновський виховувався при дворах кардинала Фридерика Ягеллончика, королів Яна Ольбрахта, Олександра і Зигмунта I Старого [18, с. 261]. Також навчався в Краківській Академії. Він здобув високе гуманітарне виховання та рано зацікавився військовою справою. Ст. Оріховський зазначає, що змалку Яна Тарновського ніхто не опікував. Він мусів всього досягнути сам. При дворі Ян з Тарнова служив добросовісно, тримався товариства гетьманів, пильно прислухався до військових розмов. Він мріяв славою зрівнятися зі своїми предками, “а й переважити їх”. “Тому не розкошував удома на тарновських медах, не губив молодості на непристойних двірських бенкетах, не вдовольнявся ім’ям Тарновським, а славу предків собі за ганьбу мав: саме лиш ім’я Тарновських, без доброти й цноти Тарновських, вважав за ганьбу”. На московську війну Ян з Тарнова поїхав з іншими юнаками, “як до школи”.

Не були чужі Яну з Тарнова і радощі молодості. У заповіті синові Яну Криштофу він каже: “Була потім молодість, були хтивість і спроможність. Але я волів стримуватись, аби не жити ганебно”. Отже, уже з юних літ Ян Тарновський II відзначається як волюва, а також цілеспрямована особистість. Це було необхідним для того, щоб розвинути природні задатки. В розумінні ренесансних мислителів, певними здібностями, талантом людей обдаровує природа. Ст. Оріховський каже: “Ян Тарновський був філософом від природи”. У його розумінні це означає, що Бог як творець природи вклав у Іоанна з Тарнова схильність до філософії і у такий спосіб спрямував його до цього виду діяльності. Реалізація ж закладеного природою таланту залежала вже від наполегливості та особистих зусиль носія цих здібностей [12, с. 64], в даному випадку Яна Амора з Тарнова.

В історіографії найбільше уваги присвячено військовим здобуткам Яна Амора Тарновського. Уже в 1508 р. Іоанн взяв участь у військовому поході. Наступного року Ян з Тарнова відзначився в поході великого коронного гетьмана Миколая Каменецького, зокрема у переможній битві з молдаванами під Хотиним. У знаменитій битві з татарами під

Лопушним (Вишневецем) 28 квітня 1512 р. під командуванням того ж М. Каменецького (спільно з К. Острозьким), Ян з Тарнова відзначився хоробрістю [25, с. 14; 3, с. 365]. Цього ж року Ян з Тарнова брав участь у поході на Молдову як командувач хоругвою кінноти. В знаменитій переможній битві над московитами під Оршею (1514), якою керував великий коронний гетьман князь Костянтин Іванович Острозький, Іоанн з Тарнова вже очолював загін кінноти, який складався з молодих людей – представників місцевої знаті і знову був відзначений за хоробрість [18, с. 262].

Після шлюбу короля польського Сигізмунда (чи Жигмонта або Зигмунта) I Старого з Боною у 1518 р. (за іншими даними, у 1517 р.) Іоанн з Тарнова виїхав до Святої Землі, де відвідав усі значні місця, пов'язані з особою Ісуса Христа, і був "пасований" на лицаря Гробу Христового. Головною ціллю цієї мандрівки було доповнити свій військовий вишкіл. Під час подорожі Ян Амор II вів щоденник, який нині є цінною пам'яткою давньої польської літератури. Дорогою додому Тарновський відвідав Єгипет, Александрію, можливо, Алжир, а також Іспанію, Португалію. Там взяв участь у війні короля Емануеля I Щасливого проти маврів, за що той вдруге іменував його лицарем і просив залишитися [25, с. 17]. Потім, повертаючись додому, Ян відвідав королівські двори Франції, Англії, Німеччини і Чехії. Подорож завершилася 1521 року, після чого Ян з Тарнова, як прихильник антитурецької коаліції взяв участь у габсбурзько-турецькій війні (1521). Командував 6-тисячним польським військом, висланим на допомогу Людовику, королю угорському.

Повернувшись додому, Тарновський став воєводою війницьким (1522) і воював з волохами, татарами, турками. В сутичці під Львовом у 1524 р. він розбив турецький загін, коли 12 тисяч турків вторглося на Поділля і Червону Русь [3, с. 373]. Десь у цей час імператор Священної Римської імперії Карл V призначив його командувати військом. А вже у 1526 або 1527 р. Ян з Тарнова отримав від короля Сигізмунда I Старого за військові заслуги титул Великого коронного гетьмана (тобто головнокомандувача), обіймаючи цю найголовнішу військову посаду в державі з невеликими перервами до 1559 р. Також став воєводою руським аж до своєї смерті, тобто понад 30 років.

Як коронний гетьман і руський воєвода Ян з Тарнова відповідав за оборону тогочасних південних та східних меж Речі Посполитої від волохів і татар. Як гетьман Ян Тарновський 22 серпня 1531 р. здобув одну зі своїх найгучніших перемог, блискуче розбивши волохів під Обертином. Почалося все з вторгнення армії молдавського господаря "зрадника" Петра IV Рареша (Петрила), котрий "забув про свою та своїх предків віру й повинність щодо польських королів" [3, с. 756] і "з волохами, венграми, з турками и з мултани, Снятин, Коломью, Тисменицу, Отенью и иншие мьстечка и волости аж до Галича звоєвал" [22, с. 107]. У загрозливій ситуації король призначив Яна, графа з Тарнова головнокомандувачем.

Завдяки "Хроніці європейської Сарматії" знаємо про деякі подробиці цих подій. Першого серпня з'явилася комета. Саме тоді 1200 польських вояків переправилися через Дністер, напали на Покуття і звели 12 переможних битв з молдаванами, які розташовувалися у замках. Покуття було повернуто Короні. В цій ситуації молдавський воєвода спочатку вислав 6000 війська. Недалеко від замку Гвоздка їх розбив Ян з Тарнова, вигнав із замку молдаван і поставив там польську залогу. Коли ж він став збиратися назад, наспіла звістка, що туди швидко надходить Петрило з 12 тисячами війська і гарматами. Польських військ було тільки 4 тисячі кінних та піших. Враховуючи чисельну нерівність, багато воєнних фахівців радили покинути гармати і поспішити до Галича. Але граф Ян з Тарнова, "людина великого серця", сказав: "Не дай Боже, щоб я покинув клейнод свого пана і показав ворогові спину, ще не побачивши його. Нам треба тут або помирати, або виграти битву". Ці слова, як пише сучасник, зміцнили дух коронного війська.

Гетьман добре поставив табір і став робити рів, скріплювати вози між собою; на возах він поставив стрільців, а посеред табору на плацу наказав стати наготові збройній та козацькій кінноті. За військовим звичаєм того часу, коронний гетьман, весело об'їжджаючи військо, обіцяв своїм воякам безсумнівну перемогу з Божою поміччю. Тим часом наблизився Петрило з великим військом, став табором і поставив 50 гармат. Молдавський воєвода думав

тільки про те, щоб не повтікало польське військо. Тому його загони оточили польський табір, стали шикуватися і виманювати вояків коронного польського війська на герці, виявляючи свій звичай. Драби з польського війська тихо підкралися з рушницями і кількох забили. Тоді молдаване почали штурмувати табір і протягом п'яти годин випустили велику кількість ядер і куль. Але ця стрільба не завдала коронному війську жодної шкоди. Натомість його гармати, над котрими був старшим Сташковський, так "парили" молдаван, що ті почали відступати. Побачивши неприступність добре організованого табору, молдаване вдалися до хитрості, вдаривши з іншого боку табору, де стояли молоді й недосвідчені воїни під керівництвом ротмістра А. Трояновського з Сандомира. Його підтримав ротмістр Балицький, але був зупинений переважаючим супротивником, втративши кількох товаришів. В бій вступили й інші роти, у яких мужність проявили М. Сенявський, М. Влодек та інші. Біля передньої брами Прокіп і Олександр Сенявські вийшли з табору і вдарили на молдаван, розпочавши битву. Ян Амор з Тарнова допомагав свіжими загонами і тим, і іншим. Після півторагодинної битви, коли успіх не схилився на бік жодної із сторін, Тарновський ввів у бій решту війська із свого табору. Це й вирішило долю битви: молдаване, не витримавши натиску, почали відступати, а потім і втікати. Польське військо переслідувало і рубало противника. Господар молдаван теж був змушений утекти. Молдавський табір був розграбований жовнірами Речі Посполитої. Перемога була повною [3, с. 756–757].

Пізніші дослідники відзначають, що Ян Тарновський, який керував у цій битві не чисельним, але боекватним військом (6 тисяч осіб), переміг, значно переважаючи чисельно, 26-тисячну армію Петрила Рареша. Як зазначено вище, під Обертином Ян Амор Тарновський застосував таборовий шик (винахід якого деякі наші історики неправомірно приписують козакам). Удаваний наступ військ Речі Посполитої відволік більшість сил молдаван під одну з брам і тоді відбувся справжній наступ польської кінноти через другу браму. Польські сили здобули всі гармати противника. Це мало вирішальне значення у поразці молдаван [32].

Під Обертином переможці захопили значні трофеї, щоправда чисельні дані щодо них різняться. Одні джерела наводять, що було зайнято весь ворожий обоз та 100 гармат і 7 хоругв молдаван. "Хроніка Литовська і Жмоїнська" у звичній для себе манері повідомляє про цю битву: "...Ян гетман польський, нашедши на волохи, ударил на них, а за дивною справою бозскою 50000 волохов и турков наши 6000 побили, и розгромили, вязнев значнійших поимали, и обоз весь взяли, дѣл великих сто, кром малих, ручной стрелбы возов 10, а тое все до Кракова припроважено. А воевода Петрило ранний самочварт ледво утѣкл" [22, с. 107]. "Хроніка європейської Сарматії" повідомляє, що гетьман взяв цілими всі гармати, яких було 50, окрім іншої вогнепальної зброї. Їх, разом із 1000 полонених він послав до Кракова [3, с. 757]. До речі, місто Обертин знаходиться на Покутті, на території сучасного Городенківського району Івано-Франківської області [3, с. 856]. Однак, політична вага цієї звітяги виявилась мізерною, що дозволило військовому історичу П. Галіку назвати її "змарнованою перемогою" [28]. Все-таки, вважаємо, що ця битва – одна з найвидатніших битв того часу – несправедливо непомічена нашою історіографією і має бути повернута в контекст вітчизняної історії.

Як зазначає історик Львова та архівіст М. Опалек, просто з-під Обертини звітяжний гетьман прибув до Львова, де на Ринку відбувся триумф на його честь (сцена з якого зображена на надгробку Іоанна Амора у Тарнові). Перед місцевим людом було проведено полонених волохів та проведено близько 30 трофейних гармат, а попереду несли п'ятдесят захоплених штандартів "із головами страшених буйволів" [17, с. 26]. Також триумфували і у Кракові. Підскарбій Шидловецький кидав гроші по ринку [3, с. 757].

У війні проти Москви Ян Тарновський на чолі польсько-литовського війська здобув у 1535 р. фортеці Гомель і Стародуб. Гомель було взято після дводенної облоги 16 липня. При здобутті Стародуба 29 серпня 1535 р. було вперше застосовано артилерійські гранати. Іншою технічною новинкою було те, що сапери з його війська, зробивши підкоп, заклали міни і підірвали фортечні стіни. Тут він, між іншим, на думку сучасних дослідників, наказав

стратити 1400 взятих у полон захисників міста. “Хроніка Литовська і Жмойтська” повідомляє: “Року 1537. Иван Василиевич царь и великий князь московский умер, оставивши на своем мѣсту Василия, старшого сына своего, на царство Московское. Але в той час еще был дитиною ув опеце баярина настаршого Данила Семеновича Овчины... Той Овчина, опекун великого князя, з войском вторгнул до Литвы, а спустошивши огнем и мечем Литву, тылко в пятнатцети милях от Виля вернулся. Кроль Жигмонт, зобравши килконадцеть тисячий войска, послал з ними гетмана Яна Тарновского Литвѣ на помочь, а литовские княжата и панове, и все рицество литовское зобралися охотне для сполного ратунку з гетманом своим Юрьем Радивилом, каштеляном виленским, а злучившись с поляками тягнули за москвою, взяли замок Гомель в Сѣверской земли над Сожем рѣкою стоячий и мѣсто, а потым Стародуб, мѣсто и замок головный, великий и мощный облегли, в котором ся был замкнул оный помянутый Овчина, Колычов и Шуский, справцы московские, и люду з ними московского военного 60 000 замкнулося. А гды его не могли добыти приступами, з гармат стрѣляючи, посадили мины, и так, вал вырвавши, запалили мѣсто. Там же того Овчину, Колычева и Шуского и инших много князев, воевод и бояр зацных поимано так, иж тые вязневе, добытая москва, полское и литовское войско перевысшали. А так часть московского войска, звлаща старых и мнѣй годных, Ян Тарновский, гетман коронный, казал стинать, а было их болш ніжь тысячий 60. Там теж скарбов много и здобычи поляки и литва забрали, и додому все войско в цѣлости с триумфом вернулося” [22, с. 108]. Дані літопису помиляються у році і кількості страчених з наказу Тарновського. Битва відбулася у 1535 р., як це подає “Хроніка...” А. Гваньїні. Це ж джерело вносить необхідне уточнення щодо страчених: “Простолюду ж було шістдесят тисяч, тобто більше ніж наших. Граф з Тарнова, найвищий гетьман коронного війська, наказав усіх пов’язати, старих та ні на що не годящих стратити, а залишив тільки жінок, дітей та людей, здатних до битви” [3, с. 160]. Якщо врахувати, що така практика була звичною для тогочасних воєн, коронного гетьмана неможливо звинувачувати в надмірній жорстокості. Навпаки, він намагався зменшити кількість жертв здобутого Стародуба.

Згодом, у серпні 1538 р., під час чергової війни з молдовським господарем Петром Рарешем, Ян з Тарнова облягав фортецю Хотин. Під час облоги Тарновський знову підкладав під мури міни. Рареш попросив тимчасового миру.

Військові звитяги зробили Тарновського знаменитим у Європі. За заслуги він стає воеводою краківським (1535), а згодом – краківським каштеляном. Гетьман розробляв плани війни з турками у співпраці з Габсбургами. В 1547 році Тарновський отримав від німецького цісаря Карла V спадковий титул графа. Кінець 40-х – початок 50-х років були спокійніші для Польщі щодо загрози з боку Туреччини та її союзників. Ян, граф з Тарнова, який здобув для корони неоціненний звитяжний досвід боротьби з цими суперниками, має в тому безперечну заслугу. У “Хроніці європейської Сарматії” цитується вірш поета, який про зайняття молдавського трону господарем Іллею (1546 р.) говорить так:

*Він спочатку хотів воювати проти поляків,
Але у цьому йому не хотіло посміхатися щастя;
Бо через дії знатного гетьмана Яна Тарновського
Він зазнав тяжкої поразки.
Цей [гетьман] став Гектором величної Корони
І скрізь зі своєю мужністю був і неабияк славився.
Тоді Ілля побачив це і був радий миру,
Кажучи, що важко дати раду проти поляків [3, с. 759].*

Ян Амор Тарновський відіграв значну роль у тогочасному політичному житті, в тому числі й під час драматичних подій. Він довів свою відданість королю Сигізмунду I Старому та його синові під час безпорядків під Львовом (“Kokoszą wojna” або “кокошія война”, 1537 р.), а також у сутичках з магнатами з приводу шлюбу Зигмунда II Августа з Варварою Радзивілл (сейм 1548 р.). “Кокошія война” 1537 року – це рокош (виступ шляхти) проти Сигізмунда I під Львовом, коли король намагався обмежити права і вольності дрібної шляхти

та придушував протестантський рух. Кокоша (тобто, куряча) війна отримала таку назву “іже дома сиділи”, тобто це була війна без битви, військова прогулянка [20, с. 203].

Однак, пізніше Ян з Тарнова розійшовся з королем і з 1553 р. стояв на чолі опозиції на кількох сеймах, а згодом зовсім покинув державну діяльність. У своєму заповіті синові Яну Криштофу Ян Тарновський мимохіть згадує про “Господню неласку, якої зазнав, вірою і правдою слугуючи республіці... неприязнь великих державних людей, через яких майже до кінця життя не мав спокою, живучи мов серед чужих людей” [18, с. 293].

Загалом, у ренесансну традицію Ян Амор II з Тарнова увійшов як ідеальний державний діяч і громадянин. Вже у перших творах, присвячених Яну II Тарновському, робляться спроби оцінки його постаті. Так, Ст. Оріховський-“Роксолан” у творі “Життя та смерть Яна Тарновського”, і частково в інших творах, саме за допомогою образу коронного гетьмана і графа, показував свої погляди на ідеального члена суспільства, “героя свого часу”. Таким ідеалом для Ст. Оріховського, за оцінкою дослідника Д. Вирського, був передусім громадянин держави, член її політичної нації, особа, придатна для “коронної потреби”. Шляхтич-землевласник був для Роксолана сучасним уособленням громадянських чеснот. Оріховський вважав, що визначальною підставою для здобуття і збереження шляхетства-громадянства є особисті заслуги. Без постійного самовдосконалення особа може втратити право на шляхетський статус. Тому величезну вагу для справжнього громадянина-шляхтича мало належне виховання і постійне прагнення освіти і наук-мистецтв. Підготовка до виконання громадських обов’язків повинна була включати і подорожі з освітньою метою, і державну службу на полі битви та в залі нарад. За оцінкою Д. Вирського, герой Оріховського – це консерватор, хранитель традиції і людина здорового глузду. Його відносини з підлеглими ґрунтуються на патріархальних засадах, новації цікавлять його, але він не поспішає змінювати звиклий уклад, поміркованість – чи не основна риса його характеру. Саме таким Оріховський зобразив свого сучасника Яна Амора Тарновського [2].

Важливими для розуміння постаті Яна Амора Тарновського є його релігійні переконання та погляди на релігійне життя. Як ми вже зазначили, Іоанн з Тарнова змалку виховувався у душі вірності католицькій релігії. Однак, у постаті графа поєдналися особиста релігійність, глибока набожність із релігійною толерантністю. Гетьман, хоч і був католиком, відзначався релігійною терплячістю і виступав проти церковних судів над еретиками. Мало того, за визнанням Н. Яковенко, Ян Тарновський, поряд з іншими галицькими магнатами Стадницькими, перемишльським каштеляном С. Дроговським, руським воєводою М. Сенявським, подільським воєводою Є. Язловецьким, взяв у середині XVI ст. під свою опіку кальвіністських пасторів і прокальвінськи налаштовану шляхту [23, с. 222]. Вважаємо, що підтримка таких впливових людей як зокрема Ян Амор Тарновський чимало посприяла тому, що Річ Посполита XVI століття, особливо часів Сигізмунда II Августа, була чи не єдиним у Європі (поряд хіба що з Трансільванією) прикладом релігійної толерантності в Європі для свого часу, що відзначає визначний російський славіст І. Голеніщев-Кутузов [4, с. 149]. Ймовірно, Ян Тарновський сам деякий час симпатизував кальвінізму, але згодом із ним порвав. Тим не менше, імовірно з точки зору державних інтересів, він негативно ставився до соціанства (аріанства) та інших подібних течій [3, с. 171].

Крім того, не чужий ідеям католицизму, Ян Тарновський підтримав ідею створення народного костюлу (“kosciola narodowego”), незалежного від Риму і з польською богослужбовою мовою. У цьому коронний гетьман був одноступнем із політиком і публіцистом та секретарем короля Фричем Моджевським (1503–1570) і з самим королем Сигізмундом II Августом, а також Ст. Оріховським. Як відзначає І. Огієнко, у розмові з Ліппоманом Я. Тарновський заявив, що без введення польської мови у богослужіння нема чим припинити церковний розрив. У вересні 1556 р. на з’їзді у Яна з Тарнова між іншим було вирішено добиватися на черговому сеймі права служити богослужіння польською мовою. І хоч Рим спротивився таким ідеям, чимало церковнослужителів реалізували цю ідею і без його дозволу [13].

Як і Фрич Моджевський і Ст. Оріховський, чийм покровителем був Ян Тарновський II, він був запеклим противником целібату католицького духовенства [12, с. 108]. Ось як Ян з Тарнова звертався до краківського єпископа Петра Гамрата у сеймі: “Ксьондзе єпископе, що ти так само, як і я, вірно дбаєш про державу, в тому я тобі вірю. Але щоб так пильно про державу дбав, як я, тому повірити не можу, бо ти людина смертна, жодного нащадка не маєш, на якого б оглядався у своєму дбанні. Тобі досить, щоб у Польщі добре було лише за твого життя. І цього достатньо. Я ж до віри і пильності своєї мушу додати, що не тільки про мене самого йдеться, але також про моїх нащадків: про сина, про дочку і про онуку, на яких оглядаюся тут, в раді сидячи. Дбаю, щоб і після мене в усій державі вільними людьми вони були” [12, с. 265]. Дані слова також ілюструють деякі погляди Яна з Тарнова на сімейне життя, державні інтереси і саму державу. Крім того, Ян Амор Тарновський послідовно обстоював ідею незалежності світської влади від церковної. Таку ж позицію висловлював Ф. Моджевський, а в пізніші часи ренесансні діячі С. Кленович та Я. Замойський. Найкатегоричніше, але цілком в дусі цих поглядів висловлювався Оріховський-“Роксолан”: “Нехай хрестять по костьолах, але в державі не бурмиструють! Якщо їм до смаку світські справи, нехай скинуть сутану і або вітчизну покинуть, або римського султана!” [12, с. 297–298].

Як культурний діяч, Іоанн з Тарнова відзначився в першу чергу як меценат. Польський дослідник М. Рожек вважав, що з-поміж магнатів, що у меценатстві наслідували короля Сигізмунда I, найбільше значення для мистецтва Відродження мав гетьман Ян Тарновський [34, с. 46]. Цей військовий звитяжець, обдарований за військові успіхи найвищими почестями, вславився і як покровитель митців.

При своєму дворі Ян Амор з Тарнова утримував скульпторів Бартоломео Берещці і Іоанна Марію Падовано. Тарновський фундував надгробок-пам'ятник своєму тестю канцлеру Кшиштофу Шидловецькому (пом. 1532) у костьолі в Опатові. Його було виконано в 1533–1536 роках спільно різьбярми Джованні (Яно) Ціні з Сієни (Giovanni Cini) і Бернардіно ді Занобі де Джіанотіс (Bernardino Zanobi de Gianotis). Цоколь цього надгробка є твором мистецтва виняткового рівня, гідним італійських рельєфів Донателло і Вероккіо. Це бронзовий барельєф зі знаменитим “Опатовським лементом”, відлитий у Кракові в 1533–1536 рр. з ініціативи Яна Тарновського як зятя канцлера. На барельєфі зображено момент, коли надійшла звістка про смерть Шидловецького, що висловлено у різних постанях підлеглих, співробітників, родичів померлого, які зображені в ренесансному одязі. Автор був досконалим фізіономістом, який відобразив одночасно задуму і розпач. Митець був добре знайомий з флорентійською різьбою доби кватроченто [34, с. 46–47].

Найбільше меценатству Яна Тарновського II завдячує резиденція гетьмана в Тарнові. В тамтешній каплиці (тепер кафедральний собор) Ян Тарновський фундував надгробні пам'ятники матері, батькові, брату, дружині й собі. Перший пам'ятник – матері Яна Амора II з Тарнова Барбарі з Рожнова (пом. 1517) – наочно демонструє процес засвоєння італійських форм місцевими митцями, які ще оперували готичними формами. У 1536 р. Ян Тарновський вже уфундував цілком ренесансні надгробні пам'ятники батькові і брату з дружиною Барбарою. В ренесансному стилі виконаний і пам'ятник трьом Янам Тарновським, де зображено фігури двох заснухих рицарів у максиміліанських обладунках, а поміж ними фігурка дитини – маленького сина Яна Тарновського, Іоанна Олександра (це один з перших дитячих пам'ятників в Речі Посполитій). Стиль надгробків вказує на творців знаменитих Вавеля і Зигмунтовської каплиці. Це був твір школи італійця Бартоломео Берещці – одне з останніх творінь цього майстра перед його трагічною смертю в 1537 році [34, с. 47–49, 52]. Незвичайною красою відзначається й надгробок, виконаний в майстерні того ж Б. Берещці пам'яті першої дружини гетьмана Барбари з Тенчинських (пом. 1521 або 1527 р.). Також не виключено, що це одне з найбільш ранніх творінь Падовано. Пам'ятник вирізняється шляхетністю пропорцій і ніжністю форм. Це видатний твір доби Відродження європейського рівня, який належить до творів повного Ренесансу і є одним з найкращих у польському варіанті цього стилю [40, с. 14–15; 34, с. 49–50]. Різцеві Падовано належить надгробний

пам'ятник самого Яна Амора II Тарновського разом із його сином Яном Криштофом, що загинув у 1567 р.

Ренесансність мислення та високі естетичні уподобання характеризують Іоанна Амора II з Тарнова як будівничого фортець і міст. Найяскравішим прикладом цієї діяльності гетьмана є місто Тернопіль (Тарнополь), засноване згідно локаційного привілею польського короля (і одночасно Великого князя литовського) Зигмунта I Старого від 15 квітня 1540 року в пустельній місцевості Сопільче. В короткі терміни Ян Тарновський не тільки сильно укріпив місто, зробивши його сторожею Поділля і Червоної Русі, а й надав Тернополю класичного ренесансного вигляду. Були запрошені кращі будівничі, відомо, що по смерті Яна II з Тарнова, у останній чверті XVI століття серед них був італійський архітектор із Феррари Христофор Боццано (Криштоф Бодзан). Слід відзначити й те, що Ян Амор Тарновський заклав основи економічного достатку Тарнополя, не тільки його активно розбудовував, а й заселяв купцями і ремісниками. Вже 20 січня 1548 р. місто здобуло від короля магдебурзьке право. Зусиллями власника 3 вересня 1550 р. місто дістало королівський привілей, згідно якого купці, які їхали до Кременця, Галича, Коропця, Коломиї тощо, мусили зупинятися у Тернополі на постій та сплачувати на користь міста оплату з кожного воза, навантаженого товарами. 30 вересня Ян Тарновський видав грамоту, яка проголошувала права та обов'язки міщан. Згідно них обиралися містя під забудову. Будинки повинні були бути гарні, заборонялося будувати хати. Отримана земля ставала власністю міщан без права продажу. В дусі того часу, заборонялося продавати власність євреям. Існувала рівноправність латинського і грецького обрядів. Міщани мали повинності на користь міста, зокрема повинні були надавати допомогу в утриманні ставу [див.: 1; 9; 10].

Загалом, Ян Тарновський був багатим магнатом і володів 10 містами і 120 селами. Серед міст, якими володів граф: Тарнов, Тернопіль, Ярослав, Переворськ, а також Раудніце у Чехії. Його маєтності були одними з найбільших у Польському королівстві і носили назву “держава тарновська”.

Ян Тарновський жив переважно у родовому маєтку В'єв'юрка під Тарновом. Там створив велику бібліотеку; в одній із зал замку, яку назвав “музеєм”, нагромадив значну колекцію творів мистецтва. У нього гостювали видатні діячі культури, зокрема польський поет Ян Кохановський і наш земляк Станіслав Оріховський. Про їхні твори, офіровані Тарновському, вже написано вище.

Цікавим є сімейне життя Яна Амора II з Тарнова. Він був тричі одружений. Перша дружина – Барбара з Тенчина (Тенчинською), донька руського воєводи Миколая, гербу Топур – померла у віці 31 року (раніше вважалося, що у 27-річному віці) і була похована у теперішньому кафедральному соборі міста Тарнова [7, с. 39]. Другий шлюб Тарновського з Беатою Одровонж, донькою руського воєводи Яна, було визнано недійсним практично одразу і швидко дійшло до розлучення (1525 р., після 25 травня). З третьою дружиною Софією (Софією) Шидловецькою, дочкою краківського каштеляна і великого коронного канцлера Криштофа Шидловецького, гербу Одровонж Ян з Тарнова одружився через п'ять років і прожив разом у шлюбі понад 20 років аж до її смерті [7, с. 39].

Гетьман мав декількох дітей, які в більшості померли немовлятами. Від останнього шлюбу народилися Софія та Іоанн Криштоф. Син Яна Тарновського II Ян Криштоф (1536–1567) був останнім нащадком чоловічої статі Тарновських по лінії Амор. Після його смерті без нащадків володіння Тарновських перейшли до сестри Яна Криштофа, Софії, а через неї, внаслідок шлюбу з князем Василем-Костянтином Острозьким, до Острозьких. Василь Острозький одружився з Софією Тарновською у 1553 році і після того гордо титулувався князем Острога і Тарнова. Сам факт цього шлюбу символічний в тому, що він був чи не першим фактом поєднання магнатських родів Польщі і Русі. Іоанн Амор II з Тарнова вважав свій рід рівноправним Острозьким. Софія Тарновська стала матір'ю Януша й Олександра Костянтиновичів Острозьких.

Ян Амор Тарновський помер у віці 73 років, 16 травня 1561 року в родовому палаці і похований у Тарнові в родинній каплиці-усипальниці Тарновських. Надгробок графа є

своєрідним підсумком його життя, здобутків, поглядів, уподобань. Також це найвидатніший пам'ятник XVI століття в Польщі. Розпочатий одразу ж по смерті гетьмана пам'ятник вповні відображає маньєристичні риси мистецтва Іоанна Марії Падовано. Митець вдало поєднав вертикальність готичного костюлу з ренесансним почуттям пропорції. Згідно з духом Ренесансу цілпо надгробної скульптури було увічнення заслуг і слави гетьмана. Пам'ятник зайняв почесне місце у ніші, оздоблений колонами, які підтримують фриз із барельєфом, що зображає тріумфальний похід після перемоги Тарновського під Обертином. Два барельєфи увічнюють перемоги, здобуті гетьманом під Стародубом та Хотиним. Чесноти Яна з Тарнова ілюструють алегоричні фігури Розсудливості і Справедливості. Цей потужний пам'ятник вінчає фігура воскреслого Христа, єдиний релігійний акцент на монументі. М.ін., надгробок Яна Тарновського, доповнений надгробком його сина Яна Криштофа, став найвищим досягненням італійського майстра Іоанно Марії Падовано, а його артистизм у відтворенні психічних і фізичних рис у портретній скульптурі сягнув тут вершини творчих можливостей автора [34, с. 50].

Також відомо кілька, імовірно прижиттєвих, портретів Яна з Тарнова, зокрема, виконаний у напіванфас живописний портрет у рицарському обладунку із булавою великого коронного гетьмана і з ренесансним головним убором. Існує й гравюра, яка виконана з цього живописного портрета. Нажаль, автори портретів Яна з Тарнова невідомі. Окрім того, по смерті гетьмана йому одразу ж почали присвячувати літературні твори, а постать Яна Амора II Тарновського і донині є дуже шанованою у Польщі.

Насамкінець висловимо нашу (і не тільки нашу) думку, що місто Тернопіль заслуговує на те, щоб у ньому було відновлено вулицю, названу іменем його засновника Іоанна з Тарнова – Яна Амора Тарновського (1488–1561) та споруджено пам'ятник цій видатній особистості. Вперше ідею відновити вулицю Тарновського було висловлено в 1993 р. на сторінках часопису “Тернопіль вечірній”. Ініціативу висловив історик Мирослав Ханас, вона була підтримана директором обласного державного архіву Б. Хаварівським та письменником П. Тимочком [5]. У 2007 році цю ж ідею, а також ідею спорудження пам'ятника Яну з Тарнова, висловили на спеціальній зустрічі з міським головою Тернополя та його заступниками історики О. Гаврилюк, В. Блозва та автор цієї статті. Сподіваємося, пам'ятник Іоанну з Тарнова – Яну Амору II Тарновському в Тернополі зрештою буде встановлений і стоятиме, українські історики не обходитимуть надалі увагою цю визначну постать вітчизняної історії, а українці, які цікавляться історією, матимуть що почитати про Іоанна з Тарнова – Яна Амора II Тарновського.

Отже, підсумуємо. Ян Амор II з Тарнова – Ян Тарновський II безумовно належить до найбільш видатних історичних постатей свого часу на українських землях Польської корони. Ян, граф Тарновський був одною з найвпливовіших постатей у державі, зокрема у політичній і військовій сферах суспільного життя. Головні заслуги його полягають в організації оборони і відсічі земель Речі Посполитої, зокрема Червоної Русі, від татарсько-турецької загрози та у боротьбі з Османською імперією і її васалами (зокрема, Молдовою). Він запровадив низку військових новацій, залучав до боротьби з османською загрозою українських козаків. Державна діяльність Яна Тарновського II (коронний гетьман, каштелян, воєвода руський) засвідчила у ньому особу, що мала свідомість державного мужа, який розумів державні інтереси як пріоритет і загальне благо суспільства. Участь у державних справах та військова діяльність коронного гетьмана не суперечили вмільй управлінській діяльності графа Іоанна з Тарнова у його приватних володіннях, де він сприяв побудові нових міст (Тернопіль), забезпеченні їх обороноздатності, розвитку торгівлі, ремесел, місцевого самоврядування, а також їх унікальному ренесансному архітектурному обличчю. У своїй приватній “Тарновській державі”, як і на державних посадах, магнат Ян Амор з Тарнова керував компетентно, мудро, талановито і справедливо. Тарновський був одним з тих, чия позиція сприяла формуванню унікальної толерантної релігійно-конфесійної ситуації, що склалася в Речі Посполитій XVI століття. У культурному житті Ян з Тарнова засвідчив себе як духовно

розвинута особистість, меценат, покровитель мистецтв і опікун-патрон провідних культурних діячів (Ст. Оріховський та ін.), письменник.

Загалом, постать Іоанна Амора II з Тарнова (Яна Тарновського) залишилась у спільній історії Польщі і України як яскрава і видатна ренесансна людина, для якої характерна різносторонність інтересів, гармонійність, і навіть гуманізм. Ян Тарновський може бути поставлений в один ряд із своїми більш відомими у нас його сучасниками (в т.ч. й молодшими від Яна з Тарнова) як Ян Замойський, князі К. I. і В.-К. К. Острозькі, Дмитро Вишневецький, Станіслав Оріховський, Роксолана та інші ренесансні постаті вітчизняної історії. Більше того, граф Іоанн Амор II з Тарнова (1488–1561) як оборонець місцевого населення від татарських набігів, будівничий міст, меценат культури, письменник, військовий теоретик і один з кращих воєначальників за свого життя, належить, на нашу думку, до найвидатніших постатей свого часу в європейській історії і безумовно заслуговує на вдячну пам'ять своїх краян.

Список використаних джерел

1. Бѣлинскій П. Місто Тернополь и его околиця // *Rocznik kółka Naukowego Tarnopolskiego za rok 1893.* – Tarnopol, 1894. – С. 67–121.
2. Вирський Д. С. Ст. Оріховський-Роксолан як історик та політичний мислитель. – Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – 07.00.06. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровськ, 2000.
3. Гваньїні Олександр. Хроніка європейської Сарматії / Упор. та пер. з пол. о. Юрія Мицька; Національний університет “Киево-Могилянська академія”; Інститут історії НАН України; Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Державний комітет архівів України; Українсько-канадський дослідно-документальний центр (Торонто). – К.: Вид. дім “Киево-Могилянська академія”, 2007.
4. Голенищев-Кутузов И. Славянские литературы. – Москва: Художественная литература, 1973.
5. Гулько Я. Де поділася вулиця Тарновського? // *Тернопіль вечірній.* – 1993. – 22 вересня. – С. 3.
6. Івасів Р. Цінне першоджерело // *Дзвін.* – 1990. – ч. 1. – С. 102–105.
7. Клименко О., Хаварівський Б. Міська геральдика Тернопільщини. – Тернопіль: Воля, 2003. – С. 409–411.
8. Козакевич Х., Козакевич С. Ренессанс в Польше. – Варшава: Аркады, 1977.
9. Кордуба І. Тернопіль // *Тернопіль.* 1993. – № 1. – С. 39–43.
10. Кравченко О. Хроніка міста Тернополя // *Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний історично-мемуарний збірник. Том III.* – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1983. – С. 14–20.
11. Леп'явко С. “Великий кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.). – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001 (“Запорозька спадщина”. – Випуск 12); <http://www.cossackdom.com/book/bookkordon.html>
12. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні: Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII ст. – К.: Видавництво Соломії Павличко “Основи”, 2000.
13. Огієнко І. Нариси з історії української православної церкви. – Т. 1. – Варшава, 1930; <http://www.ukraine-church.com/chapter4.html>
14. Окаринський В. Ким був насправді Ян Тарновський, засновник Тернополя // *Тернопільська газета.* – 2003. – 7–13 травня. – № 19 (384). – С. 7.
15. Окаринський В. М. Постать засновника Тернополя “Іоана з Тарнова” – Яна Амора Тарновського (1488–1561) за матеріалами зарубіжної та вітчизняної історіографії // *Наукові записки ТНПУ імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія.* – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 10–14.
16. Окаринський В., Ханас В. Тарновський Ян II Амор // *Тернопільський Енциклопедичний Словник (ТЕС).* – Тернопіль: “Збруч”, 2008. – Т. 3. П – Я. – С. 385.
17. Опалек М. На щербатім львівським бруці. – Львів: ЛА “Піраміда”, 2002.
18. Оріховський С. Життя і смерть Яна Тарновського (переклад В. Литвинова) // *Українські гуманісти епохи відродження. Антологія.* – Т. 1. – К., 1995. – С. 254–293; <http://litopys.narod.ru/human/hum11.htm>
19. Оріховський С. Про турецьку загрозу слово друге (до польського короля Сигізмунда) // *Українські гуманісти епохи відродження. Антологія.* – Т. 1. – К., 1995; http://litopys.org.ua/old14_16/old14_08.htm#or1
20. С кройніки Бельського речі потрібні вибрані (Острозький літописець) // *Галицько-Волинський літопис; Львівський літопис; Острозький літописець.* – Л.: Червона калина, 1994. – С. 202–218.
21. Тарновский (Ян из Тарнова) // *Энциклопедия Брокгауза Ф.А. и Ефрона И.А.* – СПб, 1902. – Т. XXXIV.
22. Хроника Литовская и Жмойтская // *Полное Собрание Русских Летописей (ПСРЛ).* – Москва, 1975. – Т. 32. – С. 15–127.
23. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – 2-ге вид., перероблене та розширене. – К.: Критика, 2005.

24. Bauer J. Jak powstał staw Tarnopolski? // Głos Polski. – Tarnopol, 1933. – 29 stycznia.
25. Bogatyński W. Hetman Tarnowski 1488-1561. – Kraków, 1913.
26. Brodowski S. Żywoty hetmanów Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Lw., 1850.
27. Dworzaczek W. Hetman Jan Tarnowski. Z dziejów możnowładztwa małopolskiego. – Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1985.
28. Galik P. Zmarowane zwycięstwo // Gazeta Rycerska. – 2006-05-18 // www.Onet_pl: Portal wiedzy.
29. Leniek J. Przywileje królów i właścicieli miasta Tarnopola, znajdujące się w archiwum miejskiem // Rocznik kółka Naukowego Tarnopolskiego. – Tarnopol, 1892. – T. I. – S. 14–65.
30. Olejnik K. Hetman Jan Tarnowski i jego miejsce w dziejach wojskowości polskiej // Jan Tarnowski – hetman wielki koronny. – Tarnów 1999. – S. 26–33.
31. Orzechowski S. Żywot i śmierć Jana Tarnowskiego. – Sanok, 1855.
32. Płeczyński M. Obertyn 1531. – Warszawa, 1994.
33. Podhorodecki L. Sławni hetmani Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1994.
34. Rożek M. Złoty wiek. Szkice o sztuce renesansowej // Dzieje narodu i państwa polskiego. – T. I–19. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1991.
35. Samczyk B. Hetman Jan Tarnowski. Bibliografia. – Tarnów, 1997.
36. Spieralski Z. Jan Tarnowski 1488–1561. – Warszawa, 1977.
37. Spieralski Z. Kampania obertyńska 1531 roku. – Warszawa, 1962.
38. Tarnowski J. Consilium rationis bellicae. – Warszawa: MON, 1987.
39. Wilczura Ł. Żołnierskie Curriculum Vitae Jana Tarnowskiego, cz. I // “Tarniny”, nr. 6 – 9–10/1998.
40. Wyczański A. Dogonić Europę czyli Polska w czasach Zygmunta I (1506–1548) // Dzieje narodu i państwa polskiego. – T. II–20. – Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987.
41. Żygulski Z. (jun.) Hetmani Rzeczypospolitej. – Kraków, 1994.

Volodymyr Okaryns'kyj

“IOANN FROM TARNOW” – JAN AMOR TARNOWSKI (1488–1561), A COUNT, LARGE CORONA HETMAN, VOEVODE OF RUS', FOUNDER OF CITY OF TERNOPIL, AS A RENAISSANCE MAN IN THE CONTEXT OF THE EPOCH

In the article the role of count, large corona hetman, voevode of Rus', founder of city of Ternopil Jan Amor II Tarnowski – “Ioann from Tharnow” (1488–1561) in social and political, military, religious and cultural and art life of Ukraine and Poland of period of Renaissance

Key words: Ioann from Tharnow, Jan Amor II Tarnowski, large corona hetman, voevode of Rus', Ternopil, Renaissance, patron of art, war-lord.

УДК 94 (477): 001.891

Оксана Гомотюк

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ – ФУНДАТОР ПЕРШОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ПРОГРАМИ В УКРАЇНОЗНАВСТВІ

Автор статті з'ясовує концептуальне значення тез науковця щодо майбутньої організації українського суспільства у формі “громад”, обґрунтовує місце національно-естетичних і культурних цінностей у контексті європейської цивілізації. Серед чинників здобуття політичної волі українців головна роль, на думку вченого, належала формуванню національної свідомості, міжнародній підтримці, які посідали пріоритетне місце в українознавстві.

Ключові слова: Михайло Драгоманов, громада, політична програма, українознавство, національна свідомість.

Сучасна українська наука характеризується пошуком у виборі нових методологічних моделей, орієнтацією на антропологізацію та культурологізацію знання. Це стимулює аналіз наукових здобутків попередників, що своєю діяльністю заманіфестували нові рубежі у її позиціонуванні. Зазначимо, що українознавство, яке також переживає процес пошуку своєї історіософської основи, маючи давні антропологічні традиції, утвердилося як носій найвищих цінностей, традицій, національного духу і ментальності. З огляду на традиції і завдання сьогодення в українознавстві відводиться одна із головних ролей людині у суспільному житті та інтелектуальному процесі. Саме тому об'єктом дослідження пропонованої статті обрано наукову діяльність М. Драгоманова, що привертала увагу вчених ХІХ–ХХ ст., а предметом – процес формування політичної програми українства.

Так, помітну роль у збагаченні історіософської основи української науки передовими методами західноєвропейського наукового знання відіграв Михайло Петрович Драгоманов (1841–1895) – філософ і соціолог, історик і етнограф, культуролог і педагог, перший, хто оформив у чітку програму політичні прагнення українців. Представник козацького роду із Полтавщини, з молодих років захоплювався історією, народною творчістю. На історико-філологічному факультеті Київського університету М. Драгоманов остаточно сформувався як професійний вчений та громадський діяч. Його магістерська дисертація “Питання про історичне значення Римської імперії і К.К. Тацит” відзначалася одним із найґрунтовніших аналізів поворотних моментів європейської цивілізації на ранніх етапах розвитку. Вже у цій праці демонструвався комплексний підхід до аналізу проблем та напрям подальшого наукового інтересу у площині україно-європейських порівнянь. Після завершення навчання на історико-філологічному факультеті молодий інтелектуал залишився працювати на кафедрі античної історії. М. Драгоманов був учасником діяльності Південно-Західного відділення Російського географічного товариства, громадського руху. Його активна і цілеспрямована, відверта незгода із русифікаторською політикою царизму виштовхнула за межі держави і надовго викреслила з офіційної науки. М. Драгоманов змушений емігрувати за кордон, де заснував часопис “Громада” та соціал-демократичний гурток.

Ще й сьогодні “беруть за живе” ідеологічні концепції мислителя. Науковець торкався у своїх напрацюваннях “живих справ” [1, с. 297]. Поряд з цим М. Драгоманов чи не вперше намагався синтезувати український досвід із прогресивними напрямами світової науки, вписати Україну в європейський науковий простір. Проблеми українознавства М. Драгоманов вирішував у контексті відносин України з сусідніми державами, зокрема з Польщею та Росією. Слід зазначити й те, що всю драгоманівську спадщину об'єднував пошук Великої ідеї, Великого суспільного ідеалу. За висловом сучасного дослідника

А. Круглашова, М. Драгоманов “тяжів до ідеалів розвитку громадянського суспільства” [2, с. 458].

Діяльність М. Драгоманова відбувалася у ХІХ ст., яке проходило під знаком розвитку націй, самоусвідомлення розрізнених етнічних мас свого “я”, своєї неподібності до інших. “Особа, клас, народ (нація) і людство заявили однаково рівні права на співавторство в “драмі світового духа” (Гегель), і суспільна думка оберталась, власне, довкола того, як би впорядкувати, “ієрархізувати” цю “команду” [3, с. 24]. Співвідношення національного та загальнолюдського, державного і народного, революції та еволюції, терору і мирного способу вирішення національних завдань чітко прослідковувалася у науковій спадщині теоретика українського національного руху. Які б аспекти життя української спільноти не бралися до уваги мислителем, їх обмірковування завершувалось високим етичним ідеалом: “чиста справа потребує чистих рук”.

Роздуми М. Драгоманова над обґрунтуванням теоретичних засад українського національного руху, української науки фокусувались на обов’язку вносити в громадське життя нові поступові ідеї, відображати реальне життя народу. М. Драгоманов підкреслював, що “любов до простого хлопа ... мусить бути підвалиною нашої роботи, що знання народнього життя ми мусимо розширювати і збагачувати, а не забувати... Драгоманів показав, що рух українського народу до самопізнання і просвіти на рідній мові є зовсім природний і конечний...” [4, с. 25–36]. У результаті цього руху повинно появитися українське суспільство і нація. Так, саме українознавчі розвідки базувалися на народоцентризмі й були національно спрямованими, що зумовило сприйняття українського народу як окремої нації. Мислитель став першим, хто виніс проблему українства на міжнародну арену.

Слушно підкреслював І. Франко, що 70–80-ті рр. залишаться часом переважного впливу М. П. Драгоманова. Хоча вплив його праці й думок триватиме далеко “довше і ввійде у великій частині як основа всякої будучої програми роботи на українським ґрунті” [5, с. 17]. В особі Драгоманова Європа побачила перший раз новий тип – свідомого європейця і не менше свідомого українця. “Можна сказати, що головна частина писань Драгоманова, а особливо його знамениті критично-публіцистичні статті, такі як “Историческая Польша и великорусская демократия”, “Вільна Спілка”, “Чудацькі думки”, “Листи на Наддніпрянську Україну” були не чим, як мотивуванням, вияснюванням цієї синтези – свідомого поступового європейства і разом з цим свідомого українства. Здобутком тих його праць був рух української молоді в 70-х і 80-х роках, а остаточно постання русько-української радикальної партії” [5, с. 18].

Варто зауважити й те, що ця людина виховала ціле покоління українських письменників і науковців модерної школи, першою у Східній Європі виступила проти тероризму, засудивши вбивство, розробила першу федеральну конституцію для Росії, виступила на захист малих національностей, заклала основи демократизму в українській свідомості, відстоюючи індивідуальні свободи пересічних громадян. М. Драгоманов був одним із перших українських учених, який поставив як актуальну наукову проблему і практичне завдання – вивести український рух на нові шляхи, піднести його до загальноєвропейського рівня. “Щоб добитись чого-небудь і щоб стати у ширій пригоді народу, – зазначав мислитель, – український напрямок мусить не тільки узятись за кріпку працю, тверезу і впрост обчислену на те, щоб освітити уже видній потребі народу, вийти з старих народно-патріархальних форм бити і ідей і щоб першим ділом поставити не народність для народності, а соціальний, економічний і культурний чоловічий поступ народу, для чого народна мова і форма пропаганди мусять бути тільки практичнішою одежею, а не метою. Для такої праці треба одложити набік романтичні мрії, не так часто дивитись назад, у археологію і етнографію, як уперед ... показуючи народові з симпатією у історії більш усього те, у чому можна побачити проби проведення у побит ідей будучого, як свободи особи, совісті, проби праці економічної, а найбільш усього налягати на розвій чуття гуманності і розширення духу свободи ознайомленням народу з побитом других народів, та очистити його розум від поганського і середньовічного фанатизму, подати практичну поміч і

виучити думати через науки природні” [6, с. 231]. Власне, ці слова дають ключ до розуміння теоретичного доробку вченого.

Звернемося до історичних умов діяльності М. Драгоманова. Асиміляторські тенденції й обмеження виявів української культури, з одного боку, глибоко вражали українських патріотів, а з іншого – породжували протидію. Час максимального пригноблення породив відродження української культури. “Запал українських дослідників був настільки великим, що в українознавчих науках вони добиваються визначних успіхів” [7, с. 57]. Передусім, українська наука хотіла показати глибокий контакт між сучасним і минулим. Історики науково аргументують здатність українського народу до самостійного життя і його право на незалежність. Велику роль у реалізації цього завдання відіграли й українознавчі дослідження М. Драгоманова. “Спеціально до українознавства перейшов Драгоманів через студії над українською народною словесністю”, виявляючи при цьому глибоке розуміння історичного процесу [8, с. 113]. Найперше звернули увагу вченого пісні історичні [9]. Користуючись історико-порівняльним методом, М. Драгоманов видав “Історичні пісні”, що стало “першою науковою роботою не тільки в Україні, але й у всіх слов’янських країнах” [10, с. 321]. Збірка поміщала систематизовані, з усіма варіантами і науковими примітками пісні. Повчальною була наукова лабораторія М. Драгоманова як прихильника позитивізму О. Конта. Його пильна увага до всіх різновидів історичних джерел, до фольклору як важливого носія історичної пам’яті українського народу, орієнтація на багатофакторність історичного процесу, на історичний прогрес стала наслідком взаємовпливу західноєвропейської історіософії на методологію вченого. Ці ж наукові методи, вперше запроваджені М. Драгомановим на український ґрунт, характеризують і наступні збірники: “Політичні пісні українського народу”, “Нові українські пісні про громадські справи”, “Малорусские народные предания и рассказы”. “Між піснями і повістями він звернув головно увагу на такі, котрі давніші вчені любили вважати власними творами нашого народу, придатними до зрозуміння його душі, Драгоманов, порівнюючи їх з піснями і оповіданнями інших народів, показав, що се твори зайшли... Таким способом Драгоманов навчив нас бачити сліди давніх культурних зв’язків нашого народу з другими... Замість відгадувати душу народу, ми вчимося з них ліпше розуміти історичний розвій народу, особливо розвій его вірувань і его фантазії” – підкреслював його учень І. Я. Франко [11, с. 237]. Сам автор, оцінюючи значення наукової обробки народних джерел, зауважував, що лише після неї “історическая поэзия малорусского народа станет надежным источником для истории народа” [12, с. 46].

Дослідження поетичної історії соціальних явищ південної Русі нашттовхнули М. Драгоманова на думку, що в “часи найдужчих повстань нашого мужицтва показувались і найбільші змагання громад по всій нашій Україні стати в спілці проміж себе” [13, с. 279]. А козацький устрій в “його рівності й в спільному господарстві над усім, що потрібно людям, і есть корінь волі й для людей, маючих свої держави й не маючих їх” [12, с. 295]. Так намагався М. Драгоманов відповісти на питання, що хвилювало інтелігенцію, широкі суспільні верстви, апелюючи до фактів давньої і нової історії [14, с. 83]. В історичному минулому М. Драгоманов добачав цілком певні підстави для самостійної української державності [15, с. 572].

Велика заслуга належить Михайлу Петровичу у розробці історії Кирило-Мефодіївського товариства – першої політичної організації в Україні. Аналізуючи всі доступні джерела, М. Драгоманов визначив місце товариства в українській суспільно-політичній думці. У “Чудацьких думках про українську національну справу” обґрунтував роль національно-естетичних і культурних цінностей українства у контексті європейської цивілізації, залишив дуже цінні вказівки для майбутніх поколінь істориків: “настав уже час, коли не можна цінити історії нашої України з погляду одного, та ще й хвилевого стану людності, ні навіть з погляду тільки національного, а надто перемішаного з православним; що треба оглянути історію нашу сукупно в усі її доби: княжо-городську, козацьку, царсько-російську (з виділом цісарсько й конституційно-австрійським) – і в усяку з цих діб звернути увагу на зріст чи упадок людності, господарства, порядків і думок громадських і державних,

освіту, пряму чи косу участь українців усяких класів чи культур в історії й культурі європейській. Зложити правдивий суд над усіма ваганнями цих всіх справ у нашій історії можна, тільки рівняючи її з історією других народів Європи” [16, с. 490]. Характерною рисою українознавчої спадщини стало обмірковування будь-якого явища політичного чи громадського життя з виділенням його причинності, зв'язку з попередніми подіями і проведення аналогії зі світовою історією, де відбувались подібні явища, що в свою чергу давало можливість для прогнозу. У 1926 р. стаття в газеті “Рада”, присвячена відзначенню 50-річчя еміграції М. Драгоманова, наголошувала: “Ще й тепер можна сказати, що Драгоманів не є діячем минувшини, тільки є великим умом будуччини!” [17, с. 564]. Свідками окремих драгоманівських передбачень були й ми. При аналізі російської допомоги у слов'яно-турецькій боротьбі (“Про українських козаків, татар та турок”, “Турки внутренне и внешне”) М. Драгоманов підкреслював: “Какая есть возможность исполнять освобождающие, совершенно революционные задачи, политические, национальные и даже социальные и антиклерикальные государству, сохранившему весь неуклюжий средневековый, полуазиатский строй самодержавно-клерикального боярского царства, заимствовавшего из европейских своих отношений только тормоза немецкой дружбы, утонченное французско-бранденбургское чиновничество да понимание принципа национальности в виде насильственного “обрусения”?” [18, с. 253]. Принагідно зазначимо, що “обрусение” дуже нагадувало створення радянської соціалістичної системи.

Публікації “Про українських козаків, татар та турок”, “Пропаший час: українці під Московським царатом”, “Що таке українофільство?”, “Шевченко, українофіли і соціалізм” та ін. доводять право українського народу на самостійний суспільно-політичний і культурний розвиток. У цих працях з позицій історіософії позитивізму приділялася велика увага поворотним, на думку М. Драгоманова, подіям Української національної революції, її причинам, рушійним силам, становленні козацько-гетьманської держави, глибокому аналізу її характеру та причинам занепаду. У розвідці “Про українських козаків, татар та турків” з'ясовувалися історичні передумови Української національної революції. Гострота соціальних суперечностей пов'язувалася із прийняттям українським суспільством таких “злополучних” Люблінської та Берестейської уній, на що акцентувалася увага у публікації “Историческая Польша и великорусская демократия”. У”Передньому слові до “Громади” підкреслювався загальнонаціональний характер боротьби і її спрямованість проти польської неволі, що у кінцевому рахунку привело до загибелі самої Польщі. Політичний аналіз процесів державотворення козацько-гетьманського періоду дано М. Драгомановим одним із перших в українській історіографії. У “Листах на Наддніпрянську Україну” мислитель звернув свої погляди на суперечки у козацькому середовищі щодо побудови власної держави. У “Передньому слові до “Громади” констатував, що увільнення від чужого ярма без викорінення власного зла не дало можливості для зміцнення держави. Глибокий аналіз козацької минувшини, сумні перспективи перебування у складі деспотичної Російської імперії, подано у ґрунтовній статті “Пропаший час.” Автор наголошував на потребі знань про минуле українства з метою недопущення помилок у майбутньому. Відводячи значне місце у історії України козаччині, вказував на недосконалу систему козацько-гетьманської держави, проаналізував договір 1654 року. Окреслюючи позитивні та негативні моменти українсько-московського договору, вчений наголошував на їх близькості до англійської Хартії про вольності 1215 року, з якої почалось удосконалення державної системи Англії. Автор резюмував, що Березневі статті передбачали той шлях розвитку, за яким йшли європейські держави і були протилежні московським порядкам. Шляхи негативного впливу панування Московського царства на українських землях мислитель продовжував аналізувати у праці “Историческая Польша и великорусская демократия”.

Своїми науковими розвідками М. Драгоманов прагнув перетворити українську етнографічну масу, відсталу, несвідому в культурну націю у західноєвропейському просторі. Вчений вперше визначив кордони України, вперше авторитетно заявив про цілісність, соборність України [13, с. 276–277]. “В історії політичного пробудження его рідного краю

він, запевне, грав найбільшу роль, і ім'я его запишеться в хроніках прийдешньої вільної Росії великими літерами” – зазначав М. Павлик [4, с. 240].

Так, М. Драгоманов відіграв важливу роль у формуванні політичної програми українознавства. Його публічне життя стало поєднанням глибоко наукових підходів з теоретичними розробками суспільно-політичних проблем. Методологічна настанова вченого на теоретичний синтез, на пошук універсального, системного бачення світу спонукали М. Драгоманова критично ставитись до сучасних йому ідеологічних парадигм [2, с. 144]. Ще у ранніх історичних працях М. Драгоманов звертав увагу на виважений, науковий підхід для дослідження, враховуючи як світовий поступ, так і національну специфіку. “Історик повинен встановити життєву тяглість явищ у житті кожного народу окремо, не підпорядковуючи їх заздальгідь ніяким логічним і моральним визначенням, не втискуючи їх у рамки т.зв. загальнолюдського життя” [19, с. 225]. Виходячи із цих методологічних засад і зважаючи на те, що “мислення однієї частини інтелігенції були підпорядковані соціалістичній ідеї в її російському варіанті” [20, с. 52], зазначимо, що у М. Драгоманова як чільного представника цієї політичної думки було своє бачення як майбутнього суспільства, так і шляхів переходу до нього. Ю. Охримович з приводу цього зазначав, що М. Драгоманов був близький і до українофільського народництва, й до лібералів-общеросів, не пристаючи ідейно до жодної з цих течій, формуючи своє синтетичне світоглядне уявлення, що вилилося у вигляді українського громадянства – федералістичного соціалізму [21, с. 133–143]. Але погляди М. Драгоманова не залишилися статичними (бо, за словами самого вченого, для світу характерний “рух”) [16, с. 558]. Так, у вступі до женецької “Тромади” Драгоманов виступав як “федераліст-самостійник”, у програмі написаній для товариства “Поступ” – поборник національно-територіальної автономії України у межах Російської та Австро-Угорської імперій, а у “Вільній спілці” проглядається автономія України навіть як російської губернії [22, с. 18]. Очевидно, історіософське бачення минулого й майбутнього, збудоване на основі фольклорно-етнографічного матеріалу, європейської історії, аналізі російсько-імперської та австрійської дійсності диктувало пошук компромісних рішень. Принагідно зазначимо і вплив на М. Драгоманова західноєвропейської науки. Як слушно зауважує І. Мазепа: “Драгоманів уже з молодих літ захоплюється федералістичними ідеями французького соціаліста Прудона”. Але федералізм М. Драгоманова, – продовжував автор, – був оснований на індивідуалізмі, на признанні автономного права як за окремими особами, так і за кожною громадою” [23, с. 584]. Власне, федералізму залишався вірним М. Драгоманов упродовж усього життя. Так, у праці “Чудацькі думки про українську національну справу” вчений зауважував, що “трудно добитись політичної вільності в Росії. Правда. Але ж відірвати від неї увесь край від Збруча до Кубані ще трудніше. Діло так стоїть, що треба або одне, або друге. Третього не вигадати” [16, с. 548].

У Драгоманівській програмі привертає увагу унікальна у суспільно-політичній думці теорія “громадянства”. Погоджуючись з основними соціалістичними ідеями, автор окреслював національне обличчя майбутнього суспільства у формі “тромад”. “Український соціалізм – не партія, а громада” [13, с. 318]. Тобто, повинна складатись із представників усіх видів праці. Основна соціалістична одиниця у М. Драгоманова, – зауважував М. Павлик, – це вільна й впорядкована громада, що зв’язана з іншими у спілку вільних громад. “Ось через що він назвав соціалізм громадянство, що значило: вільна й гаразд упорядкована суспільність” [24, с. 59]. Сам учений конкретизував свій ідеал: “От дійти до того, щоб спілки людські, великі й малі, складались з таких вільних людей, котрі по волі походились для спільної праці й помочі в вільні товариства – це й єсть та ціль, до котрої добиваються люди і котра зовсім не подібна до теперішніх держав, своїх чи чужих, виборних чи не виборних. Ціль та зветься безначальство: своя воля кожному й вільне громадянство й товариство людей й товариств” [13, с. 269]. При цьому М. Драгоманов зазначав потребу “збільшити власне волю кожної особи в слові й праці, волю кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб ... вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управи (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади і щоб дати

їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних” [13, с. 301]. Для українських соціалістів накреслювалося завдання: “То значить, що українські соціалісти мусять од тепер же змагатись, щоб осівши по наших громадах, приложити свої голови й руки до того, щоб справляти всі служби, потрібні в здоровому житті громадському (*services publiques, fonctions sociales*), і там в громадах з тими службами проповідати здорові громадські порядки, показувати примір їх та обороняти старі здобутки й нові парослі тих порядків од ворогів їх усіма способами мирними й вояцькими. Нічого, здається, прибавляти до того, що такі робітники для українських громад мушили б тепер же, осідаючи по тих громадах, змагатись до того, щоб зчеплятись в спілки з своїми товаришами по всіх громадах од ближчих до дальших і з усіма тими, хто тільки чесно працює коло такої чи іншої, більше чи менше просто потрібної для України в її теперішньому стані праці, так щоб Україна, як скорше покрилась цілою сіткою зчеплених одним з другим товаришів і товариств, робітників українського громадянства, з котрих якнайбільше людей були б й товаришами в мужицьких громадах [13, с. 318]. М. Драгоманов, захоплюючись соціалістичними ідеями, реально оцінював ситуацію в Україні. “Ми б добавили ще, що на ґрунті стоячого соціалізму не може бути й там, де не заведено ще уставної, парламентської держави, в якій тільки й виходить начистоту панування багатих. При кріпацтві й царському самодержавстві соціалізм може бути тільки нав'язаний ізбоку, більш книжний, ніж ґрунтовий, і іноді більш відом противукріпацьких і противучиновницьких думок, ніж справді соціалістичних, противубагатирських. Таким і був соціалізм московських і петербурзьких кружків 30-60-х рр., вичитаний із французьких книг” [25, с. 372]. Соціалісти в Росії виступають проти буржуазії “ще раніше, ніж та склалась у Росії” [25, с. 373]. Узагальнюючи досвід Західної Європи, тонко відчуваючи реалії сучасної дійсності, М. Драгоманов вказував, “що нашим людям слід добиватися і тих змін, котрі як показують приміри усіх других країн в Європі, мусять наступити в Росії ще раніш, ніж велика частина громад зрозуміє потребу докорінної зміни в теперішніх порядках: добиватись скасування царської й чиновницької самоволі, котра певно, заміниться виборним урядом (царством уставним, а далі цілком виборною гетьманщиною або республікою) [13, с. 300].

Уже в наступних працях “Историческая Польша и великорусская демократия”, “Вольный союз – Вільна Спілка” М. Драгоманов акцентував увагу на таких поняттях як соціальна боротьба, соціальний прогрес, менше вживаючи соціалістичної фразеології. В “Автобіографічній замітці” М. Драгоманов зазначав, що “...навіть соціалістам, насамперед, треба добиватися політичної свободи” [26, с. 155]. При цьому чітко розмежовує вчений ситуацію “по-російськи” та “по-австрійськи” у визначенні найближчих завдань українського руху. В Австрії, де існує певна політична свобода, можна приступати до організації соціалістичних партій з робітників і селян. У Росії слід добиватися політичної свободи, а соціалістичні ідеї варто поширювати “тільки науково-літературним способом” [26, с. 161]. Одержати ж політичну свободу в Росії українська нація “може не шляхом сепаратизму, а тільки разом з іншими націями й областями, шляхом федералізму” [26, с. 161]. Таким чином, щодо сепаратистського сценарію розвитку подій М. Драгоманов мав сумніви. Реалії зовнішніх та внутрішніх умов відкидали думки про можливість реалізувати незалежницьку ідею. “Українцям замість того, щоб рватися заложити свою державу або які-небудь дуалізми..., ліпше старатись розбавляти усяку державну силу й прямувати до волі краєвої й громадівської вкупі з усіма іншими країнами й громадами. От через те українцям найліпше виступати з думками не стільки національними, скільки автономними й федеральними, до котрих пристане завше багато людей і з других країв і пород” [13, с. 320–321]. В принципі не заперечуючи, що “своя держава ... була й досі ще єсть для людей спілкою задля оборони себе од чужих і задля впорядкування своїх справ на своїй землі по своїй волі”, М. Драгоманов пропагував думку об'єднання всіх українських земель у федеративну державу [13, с. 293].

Серед чинників у справі здобуття політичної волі, за М. Драгомановим, було формування національної свідомості. “Всяка дорога стає легшою, коли нею прямують люди більш свідомі, більше по волі, ніж темні й по неволі” [13, с. 301]. З болем констатувався факт

відриву національної еліти від “свого мужика” [13, с. 306]. Великі надії покладав М. Драгоманов на конституцію в Росії, що дасть можливість “понести українське письменство в села та вберегти для українства письменних людей і городян-ремесників та техніків...” [25, с. 424]. Власне, вивчення історії європейських країн, зокрема “городських верств”, з їх більшим науковим, професійним потенціалом, відповідно більшою рухливістю, вільним духом, сміливим виступом словом і ділом проти всякої неволі й неправди громадської, спонукало М. Драгоманова до визначення ще одного завдання для громадівців – “поправити страту нашою Україною своїх городських верств” [25, с. 421]. Важливим для здобуття політичної незалежності вважалась і наявність міжнародної підтримки. Перші кроки на цьому терені зроблені М. Драгомановим. Шляхом публікації іноземними мовами історичних, фольклорних, етнографічних розвідок намагався вчений привернути увагу європейської громадськості до українства. Політичні протести з приводу обмежень вживання української мови поодинокі звучали серед паризької вченої спільноти. Відкриваючи вікно в Україну для Європи і Європу для України, вчений шукав сприятливих зовнішніх обставин для самореалізації українців. Але навіть у справі наукового захисту розвитку рідної мови та національної літератури отримана ним підтримка була далеко не такою, на яку він розраховував.

Особливе місце у політичній програмі М. Драгоманова відведено народно-правовій державі. У центрі уваги вченого воля, свобода кожної людини в “слові й праці, воля кожної людської породи, спілки, громади, країни, щоб, скільки мога, вменшити силу державного начальства, чи то царського, чи гетьманського, чи то управу (адміністрації), чи самої виборної ради (парламенту) перед силою особи, громади і щоб дати їм більше способу для того, щоб заложити живі початки порядків безначальних: безпанських і бездержавних” [13, с. 301]. Така держава ставилась під контроль суспільства, а народ визнавався джерелом влади. Найважливішими в такому суспільстві ставали права людини й громадянина. Конституція вважалась закономірним етапом у розвитку суспільства. Правовим аспектам організації громадянського суспільства присвячувалась стаття “Вольный Союз – Вільна Спілка”. Парламент наділявся законодавчою функцією, виконавча влада відповідальна перед законодавчою, громадяни повинні бути захищені у суспільстві. М. Драгоманов обстоював загальне виборче право. Важливість розуміння М. Драгомановим значення політичної свободи підтверджували тези цього конституційного проекту: “Цілі: загально громадські: а) права людини і громадянина, – як необхідна умова особистої гідності та розвитку; б) Самоврядування, – як основа для руху до соціальної справедливості; Мета окремо-національна; Політична свобода, як засіб повернення української нації до родини націй культурних” [27, с. 19]. Власне, ці теоретичні напрацювання вченого не втратили актуальності й нині. Автор конституції передбачав необхідність обмеження центральної влади за рахунок розширення прав громадян і місцевого самоуправління. Так, стаття “Східна політика Німеччини й обрусіння” акцентує увагу на тому, щоб “замість політики централізації й обрусіння в усій західній половині Росії пристойніша політика самоуправління областей і національностей, заснована на демократичному принципі” [26, с. 153]. М. Драгоманов наполягав на будівництві держави “знизу-дгори”. У випадку навпаки: “Зовсім інше виходить, якщо ми почнемо побудову держави згори донизу: від народу і його волі. Ця остання на практиці може бути нічим іншим, як тільки волею більшості, – а в державах великих, настільки відмінних від древніх держав громадських або кантональних, – нічим іншим, як волею більшості народонаселення. Очевидно, що самодержавство такої “волі” тим частіше може іти цілком у розріз з інтересами значної частини населення і суттєвими правами осіб, груп, областей і навіть націй. Додамо, що самодержавство народне, – пряме (в громадах і кантонах) і представницьке, – не включає запровадження диктатури, на яку переносяться права народного самодержавства [28, с. 416–417]. Принагідно зазначимо, що така політична далекозорість проглядалася і у працях учня М. Драгоманова – І. Франка щодо майбутнього “Енгельсової держави” [29].

Історичні перспективи держав залежали, за М. Драгомановим, від рівня централізації, від існування політичних свобод. “А, звісно, що Пруси і Франція дальше пішли у ділі прогресу, ніж Росія. Яка різниця є між Росією і другими землями, се видно і з того, що у Франції нікому не прийшло у голову забороняти печатати які-небудь книги з-за одної мови, що у Франції відкрито дійсують національні комітети...” [6, с. 228]. Централізація поставала у його дослідженнях переходячим історичним злом. Тому була надія на її минушість у Російській імперії. Власне, своєю політичною, громадською, науковою діяльністю наближав цей час М. Драгоманов, коли “центробіжні сили” “самі не зложуться, не окріпнуть і не зуміють працею і умінням з практичною мудрістю склонити на свій бік народу по провінціях і добитися свого права у сили центротяжної” [6, с. 228].

Болгарська газета у некролозі, складаючи шану великому професору і звертаючись до поглядів М. Драгоманова на становлення майбутнього суспільства, зазначала: “Маючи розум, дисциплінований науковою історичною методою, він був упевнений, що коли соціалізму суджено завоювати прийдешність, то се завоювання мусить статися через повільну, довгу і всесторонню еволюцію сучасної громади. Безпосередніми ж найближчими фазами тої еволюції – а значить і завданням корисної діяльності – є по его думці, громадський і політичний визвол народів і новий конституційний лад на ґрунті децентралізації і національної автономії” [4, с. 236–237]. Правда, не було вироблено механізму розв’язання “українського питання” у тому випадку, коли конституційна Росія не задовольнятиме інтереси українців. А тривоги з цього приводу були. “Тільки ж та конституція дасть ще більшу волю й силу московським людям, і вони, певно, посунуть свої справи так, що потягнуть за собою велику купу помосковлених людей і на Україні. Українство не згине до часу, але зостанеться знову “провінціальним родичем”, прихвоснем. А коли хтось згодивсь із тим, що ніхто так не послужить чоловікові, як сам він, то й мусить же згодитись і з тим, що ніхто так не послужить і людям якої країни, як самі вони. А з прихвоснів яка ж служба!” [25, с. 429].

У суспільно-політичній думці XIX ст. були різнобіжні позиції щодо шляхів реалізації майбутнього суспільства. Більшість стверджувала необхідність повстання, терору. М. Драгоманов, сповідуючи високо етичні принципи всіх граней людського буття, вірив, що здійснення його соціалістичного ідеалу можливе тільки в певній поступовості і при високому розвитку мас, а тому пропонував шлях розумової пропаганди, ніж “кривавих повстань” [26, с. 161]. Тверезо оцінюючи всесвітньо-історичні події, М. Драгоманов прийшов до висновку, що “...всі порядки в людських громадах ростуть, а не робляться одразу і що державні чи противодержавні заходи й повстання ... тільки частина тих приводів, якими посуваються зміни в людському житті, а далеко не всі” [13, с. 312]. Більше довіри викликав шлях поступової зміни “звичаїв і думок людських по всіх громадах” [13, с. 312]. До глибини душі залишався М. Драгоманов переконаним, що політичне вбивство це також вбивство і життя політика так само святе, як і приватної особи [4, с. 243].

З поглядами вченого на суспільну організацію тісно пов’язана концепція національності. Нація представлена М. Драгомановим в історичному розвитку, продуктом цього розвитку, як “результат певних природних і історичних обставин життя народного” [30, с. 189]. Заслугує на увагу погляд на цінність нації як форму солідарності між людьми [31]. У найважливішу національну ознаку виділено національну мову. Власне, розвитку цієї визначальної риси постійно приділялась увага М. Драгоманова. Це і науковий захист на рівні вченого європейського світу, і турбота про її панування серед освічених верств, це і щоденне шліфування і збагачення термінологічними нововведеннями. Червоною ниткою у творчому доробку М. Драгоманова проходила ідея співвідношення національного та загальнолюдського. Позиція вченого стояла на “золотій середині”: не заперечується національне, враховується світовий поступ, “своє” оцінюється з висоти досягнень людства. На нашу думку, було непоправимою помилкою звинувачувати М. Драгоманова у недооцінці “національного”. Вся наукова спадщина вченого, цикл політичних статей, публіцистичні праці пронизані думкою про відродження української національності, обґрунтування її

“окремішності”, “самобутності”. “Найбільша частина національних відмін України від Московії пояснюється тим, що Україна до XVIII ст. була більше зв’язана з Західною Європою в суспільному і культурному прогресі. Перебування в Західній Європі остаточно переконало мене, що саме європеїзм або космополітизм, який не заперечує часткових національних варіацій спільних ідей і форм, і є ліпша основа для українських автономних прагнень і що тепер будь-яка наукова, як і політична діяльність, повинна бути заснована на інтернаціональному фундаменті” [26, с. 156]. Українство, за Драгомановим, має стати космополітичне думками та національне за формою. Щодо форми, то її слід наповнювати загальнолюдським змістом. З цього приводу М. Драгоманов звертав увагу сучасників: “Чтобы развивать индивидуумы и нацию до идеала человека, мы должны отправляться от существующих индивидуальных и национальных признаков, иначе воспитание обращается именно во втискивание живых людей в форму пустого идеала которое не может принести им ничего, кроме страдания” [32, с. 448].

Очевидно, що навіть така стисла характеристика наукового доробку вченого переконує нас у тому, що його провідні ідеї склали основу політичної програми для майбутніх поколінь. Українознавчі розвідки базуються на народоцентризмі і є національно спрямованими, що зумовлювало сприйняття українського народу як окремої нації, що “повинна й мусить боротись за своє повне, культурне та політичне, національне визволення на нових демократичних основах” [21, с. 90–91]. Винятково важливі роздуми вченого про окремішність та самобутність українського народу, його традицій, культури, історії. Наукові розробки М. Драгоманова були пошуком ідеальної й реальної моделі майбутнього українців, шляхів та методів її реалізації, практичних рекомендацій для сучасних та майбутніх поколінь. Вагомими здобутки інтелектуала у розробці конституційного проекту, демократизації діяльності влади, розвитку інститутів самоврядування, політичної свободи, первинності прав людини й громадянина.

Список використаних джерел

1. Павлик М. Смерть і похорони М. П. Драгоманова // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
2. Круглашов А. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 485 с.
3. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993. – 126 с.
4. Драгоманов М. П. Єго юбилей, смерть, автобіографія і спис творів. Зладив і видав М. Павлик. – Львів, 1896. – 460 с.
5. Ріпещкий Ст. Іван Франко і Михайло Драгоманів // Ріпещкий Ст. Мих. Драгоманів в оцінці визначних українських громадян. – Нью-Йорк, 1967. – 42 с.
6. Драгоманов М. Антракт з історії українофільства // Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 680 с.
7. Вступний курс українознавства. – Мюнхен, 1953.
8. Дорошенко Д. Драгоманів і українська історіографія. У кн.: Драгоманівський збірник під ред. В. Сімовича. – Прага, 1932. – 316 с.
9. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова; Нови українські пісні про громадські справи (1764–1880) // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
10. Вовк Ф. Смерть М. П. Драгоманова. Из відзвнів французьких газет // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
11. Доповідь І. Франка про М. Драгоманова на народному вічу у Львові з нагоди 30-річчя його літературно-наукової праці // Драгоманов М. Документи і матеріали. – Львів, 2001. – 730 с.
12. Драгоманов М. Исторические песни малорусского народа с объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
13. Драгоманов М. Передне слово [до “Громади” 1878 р.] // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
14. Драгоманов М. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
15. Драгоманов М. Пропащий час // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
16. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991 – 683 с.
17. Рада. – 1926 р. – 26 липня // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.

18. Драгоманов М. Турки внутренние и внешние // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
19. Драгоманов М. Император Тиберий. Разсуждение. – Киев, 1864. – С. 36. Цит. за Круглашовим А. Драма інтелектуала. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. – Чернівці: Прут, 2001. – 485 с.
20. Верба І., Кармазіна М. Проблема економічного розвитку українців в рефлексіях національної інтелектуальної еліти кінця XIX – першої чверті XX сторіччя // Нова політика. – 1998. – № 4. – С. 52-56.
21. Охрімівич Ю. Розвиток української національно-політичної думки. – Львів – Київ, 1922. – 115 с.
22. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття). – К.: Сталос, 2001. – 585 с.
23. Мазепа І. Підстави нашого відродження // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
24. Павлик М. М. Драгоманів. Єго роля в розвою України. – Львів, 1907. – 91 с.
25. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм // М. Драгоманов. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.
26. Драгоманов М. Автобіографічна замітка // Драгоманов М. Документи і матеріали. Упоряд. Г. Болотова. – Львів, 2001. – 730 с.
27. Драгоманов М. Вольный Союз – Вільна Стілка. Опыт украинской политико-социальной программы. – Женева, 1884.
28. Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. – Женева, 1882.
29. Франко І. Поза межами можливого // Збір. тв. у 50-ти томах. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 45. – С. 276–286.
30. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Б.Грінченко – М. Драгоманов. Діалоги про українську національну справу. – К.: Інститут української археографії НАН України, 1994. – 285 с.
31. Скакун О. Ф. Конституціоналізм Михайла Драгоманова // Штрихи до наукового портрета М. Драгоманова. – К., 1991.
32. Драгоманов М. Что такое украинофильство // Драгоманов М. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – 683 с.

Oksana Homotyuk

M. DRAGOMANOV IS THE FOUNDER OF THE FIRST POLITICAL PROGRAM IN THE SCIENCE ABOUT UKRAINE AND ABOUT UKRAINIANS

This article is dedicated to the analysis of Dragomanov's role in foundation of political program for Ukrainian people. His idea of freedom and independence became the main ground for political activity of future generations.

Key words: Myhajlo Dragomanov, community, Ukraine study, national conscience.

УДК 94 (477)

Іван Куций

СТЕПАН КАЧАЛА У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ПРОЦЕСУ

У статті у загальних рисах охарактеризовано історико-публіцистичну спадщину діяча українського національного руху Галичини другої половини ХІХ ст. Степана Качала. Зроблено виклад його історичної концепції. Дано аналіз маловідомої праці “Коротка історія Русі”.

Ключові слова: Степан Качала, історична концепція, українофільство, національна історія, Польща.

Серед діячів українського національного руху Галичини другої половини ХІХ ст. чільне місце посідає Степан Качала, відомий політик, історик, талановитий публіцист. Як відомо, визначальним чинником тодішнього суспільно-політичного життя в галицькому краї було протистояння між українським та польським національними рухами. Тому проблема українсько-польських взаємин стала для С. Качала центральною у його власних політичних та наукових зацікавленнях. Ця постать цікава для нас насамперед своєю постійною заангажованістю у політичній боротьбі: як зовнішній (українсько-польські стосунки) так і внутрішній (всередині українського табору, між різними його напрямками й течіями).

На початку 60-х років С. Качала належав до тих небагатьох діячів старшого покоління, які пристали до народовського руху. Як знаємо, згодом цей рух зазнав розколу, однією із причин якого стало непорозуміння у з'ясуванні польського питання. С. Качала був одним із лідерів течії, що прагнула досягти порозуміння і згоди з поляками. Наслідуючи своїх ідеологічних опонентів, він вдався до історичних аргументів як засобу обґрунтування власних політичних постулатів. Звернення до історичної проблематики ми зустрічаємо у численних публіцистично-полемічних статтях та виступах галицького політика, у яких він часто виступав під псевдонімом Микола Загорний. Не будучи фаховим істориком-науковцем, С. Качала взявся за досить складне завдання – викласти й проаналізувати історію стосунків українців і поляків від найдавніших часів. Наслідком цих задумів стала поява у 1879 р. його праці під назвою “Polityka Polaków względem Rusi” [1], яка не мала наукового характеру й містила численні полемічні та публіцистичні коментарі. Це видання призначалось не стільки для української, скільки для польської читацької аудиторії. Однак виявилось, що порушена проблематика є актуальною і для українських інтелектуальних кіл, і тому у 1885 р. книга, частково перекладена по-російськи, публікувалася у журналі “Кієвская Старина”. В 1886 р. О. Барвінський видав її український переклад як перший том серії “Руська Історична Бібліотека” [2]. У цій серії праця С. Качали передувала виданням таких істориків, як М. Костомаров, М. Дашкевич, М. Смірнов, І. Шараневич. Це свідчило про вагомість цієї книги для галицьких народівців і було визнанням високого авторитету її автора. Сам О. Барвінський відводив цій праці роль “підвалини, на котрих має стати велика будівля нашої народної минувшини” [2, с. 1]. Українське видання мало назву “Коротка Історія Русі” й містило в основному історичний матеріал, оскільки публіцистично-полемічна частина авторського варіанту тут не публікувалась.

Появу дослідження С. Качали маємо підстави вважати важливою подією в процесі становлення української історіографії Галичини та розвитку українського національного руху в цілому. Насамперед це була перша спроба серед істориків-народівців видати узагальнюючу історичну працю в такому широкому хронологічному обсязі, – до цього часу історики українофільського напрямку займались лише вузькоспеціалізованими проблемами, а дослідження

ідеологічних опонентів із московфільсько-старорусинського табору їх не могли задовольняти. Тому монографія С. Качали була для народівців певний час чи не єдиним посібником з національної історії. Для сучасних дослідників “Коротка історія Русі” цікава ще й тим, що вона є своєрідним відображенням історичної свідомості й політичної ідеології проукраїнськи налаштованої галицької інтелігенції, особливо тієї її частини, що прагнула компромісу з поляками. Сказане спонукає нас глибше проаналізувати історичні погляди С. Качали. Актуальність винесеної у заголовок статті теми подиктована ще й тим, що попередні дослідники не звертали належної уваги власне на історичну спадщину цього провідника галицьких народівців. Узагальнену характеристику “Короткої історії Русі” ми знаходимо у літературно-критичних дослідженнях та рецензіях І. Франка [3; 4]. Сучасний науковець М. Мудрий охарактеризував обставини виходу книги та суспільно-політичні наслідки її появи [5, с. 108]. Що стосується синтетичних оглядів української історіографії, то в них ім’я С. Качали навіть не згадується. Виняток становить праця Д. Дорошенка, який обмежився лише коротким інформаційним повідомленням [6, с. 189–190]. Слід зазначити, що недослідженими до сьогодні залишаються і позаісторіографічні аспекти багатогранної суспільно-політичної діяльності С. Качали. Маємо лише єдину спробу цілісно оцінити значення цієї постаті у контексті української історії, здійснену у популярній монографії Є. Дороша [7].

З метою з’ясування взаємозв’язку між історичними поглядами та політичними переконаннями автора мусимо коротко охарактеризувати його суспільно-політичний світогляд. Як відомо, С. Качала був рішучим противником австрійського централізму, звідки походять його антинімецькі упередження. Незважаючи на прагнення досягнути компромісу із польським національним рухом, він рішуче виступав проти колонізації галицьких українців [8, с. 9]. Відчутно впливав на ідеологію галицького політика романтичний панславизм, який, однак, не мав нічого спільного із проросійським панславизмом галицьких московфілів. Він скоріше наближався до доктрини, яку І. Франко назвав “австрійським панславизмом” [9, с. 436]. С. Качала не приховував своєї антипатії до єврейського руху. Філософською основою його суспільно-політичних поглядів був позитивізм, тісно пов’язаний з програмою “органічної праці” [5, с. 71–72].

В “Короткій історії Русі” виклад власне історичного матеріалу розпочинається із розгляду проблеми давньослов’янської спільності. Русини-українці та поляки були, на думку автора, не окремими народами, а “двома вітками”, “двома племенами”, “спільного слов’янського роду”. С. Качала розвинув тезу Д. Зубрицького про подібність мови, культури, суспільного ладу русинів та поляків у давні часи. Особливо він акцентував на тому, що слов’янський (грецький, східний, православний) обряд серед поляків поширився значно раніше латинського. Крім обряду, істинно слов’янськими рисами, характерними для обох народів, названо тут соціальну рівність, вічовий устрій, громадське право. У книзі неодноразово повторювалась думка, що для слов’янської ментальності притаманні риси демократизму. До появи пізніших відмінностей спричинилася, за С. Качалю, схильність поляків переймати західноєвропейські впливи. Основну причину цього історик вбачав у німецькій експансії на слов’янські землі. На його думку, німці поширили серед слов’ян латинський обряд, феодалний устрій, соціальну нерівність: “Та вікова боротьба і довголітні відносини з Німцями мусіли вплинути і на Поляків. Борючись за свою незалежність все більше і більше переймають Поляки звичаї німецькі і втрачають свій давній старослов’янський устрій” [2, с. 3].

С. Качала негативно відгукнувся про відчуження Польщі від слов’янського світу й зближення її із західноєвропейською цивілізацією: “Польща розвивалася в державу після взірця західноєвропейського і стала в супротивності до всіх інших Слов’ян. Поляки прийняли з давніх-давен засади спільно поступати з Заходом. Однак те змагання заводило їх нераз задалеко, а часто і на бездоріжжя. Вони не розуміли свого виключного становища, а що ще гірше, не розуміють його й тепер. Польська слов’янська держава, ставши по стороні заходу, приймала від нього не тільки взірці політичного ладу, звичаї і право противні Слов’янству, але навіть і мову, так що польській народності грозила загибель” [2, с. 6]. У той же час Русь, як вважав автор книги, була

прямим втіленням демократичних давньослов'янських ідеалів, адже її суспільний лад будувався на таких засадах, як свобода, рівність, вічовий устрій.

Досить оригінальною є інтерпретація цим політиком етнонімів “Русь” та “Польща”: “Всюди, де лише якийсь час удержувалося вічове право, рівняючи всіх, там народ називав себе руським. Таким чином, слово руський значило те саме, що слов'янський. Якби Руський Київський князь, св. Володимир, заняв був землі по Віслу або й далше, то можна б імовірно допустити, що всі ці землі прийняли б були назву Русі для того, що назва Русь означала те саме, що місцеві, домашні слов'янські порядки. Польща знов розвивалася наперекір народним слов'янським порядкам, для того слово польський значило до певної міри те саме, що підданство знімечиним і латиньщиним панам” [2, с. 5].

Несподіваним може видатися той факт, що С. Качала майже не висвітлив історичних подій до середини XIV ст., коли польсько-руські взаємини носили характер міждержавних, рівноправних, часто добросусідських контактів. Очевидно, не знайшовши в історичному матеріалі цього часу достатньо переконливих аргументів для своїх публіцистично-полемічних тверджень, він залишив цей період поза увагою. Трохи більше місця відведено подіям XIV–XV століть, тобто часу коли “дві слов'янські вітки стають двома окремими народами” [2, с. 10]. Однак свою увагу історик в основному зосередив на розвитку польської державності, лише побіжно торкаючись подій із української історії. Захоплення польським королем Казимиром III Галичини він розцінив як завоювання, здійснене згідно “права сильнішого”. Відтоді головною метою польської політики щодо Русі стає завдання “зілляти оба народи в одне тіло” за допомогою окатоличення та ополячення русинів [2, с. 7]. Великого значення С. Качала надавав порівняльній характеристиці суспільно-політичного ладу Польщі і Русі. Найбільш суттєвими ознаками польського політичного устрою названо в аналізованій праці рівність між шляхтою, повне обмеження влади виборного короля, безумовне панування шляхти над підданим народом. В той же час Русь характеризується як держава, “що не була королівством, а зв'язком багато князівств, де перевагу мав загал хліборобського народу над владою князя і нераз лучалося, що князь мимо своєї волі мусів втікати або зркатися свого престолу, скоро не подобався загалові” [2, с. 13].

Подальший польсько-український антагонізм автор розглядав як боротьбу аристократичного і демократичного принципів в організації державного устрою. Об'єктом його прискіпливої уваги стала історія політичних та соціальних відносин у Речі Посполитій. Тип політичного ладу цієї держави історик визначив як “шляхетська демократія” і “олігархія”. Він підкреслював, що “польська Річ Посполита не була ні королівством, ні республікою, але була купою монархій і республік, одна при другій, а жодна не мала права мішатися в діла другої” [2, с. 21–22]. У праці відзначено також невпинний процес зменшення ролі виборного короля у політичному процесі та постійне збільшення привілеїв шляхти.

С. Качала практично не торкнувся політичної історії українських земель у складі Великого князівства Литовського, він обмежився лише співставленням їхнього суспільно-політичного становища в обидвох державах, зокрема зазначивши, що “до самої Люблінської унії (1569) положення народу в Великому князівстві Литовському було вільне” [2, с. 16].

С. Качала розглядав Люблінську унію як головну передумову тих політичних потрясінь, що згодом призвели до падіння Польщі. Знаючи про прихильне ставлення до унії української шляхти, він в цілому трактував її як результат польської політики. Історик позитивно оцінював діяльність польських королів Владислава Ягайловича, Казимира Ягайловича, Сигізмунда I, Сигізмунда II Августа, Стефана Баторія насамперед за їхнє толерантне чи сприятливе ставлення до православних русинів. Саме в цьому він вбачав головну передумову військово-політичної могутності Польської держави у XV–XVI століттях. “Зі смертю Баторія, – твердить автор, – закінчується для Польщі ця ще найсвітліша пора, на яку так радо відкликуються Поляки. Це був час, коли ще не конче питали, якої хто віри, а скоріше, який хто чоловік. Руську кров проливано за польську справу, а православні руські пани, як князь Констянтин Острозький і інші, билися за Польщу для того, що б'ючись за її волю, билися і за свою власну. З життям Баторія кінчиться ця ще

світла і щаслива доба польської історії” [2, с. 37]. Початок занепаду польської державності автор відносить на час правління короля Сигізмунда III, а причину його вбачає у намаганні поляків спольщити й окатоличити Русь.

Значно більше уваги С. Качала надав у своїй праці висвітленню історії козацтва, яке він трактував як військово-соціальний феномен. Власне від часу появи козацтва головна увага історика зосереджується на подіях історії України. У військово-соціальному устрої Запорізької Січі він допущався старослов'янських ідеалів рівності, братерства, громадського права. Автор був переконаний, що саме на громадському праві “опирається вся історія нашого народу і на нім мусить стояти і його будучина” [2, с. 14]. Емоційний стиль детального викладу історії козацьких воєн вказує про вплив на “Коротку історію Русі” романтичної історіографії Наддніпрянської України. В аналізі цього періоду історик залишається вірним своїй традиції акцентувати увагу на соціальних відносинах. Селянський та козацький стан розглядаються як чи не єдині носії української народності. Козацько-селянські повстання 20–30-х рр. XVII ст. автор вважає виявом польсько-українського антагонізму, цілком усвідомлюючи, що православна українська шляхта під час цих подій стояла на боці Речі Посполитої. Це дає нам підставу твердити, що історик у значенні етнонімів “польський” та “русько-український” вкладав не стільки етнонаціональний, як соціальний зміст. С. Качала аргументовано спростував міфи польської історіографії про цивілізаційну місію Польщі та роль Польщі як “передмур’я” Європи. “Якщо Європа мала яке передмур’я зі сторони Польщі, – твердив він, – тим передмур’ям безперечно були козаки” [1, с. 234].

Хмельниччину історик трактував як визначальну подію в історії України, Польщі та Росії. У з’ясуванні причин конфлікту він полемізував із польськими істориками, які вбачали ці причини в особистій помсті Б. Хмельницького. Переяславський акт 1654 року інтерпретується у названій праці неоднозначно: і як підданство, і “злучення”, “прилучення”, і як “опіка”. “Хмельницький сповнив лиш те, – писав С. Качала, – до чого його тодішні обставини приневолити і що було волею всіх тодішніх русинів” [2, с. 153]. Аналізуючи наслідки Переяславської угоди, він дійшов висновку, що “злучення України з Росією було смертним ударом для Польщі. Воно її настільки ослабило, наскільки підсилило Росію. Тому то часи Богдана Хмельницького набрали так великої ваги в історії обох цих держав” [2, с. 15]. Автор “Короткої історії Русі” подав оригінальну версію значення терміна “руїна”: “Українсько-руський народ назвав козацько-польські війни “руїною”, бо козаки “зруйнували” в праруських землях шляхетський лад” [2, с. 120]. “Звівши до купи всі виказані події, – підсумовує автор, – стає ясно, що ціла історія Українсько-руського народу і його заступників козаків визначається змаганням до демократичних установ. Козацькі війни – це боротьба народної демократії з шляхетською” [2, с. 120]. Виходячи із позицій власної ідеології, С. Качала у названій монографії неприховано ідеалізував демократичні засади побудови суспільства, які, на його думку, були притаманні українському народові протягом всієї його історії. Водночас він тенденційно твердив, що шляхетський аристократизм – цілком чужий для слов’янської ментальності – був запозичений поляками від німців й запроваджений ними в Україні.

Крім соціальної та політичної історії, в “Короткій історії Русі” вагоме місце займає комплекс проблем, пов’язаних із міжконфесійними відносинами. Сам автор, будучи греко-католицьким священиком, надавав релігійному чиннику великого значення в історії польсько-українських взаємин. Католицизм в самій Польщі, на його думку, ширився “огнем і мечем” під впливом німецької експансії, що стало головною передумовою порушення поляками давньослов’янської єдності. Православ’я (слов’янський, грецький, східний обряд) поширювалося, на противагу йому, способом просвіти людей. “Духовенство слов’янське, – пише історик, – навіть не допускало гадки, щоб Христова церква могла або й потребувала послуговатися до своєї цілі муками та смертю. Хрест, то єдина зброя Слов’янської (Грецької) церкви” [2, с. 4]. В історії православ’я він вбачав ідеали давньослов’янського устрою: “Проти Слов’янської церкви ніколи не було повстання, а це доказує, що вона не порушувала волі й рівності цілого народу” [2, с. 4]. На його думку, давньослов’янське громадське право мало місце і у відносинах всередині Руської церкви [2, с. 60].

Таким чином, католицизм в історичній свідомості С. Качали поставав як щось чуже, накинуте ззовні, непритаманне для слов'янської ментальності, тоді як православ'я органічно вжилося у слов'янський світ й стало невід'ємним його атрибутом. Тому поняття “православний”, “слов'янський”, “руський” вживаються ним як тотожні, а католицизм асоціюється із онімеченням, з феодальною нерівністю, соціальним та національним гнобленням.

Всю історію польсько-українського антагонізму С. Качала виводив із намагання поляків окатоличити Русь, бо саме в церковному обряді він вбачав головну запоруку збереження української народності: “А все таки побачили Поляки, що роздерта Русь таки тримається єдністю віри, бо ще не тикали руської (се б то православної) віри, цього важливого двигача Руської народності... Віру вважали невіддільну від народності. Кожен християнин латинської (католицької або польської) віри, мав вже себе за Поляка, а хто був православної (грецької або руської) віри той мав себе за русина” [2, с. 57]. Автор зазначав також, що “польська політика вже в XIV в. одяглася в рясу” й відтоді окатоличення є головним завданням польської політики стосовно Русі. Католицький фанатизм, “релігійна загорілість” визначалися ним як найбільші хиби польської політики, що в кінцевому результаті призвели до падіння Польщі.

Важливе місце в “Короткій історії Русі” посідає історія Берестейської церковної унії. Автор наголошував на необхідності розрізнати наміри руських єпископів, які сутність унії вбачали у церковній юрисдикції та догмах віри, і прагнення польської сторони, насамперед єзуїтів, які розглядали унію як спосіб повної латинізації та колонізації. Історик визнавав, що уніати згодом зазнавали від поляків таких же утисків, як і православні, але все-таки трактував унію як наслідок польської політики. “Відновлення унії, – вважав він, – популярне у польської шляхти, що в ній бачила ще один ланцюх до зв'язання України-Русі з Польщею, не було популярне в українсько-руського народу, що відчував, що це йому ніяк не вийде в хосен. Міщани і хлопи, приймаючи унію, робили це з остраху і довго ще все готові були від неї відпасти. На Україні знов, де народ був відважніший і менше підлягав невільничому страхові, унія тяжче приймалася. Крім цього унія сталася ненавистною наслідком способів, якими її впроваджувано” [2, с. 68]. Таким чином, унія, за С. Качалю, стала ознакою панського гніту, тоді як православ'я залишалось ознакою волі [2, с. 72]. В поширенні католицизму та унії автор вбачав одну з головних причин всіх польсько-українських конфліктів упродовж XVII–XVIII століть. Релігійна нетерпимість у Польщі, що особливо посилилась у XVIII ст., характеризується С. Качалю як “найнижчий упадок”, вершина “середньовічної темноти”. Отже, саме православ'я, як переконував галицький історик, було істинною ознакою руської народності чи “слов'янства” загалом. Церковна унія тенденційно трактувалась ним як спосіб окатоличення та ополячення.

І. Франко назвав “незвичайним і дивним фактом” те, що греко-католицький священник С. Качала вважав церковну унію “нещастям Русі, плодом зради народу і батьківської віри, фатальним як для Русі, так і для Польщі результатом єзуїтських інтриг” [10, с. 193]. Цей факт видається і справді парадоксальним, оскільки Качала-політик був відомий як оборонець унії проти “забаганок латинізму” [3, с. 324]. На думку І. Франка, подібні погляди зумовлені впливом виховання тогочасного покоління галицької інтелігенції, адже їх дотримувався не лише С. Качала. Аналогічні твердження ми зустрічаємо у таких галицьких істориків, як М. Гарасевич, М. Малиновський, А. Петрушевич, Б. Дідицький [10, с. 194]. Як бачимо, у поглядах С. Качали на місце і роль церковної унії в українській історії помітний вплив істориків москвофільсько-старорусинського напрямку.

Для загальної характеристики історичної монографії С. Качали необхідно насамперед зазначити, що різні історичні проблеми та періоди подані в ній дуже нерівноцінно. Так, події від найдавніших часів і до Люблінської унії висвітлені фрагментарно, хаотично, з опущенням цілих історичних періодів, і стосуються вони здебільшого історії польської державності. Починаючи від середини XVI ст. і до поділів Польщі, маємо більш-менш систематизований і цілісний виклад матеріалу, що дає нам підставу говорити про наявність у С. Качали концепції історії України цього періоду. Основними її складовими є соціальна, релігійна та політична історія, а історія козацтва становить основний зміст українського історичного процесу.

Як уже зазначалось, С. Качала не був фаховим істориком-науковцем, більшість його тверджень з точки зору досягнень сучасної науки не витримують критики. Зрозуміло, що його історична праця не може претендувати на звання наукового дослідження. І. Франко назвав її “лиш наполовину науковою працею” [3, с. 353]. З такою думкою можна погодитись, якщо застосувати до неї критерії науковості, характерні для XIX століття. Нам же більше імпонує думка Д. Дорошенка, який вважав, що “це була лиш популяризація, а не наукова праця” [6, с. 190]. Однак слід відзначити, що подекуди ми все-таки прочитуємо елементи наукового аналізу, полемічні дискусії, цитування першоджерел, а інколи знаходимо оригінальні авторські інтерпретації окремих історичних проблем. Книга створена компілятивним методом на основі праць польських та українських істориків, зокрема, Длугоша, Зубрицького, Костомарова, Левеля, Мацейовського, Морачевського, Нарушевича та інших. Загалом “Коротка історія Русі” є типовим прикладом утилітарного підходу до історії, адже метою її написання була потреба історичної аргументації суспільно-політичної діяльності автора. Додамо, що її польське видання містить ще й обширний публіцистично-полемічний розділ, що дає підставу назвати цю книгу політичним трактатом на історичну тематику. Неважко помітити, що підбір фактичного матеріалу з історії чітко обумовлювався необхідністю проілюструвати чи підтвердити той чи інший політичний постулат автора.

І. Франко писав: “Ця праця – це властиво компіляція вступів різних польських істориків для ілюстрації тої тези, що польські історики тверезіше дивилися на хиби Польщі і на руську справу, як загал теперішньої польської публіки” [3, с. 353]. Цю думку доповнив М. Мудрий, зазначивши, що “найголовнішим завданням, яке автор ставив перед собою, було показати, що “джерело злого” лежить переважно “у незнанні критичної історії Польщі” [5, с. 108]. Цей же дослідник розглядав вихід книги С. Качали як останній відгомін угодової акції Ю. Лаврівського. На його думку, поява цієї праці спричинила наслідки, що не співпадали з авторським задумом. Польські кола не взяли за критичне переосмислення своєї історії, а з обуренням сприйняли таку її інтерпретацію – як замах на святе [5, с. 108].

Аналізуючи історичні та політичні погляди С. Качали, необхідно відзначити, що взаємозв'язок між ними мав двосторонній характер. Історична праця написана після багаторічного досвіду діяльності автора на суспільно-політичній ниві, тому насамперед ідейно-політична позиція визначала його історичні зацікавлення. Водночас історичні аргументи впливали на ідейно-політичні орієнтації галицького діяча. Зрештою, суспільно-політична заангажованість була властива не тільки С. Качалі, а й більшості тогочасних істориків. Але саме в нього політичний утилітаризм домінує над принципами науковості та об'єктивності.

Треба додати, і про помітну розбіжність між назвами книги у польськомовному авторському варіанті та українському перекладі. З цього приводу зазначимо, що зміст праці не є вичерпним висвітленням жодної з назв, хоча частково розкриває суть обох заголовків. Авторські концепції як польсько-українських стосунків, так й історії України в цілому не можуть претендувати на цілісність чи повноту. Історик від початку і до кінця послідовний у дотриманні головної ідеї: довести, що політика поляків – “відступ” від давньослов'янської спільності, втрата ними загальнослов'янських ознак, намагання сполонізувати й златинізувати русько-український народ, який, за автором, був носієм істинно слов'янських цінностей, – мала згубні наслідки не тільки для Русі, а насамперед для самої Польщі. Ця “історична похибка”, як читаємо, коштувала полякам втрати їх власної державності. Отже, назва польськомовного варіанту “Політика Поляків поглядом Русі” все-таки точніше відповідала змісту й головній ідеї історичної праці С. Качали.

В оцінці історичних подій С. Качала здебільшого не враховував принципу історизму. Усвідомлюючи в багатьох випадках специфіку суспільної свідомості, соціально-економічних, станових, релігійних відносин епохи середньовіччя, він критикував їх з позиції суспільної свідомості та ідеології свого часу.

Цікавим може видатися той факт, що в історіософії С. Качали, особи духовного сану, ми майже не знаходимо слідів провіденціоналістського тлумачення історичних подій. Характерними ознаками його стилю були не чіткі, не точні або й суперечливі

висловлювання, тенденційний підбір фактів та довільна, неаргументована їх інтерпретація, нехтування хронологічним принципом викладу подій, тісне переплетення публіцистичних коментарів із історичним матеріалом, порівняння несинхронних явищ, відсутність чітких просторово-часових уявлень. Зосередивши увагу на польсько-українському аспекті національної історії, С. Качала не проявляв зацікавлення до російського чинника в українському історичному процесі. Можна лише зазначити, що він усвідомлював відмінність між Україною-Руссю та Московією-Росією. Важко не помітити відверто негативну оцінку місця та ролі євреїв в українській історії. Така позиція видається зрозумілою, якщо зважити на упереджене ставлення Качали-політика до співпраці із єврейським рухом [11, с. 12]. Ще однією характерною рисою історичних поглядів С. Качали було те, що він ніколи не обмежував своєї уваги історією Галичини, як це маємо у працях більшості галицьких істориків ХІХ ст. Водночас не було у нього чітко визначеного підходу до назви Україна, яку він вживав для позначення і нижнього Подніпров'я, і Наддніпрянщини та українських земель загалом. В останньому випадку він частіше користувався назвами Русь і Україна-Русь.

Викладене вище, приводить нас до висновків, що тенденційність історичних узагальнень С. Качали про "історичну похибку" Польщі зумовлена розглядом історії польсько-українських взаємин у призмі суспільно-політичної боротьби його часу. Незважаючи на хибність багатьох постулатів С. Качали в "Короткій історії Русі", поява історичної монографії С. Качали стала помітним явищем як в історії становлення української історіографії Галичини, так і в розвитку національного руху в цілому.

Список використаних джерел

1. Kaczala S. Polityka Polaków względem Rusi. – Lwów: nakladem autora, 1879. – 369 s.
2. Качала С. Коротка історія Русі. – Тернопіль, 1886. – 168 с.
3. Франко І. Нариси історії українсько-руської літератури до 1890 року // Іван Франко: Збір. творів: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 194–471;
Франко І. "Руська історична бібліотека" // Іван Франко: Збір. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 563–564.
5. Мудрий М. Спроби українсько-польського порозуміння в Галичині (60–70-і роки ХІХ ст.) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. (Збірник наукових праць. Випуск 3–4). – Львів, 1997. – С. 58–117.
6. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К.: Українознавство, 1996. – 257 с.
7. Дорош Є. Степан Качала. – Тернопіль, 1995. – 55 с.
8. Маланюк П., Столярчук О., Маланюк М. Фрагменти з історії просвітницького сподвижництва в Галичині. – Тернопіль, 1998. – 60 с.
9. Франко І. Два панславізми // Іван Франко: Збір. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. І. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 435–437.
10. Франко І. З історії Брестського собору 1596 р. // Іван Франко: Збір. творів: У 50 т. – Т. 46. – Кн. ІІ. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 193–219.
11. Загорний Н. Політика Русинів. – Львів, 1873. – 24 с.

Ivan Kutsyy

STEPAN KACHALA IN THE KONTEXT OF THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHICAL PROCESS

The article gives a general outline of historical and publicistic heritage of Stepan Kachala, a late 19-th century ukrainian national movement activist in Galicia. His historical conception has been expounded. The analysis of Kachala's little-known work "The Concise History of Rus" has been made.

Key words: Stepan Kachala, historical conception, ukrainophilism, historical idea, historiographical process, national history, Poland.

УДК 94 (477)

Інна Чуйко

ЄВГЕН ОЛЕСНИЦЬКИЙ ЯК АКТИВНИЙ ДІЯЧ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА”

Висвітлено плідну і багатогранну діяльність визначного українського політика, економіста та громадського діяча Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст. Є. Олесницького у товаристві “Просвіта”.

Ключові слова: Євген Олесницький, Східної Галичини, “Просвіта”, національне відродження.

Серед осіб, які самовіддано працювали для українського національного відродження у Східній Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст., виділявся Євген Олесницький (1860–1917). Навіть при загальному ознайомленні з багатоаспектним та різнобічним доробком цього громадсько-політичного діяча вражає широкий спектр його інтересів. Він користувався незаперечним визнанням і авторитетом у культурно-просвітницьких, кооперативних, економічних та громадсько-політичних товариствах краю, успішно виконував свою суспільну місію як депутат Галицького сейму й австрійського парламенту.

Із метою прилучення до забезпечення розвитку української освіти, поширення національної самосвідомості, формування навичок цивілізованого господарювання Є. Олесницький став одним із найдіяльніших учасників товариства “Просвіта” у Львові. Це об’єднання відіграло важливу роль у формуванні Є. Олесницького як зрілого громадського діяча і виразника інтересів українського народу. Тому предметом нашого наукового дослідження стали основні напрямки, зміст і результати роботи Є. Олесницького у “Просвіті”.

Перші спроби дослідження окремих проявів і аспектів багатогранної праці громадсько-політичного діяча належать до 1920–1930-х рр. Це стосується і його національно-культурної праці. Так, С. Перський [1], К. Левицький [2], В. Лукич [3] та інші [4–6] згадали важливі заходи Є. Олесницького, що він протягом різного часу здійснив у рамках організаційного, просвітницького та видавничого напрямків діяльності товариства “Просвіта”.

Першою працею в еміграції, де згаданий громадський діяч, була брошура А. Качора “Роля “Просвіти” в економічному розвитку Західної України”, в якій автор позитивно оцінив господарську діяльність Є. Олесницького в товаристві “Просвіта” (1960) [7]. Факти зі життя відомого українця, що свідчать про його участь в урочистих публічних заходах “Просвіти”, містять розвідки В. Лисого [8] та М. Влоха [9], опубліковані в діаспорних історико-краєзнавчих збірниках. В. Бабій зупинився на характеристиці роботи читальні “Просвіти”, яку батько Є. Олесницького заснував у с. Великому Говиліві на Тернопільщині [10].

Цінними для вивчення даної проблеми є монографії сучасних дослідників. Так, праці М. Алексієвця й І. Зуляка “Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914)” (1999) [11] і “Нарис історії “Просвіти” (1993) [12] розкривають окремі аспекти видавничої діяльності Є. Олесницького у товаристві “Просвіта”. А наукові дослідження Ж. Ковби “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу” (1993) [13] та Б. Головина “Нації незгасний смолоскип. Статті. Інтерв’ю. Спогади” (2003) [14] висвітлюють події, пов’язані з обранням Є. Олесницького головою матірньої “Просвіти” у Львові.

Окремі аспекти просвітньої діяльності Є. Олесницького розкривають наукові статті Т. Гелей і Я. Заніка [15] та П. Баб’яка [16], в яких йдеться про участь великого українця у просвітньо-економічному конгресі 1909 р. в Львові.

Певним внеском у вивчення національно-культурної діяльності Є. Олесницького є праці авторки цієї статті [17].

Із огляду на те, що в сучасній історіографії нема цілісної картини діяльності Є. Олесницького у товаристві “Просвіта”, авторка цієї статті окреслила перед собою завдання проаналізувати: обставини обрання Є. Олесницького головою товариства “Просвіта” у Львові; участь громадсько-політичного діяча в просвітніх і мистецьких заходах товариства; працю Є. Олесницького в літературній та видавничій комісіях “Просвіти”; діяльність господарсько-промислової комісії товариства, яку зінціював Є. Олесницький; участь великого українця в просвітньо-економічному конгресі та створення теоретичної концепції діяльності “Просвіти”; внесок економіста в національно-культурне та просвітньо-економічне відродження краю.

У 1875 р. в с. Великий Говилів на Тернопільщині, звідки походив Є. Олесницький, розпочала діяти читальня “Просвіти”, заснована заходами його батька – Г. Олесницького. При читальні функціонували хор, бібліотека [10, с. 388–390]. У вже зрілому віці Є. Олесницький згадував: “На селі у нас читали охоче видавану “Просвітою” “Зорю”, опісля видання Наумовича “Науку” і “Руску Раду”, які через свою популярність находили широкий попит. ... ті видавництва причинялися значно до піднесення освіти народа” [18, с. 36]. Отже, покровителем просвітньої діяльності у Великому Говиліві був місцевий священик Г. Олесницький, досвід та ідеали якого перейняв його син – Є. Олесницький. Підтвердженням спадкоємності у поглядах можна вважати вже те, що два сини Г. Олесницького першими зі села вступили на навчання до університету.

Із 1891 р. “Просвіта” формувалась у триступеневу організацію. Заснування читалень перетворило її на одне з наймасовіших товариств, вплив якого на культурне й економічне життя Східної Галичини важко перебільшити [19, арк. 1–12].

Компетенція “Просвіти” була визначена її статутами, в розробленні яких брав участь і Є. Олесницький. Виконуючи рішення загальних зборів від 29 червня 1906 р. і 8 червня 1908 р., Головний відділ товариства доклав чимало зусиль для зміни статуту. Із цією метою було утворено статутну комісію, до якої увійшли члени проводу “Просвіти”, а також діячі, що не належали до керівництва, серед котрих і Є. Олесницький [20, арк. 6–6 зв.].

Варто зауважити, що “Просвіта” передала бібліотеці НТШ книгозбірню Є. Олесницького – 2450 томів [21, с. 26].

Очоловали товариство відомі українські діячі [22, с. 426]. Був обраний керівником “Просвіти” і Є. Олесницький. Його поважали за сумлінне ставлення до справи, відповідальність, професіоналізм, реальну оцінку тієї чи іншої ситуації та вміння оперативно визначити засоби і методи її поліпшення. Ще 2 лютого 1894 р. під час вибору Головного відділу він отримав один голос на посаду голови “Просвіти”, хоча тоді лише починав працювати у стрийській філії [23, арк. 11–12].

Головою товариства Є. Олесницького обрали без його участі [13, с. 82]. Сталося це так. На завершення головування Ю. Романчука для “Просвіти” виникла життєва необхідність предметно зайнятись економічною діяльністю. Потрібна була кандидатура на майбутнього голову проводу, щоби роботу на цій ділянці підняти на належний рівень. На загальних зборах товариства 29 червня 1906 р. всі висловилися, що найавторитетнішою людиною, яка могла б зрушити цю справу, є доктор Є. Олесницький – тодішній керівник стрийської філії “Просвіти” [14, с. 55]. Спочатку В. Бачинський запропонував обрати Є. Олесницького у Головний відділ на місце І. Чернявського. Але проти цього висловилися К. Левицький і М. Петрицький. Відтак В. Шухевич доводив, що замість К. Левицького слід обрати Є. Олесницького. Прозвучав ще один варіант ротації: на місце В. Загайкевича – Є. Олесницького. Нарешті Головний відділ було обрано [24, арк. 27]. До нього увійшов і Є. Олесницький [24, арк. 39, 40]. Далі розпочалось обговорення кандидатури керівника організації. В. Бачинський запропонував обрати головою Є. Олесницького. Його підтримав П. Онишкевич. Ю. Романчук набрав 42 голоси, а Є. Олесницький – переважаючу більшість і став шостим головою матірньої “Просвіти” [24, арк. 27 зв.].

Проте виконувати свої обов’язки Є. Олесницький так і не почав. Він усе добре обдумав і вирішив, що ведення адвокатської канцелярії, керівництво діяльністю багатьох організацій

у Стрию, депутатська праця в Галицькому сеймі не дадуть йому змоги повністю віддатися багатогранній роботі товариства [1, с. 67]. Тому вже 30 червня 1906 р. Є. Олесницький звернувся до Головного відділу з листом, в якому зазначив, що, дізнавшись про обрання головою проводу без його ж відома, відчув із одного боку “незаслужену почесність”, а з іншого – невідповідність вибору своїм можливостям. Він обіцяв віддячити за висловлену йому довіру ще інтенсивнішою працею у стрийській філії “Просвіти” [24, арк. 34].

Із листа Є. Олесницького до редакції “Діла” від 10 вересня 1906 р. дізнаємося, що він усе-таки відмовився від повноважень керівника і члена проводу вже на першому засіданні Головного відділу “Просвіти” 13 липня [25, арк. 2].

Є. Олесницький звернувся 10 вересня 1906 р. до Головного відділу організації листом, у якому попросив скликати надзвичайні загальні збори для обрання голови. Їх необхідність обґрунтував такою причиною: чимало людей у краї помилково вважають Є. Олесницького керівником центрального проводу “Просвіти” [25, арк. 4]. Вже наступного дня керівництво товариства відповіло на його лист. Визнаючи актуальність питань, що порушив Є. Олесницький, Головний відділ призначив на 2 листопада надзвичайні загальні збори [25, арк. 6]. На них мали обрати членів відділу замість Є. Олесницького і К. Паньківського, заступника на місце В. Гукевича, а також голову [25, арк. 1, 7].

Товариство “Просвіта” виконувало завдання культурного відродження краю, організовуючи курси для неписьменних, голосні читання, вечорниці, фестини, віча, маніфестації, влаштовуючи театральні вистави, святкування ювілеїв визначних українських діячів тощо [14, с. 15].

Активним учасником подібних заходів був і Є. Олесницький. Так, із нагоди мандрівки студентства на Поділля, яку організував окремий комітет “Академічного Братства” у Львові, 2 серпня 1885 р. у замковій залі Тернополя відбувся вечір філії “Просвіти” і “Руської Бесіди”, присвячений пам’яті М. Костомарова. До комітету належав і Є. Олесницький [8, с. 50].

Ще 1891 р. Є. Олесницький мав намір із членами львівського товариства “Боян” відвідати Прагу. Але завадила фінансова скрута [26, с. 126]. У 1895 р. він разом із о. В. Давидяком їздив на етнографічну виставку до Праги. Про враження від чеського народного театру Є. Олесницький написав у “Ділі” й “Стрийському Голосі” [27, с. 1].

Із нагоди 25-літнього ювілею творчості І. Франка у 1898 р. львівські громадські діячі планували видати альманах. Є. Олесницький запропонував іншу ідею, якою поділився з М. Грушевським. У листі до нього від 1 січня він пові-домив, що доцільно було б подбати про матеріальне становище поета, зокрема викупити двір із городом у с. Щирець на Львівщині. Масток тоді продавали. Є. Олесницький розраховував на схвалення такої ідеї, обіцяв сам дещо полагодити. Водночас просив зберігати все в таємниці, щоби не допустити викриття акції недоброзичливцями І. Франка [28, арк. 3–4]. Підтвердженням цих намірів був, зокрема, лист Н. Кобринської до В. Гнатюка (28 лютого 1898 р.) [29, с. 40].

У 1904 р. Є. Олесницький перебував у Києві на ювілеї М. Лисенка [30, с. 70]. Добрими враженнями про святкування він поділився з А. Чайковським (лист останнього до М. Коцюбинського від 12 лютого) [31, с. 146].

1908 р. Є. Олесницького запросили на слов’янський з’їзд у Петербурзі, а також до комітету, який створювали зі слов’янських депутатів. У цій справі він попросив поради у М. Грушевського (лист від 3 червня). Його хвилювало, чи буде на з’їзді українська делегація визнана та представлена як окрема на рівні з репрезентаціями інших слов’янських націй, і як поведуться українці з Наддніпрянщини, делеговані на з’їзд. Є. Олесницький зауважив, що українські політики не бажають залишатись осторонь від слов’ян, тому могли б узяти участь у з’їзді. Але спочатку радяться з М. Грушевським [28, арк. 14–16].

Щодо спорудження пам’ятника Т. Шевченку в Києві Є. Олесницький також листувався з М. Грушевським. У листі від 7 жовтня 1912 р. він попросив професора зустрітись з його знайомим різьбярем, який виготовив свою модель для монумента видатному поетові й бажав її запропонувати [28, арк. 19].

28 вересня 1913 р. в м. Винники відкрили перший на українських землях пам'ятник Т. Шевченку. На свято завітали близько 500 гостей, серед яких і Є. Олесницький. У виступі він зазначив, що українцям довелося перший пам'ятник своєму генієві відкривати у Винниках, а не у Львові чи Києві, де всім подібним заходам влада чинить спротив [9, с. 195–197]. Деталі визначної події докладно описала тодішня галицька преса [32, с. 2].

Останнім публічним виступом Є. Олесницького у Східній Галичині була промова на концерті, влаштованому 9 березня 1914 р. в спортивній палаті Львова з приводу 100-ліття від дня народження Т. Шевченка. Він назвав це дійство “святом епохи”. Доповідач, який сам формував свою національно-політичну ідеологію під впливом Шевченкових творів, підкреслив роль поета для українського народу [33, с. 1–2]. Є. Олесницький сказав: “Та не однаково приходить ся всім українським землям стрічати сей день великий. Закована Україна і старинний наш Київ стрічають сі великі роковини глухою мовчанкою. Побідна пісня, яка лунає на тих землях, – що їм державний устрій дає, коли не повну свободу, то бодай культурні її форми – мішаєть ся з брязком тяжких оков, наложених на український народ...” [2, с. 698]. І далі: “Воля здобуває ся жалобою, не скаргою але працею і жертвою. Всі стремім одностайно, односердно стати, за волю стати, за народ, за Україну” [34, с. 1].

Варто наголосити, що найголовнішою ділянкою роботи “Просвіти” було видання і розповсюдження друкованого слова.

У 1882 р. для поліпшення змісту популярної літератури складено видавничу програму – завдяки діяльності літературної комісії, а саме О. Барвінського, А. Вахнянина та Є. Олесницького. Згідно з програмним “Планом видань” щомісячні видання поділяли на вісім категорій. Це дало змогу вдосконалити їх зміст та форму, подавати матеріал із урахуванням економічних, культурних і політичних потреб українського народу, рівня його освіченості [11, с. 64]. Діяльність літературної комісії особливо привертає увагу в зв'язку з участю у ній Є. Олесницького – тоді ще студента Львівського університету.

На засіданні Головного відділу 16 жовтня 1906 р. (формально його очолював тоді Є. Олесницький) започатковано реформу видавництва “Просвіти”. Щоби здійснити її, проведено опитування для виявлення читацького попиту, який мав стати основою при складанні відповідного плану товариства. Видавнича комісія визначила головною метою піднесення рівня освіти і розбуджування національної та громадянської свідомості українства [35, арк. 7].

Опитування виявило значні відмінності в рівні знань членів “Просвіти”. Це враховували при складанні видавничого плану, який затвердив Головний відділ, поділивши видання на дві категорії [35, арк. 8]. До першої належали книжки, призначені для малоосвічених селян. Другу групу видань готували для української інтелігенції [12, с. 39]. Така диференційованість сприяла інтенсивнішому поширенню літератури, зорієнтованої на масового читача.

Тобто товариство послідовно розв'язувало проблеми видавничої сфери своєї діяльності. Схоже, у 1909 р. Є. Олесницький висловився надто категорично, сказавши, що “не один раз пробовано завести для видавництв “Просвіти” певну систему, не один раз уложено і опубліковано програму для тих видавництв, – мимо того однак та система не увійшла ніколи в жите” [36, с. 31].

Важливе місце у діяльності товариства займало видання календарів [12, с. 34]. Матеріали для їх сторінок обговорювали на засіданнях видавничої комісії, участь у роботі якої, крім членів Головного відділу, брали відомі діячі українського політичного і національно-культурного руху, як-от М. Грушевський, Є. Олесницький, А. Чайковський, І. Франко, В. Дорошенко, І. Крип'якевич та ін. [37, арк. 4–12]. У календарях були опубліковані й деякі літературно-наукові розвідки Є. Олесницького [3, с. 54].

Поширення економічних знань стало тим напрямком діяльності “Просвіти”, який сприяв не лише формуванню національної самосвідомості українців, а й піднесенню рівня їх матеріального добробуту.

У статуті 1891 р. ідеї господарського виховання українського народу зайняли провідне місце. Згідно з його положеннями “Просвіта” мала організувати при своїх філіях і читальнях крамниці та ощадні каси, рільничо-господарські спілки, промислові підприємства, шпихліри тощо [19, арк. 3].

Працю в цьому напрямку почали 1895 р., коли у Перемишлі з ініціативи товариства скликали перше господарське віче [4, с. 55]. Про зростання популярності економічних закладів “Просвіти” свідчать такі дані. У 1895 р. при читальнях діяли 14 позичкових кас і 25 крамниць [38, с. 7], а 1912 р. – вже 236 і 540 відповідно [39, с. 59]. Це було багато, коли оцінювати можливості товариства. Воно навчало своїх членів господарської азбуки, або, як казав Є. Олесницький, “осторожна мати “Просвіта” призвичаювала своїх дітей ходити по нерівному ґрунті, бо наш нарід був за бідний, щоб міг ризикувати” [7, с. 18].

Виконуючи, за влучним висловом Є. Олесницького, “роль матері, доки не навчить дитину самостійно ходити” [35, арк. 50 а], “Просвіта” сприяла формуванню самостійних кооперативних установ, не претендуючи на пальму першості в цій галузі [38, с. 7]. Громадсько-економічні заклади, які вона створила, були надійною основою для багатьох господарських інституцій краю.

Із часом ставала очевидною неможливість паралельного повноцінного здійснення товариством комплексу видавничих і економічних функцій. Просвітяни обговорювали дану проблему на численних засіданнях із тим, щоби знайти спосіб розмежувати два напрямки діяльності. У результаті в листопаді 1906 р. було створено господарсько-промислову комісію для координації роботи “Просвіти” з українськими кооперативними установами [5, с. 59].

Ще 29 червня 1906 р. відбулися звичайні загальні збори товариства, які відкрив заступник голови К. Левицький. У промові він підкреслив значення “Просвіти” у справі освіченості народу і наголосив на заслугах стрийської філії, особливо її голови Є. Олесницького. Останній розпочав розмову про економічну діяльність “Просвіти”, звернувши увагу на піднесення гуцульського промислу. Далі він запропонував обрати, крім проводу, господарсько-промислову секцію з голів філій і 7–9 членів, яка б готувала звіти на засідання Головного відділу [24, арк. 26–26 зв.]. Члени секції мали збиратися раз на місяць [24, арк. 30]. Згодом цю пропозицію прийняли [24, арк. 27].

У листі до Головного відділу від 10 вересня 1906 р. Є. Олесницький підкреслив, що нарис проекту економічної організації “Просвіти”, написати який йому доручив провід товариства, уже складений і відісланий для прочитання М. Коцюбі. Після його рецензування і відповідного редагування автор обіцяв запропонувати текст нарису центральному відділові [25, арк. 4]. Отже, на пропозицію Є. Олесницького було створено господарсько-промислову комісію. Він також розробив програму її організації та діяльності.

Основною метою комісії було “планове и интенсивне ...піднесення економічного добробуту руського народа” [35, арк. 3]. До її компетенції належало: “обняти пляною, систематичною, а тревалою акцією всі області економічного життя руського народа в Галичині. Акція має стреміти до організації рільництва і рільничого промислу, промислу домашнього і в дальній консеквенції (послідовності – *І. Ч.*) фабричного, торгівлі продуктами рільництва і промислу, як не менше селянського кредиту, – будити на всіх тих полях духа кооперації, давати почин до заснування спілок і інституцій господарських, промислових і торговельних, виеднувати для них підмоги з фондів публичних, старати ся о теоретичне і практичне образоване до сих задач людий...” [35, арк. 5]. За змістом і обсягом діяльності: хліборобство, ремесло, промисли, торгівля, домашнє господарство, кредитна справа – комісія прагнула систематизувати і координувати розвиток усіх галузей економічного життя [39, с. 59].

2 листопада 1906 р. на загальних зборах “Просвіти” Є. Олесницький запропонував віддати частину господарських функцій іншим кооперативним об’єднанням, які перебували під її опікою і вже достатньо зміцнили матеріально та фінансово [35, арк. 12]. Відтепер “Просвіта” могла проводити інтенсивнішу господарську діяльність без шкоди для просвітньої.

Своєрідним підсумком багатогранної праці товариства став перший просвітньо-економічний конгрес у Львові 1–2 лютого 1909 р. з нагоди 40-літнього ювілею “Просвіти” [6, с. 44]. Завданням з’їзду було критично оцінити дотеперішню просвітньо-економічну діяльність товариства, зіставити здобутки, знайти шляхи, способи для спланованішої та всебічної продуктивної органічної праці на майбутнє [40, арк. 9]. У президії конгресу засідав “мозок” України: І. Горбачевський, М. Грушевський, О. Кобилянська, Н. Кобринська, Олена Пчілка, К. Левицький, І. Пулюй, Ю. Романчук, С. Смаль-Стоцький, І. Франко, Є. Чикаленко, І. Шраг, Є. Олесницький та ін. [7, с. 21].

Конгрес відкрив заступник голови “Просвіти” Є. Озаркевич, який виголосив порядок денний: обрання почесної старшини, зачитання привітань, реферат Є. Олесницького, звіт секретаріату тощо [41, арк. 13–14].

Одним із організаторів і керівників конгресу став Є. Олесницький [15, с. 160]. Визнанням його чималих заслуг перед українським народом було обрання членом почесної старшини представницького форуму. На першому засіданні конгресу Є. Олесницький виступив із доповіддю [36, с. 28–48], що донині заслуговує на особливу увагу. Його реферат “Про організацію “Просвіти” був ґрунтовним аналізом різних сфер праці товариства та свідчив, що автор глибоко знає суть справ, розуміє проблеми, а також бачить шляхи їх розв’язання.

Щодо просвітньої сфери діяльності товариства, то, на думку Є. Олесницького, найбільшою проблемою було те, що видання популярної літератури або викладання для народу хибно трактували як просту справу. Важливою умовою успішної популяризації наукових знань слід вважати доступність у викладі матеріалу. Є. Олесницький слушно зазначив: “Ми народа свого добре не знаємо... Навіть ті, що прямо з народа вийшли, відчужують ся часом від нього... Ми приходимо між нарід нераз з цікавими темами, але формою подавання тих тем народови затемнюємо саму річ”. Тому референт радив просвітнім діячам займатись самоосвітою і докладно пізнавати народ. При цьому він наголошував, що “популяризация, се легкість форми, але не легкість змісту. Просвіта народа, – се річ за поважна, – за велика, – щоби її трактувати зі становишка дитячої педагогії”. А найголовнішою засадою при виборі тем повинна стати об’єктивність і правдивість матеріалу [36, с. 32–34].

Далі Є. Олесницький намагався подати програму видань і викладів. На його думку, перше місце мала займати популяризація наукових знань, що розширюватимуть світогляд і виховуватимуть риси справжнього громадянина. З інтересом люди читають історичні праці, особливо монографічні, без сухих дат, із цікавим зображенням подій, а також культурно-суспільних відносин тієї чи іншої епохи. На першому плані, як підкреслив Є. Олесницький, має бути історія України, але не тільки. У тогочасному житті українців чи не найважливіше місце займали політичні події й проблеми. І хоча “Просвіту” офіційно не вважали політичною організацією, їй була заборонена будь-яка агітація, обов’язком товариства мусило залишатися пояснення широкому загалові основ політики. На переконання Є. Олесницького, слід поширювати і художню літературу. Тут знову на першому місці референт називав історичні твори, які найбільше сприятимуть піднесенню національної свідомості [36, с. 34–36].

У тій частині виступу Є. Олесницького, яка стосувалась економічної діяльності товариства, доповідач насамперед вказав на тривалі суперечки з приводу того, чи варто просвітницькій організації братися за господарську працю. Він простежив історію цих дискусій [6, с. 45–46], і мав свій погляд на дану проблему. Зокрема, якщо б галицькі українці вже створили сильну економічну організацію на зразок ц. к. (цісарсько-королівського) Галицького товариства господарського зі системою філій і делегатів, то вилучення економічної роботи зі сфери діяльності “Просвіти” не завдало б шкоди населенню, лише посилювало б просвітницьку працю. Проте подібної організації не було, а господарські потреби чекати не можуть. Окрім того, “ніяким другим способом не можна так привязати народа до організації просвітньої і так оживити філії і читальні, як роботою економічною, в котрій народ бачить наглядно свій інтерес” [36, с. 43]. У результаті Є. Олесницький підсумував, що

просвітній та економічний напрямки діяльності “Просвіти” визнаються рівнозначно важливими [6, с. 46].

Резюме доповіді Є. Олесницького містило такі пункти. Просвітня організація у Східній Галичині мала даліше опиратися на товариство “Просвіта”. Цю роботу слід здійснювати поряд із економічною. Головна умова успішності діяльності – демократизація українського суспільства, зближення інтелігенції з народом, розуміння та відчуття його потреб, інтересів, а також дальший інтенсивний розвиток суспільства під гаслом “вперед з народом”. Продовження цього постулату – обов’язок кожного свідомого громадянина бути членом “Просвіти” і приєднувати до товариства нових. Видання “Просвіти” мають нести правдиву європейську освіту – подавати науковий матеріал у популярній формі, а також художні твори, що “підносять дух” народу, розширюють світогляд, особливо з історії. У містах потрібно засновувати народні пересувні університети з найкращими фахівцями. Філіям товариства слід згуртовувати український загаль. На засіданнях виділів обговорювати всі просвітньо-господарські справи, вишукувати шляхи поліпшення економічної роботи. Кожна філія мусить утримувати платного люстратора, котрий перевіряв би й організував читальні, бути посередницею між членами і “централєю”. Усіх інтелігентів кожної громади слід зараховувати у члени читалень. Філії й люстратори, крім викладів, святкувань, аматорських вистав, музичних і декламаторських творів, мають дбати про господарські потреби села. Слід забезпечити органічний зв’язок: читальня – філія – центральний відділ із секціями. Саме ці основи просвітньо-економічної організації, на думку Є. Олесницького, “...в силі дійсно утворити одне велике просвітне тіло, котрого живими членами відчуються всі члени суспільства, – котре зможе ясністю ідеалу народної служби внести в ряди наші дві головні речі конечні в розвитку народів: карність і працю. А це дасть народові силу внутрішню перебороти зовнішні лихоліття і стати паном на своїй землі” [40, арк. 13].

Отже, можна з певністю стверджувати, що реферат Є. Олесницького відобразив пануючу течію галицько-української думки щодо основних видавничих, господарських та просвітньо-організаційних питань діяльності товариства і став своєрідною теоретичною концепцією праці “Просвіти”.

За критичними зауваженнями А. Жука – відомого українського кооператора, редактора, перший просвітньо-економічний конгрес не виконав окреслених завдань, бо не зіставив здобутків, не оцінив дотеперішньої роботи українства і не зміг показати чітких шляхів роботи на майбутнє. Далі А. Жук навів конкретні приклади. У присвячених просвітньо-економічним справам рефератах Є. Олесницького, Е. Калитовського, С. Томашівського та інших неважко знайти чимало важливих думок, але вони не пов’язані з конкретними фактами, не об’єднані у цілісну систему, що допомагала б сформулювати плани практичної роботи. Тому слід негативно оцінити доповіді рільничо-економічної і другої комісії просвітньо-організаційної секції [40, арк. 9–11]. Саме в останній виступав Є. Олесницький. На наш погляд, така критична оцінка дещо упереджена й необ’єктивна, адже реферат просвітянина здобув високу оцінку присутніх, а запропоновані резолюції були одногосно прийняті.

Однак А. Жук визнавав, що конгрес свідчив про зростання національної свідомості та культурного розвитку українського народу, розшматованого кордонами. Крім того, з’їзд здійснив спробу внести якусь планомірність і систематичність у просвітньо-економічну роботу, висвітлив багато аспектів життя народу [40, арк. 12]. А про те, що чимало постанов просвітньо-економічного конгресу не виконані, А. Жук часто нагадував у статтях [42, арк. 18]. На його переконання, резолюції форуму хоча формально нікого не стосувались, але морально мали зобов’язувати “Просвіту” й інші національні організації, які брали у ньому участь [40, арк. 1].

Слід зазначити, що конгрес приділив увагу й українській кооперації. Делегати визнали, що в основу економічної самодіяльності українців слід покласти ідею демократичної кооперації. Народа кооперативів, яка відбулася під час конгресу, прийняла постанову про

скликання щорічних кооперативних форумів. Перший планували провести в 1910 р. у Львові [43, с. 63].

Як дослідила авторка цієї статті, результати діяльності численних кооперативних спілок і союзів, а також товариства “Сільський господар” на початку ХХ ст. все-таки засвідчили, що чимала частина постанов першого просвітньо-економічного конгресу в Львові була виконана.

Додамо, що на другому засіданні конгресу був присутній митрополит А. Шептицький, якому Є. Олесницький подякував за допомогу. У відповідь митрополит заявив, що й надалі сприятиме “Просвіті” [16, с. 252].

У вересні 1909 р. “Просвіта” через своїх делегатів взяла участь у святковому відкритті першої хліборобської виставки в Стрию, організованої заходами місцевої філії. Товариство продемонструвало свої експонати [14, арк. 6] і виділило 200 крон допомоги керівництву виставки [20, арк. 15].

Є. Олесницький вважав, що центром, у якому кристалізується вся національна робота, має бути кожна філія “Просвіти”. Саме тут слід формувати проекти, розробляти і втілювати в життя нові напрямки діяльності товариства [36, с. 41–42]. На основі таких міркувань Є. Олесницький організував працю стрийської філії “Просвіти” так, що її випереджала в інтенсивності народного руху лише найрозвиненіша у краї тернопільська філія на чолі з О. Барвінським. Проте діяльність Є. Олесницького у стрийській філії “Просвіти” – предмет окремого наукового дослідження.

Зауважимо, що матірня “Просвіта” належно оцінила заслуги Є. Олесницького перед товариством. Особливе звання – почесний член – ніякого матеріального забезпечення не передбачало. Але організація намагалася вшанувати відомих українців хоч моральною винагородою за їхню працю у вигляді почесного членства, яке вважали найвищим національним визнанням [13, с. 104]. Товариство присвоїло таке звання й Є. Олесницькому – на загальних зборах 19 травня 1902 р. [44, арк. 20]. Окрім того, у 1890 р. організація видала працю просвітянина “Конкуренція шкільна...” накладом 2500 примірників [45].

Саме діячі “Просвіти” найбільше займались організацією похорону почесного свого члена. Так, уже 27 жовтня 1917 р. Головний відділ скликав засідання, спричинене смертю Є. Олесницького. Голова товариства І. Кивелюк, повідомивши сумну звістку, перерахував заслуги покійного на ниві народної просвіти. Було вирішено вшанувати його пам’ять вивішенням чорного прапора на будинку “Просвіти”, виданням посмертних плакатів, надісланням телеграми-співчуття вдові просвітянина, відправленням делегації на похорон до Стрия тощо [46, с. 3]. В окремому листі-оголошенні, що виготовила “Просвіта”, вказали час перевезення тіла Є. Олесницького з Відня до Стрия, а також дату похорону (30 жовтня) [47, арк. 7]. Щоб обговорити справу спільного заупокійного богослужіння, керівництво товариства попросило всі найважливіші установи Східної Галичини скерувати своїх делегатів на нараду 11 листопада у зал засідань “Просвіти” [47, арк. 9]. Головний відділ повідомив і дирекції львівських навчальних закладів про відправлення поминального богослужіння 8 грудня і запросив бути його учасником [47, арк. 12]. Усі фінансові витрати перебрала “Просвіта” разом із іншими українськими установами [47, арк. 16–17]. У листі вдові Є. Олесницького – Марії Олесницькій, також членкині товариства від 26 травня 1896 р. [48, арк. 71 зв.], йшлося, що “Просвіта” висловлювала глибокий жаль із приводу втрати “найвірнішого сина України” [47, арк. 1].

Таким чином, батьківські уроки національно-культурного гарту Є. Олесницького проявилися ще у студентські роки, коли він активно прилучився до видавничої діяльності у “Просвіті”. Він брав участь в урочистих публічних заходах організації, днях пам’яті відомих українців, на яких виголошував промови. Господарсько-промислова комісія, ініціатором заснування і автором програми якої став цей просвітянин, чітко розмежувала видавничий та економічний напрями роботи товариства та інтенсифікувала останній. Є. Олесницький доклав чимало зусиль для підготовки першого українського просвітньо-економічного конгресу у Львові. Виступ просвітянина на форумі засвідчив його всебічну обізнаність у

справах товариства, розуміння і накреслення шляхів розв'язання поточних проблем і, нарешті, цілковиту відповідальність за долю українського народу, прагнення поліпшити його матеріальне, національне й духовне становище за допомогою просвітньо-економічних форм та методів. Свідченням успішної діяльності Є. Олесницького у товаристві та визнанням заслуг діяча перед ним стало обрання його головою матірньої “Просвіти” у Львові, членом почесної старшини першого просвітньо-економічного конгресу, а також почесним членом товариства “Просвіта”. Вивчення даного історичного досвіду було б, на нашу думку, актуальним і доцільним у сучасних умовах розбудови Української держави, в її політиці формування ринкової економіки і пошуку місця серед європейської спільноти. Багата і просвічена Європа оцінюватиме нас насамперед за розумом, рівнем освіченості та культури наших громадян. Саме ці чинники стануть мірилом нашої цивілізованості й спонукатимуть європейські народи шанувати нас.

Список використаних джерел

1. Перський С. Популярна історія товариства “Просвіта” у Львові. З ілюстраціями. – Львів: Накладом товариства “Просвіта”, 1932. – 268 с.: іл. (Вид-я т-ва “Просвіта”; Ч. 780).
2. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. З ілюстраціями на підставі споминів і документів. Друга часть. – Львів: Накладом власним. З друкарні оо. Василян у Жовкві, 1927. – 300 с.
3. Луквич В. Календарі “Просвіти” мого укладу // “Просвіта” за шістьдесят літ. Ювілейний альманах. – Львів: Видання Т-ва “Просвіта”. З друкарні Вид. Сп. “Діло”, 1928. – С. 48–55.
4. Лозинський М. Сорок літ діяльності “Просвіти”. (В 40-літній ювілей Товариства). – Львів: Коштом і заходом Товариства “Просвіта”, 1908. – 72 с. + карта. Ч. 344. За грудень 1908.
5. Творидло М. П'ятдесятлітня діяльність “Просвіти” на полі економічній / Упоряд., вступні статті В. Пашука, Ж. Ковби. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 98 с.
6. Хоткевич І. Кооперація в Галичині. – Харьков: Издательство “Союз” Харьковського Кредитного Союзу Кооперативов, 1918. – 212 с.
7. Качор А. Роля “Просвіти” в економічному розвитку Західної України. – Вінніпег: Накладом Товариства “Просвіта” в Порт Артурі, 1960. – 31 с.
8. Лисий В. Тернопільська філія “Просвіти” // Шляхами Золотого Поділля: Регіональний історично-мемуарний збірник Тернопільщини: В 3 т. – Філадельфія, Па: Об'єднання “Тернопільщина”, 1976. – Т. 2. – С. 49–57. – (Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів; т. 21).
9. Влох М. Винники, Звенигород, Унів та довкільні села. Історично-мемуарний збірник. – Чикаго: Б. в., 1970. – 526 с.
10. Бабій В. Спогади про Говилів Великий // Історично-мемуарний Збірник Чортківської Округи. Повіти: Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики / Ред. кол. О. Соневицька, Б. Стефанович, д-р Р. Дразньовський. – Нью Йорк–Париж–Сідней–Торонто: Діловий Комітет Земляків Чортківської Округи, 1974. – С. 380–395. – (Український архів; т. XXVI).
11. Алексієвець М. М., Зуляк І. С. Діяльність “Просвіти” у національно-культурному відродженні Східної Галичини (1868–1914). – Тернопіль: Б. в., 1999. – 184 с.
12. Нарис історії “Просвіти” / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. – 232 с. – (Популярна енциклопедія “Просвіти”; Ч. 1).
13. Ковба Ж. М. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1993. – 128 с.
14. Головин Б. Нації незгасний смолоскип: Статті. Інтерв'ю. Спогади. – Тернопіль: Просвіта, 2003. – 340 с.
15. Гелей Т., Занік Я. Євген Олесницький (1860–1917) // Українські кооператори: Історичні нариси. Книга 1. – Львів: Вид-во “Укоопосвіта” Львівської комерційної академії, 1999. – С. 156–163.
16. Баб'як П. Озаркевич Євген Іванович // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. – Львів: Б. в., 1999. – Вип. VI. – С. 250–252.
17. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису. Історико-біографічний нарис. – Тернопіль: Принтер-Інформ, 2005. – 206 с.; Ї ж. Роль Є. Олесницького у діяльності товариства “Просвіта” // Перспективи. Науковий журнал. Серія: філософія, історія, соціологія, політологія / Ред. А. І. Кавалеров, А. В. Місуно. – Одеса: Б. в., 2005. – № 1 (29). – С. 103–109; Громадська і парламентська діяльність Євгена Олесницького (1860–1917) // Олесницький Є. Сторінки з мого життя. I–II частини. Передрук видання 1935 р. з додатковими матеріалами. – Стрий: Щедрик, 2007. – С. 7–30.
18. Олесницький Е. Сторінки з мого життя: У двох частинах. – Львів: Накладом Видавничої Спільки “Діло”, 1935. – II частина (1890–1897). – 123 с.
19. Статут товариства. 1891 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348 Товариство “Просвіта”, м. Львів. 1868–1939 рр. – Оп. 1. – Спр. 1. – 12 арк.
20. Звіти про діяльність товариства і його філіалів. 1908–1909 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 90 а. – 72 арк.
21. Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. – К.: Наукова думка, 1992. – 112 с.
22. Середяк А. “Просвіта” // Довідник з історії України: Вид. в 3-х т., т. 2 / К–П. – К.: Генеза, 1995. – 435 с.
23. Протокол ювілейних звітно-виборчих загальних зборів членів товариства, проведених за участю делегатів від філіалів, читалень “Просвіти” 2 лютого 1894 року у Львові. 1894 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 142. – 20 арк.
24. Матеріали про підготовку і проведення загальних зборів членів товариства весною 1906 року (об'яви, звернення, протоколи). 1906 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 146. – 40 арк.
25. Матеріали про підготовку і проведення позачергових надзвичайних загальних зборів членів товариства восени 1906 року (об'яви, протоколи, списки учасників та інші). 1906 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 147. – 26 арк.
26. Качкан В. Хай святиться ім'я твоє. Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені – вихідці із священницьких родин. – Чернівці: Вид-во “Прут”, 1994. – 197 с.
27. Одень вечерь вь чеськомь divadl-ї

// Діло. – Львів, 1895. – 12 (24) серпня. – С. 1. 28. Листи Олесницького Є. 1 січня 1898 р. – 7 лютого 1913 р. // ЦДДА України у м. Києві. – Ф. 1235 Грушевські – історики, лінгвісти. – Оп. 1. – Спр. 670. – 25 арк. 29. Лист письменниці Н. Кобринської з Болехова до В. Гнатюка у Львові про надіслання новели для альманаху, присвяченого 25-річчю літературної діяльності І. Франка. 28 лютого 1898 р. // Гнатюк В. Документи і матеріали. 1871–1989 / Упоряд. Н. Дашкевич та ін. – Львів: Б. в., 1998. – С. 40–41. 30. Олесницький Є. Сторінки з мого життя: У двох частинах. – Львів: Накладом Видавничої Спілки “Діло”, 1935. – I частина (1860–1890). – 252 с. 31. Листи (1880–1935). 114. До М. Коцюбинського. Бережани, 12 лютого 1904 р. // Чайковський А. Спогади. Листи. Дослідження: В 3 т. / Львівський нац. ун-т, Наукова б-ка та ін.; Редкол.: Б. З. Якимович (голова) та ін. – Львів: Б. в., 2002. – Т. 2. – С. 146–148. 32. Відслонене пам'ятника Т. Шевченка у Винниках // Діло. – Львів, 1913. – 29. н. ст. (16. ст. ст.) вересня. – С. 2. 33. Свято епохи. Промова д-ра Євгена Олесницького на ювілейнім вечері в честь Шевченка в спортивній палаті у Львові дня 9. марта 1914 // Діло. – Львів, 1914. – 10. марта н. ст. (25. ст. ст. лютого). – С. 1–2. 34. Вісти з Запорожа. – Львів, 1914. – 14 марта. – С. 1. 35. Протоколи засідань Головної управи товариства. 1905–1910 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 7632. 36. Перший український просвітньо-економічний конгрес уладжений Товариством “Просвіта” в сорокліте заснована у Львові в днях 1. і 2. лютого 1909. року. / Протоколи і реферати зредагували Д-р І. Брик і Д-р М. Коцюба; Коштом і накладом Товариства “Просвіта”. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка. Під зарядом К. Беднарського, 1910. – XIV, 2, 655 с. – (На авантитулї назв.: Пропамятна книга). 37. Листи до Грушевського М., Білецького В., Озаркевича та ін. про прийняття участі у зборах та співробітництво. 1906 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6500. – 12 арк. 38. Кузьмінець О. В., Цапко О. М. Діяльність “Просвіт” в галузі кооперації та господарського виховання українського народу в кінці XIX – на початку XX століть. – К.: Знання, 1998. – 18 с. 39. Рева-Родіонова Л. Українське товариство “Сільський господар”. 1899–1944 рр. Історія. Досвід. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2000. – 368 с. 40. Статті Жука А. “Земство і українська книжка”, “Наше економічне становище і вихід з нього”. Просвітньо-економічний конгрес в 1909 р. Стаття В. Василюка “Український хаос продовжується”. Відозва “до українського народу”. 1909–1936 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3807 Жук Андрій – український емігрант, член президії “Спілки визволення України”. – Оп. 2. – Спр. 15. – 32 арк. 41. Огляд діяльності українського товариства “Просвіта” у Львові. 1926 // ЦДАГО України. – Ф. 6 Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України. – Оп. 1. – Спр. 324. – 37 арк. 42. Приватні листи у зв'язку з 30-літнім ювілеєм літературної і кооперативної діяльності Андрія Жука (редактора Ревізійного союзу українських кооперативів) з додатком газет “Діло”, “Америка” і інших. 1907–1939 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 3807. – Оп. 2. – Спр. 47. – 156 арк. 43. Гелей С., Пастушенко Р. Львів – столиця української кооперації // Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти (збірник статей). Т. 1. – Львів: Б. в., 1998. – С. 59–66. 44. Матеріали про підготовку і проведення загальних зборів членів товариства у 1902 р. (звернення, заяви, протоколи, списки учасників та інші). 1902 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 144. – 33 арк. 45. Олесницький Є. Конкуренція шкільна на підставі обов'язуючих законів державних і краєвих, розпоряджень властей шкільних і рішень Трибуналу адміністраційного представив Д-рь Євгеній Олесницькій. – У Львові: Коштом і заходом Товариства “Просвіта”. Зь друкарні Товариства імени Шевченка підь зарядом К. Беднарського, 1890. – 52 с. – (“Просвіта”, Ч. 123). 46. По смерті д-ра Є. Олесницького // Діло. – Львів, 1917. – 30 жовтня (17 ст. ст.). – С. 2–3. 47. Матеріали про заходи Головної управи товариства навколо вшанування пам'яті померлого у Відні доктора Олесницького Євгена (клепсидри, об'яви, звернення і інші). 26 жовтня 1917 р. – 24 жовтня 1918 р. // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 66. – 18 арк. 48. Головна книга реєстрації членів товариства, прийнятих у 1894–1897 роках. 1894–1897 // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 775. – 150 арк.

Inna Chuyko

YEVHEN OLESNYTSKIY AS AN ACTIVE FIGURE OF THE “PROSVITA” ORGANIZATION

The article dwells upon the prolific and versatile work in the “Prosvita” organization (at the end of the 19th – the beginning of the 20th centuries) of Yevhen Olesnytskiy, an outstanding Ukrainian politician, economist and public figure of Eastern Galychyna.

Key words: Yevhen Olesnytskiy, Eastern Galychyna, “Prosvita”, national revival.

УДК 94 (477)

Ірина Федорів

НАУКОВА СПАДЩИНА МИРОНА КОРДУБИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У статті авторка аналізує наукову спадщину видатного українського вченого – Мирона Кордуби. Особливу увагу звертає на внесок науковця в розвиток української історіографії з галузі наукової біографістики.

Ключові слова: Мирон Кордуба, наукова спадщина, українська історіографія, науково-критичний огляд, біографістика, інтелігенція.

Історія України знає чимало прикладів видатних особистостей. Кожне покоління, кожна нація пишаються такими людьми. Саме завдяки їм, величині їхніх здобутків, пам'яті про них – залишаються в історії ті народи, що цього гідні. Однією із таких постатей є український історик, історіограф, член НТШ, професор Львівського і Варшавського університетів, громадсько-політичний діяч, учень Львівської історичної школи М. Грушевського – Мирон Кордуба (1876–1947 рр.).

Вивчення наукової спадщини вченого набуло особливої актуальності із здобуттям Україною незалежності і було безпосередньо пов'язане з проблемою об'єктивної оцінки внеску Мирона Кордуби як ученого-дослідника у розвиток української історіографії. Ця оцінка ускладнена через необхідність подолання стійкої історіографічної традиції недооцінки спадщини українських істориків останньої чверті ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. Вона розвинулася в середині 30-х рр. і утвердилась у 60–70-х рр. ХХ ст. у літературі, спрямованій проти так званого “українського буржуазного націоналізму” і зарубіжних “фальсифікаторів історії України”.

Наприкінці ХІХ ст. в Україні означилися якісні зміни, що прискорили розвиток української історіографії через наповнення її систематичними працями з історії України. Це було вираження історичної незавершеності долі народу в колі таких проблем, як державність, національно-культурна незалежність, націогенез. Відбувається процес відокремлення української історіографії від російської та польської. У цьому зв'язку національно-державницька концепція М. Кордуби, розробка проблем етно- та націогенезу українського народу, позиція автохтонізму та антинорманізму стали важливим чинником духовно-культурного поглиблення народного ества через піднесення наукою національної свідомості.

Разом з тим неодноразово сучасні дослідники, пишучи про М. Грушевського та його учнів з Львівської школи, спираються на вже відомі твердження й оцінки провідних українських грушевськознавців, повторюють сталі положення і висновки, наголошуючи на їх великому значенні, тим самим не поглиблюючи дослідження про них, та не роблячи спроби подолати відомі радянські кліше і напашування в підходах до творчості М. Грушевського, його учнів і послідовників епохи національного відродження. Розв'язання цієї методологічної проблеми можливе тільки за умови вироблення історіософської схеми дослідження, яка передбачала б вивчення творчості М. Кордуби на ретельно розробленій фактологічній базі та в контексті розвитку української історичної науки.

Аналіз наукової літератури свідчить, що досліджуване питання спеціального висвітлення в українській історичній науці не мало. Досі не стала предметом цілісного об'єктивного вивчення проблема місця наукової спадщини вченого в українській історіографії першої половини ХХ ст., і що важливо, не проведено її систематизації. Хоча окремі аспекти цієї теми порушували у своїх працях В. і З. Чуприни [1], Я. Серкіз [2],

О. Прицак [3]. У них знаходимо фактичний матеріал з питань наукових зацікавлень ученого, співпраці з М. Грушевським та структурами НТШ у Львові. У цьому контексті окремо слід відзначити дослідження О. Піха, що своїм завданням ставив комплексне вивчення науково-бібліографічної та критико-рецензійної спадщини М. Кордуби та опублікував з зазначеної проблеми низку статей і захистив кандидатську дисертацію [4].

Цінними в теоретико-методологічному плані для означеної проблеми стали праці А. Коцура і В. Коцура [5], І. Колесник [6], К. Кондратюка [7], І. Лисяка-Рудницького [8], В. Потульницького [9], В. Масценка [10], в котрих автори з'ясовують проблеми становлення та розвитку української суспільно-політичної думки досліджуваного періоду.

Так, аналіз історіографії проблеми показує, що на сучасному етапі наукова спадщина історика хоча й викликала зацікавлення дослідників, проте її вивчення було епізодичним і недостатнім.

Виходячи з цього, у даній науковій праці ставимо за мету цілісно проаналізувати наукову спадщину М. Кордуби, систематизувати її, а також встановити історіографічне значення. Джерельною базою нашої статті стали опубліковані праці М. Кордуби та неопубліковані архівні матеріали Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО), Державного архіву Чернівецької області (далі – ДАЧО), Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної Академії Наук України (далі – ВР ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). Серед фондів архівів, що лягли в основу дослідження, виділимо наступні: “Кордуба Мирон Михайлович, історик, професор Львівського державного університету. 1876–1947 рр.” [ДАЛО, Ф. Р.2923], “Чернівецький університет” [ДАЧО, Ф. 216], “Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів” [ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309], “Редакція журналу “Літературно-науковий вістник”, м. Львів” [ЦДІА України у м. Львові, Ф. 401], “Редакція журналу “Стара Україна”, м. Львів” [ЦДІА України у м. Львові, Ф. 402], “М. Кордуба” [ВР ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України, Ф. 61], приватний архів родини історика (м. Львів).

Якщо вести мову про найбільш важливі із методологічного погляду аспекти наукової спадщини вченого, то перше, що впадає у вічі, це її комплексний міждисциплінарний характер. Йдеться про досить продуктивне застосування істориком багатьох наук, власне історії, археології, етнології, етнографії, історичної географії, джерелознавства, мовознавства, які він використовував для побудови цілісної картини розвитку українського народу та його духовної етнічної культури. Інтереси вченого поширилися на величезний період – від початків слов'янської державності – до новітньої доби ХХ ст. Такий широкий тематичний й дисциплінарний діапазон публікацій М. Кордуби пояснюється його універсальністю, багатовимірністю та “багатопроблемністю” як історика. Вчений у руслі своєї доби рефлектував на недовершеність української історіографії, прагнув до наочної доказовості (ілюстровані дослідження про українські писанки, топонімічні, демографічно-картографічні дослідження з “осельництва”, державних кордонів тощо) як додаткового аргументу окремішності українського народу, його історії та культури.

В основі наукового пошуку М. Кордуби збереглась методологія історичного дослідження, започаткована В. Антоновичем і М. Грушевським, а саме, джерельний документалізм та критика історичних джерел на основі аналізу та синтезу.

Упродовж 1895–1947 рр. з'явилося понад 500 наукових праць ученого, які включали окремі монографії, статті, рецензії, джерельні матеріали, навчальні підручники, літературні, публіцистичні та перекладацькі твори. Більшість їх була присвячена різним періодам історії України.

Тематичний аналіз наукових творів М. Кордуби охоплює такі категорії, які взаємно доповнюючись, віддзеркалюють цілісність історичної спадщини вченого.

1) Наукові монографічні дослідження та популярно-наукові праці з історії України, серед яких основні – “Ілюстрована історія Буковини” (Чернівці, 1906) [11], “Північно-Західна Україна” (Відень, 1917) [12], “Територія і населення України” (Відень, 1918) [13],

“Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті” (Краків, 1940) [14], “Історія Холмщини і Підляшшя” (Краків, 1941) [15], “Б. Хмельницький у Белзчині й Холмщині” (Краків, 1941) [16].

2) Наукові дослідження, що охоплювали різні періоди історії України і слов'янських народів і були опубліковані у періодичних виданнях України, Польщі, Франції, Німеччини, здебільшого – в “Записках НТШ” та “Літературно-науковому вістнику”. Це статті “Перша держава слов'янська” (Львів, 1898) [17], “Суспільні верстви та політичні партії в Галицькій князівстві до половини XIII ст.” (Львів, 1899) [18], “Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном” (Львів, 1925) [19], “Східно-германські торгові шляхи через Україну в середині I тис. до н. е.” (Варшава, 1933) [20], ряд статей, присвячених зовнішньо-політичній діяльності Б. Хмельницького [21] тощо. Сюди також входять наукові праці з допоміжних історичних дисциплін: “Потреба організації збирання географічних назв” (Париж, 1928) [22], “М. Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами” (Львів, 1927) [23], “Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело” (Львів, 1924) [24], “Молдавсько-польська границя на Покуття до смерти Стефана Великого” (Львів, 1906) [25], “Де лежав старовинний город Хмелів?” (Львів, 1907) [26], “Простір і населення України” (Відень, 1917) [27], “Писанки на Галицькій Волині” (Львів, 1899) [28].

3) Історіософічні, політично-публіцистичні твори М. Кордуби, що віддзеркалюють його головну історіографічну концепцію, присвячену самобутній інтерпретації історії України. Так, окремої уваги заслуговують праці: “Одне з найважливіших питань історії України” [29], “Початки української нації” [30], “Найновіші теорії про початки Русі” [31], “Виникнення української народності. Генеологічна таблиця” [32], “В обороні історичної правди” [33], “У кривім дзеркалі” [34], “Конференція істориків у Варшаві” [35], “Українське життя в Чернівцях” [36].

4) Джерельні матеріали до історії української козаччини, Хмельниччини та до збірки топографічних назв, географічного словника Галичини і Буковини, більшість з яких досі не опубліковані [37].

5) Наукові й історіографічні праці, присвячені проблемам науки, освіти, літературознавства і культури, друковані в різних часописах і журналах. Це насамперед дослідження “Українська і польська історична література про українську еміграцію”, “Українська історична література поза межами Радянського Союзу Соціалістичних республік. 1927–1928” [38], “Українська радянська історична література. Період 1917–1931 рр.” [39], систематичні “Огляди західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва за 1897–1898 рр.” [40]; низка праць, присвячених видатним діячам освіти і науки України, зокрема, Т. Шевченку [41], П. Кулішу [42], М. Максимовичу [43], В. Антоновичу [44], Б. Грінченку [45], М. Грушевському [46] та проблемам освіти “Укази Югенгеймські” [47], “Утраквізм в гімназії” [48]; “Маркіян Шашкевич” [49], “Про історичну повість” [50], “Біблія в освітленні найновіших вавилонських розкопів” [51], “З життя українських студентів у Москві” [52].

6) Автобіографічні твори-спогади М. Кордуби. Це “Переворот на Буковині (з особистих споминів)” [53] та рукопис “Спогади (1919–1925)” [54], які висвітлюють діяльність історика на Буковині й в Галичині; особисті спомини “Приїзд проф. М. Грушевського до Львова” [55].

7) Вагомий пласт наукових досліджень М. Кордуби займають критично-рецензійні праці. Найбільша кількість їх припадає на 1895–1910 рр., тільки у 1895 р. вчений прорецензував 28 наукових праць німецькою, польською, французькою, українською мовами. Така потужна рецензійна діяльність пов'язана з особливістю методичної підготовки наукових кадрів М. Грушевським, що постійно заохочував своїх учнів до написання рецензій. Опубліковані вони переважно в “Записках НТШ” у розділах: “Наукова хроніка” і “Бібліографія”, де за 1895–1899 рр. вміщено 48 рецензій М. Кордуби та в “Літературно-науковому вістнику”. Це рецензії на праці Д. Яворницького, Д. Дорошенка, А. Петрова, Л. Гетца, Н. Йорги, Л. Кубаля та ін. Присвячені вони переважно проблемам з історії України,

етнографічним, топографічним та географічним дослідженням. Окрім того, у “Записках НТШ” і “Літературно-науковому вістнику” вміщені рецензії М. Кордуби на такі іноземні журнали, як “Етнологічні повідомлення з Угорщини (ілюстрований місячник з народознавства Угорщини)” (Будапешт), “Журнал австрійського народознавства” (Відень-Прага), “Журнал народознавства”, “Візантійський журнал”, “Журнал східноєвропейської історії”, “Місячник з народознавства” (Відень), “Школа” (Прага) [56–60].

8) Окремо слід виділити досі не опубліковані та не введені в науковий обіг праці М. Кордуби, що зберігаються:

– 1) в фондах ДАЛО: конспекти лекцій з історії України, з історії західних слов’ян доби Перемислидів і П’ястів, з історії Західної Європи від Кромвеля до Великої французької революції, з історії Австро-Угорської монархії, з історії Стародавнього світу і Середніх віків, з історії Австрії, Польщі, України, з історії давньої Русі, з історії філософії, з джерелознавства, з італійської, німецької, французької мов [61]; підготовчі матеріали до підручника з історії та географії [62]; виписки з архівних документів до історії Молдавії XIII–XVIII ст. [63]; нотатки про періодичні видання другої половини XIX ст. [64]; праці “Палеоліт”, “Українсько-німецькі зв’язки на протязі століть”, “Розмежування і поділ історичного предмету”, “Волинська земля – початки історії” [65];

– 2) літературні переклади Гі де Мопассана, Й.-В. Гете і Ж. Верна (фонди ДАЛО та ЦДІА України у м. Львові) [66–67];

– 3) низка маловідомих рукописних досліджень, що в 1955 р. були передані ЦДІА УРСР у Львові в Інститут суспільних наук АН УРСР (сьогодні Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України), серед них “Феодально-кріпацькі пережитки в XX ст.”, “Розвиток і загальний стан досліджень над староруськими літописами”, “Передове становище Галицько-Волинської держави у Східній Європі в другій половині XIII ст.”, “Історія Галицько-Волинської держави в часи доісторичні”, “Перші відомості про українську територію”, “З минулого Закарпатської України”, “Причинок до визначення границі між Галицькою державою і Польщею” [68];

– 4) праці й матеріали, що до сьогодні зберігаються в приватному архіві родини історика. Серед них: матеріали про революцію 1917 р. у Росії; витяги з джерел до історії західноукраїнських земель до кінця XIV ст. та про назви “Русь” і “Україна”; матеріали про табір військовополонених-українців у Зальцведелі 1915–1917 рр.; перелік документів до історії Буковини 1500–1774 рр. Також рукописи неопублікованих статей “Приазовська (Тмутороканська) Русь у VIII–X ст.”, “Князь Юрій II Ракоці і його часи. Історична монографія”, “Громадська діяльність Степана Смаль-Стоцького”; Картотеки персоналій та місцевостей Західної Галичини, рукописний “Бібліографічний словник українських історичних діячів”, що був переданий в 1940 р. як депозит до відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, доля якого досі не з’ясована [69].

9) Найбільшою і чи не найціннішою працею М. Кордуби, якій він присвятив 25 років життя, на жаль, досі – рукописною – є “Бібліографія історії України” обсягом 55 тисяч анотаційних карток, що охоплює видання від 1800 до 1941 р. багатьма мовами з книг, часописів, журналів, окремих оглядів літератури. Вона надзвичайно цінна для історика, її не може замінити “Бібліографія старої України 1240–1800 рр.” Миколи Жарких [70]. Після смерті вченого родина передала картотеку до Інституту суспільних наук АН УРСР. Тоді нею активно користувався І. Крип’якевич при написанні праць “Богдан Хмельницький”, “Документи Богдана Хмельницького”, “Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.)”, але після його смерті ця частина картотеки до наукового архіву Інституту не повернулася [71, с. 115]. Згодом “Бібліографія” була перенесена до відділу історичного словника української мови Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України і багато років залишалася невідомою [71, с. 116]. Її ґрунтовним дослідженням зайнявся лише в 2000-х роках О. Піх у зв’язку з підготовкою кандидатської дисертації. У ній автор поставив основними завданнями вивчення процесу нагромадження М. Кордубою джерельних матеріалів для формування картотеки “Бібліографія історії України”, узагальнення

принципів укладання, добору матеріалів, структури і тематики представлених у ній публікацій, у результаті чого вперше в українській історіографії комплексно визначив наукову вартість картотеки вченого [4].

Підсумовуючи запропоновану класифікацію творчої спадщини вченого, зазначимо, що це неповний перелік праць М. Кордуби, у нього ввійшли лише основні та концептуально важливі твори.

Донедавна в українській історіографії М. Кордуба найчастіше згадувався як видатний дослідник давньої й середньовічної історії та доби Хмельниччини. Так називали його такі дослідники як Л. Винар, Я. Серкіз, О. Пріцак та ін. Практично невідомим залишався доробок вченого з проблем наукової біографістики. Мова йде про праці, присвячені видатним українським письменникам, історикам, громадським діячам, а саме, “Історичні поезії Шевченка” [41], “Михайло Максимович і перші дослідження над українськими географічними назвами” [43], “Причинки до урядничої служби Куліша (від губернського секретаря до надвального радника)” [42], “Народно-просвітня діяльність Б. Грінченка” [45], “Володимир Антонович” [72], “Зв’язки В. Антоновича з Галичиною” [44] та ціла низка статей, присвячених М. Грушевському [46].

Характерною рисою досліджень цих відомих історичних постатей громадського життя – діячів науки і культури – стало визначення їхнього місця у процесі українського національного відродження, пошук неперервності між їхніми ідеями та сучасним українством. У цьому, мабуть, була ознака часу: молода українська нація й історична думка потребувала авторитетів.

У пореволюційний період в Україні сформувався позитивний досвід студіювання націотвірної ролі інтелігенції на науковому рівні. Зазначимо, що тут особливу увагу до дослідження участі інтелігенції у національно-визвольному русі виявляли у період 1920-х років наукові установи, очолювані М. Грушевським. Зокрема, важлива програма була реалізована шляхом оприлюднення в окремому постійному розділі журналу “Україна” – “Матеріали з громадського і літературного життя України XIX – і початку XX ст.” мемуарів, епістолярної спадщини, документів передреволюційної доби. Крім того, окремі випуски цього журналу були присвячені видатним постатям українського національно-визвольного руху – Т. Шевченку, М. Драгоманову, М. Костомарову, І. Франку, В. Антоновичу, П. Кулішу та ін.

Заслугове на увагу та обставина, що сам М. Грушевський намагався відшукати витоки національного відродження XIX ст. у попередніх епохах, виявити спадкоємність ідей, які продукувалися інтелігентським середовищем. Тож не дивно, що і його учні працювали у такому ж ключі [10, с. 325].

У цьому контексті вималювалося кілька знакових постатей, яких, незважаючи на складність їхньої особистої ідентифікації та неоднозначність громадської позиції й інтелектуального обличчя, М. Кордуба зарахував до національного пантеону.

Такою постаттю, безумовно, був Т. Шевченко. Зокрема, вчений наголосив, що історична поезія Т. Шевченка тим цінна, “що козаччина, як найсвітліша доба нашого минулого, оживає в нього – і то не як буденна, у поєднанні героїства і розбою, боротьби за віру і нехтування нею, – а у святковому образі, виідеалізована, овіяна чарами пієтизму й одушевлення” [41, арк. 25]. “А в чому, як не в спогадах про давню світлу бувальщину шукати розради в умовах втрати народом політичної самостійності?”. “Гамалія”, “Іван Підкова”, “Різня на Умані”, “Гайдамаки” Т. Шевченка є не тільки новим етапом у літературних здобутках всього українства, а й вагомою віхою в історії української самосвідомості, утвердження якої відбувається у контексті єднання історичної пам’яті XVII–XIX століть. Власне, Т. Шевченко спирався на благодатний ґрунт, яким слугували недавні традиції власної державності, перекази про блискуче минуле козаччини [41, арк. 26].

Досить помітне місце в українській історіографії 1920-х рр. було відведено М. Максимовичу. 2 жовтня 1927 р. у ВУАН відбулося урочисте засідання з приводу сторічного ювілею від часу виходу його “Малоросійських пісень”. З доповіддю виступив

М. Грушевський, у якій М. Максимович був кваліфікований “одним з творців української історіографії”, що своєю конкретною дослідною діяльністю закладав основи того наукового українознавства, яке спиралося на нові громадянські підстави поглибленої національної свідомості [10, с. 326].

М. Кордуба побачив у М. Максимовича витоки заперечення так званої “звичайної” схеми російської історіографії. Московській точці зору трактування історії східного слов'янства офіційною російською наукою – М. Максимович протиставив київську, і з цієї позиції висвітлював усі філологічні та історико-літературні факти. Зокрема, М. Кордуба відзначив цінність досліджень істориком українських географічних назв як важливих джерел для історичних та філологічних наук. Наприклад, вони допомогли довести, що назва Русь від найдавніших часів зв'язана з Київщиною, з землею полян, а не з областю новгородських словенів (праця М. Максимовича “Откуда идет русская земля?”) [43, с. 1]. Так, спираючись на документальні матеріали, дослідник доводив, що стара Київська Русь була українською, і в новому українському русі знаходила своє продовження і завершення.

До пантеону творців української нації у 1920-ті рр. зусиллями істориків було повернуто досить суперечливу постать – П. Куліша. Спираючись на спогади сучасників, можна навіть стверджувати, що письменник перебував у центрі духовних пошуків тодішніх українських інтелектуалів. Подібне явище, мабуть, було цілком природним, враховуючи чималий потенціал його творчості й те нове розуміння національних цінностей, яке проклало собі шлях в українському громадянстві [10, с. 328]. Слід згадати у цьому контексті нарис “Куліш і українська національна ідея”, написаний на початку 1922 р. С. Томашівським. Зауваживши, що П. Куліш є людина найменш популярна, найменш оцінена і зрозуміла в усьому українському письменстві, історик показав безпідставність усіх звинувачень у “тріхах”, які приписувалися йому (йдеться про звинувачення у русофільстві, полонофільстві, засудженні руйнівних сторін у Козаччині та Гайдамаччині). “Всупереч усім національним “провинам”, які приписувано йому... нема, мабуть, у нашій новій історії постаті так суто української, так символічно української, в добрім “розумінні цього слова, як саме П. О. Куліш”, – переконував С. Томашівський [73, с. 100].

У своїй рецензії на статтю М. Кордуби “Причинки до урядничої служби Куліша” історик Л. Луців зазначив, що хоч розвідка показує П. Куліша в період його варшавської служби, у 1864–68 рр., в якій автор, характеризуючи працю П. Куліша, обминув з'ясування політичної ролі, яку він відіграв як колишній член Кирило-Мефодіївського братства, але й з цієї розвідки видно, якої хиткої вдачі був П. Куліш, і Кордубова праця не приведе до його реабілітації [74, с. 741].

Проте М. Кордуба дослідив найменш вивчений епізод життя письменника – справу його урядової служби в Королівстві Польському в 60-х рр. XIX ст. Саме в той час, після придушення Січневого повстання 1863 р. російський уряд шукав здібних людей для служби в Королівстві. Планувалися нові керівні посади, перебудова шкільництва. П. Куліш перебував у Варшаві впродовж 1864–1868 рр. і працював при установчому комітеті урядником, надвірним радником, директором відділу духовних справ Королівства Польського.

Безумовно, що вступ на таку службу збільшив прірву між П. Кулішем та українськими колами. Не тільки українці, але й росіяни дивилися з нехиттю на тих, що рвалися тоді за урядовими посадами в Королівстві Польському. Свого часу це засудили М. Чалий, М. Костомаров, Г. Кониський [42, с. 19].

Та попри всю неоднозначність і складність в оцінці такого вибору П. Куліша, М. Кордуба відзначив позитивні сторони перебування письменника за кордоном: – можливість користуватися варшавським архівом та бібліотекою, на основі яких було написано історико-політичний трактат “Русь і Польща”, збір маси матеріалу для своєї пізнішої праці “Історія воз'єднання Русі”, видання 63 томів “Збірника Адміністративних постанов в Царстві Польському”. П. Куліш брав участь у важливих конференціях і нарадах, зокрема у травні 1865 р. в конференції директорів у справі організації шкільництва для уніатського населення в Холмщині і Підляшші. Доклав багато зусиль для поліпшення і

поглиблення українсько-польських стосунків в науковій, культурній, урядовій сферах [42, с. 10, 21].

Роль націотворчої діяльності інтелігенції у XIX ст. М. Кордуба проілюстрував і в статті “Володимир Антонович”, приуроченій 20-літтю від дня смерті українського вченого [72]. У ній маємо глибокий аналіз історичних, історіософських, археологічних, етнографічних праць науковця, його громадської діяльності.

Зрозуміло, яку вагу для формування національної свідомості українського народу мало тоді видання В. Антоновичем джерельного матеріалу з історії України. Це особисто зредагований дев'ятитомний “Архив Юго-Западной России”, що подавав дослідникам минувшини українського народу неоціненну скарбницю першорядних джерел до історії Козаччини, українських міст, українського селянства, церковних відносин та колонізації в Україні; збірник літописів з історії України; матеріали з історичної топографії Києва і Київщини; четвертий том літопису Самійла Величка; збірка литовських княжих грамот, а також чимало мемуарів, дрібніших документів, грамот, надрукованих у “Київській старовині” [72, с. 157]. Досліджуючи польсько-українські стосунки, у цілій серії праць В. Антонович розвінчав теорії про культурну місію, яку польська шляхта ніби-то виконувала в Україні [72, с. 158–159]. Наслідком археологічної діяльності вченого (М. Кордуба зауважив, що до В. Антоновича української археології як науки зовсім не було) стали: праця про культуру древлян, загальні археологічні карти давньої Київщини і Волині, декілька розвідок про старий Київ [72, с. 161]. Як зазначив М. Кордуба у підсумках своєї статті, наукова і громадська діяльність В. Антоновича зробила його центральною фігурою українського суспільства XIX ст., “як людина досвідчена і з ясным розумом, В. Антонович був тим осередком, до якого горнулися всі верстви українського громадянства, і старші, і молодші покоління, для всіх він був щирим порадиником” [72, с. 167].

Визначним організатором і невтомним працівником у галузі народної просвіти, першорядним популяризатором української культури та історії називав М. Кордуба Б. Грінченка [45, с. 3]. Підкреслив, що за його кошти видано понад сорок книжок для народу, він – один із засновників просвітнього товариства в Києві, укладач тематичної програми для цілої серії видавництв, враховуючи при цьому духовні інтереси народу. Високо оцінив М. Кордуба його книги з історії українського письменства: “Іван Котляревський”, “Тригорій Квітка”, “Оповідання про Є. Гребінку”, у котрих, вважає, подано цілком реальний образ життя названих письменників, характеристику їхнього значення в літературі [45, с. 25]. Опис стану просвіти і розвитку України в період польського панування містять праці Б. Грінченка “Братства і просвітня справа”, “Іван Виговський, його життя і діла” [45, с. 26].

Безумовно, що чільне місце в українській історіографії займає М. Грушевський. Цілком слушні слова М. Кордуби про свого вчителя, що він перший дав своєму народові заснований на критично перевірених фактах і за вимогами сучасної науки, злагоджений образ його історичного розвитку від найдавніших часів, заклавши цим підвалини під його національну свідомість [46, арк. 4].

М. Грушевського історик назвав загальнонаціональним історіографом в ідеальному значенні цього слова [46, с. 347], а його “Історію України-Руси” – першим твором, що дав суцільний і повний образ історичного минулого українського народу. Повний – не тільки в значенні, що охопив усю територію, заселену українцями та узагальнив усі часи, від найдавніших аж до найновіших, але й з огляду на те, що включав всі сфери народного життя. І попри все – це твір критичний, об'єктивний, оригінальний, наскрізь національний, з детальним аналізом джерел [46, с. 37].

М. Кордуба підкреслив, що цінність М. Грушевського-історика в тому, що він органічно пов'язав історію давньої Київської Русі з історією Галицько-Волинської держави, а далі – з історією українських земель, що були під владою Литви і Польщі. М. Грушевський дав цій концепції науковий ґрунт, спираючись на територіальний і політичний зв'язок пізнішої українськості з Київською Руссю, а також довів, що суцільний устрій, судівництво, право, культура Польсько-Литовської держави виросла з київської основи [46, с. 347].

Відзначив М. Кордуба і організаторські здібності професора, а саме: роботу в НТШ, УНТ у Києві, видавництві “Літературно-наукового вістника”, “України”. Охарактеризував М. Грушевського як політика, публіциста і літератора [46, с. 3].

У контексті розгляду питання про роль інтелігенції, зокрема наукової, у суспільному житті країни – студії про зв’язки наддніпрянських громадсько-політичних та культурних діячів з Галичиною та іншими західноукраїнськими землями. Цю актуальну з багатьох аспектів тематику розглядали у своїх розвідках дослідники К. Студинський, С. Томашівський, Ф. Савченко, О. Киричинський, М. Возняк, у тому числі й М. Кордуба. Вибір такої проблематики пов’язаний з проектом М. Грушевського, який з початком виходу часопису “Україна” звертався до галицьких учених, щоб вони надсилали українознавчу інформацію про наукове життя на Галичині. Так, окрема книга часопису № 27 за 1928 р. була повністю присвячена українсько-галицьким стосункам [10, с. 293]. Зрозуміло, що розгляд спільної наукової діяльності українських учених сприяв нейтралізації певних галицько-наддніпрянських суперечностей у науковій сфері, які продовжували мати місце у 20-х рр. ХХ ст.

Тут важливо нагадати, що подібні непорозуміння вперше виявилися ще під час революційних подій 1905–1907 рр., коли відбулася своєрідна зустріч наддністрянської та наддніпрянської наукових традицій в умовах підросійської України. Тодішні суперечності, ґрунтовані на гурткових та особистих амбіціях, вилилися у суперництві навколо друкованих видань – “України”, “Нової громади”, “Літературно-наукового вістника”, перенесеного М. Грушевським до Києва. В особистому плані протистояння розгорталось між М. Грушевським, з одного боку, та С. Єфремовим і Б. Грінченком, з іншого. Сам М. Грушевський вважав шкідливим для української справи поширення здогадів про те, “що все, що появилoся в Галичині на полі науки, літератури, російським українцям не придатне, і що вони мають чекати, поки “власні Платони” приготують власну українську науку в усіх сферах і галузях, не заражену впливами “галичанщини” [10, с. 294]. Особиста неприязнь частини науковців до М. Грушевського переносилася і на західноукраїнських вчених й НТШ, з якими той намагався підтримувати найтісніші контакти.

У свою чергу, дослідники Галичини приділяли належну увагу досягненням історичної науки на Наддніпрянщині. Можна стверджувати навіть, що соборницький напрямок М. Грушевського і його учнів переміг партикуляристські тенденції наддніпрянської течії С. Єфремова [10, с. 294].

Доказом цього є праця М. Кордуби “Зв’язки В. Антоновича з Галичиною”, опублікована у п’ятій книзі “України” за 1928 р. [44]. Коротко описуючи ситуацію, яка склалася між Галичиною і рештою українських земель у ХІХ ст. в зв’язку з пануванням там двох різних імперій, автор підкреслив, наскільки призупинились будь-якого роду зв’язки між населенням цих країв. Наддніпрянець, приїхавши в Галичину, попадав в іншу державу, і навпаки [44, с. 33]. Серед перших наддніпрянців, які налагоджували контакти з галичанами, М. Кордуба вважає М. Максимовича, П. Лукашевича, І. Срезневського, П. Куліша [44, с. 34]. Останній був першим, що зрозумів вагому роль, яку Галичина повинна була відіграти в розвитку всього українського народу [44, с. 36].

Так, навіть перебуваючи на службі в Королівстві Польському, П. Куліш доклав чимало зусиль для поглиблення зв’язків з галицькою молоддю, підтримки української народної справи в Галичині. Особливо велике громадянське значення мали його стосунки з вихованцями Львівської духовної семінарії, що почалися ще восени 1861 р. і тривали до 1867 р. За ініціативою Д. Танячкевича у Львові була заснована таємна українська громада, яка на ті часи стала вогнищем національного життя серед молоді. П. Куліш вислав їм грошову допомогу для видавництва. “Служачи у Варшаві, – писав він пізніше своєму приятелю Л. Жемчужникову, – я безнастанно був зайнятий убогими русинами. Жертвував значні для мене гроші на львівські видання і на підтримку працюючих бідняків” [42, с. 17]. Довір’я, з яким галицькі семінаристи горнулися до П. Куліша, було для нього до певної міри винагородою за ті напружені відносини, в яких тоді знаходився зі своїми земляками з підросійської України [42, с. 18].

До одних з перших, хто працював над проблемою духовного єднання галичан з наддніпрянцями, М. Кордуба зарахував і В. Антоновича. Його вплив на галицьку громаду виявився у двох напрямках: як вченого дослідника української історії і як громадянина та національного діяча. Саме він став поштовхом для галицької молоді, щоб займатися наукою [44, с. 42]. А видання збірника українських історичних пісень (Историческія песни малорусскаго народа съ объясненіями. – Київ. – Т. I. – 1874. – Т. II. – 1875) разом з М. Драгомановим та М. Бучинським, котрий надіслав В. Антоновичу 170 підгірських пісень і 22 казки з Галичини, стало не тільки першою спробою систематичного збору народної творчості, а й першим врожаєм спільної праці українців з обидвох сторін кордону [72, с. 161]. Інтерпретаторами та популяризаторами історичних поглядів В. Антоновича були І. Нечуй-Левицький та О. Барвінський. Вони, вважає М. Кордуба, перші познайомили ширші верстви галицького громадянства з доробком наукових праць історика [44, с. 49]. Зрештою, саме В. Антонович і М. Драгоманов взяли на себе роль посередників між Наддніпрянщиною і Галичиною [44, с. 56]. З ініціативи першого у Львові засновано Товариство імені Шевченка, він доклав зусилля до збору фондів на оновлення львівської “Правди” у 1872 р., збирав гроші на видавництво книжкової серії “Руська Історична Бібліотека”, до нього не раз зверталися за посередництвом в організації грошової та літературної допомоги визначні галицькі діячі, він давав поради з різних наукових справ [72, с. 166]. В. Антонович приділяв увагу науковому обґрунтуванню та висвітленню української справи перед західноєвропейським культурним світом, поширенню національної свідомості серед українського населення. Концептуально важливим стало обґрунтування ним у серії статей принципу українства [44, с. 63].

Як бачимо, на початку ХХ ст. в українській історіографії склалася ситуація, коли осмислення націотворчої діяльності інтелігенції відбувалося у персоніфікований спосіб. М. Кордуба яскраво продемонстрував це. Праці вченого з біографістики складають вагомую частку наукового доробку науковця і є позитивним явищем у розвитку національної історіографії першої половини ХХ ст. Вивчаючи життя і діяльність найбільш показових постатей, зрештою, визначаючи такі особи, він хотів довести, що саме вони уособлювали українство на основних етапах його розвитку. Такою особистістю був і М. Кордуба.

Підсумовуючи, зазначимо, що досліджуючи всі періоди історії України, окремі – зі слов'янської історії, а також різноманітні сторони життя українського суспільства, М. Кордуба продемонстрував широкий діапазон своїх наукових зацікавлень. Найбільший інтерес учений виявив до давньої історії слов'янських народів, краєзнавчих досліджень (“Ілюстрована історія Буковини”, “Північно-Західна Україна”, “Історія Холмщини і Підляшшя”), доби козаччини і Хмельниччини, життя та діяльності видатних постатей науки і культури ХІХ ст. з метою визначення їх місця у процесі українського національного відродження. Наступні дослідження наукової спадщини історика відкриватимуть нові сторони гносеологічно-методологічного виміру його як ученого, дадуть змогу збагнути таємницю його життя, з якої він черпав силу та енергію для праці.

Список використаних джерел

1. Чуприна В., Чуприна З. Видатний дослідник Хмельниччини // Дзвін. – Львів, 2000. – № 3. – С. 121–124; Чуприна В., Чуприна З. Хмельниччина та її дослідники // Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. 20–21 вересня 1996. – Львів, 1999. – С. 11–34.
2. Серкіз Я. Плугатар національної історії // За вільну Україну. – 1994. – 10 лютого; Серкіз Я. Науково-педагогічні засади М. Грушевського (за листами до М. Кордуби) // М. Грушевський і Західна Україна. – Львів, 1995. – С. 74–75; Серкіз Я. Професор Мирон Кордуба // Просвіта. – 1996. – 3 березня; Серкіз Я. Учений з європейським іменем // Молода Галичина. – 1996. – 5 березня.
3. Прицак О. Мирон Кордуба і його життя // Дзвін. – Львів, 1990. – № 7. – С. 144–146; Прицак О. Мирон Кордуба – історик, публіцист // Основа. – 1992. – 15 лютого.
4. Піх О. Мирон Кордуба та його праця “Українська історична література в Польщі та в еміграції. Огляд за 1927–1928 рр.” // Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету Волинського державного університету ім. Лесі Українки. – 2005. – Вип. 10. – С. 41–48; Піх О. Українська радянська історична література в оцінці Мирона Кордуби // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. Алексієвця. – 2006. – Вип. 3. – С. 192–

199; Піх О. Науково-бібліографічна діяльність Мирона Кордуби: Автореф. дис... канд... історичних наук / 07.00.01. – Історія України. – Львів, 2007. – 20 с.

5. Коцур В., Коцур А. Історіографія історії України: Курс лекцій. – Чернівці: Золоті литаври, 1999. – 520 с.; Коцур А. Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст.: Автореф. дис... докт. історичних наук / 07.00.06. – К., 2001. – 35 с.

6. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початку XX століття). – К.: Генеза, 2000. – 256 с.

7. Кондратюк К. Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 242 с.

8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – 554 с.

9. Потульницький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVIII–XX століть. – К.: Либідь, 2002. – 480 с.

10. Масненко В. Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.). – Київ, Черкаси: Відлуння-Плюс, 2001. – 440 с.

11. Кордуба М. Ілюстрована історія Буковини. – Чернівці, 1906. – 87 с.

12. Кордуба М. Північно-Західна Україна. – Відень, 1917. – 89 с.

13. Кордуба М. Територія і населення України. – Відень, 1918. – 24 с.

14. Кордуба М. Болеслав-Юрій II: останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. – Краків, 1940. – 28 с.

15. Кордуба М. Історія Холмщини і Підляшшя. – Краків, 1941. – 127 с.

16. Кордуба М. Богдан Хмельницький у Белзчині й Холмщині. – Краків, 1941. – 47 с.

17. Кордуба М. Перша держава слов'янська // Записки НТШ. – Т. 13. – Львів, 1896. – С. 1–20.

18. Кордуба М. Суспільні верстви та політичні партії в Галицькому князівстві до половини XIII ст. // Записки НТШ. – Т. 32. – Львів, 1899. – С. 1–42.

19. Кордуба М. Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та долиною Сяном // Записки НТШ. – Т. 138–140. – Львів, 1925. – С. 159–245.

20. Korduba M. Die ostgermanischen Handelswege durch die Ukraine um die Mitte des ersten Jahrtausends vor Chr. Geb. // Światowit. – Warszawa: Warszawskie towarzystwo naukowe, 1933. – Т. XV. – S. 179–191.

21. Кордуба М. Венецьке посольство до Б. Хмельницького (1650) // Записки НТШ. – Т. 78. – Львів, 1907. – С. 51–89; Кордуба М. Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // Записки НТШ. – Т. 84. – Львів, 1908. – С. 5–32; Кордуба М. Матеріали до історії української козащини. Акти до Хмельниччини (1648–1657) // Жерела до історії України-Руси. – Т. 12. – Львів, 1911. – 545 с.; Кордуба М. Між Замостям та Зборовом (Сторінка зносин Семигороду з Україною і Польщею) // Записки НТШ. – Т. 133. – Львів, 1922. – С. 39–56; Кордуба М. Miscellanea. Нові причинки до початків Хмельниччини // Записки НТШ. – Т. 144–145. – Львів, 1926. – С. 209–216; Кордуба М. Рецензія на працю Петрова А. “Карпаторусские межевые названия из пол. XIX и из нач. XX в.”. – Прага, 1929. – 219 с. – (Відбиток з “України”). – С. 136–139.

22. Кордуба М. Потреба організації збирання географічних назв. – Париж, 1928. – 7 с.

23. Кордуба М. М. Максимович і перші дослідження над українськими географічними назвами // Записки НТШ. – Т. 149. – Львів, 1927. – С. 1–8.

24. Кордуба М. Земля свідком минулого. Географічні назви як історичне джерело. – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1924. – 14 с.

25. Кордуба М. Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого // Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському учениками й прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці у Галичині (1894–1904). – Львів, 1906. – С. 158–184.

26. Кордуба М. Де лежав старовинний город Хмельів? – Львів, 1907. – 3 с.

27. Кордуба М. Простір і населення України. – Львів, 1921. – 19 с.

28. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині // Матеріали до українсько-руської етнології. – Т. 1. – Львів, 1899. – С. 169–210.

29. Кордуба М. Одне з найважливіших питань історії України // Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 6, 17 арк.

30. Вирізки з газети “Діло” зі статтями на історичні теми // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 15, 7 арк.

31. Кордуба М. Найновіші теорії про початки Русі // Літературно-науковий вісник. – Кн. 11. – Т. 100. – Тернопіль, 1929. – С. 1082–1096.

32. Korduba M. Geneza narodowości ukraińskiej // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 14, 13 арк.

33. Кордуба М. В обороні історичної правди // Літературно-науковий вісник. – Т. 106. – 1931. – С. 424–438.

34. Кордуба М. У кривім дзеркалі // Літопис Червоної калини. Ілюстрований журнал історії та побуту. – 1933. – Р. 5. – Ч. 6. – С. 9–12.

35. Кордуба М. Конференція істориків у Варшаві // Україна. – Кн. 5. – 1927. – С. 196–199.

36. Кордуба М. Українське життя в Чернівцях // Буковина. – 1918. – Ч. 24. – 23 серпня. – С. 2–3.

37. Кордуба М. Хмельниччина. Виписки з друкованих праць і рукописів (1636–1662) // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України, Ф. 61 (М. Кордуба), спр. 8–19, 897 арк.; Кордуба М. Матеріали до географічного словника Галичини і Буковини. Карти населених пунктів // Там же, спр. 1, 65 арк.; Кордуба М. Матеріали до географічного словника Галичини. Виписки назв населених пунктів, їх частин і повіту, до якого вони належать // Там же, спр. 2, 163 арк.; Кордуба М. Матеріали до географічного словника Галичини. Записки

про населені пункти (географічні, топографічні, історичні та інші відомості. Ч. I. // Там же, спр. 3, 500 арк.; Кордуба М. Матеріали до збірки топографічних назв // Там же, спр. 6, 126 арк.

38. Українська літературна енциклопедія: В 5 т. – К.: Вид-во Українська Радянська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1990. – Т. 2. – 576 с.

39. Korduba M. Chmielnicki Jerzy (1640–1681) // Polski słownik biograficzny. – Т. 3. – Kraków, 1937. – S. 334–336.

40. Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1897 р. // Записки НТШ. – Т. 22. – Львів, 1898. – С. 1–42; Кордуба М. Огляд часописей за 1897 р.: часописи видані в російській Україні // Записки НТШ. – Т. 25. – Львів, 1898. – С. 1–80; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. // Записки НТШ. – Т. 28. – Львів, 1899. – С. 1–36; Кордуба М. Огляд західноєвропейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та мистецтва в 1898 р. // Записки НТШ. – Т. 29. – Львів, 1899. – С. 1–31.

41. Матеріали про прийняття державних іспитів у студента філософського факультету Кордуби Мирона // Державний архів Чернівецької області, Ф. 216 (Чернівецький університет), оп. 2, спр. 125, 144 арк.

42. Кордуба М. Причинки до урядничої служби П. Куліша // Записки НТШ. – Т. 100. – Львів, 1930. – С. 1–51.

43. Кордуба М. М. Максимович і перші досліди над українськими географічними назвами // Записки НТШ. – Т. 149. – Львів, 1927. – С. 1–8.

44. Кордуба М. Зв'язки В. Антоновича з Галичиною // Україна – 1928. – Кн. 5. – С. 33–78.

45. Кордуба М. Народно-просвітня діяльність Б. Грінченка // На могилу Бориса Грінченка. – Чернівці: Руска Рада, 1910. – 26 с.

46. Кордуба М. М. Грушевський як дослідник князівської доби історії України // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 8, 9 арк.; Кордуба М. Михайло Грушевський (з нагоди 25-літнього ювілею літературної діяльності) // Каменярі. – Ч. 13–14. – 1910. – 15 травня. – С. 2–3; Кордуба М. Грушевський про нашу політику // Вісник Союзу Визволення України. – 1916. – Ч. 67. – С. 786–787; Кордуба М. Приїзд проф. М. Грушевського до Львова // Вісник Союзу Визволення України. – 1916. – Ч. 128. – С. 795–796; Кордуба М. Академік Михайло Грушевський як історик // Літературно-науковий вісник. – Кн. 12. – Т. 96. – 1926. – С. 346–357; Кордуба М. М. Грушевський як учений // Український історик. – 1984. – № 1–4. – С. 33–47.

47. Korduba M. Ukazy Jugenheimskie. – Warszawa, 1931. – 88 s.

48. Кордуба М. Утраквізм в гімназії. – Чернівці, 1904. – 44 с.

49. Руслан. – 1904.

50. Кордуба М. Про історичну повість, а зокрема про повість Осипа Назарука: “Князь Ярослав Осмомисл” // Літературно-науковий вісник. – Річн. 21. – Кн. 5. – Т. 77. – Львів, 1922. – С. 168–177.

51. Кордуба М. Біблія в освітленні найновіших вавилонських розкопів // Літературно-науковий вісник. – Річн. 6. – Ч. II. – Т. 21. – Львів, 1903. – С. 179–190.

52. Стаття Кордуби Мирона “З життя українських студентів у Москві” // Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДА України у м. Львові), Ф. 834 (Українське студентське товариство “Січ” у Відні), оп. 1, спр. 119, 6 арк.

53. Кордуба М. Переворот на Буковині // Літературно-науковий вісник. – Кн. X–XII. – Т. 131. – Львів, 1923. – С. 135–333.

54. Кордуба М. Спогади (рукопис) 1919–1925 // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 2, 152 арк.

55. Кордуба М. Приїзд проф. М. Грушевського до Львова // Вісник Союзу Визволення України. – 1916. – Ч. 128. – С. 795–796.

56. Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 5. – Львів, 1895. – С. 5–7; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 5. – Львів, 1895. – С. 11–12; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 7. – Львів, 1895. – С. 38–39; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 8. – Львів, 1895. – С. 39–44; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 8. – Львів, 1895. – С. 58–61; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 9. – Львів, 1896. – С. 52–55.

57. З товариства // Записки НТШ. – Т. 11. – Львів, 1896. – С. 1–5; Наукова Хроніка // Записки НТШ. – Т. 11. – Львів, 1896. – С. 1–10; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 11. – Львів, 1896. – С. 11; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 12. – Львів, 1896. – С. 2; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 12. – Львів, 1896. – С. 7–8; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 14. – Львів, 1896. – С. 2–3; Наукова Хроніка // Записки НТШ. – Т. 14. – Львів, 1896. – С. 37–40; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 14. – Львів, 1896. – С. 41–42.

58. Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 20. – Львів, 1897. – С. 31–32; Наукова Хроніка // Записки НТШ. – Т. 20. – Львів, 1897. – С. 35–37; Бібліографія // Записки НТШ. – Т. 27. – Львів, 1899. – С. 4–7.

59. Кордуба М. Рецензія на працю Д. Дорошенка “Славянський світ в його минулому й сучасному”. Т. 1–3. – Берлін, 1922 // Літературно-науковий вісник. – Кн. 6. – Т. 80. – 1923. – С. 185–191.

60. Кордуба М. Рецензія на працю д-ра В. Залозецького “Духовне життя України. Минуле й сучасне”. – Мюнцер, 1930. – 219 с. // Літературно-науковий вісник. – Кн. 3. – Т. 105. – 1931. – С. 283–287.

61. Кордуба М. Конспекти лекцій з історії України (Т. 1–3) // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 18–20, 373 арк.; Кордуба М. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина I, (Т. 1–7) // Там же, спр. 21–27, 779 арк.; Кордуба М. Конспект лекцій з історії України, прочитаних у Варшавському університеті. Частина II, (Т. 1–5) // Там же, спр. 28–32, 393 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії західних

слов'ян доби Перемислідів і П'ястів // Там же, спр. 33, 74 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії Західної Європи від Кромвеля до Великої французької революції // Там же, спр. 34, 45 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії Австро-Угорської монархії (Т. I–II) // Там же, спр. 35–36, 402 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії Стародавнього світу і Середніх віків // Там же, спр. 37, 67 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії Австрії, Польщі, України // Там же, спр. 38, 65 арк.; Конспекти лекцій з історії давньої Русі // Там же, спр. 39, 60 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з історії філософії // Там же, спр. 40, 61 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з джерелознавства // Там же, спр. 41, 192 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з італійської та німецької мов // Там же, спр. 42, 78 арк.; Кордуба М. Конспекти лекцій з французької мови // Там же, спр. 43, 75 арк.

62. Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника з історії // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 44, 113 арк.; Кордуба М. Підготовчі матеріали до підручника з географії // Там же, спр. 45, 82 арк.

63. Кордуба М. Виписки з архівних документів до історії Молдавії XIII–XV ст. (Т. 1) // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 48, 640 арк.; Кордуба М. Виписки з архівних документів до історії Молдавії XVI–XVIII ст. (Т. 2.) // Там же, спр. 49, 509 арк.

64. Кордуба М. Нотатки про періодичні видання другої половини XIX ст. // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 73, 63 арк.

65. Кордуба М. Палеоліт // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 13, 15 арк.; Кордуба М. Українсько-німецькі зв'язки на протязі століть // Там же, спр. 7, 18 арк.; Кордуба М. Розмежування і поділ історичного предмету // Там же, спр. 9, 16 арк.; Кордуба М. Волинська земля напередодні історії // Там же, спр. 12, 17 арк.

66. Драма Гете Йоганна “Фауст”. Переклад на українську мову М. Кордуби // ЦДІА України у м. Львові, Ф. 309, оп. 1, зв. 85, спр. 1227, 32 арк.

67. Авторський переклад на українську мову повісті Ж. Верна “Таємничий острів” та Гі де Мопассана “Дика пані та інші оповідання” // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 16, 285 арк.

68. Свідоцтва, договори, листи, довідки, заяви та інші особисті документи дружини М. Кордуби – Євгенії Михайлівни // ДАЛО, Ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 92, 22 арк.

69. Наукова спадщина М. Кордуби // Приватний архів А. Огорчак (м. Львів).

70. Дашкевич Я. М. Кордуба та його “Бібліографія історії України” // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – 1963. – № 6. – С. 115–130.

71. Дашкевич Я. Мирон Кордуба зблизька // Пам'ять століть. Історичний науковий та літературний журнал. – № 6. – 2001. – С. 114–119.

72. Кордуба М. Володимир Антонович // Літературно-науковий вістник. – Кн. 6. – Т. 96. – 1922. – С. 156–167.

73. Томашівський С. Куліш і українська національна ідея // Під колесами історії: Нариси і статті. – Берлін, 1922. – С. 95–102.

74. Луців Л. Кордуба М. “Причинки до урядничої служби Куліша” // Літературно-науковий вістник. – Кн. 6–8. – Т. 106. – 1931. – С. 741–742.

Iryna Fedoriv

SCIENTIFIC HERITAGE OF MYRON KORDUBA IN THE CONTEX OF THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY OF THE EARLY 20-th CENTURY

In the article the author analyses scientific heritage of the famous Ukrainian scholar – Myron Korduba. Particular attention is paid to the scientist's output into the development of the Ukrainian historiography in the field of scientific biographistics.

Key words: Myron Korduba, scientific heritage, Ukrainian historiography, scientific critical review, biographistics, intelligence.

УДК 94 (477)

Наталія Григорук

ОГЛЯД ІСТОРИОГРАФІЇ І ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МИКОЛИ ЧУБАТОГО

У статті авторка здійснює огляд історіографії і джерельної бази наукової та громадської діяльності Миколи Чубатого

Ключові слова: Микола Чубатий, історіографія, джерельна база, наукова та громадська діяльність.

Сучасний стан розвитку історичної науки в Україні визначається необхідністю розширення просопографічних досліджень. Передусім історики звертаються до вивчення життєвого та творчого шляху тих осіб, які були організаторами й безпосередніми учасниками національно-визвольного руху, діяльність яких з політичних міркувань у роки панування тоталітарної системи на українських землях замовчувалася або фальшувалася, а подекуди взагалі була вилучена із наукового та суспільно-політичного обігу.

До такого кола діячів належав Микола Чубатий (1889–1975 рр.) – український історик, вчений, педагог, публіцист, редактор і громадський діяч, який вивчав національну історію на західноукраїнських землях і в українській діаспорі. Проблематика наукових досліджень М.Чубатого охоплювала історію українського права, історію української церкви. Серед напрямків дослідження в сфері історії України, вчений вивчав етногенез, окремі аспекти української історіографії.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного вивчення наукової і громадської праці М. Чубатого у контексті головних віх національної історії ХХ ст. Поява самого дослідження визначається завданнями з'ясування змісту і напрямів основних українських історичних течій і шкіл, а також відсутністю спеціальних наукових праць, присвячених науковій та громадській діяльності М. Чубатого. Все це разом актуалізує проблематику дослідження.

Беручи до уваги недостатню наукову розробку даної проблеми метою статті автор ставить проаналізувати історіографічний доробок дослідників життєдіяльності історика М. Чубатого.

Наукова і громадська діяльність М. Чубатого, ще донедавна залишалася недоступною у спеціальних фондах архівів та бібліотек, а його ім'я з ідеологічних міркувань свідомо замовчувалося в українській історіографії.

За прийнятим в історіографії проблемно-хронологічним принципом можна виділити такі види досліджень наукової та громадської діяльності М. Чубатого: 1) радянська історіографія про вченого; 2) зарубіжна українська історіографія; 3) сучасна українська історіографія.

До кінця 80-х рр. ХХ ст. відомості про М. Чубатого та його діяльність були практично недоступні для дослідників в УРСР. У радянській історіографії знаходимо односторонню оцінку М. Чубатого як “буржуазного націоналіста”, “націоналістичного фальсифікатора”, “буржуазно-націоналістичного українознавця”, “буржуазно-націоналістичного псевдовченого”. Зокрема, у передовій статті журналу “Вопросы истории” (1960 р.) вченого називають “зрадником українського народу”, “американським істориком”, “пропагандистом українського буржуазного націоналізму” [1, с. 24]. У стилі таких ідеологічних штампів про нього писали А. Кольчук [2], В. Шушарін [3] та ін. Відповідно у жодному українському радянському енциклопедичному словнику немає біографічної довідки про історика.

До початку 90-х років ХХ століття вивченням життя і діяльності М. Чубатого займалися в основному вчені з української діаспори у США, головним чином, сучасники

історика.

Із найперших біографічних даних про М. Чубатого відзначаємо невелику інформацію, вміщену у “Збірнику на пошану Зенона Кузели” (Записки Наукового товариства ім. Шевченка, том 169) [4, с. 573–574]. У ній подано коротку біографію вченого та головні праці історика, відображено його співробітництво з редакціями українських та іноземних енциклопедій, засвідчено участь у міжнародних наукових конгресах істориків.

Важливими для висвітлення наукової біографії М. Чубатого є публікації на сторінках журналу “Український історик”. Однією з перших серед науково-популярних статей, яка дає більш широку біографічну інформацію про вченого є робота М. Ждана, що з’явилась в “Українському історичному” [5], а потім окремою публікацією у 1970 р. [6]. У ній висвітлюється історія життя професора та окремі аспекти наукової, громадсько-суспільної та публіцистичної діяльності. Статтю доповнює вибрана бібліографія М. Чубатого [7], яка вирізняється високим рівнем інформативності. Однак в роботі допущені окремі неточності. Публікація посилається на вибрану бібліографію автора, яку надрукував Український католицький університет у 1969 р. [8, с. 134–138].

Певним внеском в історіографію дослідження стали праці наукового і науково-публіцистичного характеру про М. Чубатого, опубліковані після його смерті. Біографічною тенденцією цих дописів, які вийшли у формі некрологів, була спроба об’єктивно з’ясувати творчу спадщину вченого. Так, журнал української молоді “Авангард” у некролозі подав відомості про основні віхи життя і наукові здобутки вченого та відніс М. Чубатого до особистостей, чия “праця залишає творчий слід і знання на довгий час і яких місце важко заступити” [9, с. 273].

Помітне місце у циклі праць про історика займає стаття В. Ленцика “Prof. Nicholas Chubaty – Ukrainian Historian and Scholar” (“Проф. Микола Чубатий – український історик і вчений”) [10], яка з’явилась в англomовному журналі “The Ukrainian Quarterly” (“Український кварталник”) у 1975 р., засновником і головним редактором якого впродовж тринадцяти років (1944–1957 рр.) був М. Чубатий. У розвідці знаходимо конкретний матеріал з питань біографії, наукових інтересів вченого, його журналістської і громадсько-суспільної діяльності. Автор вважає, що “... ми втратили одного з найкращих українських науковців, останнього учня Михайла Грушевського, одного з найвизначніших публіцистів нашої ери і яскравого соціо-політика...” [10, с. 284].

У 1976 р. з’явилась у “Богословії” праця того ж В. Ленцика “Професор доктор Микола Чубатий. Спогади про професора і виховника” [11, с. 155–163]. У ній автор писав про історика як директора Дівочої учительської семінарії сестер Василіянок у Львові, як викладача і керівника історичного семінару у Богословській академії у Львові.

Низку статей, присвячених М. Чубатому, опублікував його учень і послідовник Я. Падох. У 1975 р. в “Свободі” з’явилась стаття “Історична заслуга проф. Чубатого”, як основоположника системи історії українського права, як першого викладача цього предмету та як автора першого – хоч далеко неповного – підручника цієї молоді ділянки науки української історії, написаного за його власною системою [12]. М. Чубатий розумів, що наявність національного права засвідчує державність народу й тому значення студій історії українського права далеко переходять межі чистої науки, навіть науки українознавства, вважав дослідник [12, с. 2].

Діяльність історика розглядає Я. Падох в іншій цінній статті “Микола Чубатий, 1889–1975”, яка з’явилась спочатку в “Українському історичному” (1975 р.) [13], а потім окремим виданням (1976 р.) [14]. Вона була прочитана автором 6 грудня 1970 р. на святковій науковій конференції Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) в Нью-Йорку з нагоди відзначення 80-ліття з дня народження і 55-ліття наукової праці М. Чубатого. В цьому дослідженні автор подав життєвий шлях історика, джерельну базу біографії, а також вказав на важливу роль його наукової праці в історії України, права та церкви. Дослідження містить також низку бібліографічних неточностей у статтях інших авторів, а також і самого М. Чубатого [13, с. 105–109].

Заслужують на увагу біографічні матеріали про М. Чубатого, котрі були вміщені у різних українських еміграційних виданнях, зокрема у “Свободі”, “Америці”, “Новому шляху”, “Вільному Світі”, “Українському житті” й інших газетах та журналах США. З англomовних матеріалів необхідно відзначити статті в “Українському кварталнику”, “Діяконії” та деяких окремих виданнях Українського конгресового комітету Америки. Зокрема, на окрему увагу заслуговує видання за редакцією Уолтера Душника і Миколи Чировського “The Ukrainian Heritage in America” (“Український спадок в Америці”) [15], де подано ґрунтовний і всебічний аналіз громадської та публіцистичної діяльності історика [15, с. 11, 25, 31–32, 150, 152, 178, 300]. Окрему групу матеріалів про М. Чубатого складають короткі відомості в американських енциклопедичних довідниках “Who’s Who” (“Хто є Хто”) та “Encyclopedia of Ukraine” (“Українська енциклопедія”), яка видана у Торонто–Лондоні [16].

Коротку біографічну довідку про М. Чубатого, який займає “одне з найвизначніших місць у пантеоні вчених і громадських діячів, що походили з Тернополя”, знаходимо у регіональному історико-мемуарному збірнику “Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина”, написану О. Кравченюком [17, с. 585–587]. У ній автор висвітлив навчання М. Чубатого у Львівській духовній семінарії та на богословському факультеті Львівського університету, працю у Секретаріаті освіти ЗУНР, професора історії українського права в Українському (таємному) університеті (УТУ), професора історії церкви Богословської академії у м. Львові [17, с. 586], професора історії церковного права в Українському вільному університеті (УВУ) у Мюнхені [17, с. 587].

Детальну інформацію про окремі аспекти біографії та напрями творчої праці історика містить збірник на пошану М. Чубатого “У пошуках історичної правди”, який видало Наукове товариство ім. Шевченка у 1987 р. [18]. Статті Я. Падоха, Д. Штоґрина, В. Ленцика, С. Горака, о. І. Музички, о. І. Хоми, А. Штефана, вміщені у збірнику, ґрунтовно доповнюють біографію вченого та торкаються головних ділянок інтересів професора М. Чубатого, оскільки їх автори були знайомі з вченим і працювали з ним у НТШ, Львівській богословській академії, Українському католицькому університеті у Римі, Стенфордському коледжі та ін. [19; 20; 21; 22; 23; 24].

Отже, для всіх публікацій дослідників діаспори характерна певна ідеалізація особи М. Чубатого і вони мали інформативний характер. Відтак головною концепцією цих праць була спроба залагодити протиріччя, які були характерні для наукової та громадської діяльності вченого і показують наскільки багатогранною і різноплановою вона була.

Новий етап у вивченні М. Чубатого як науковця та громадського діяча розпочався у 1991 р. – з часу здобуття Україною незалежності та можливістю доступу дослідників до архівних і бібліотечних фондів. У періодичних та довідкових виданнях з’являються публікації про вченого.

У 1994 р. краєзнавець Б. Мельничук із Тернополя опублікував у журналі “Березіль” статтю “Микола Чубатий невідомий і відомий” [25]. Це була одна з перших публікацій про вченого у сучасній Україні. Згодом, він дав ґрунтовну розвідку “Маємо змогу доповнити “Березіль”, або “Слово про Миколу Чубатого” [26].

Історик І. Усенко у цьому ж році опублікував статтю “Микола Чубатий: життя та діяльність” [27, с. 217–221], акцентувавши увагу на діяльності вченого як історика українського права, який жив і працював на двох континентах – в Україні та США.

О. Полянський, історик, надрукував дві статті: “Був учнем Михайла Грушевського” (1995 р.) [28], “Історія Миколи Чубатого” (1998 р.) [29] у яких подав фактичний матеріал з питань біографії вченого, громадської, публіцистичної діяльності та наукових інтересів.

У 1998 р. вийшла “Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі (1898–1998)”, до сторіччя заснування, за редакцією С. Яреми. Вона містить відомості про учнів гімназії, в тому числі про М. Чубатого [30, с. 598]. З огляду на те, що у стінах цього освітнього закладу успішно навчався майбутній учений, дана інформація представляє значний інтерес.

Невеликі за обсягом біографічні відомості вміщено в сучасній довідковій літературі: “Енциклопедії Українознавства. Словникова частина” [31, с. 3775], “Малій енциклопедії

етнодержавознавства” [32, с. 896–897], “Довіднику з історії України” (Львів, 2001) [33, с. 1063–1064], “Історичному календарі” [34, с. 351], “Українському енциклопедичному словнику-календарі” [35, с. 233], “Юридичній енциклопедії” [36, с. 418]. На жаль, упорядники цих видань допустили деякі помилки, подаючи біографію М. Чубатого.

Про М. Чубатого як українського публіциста та видавця тижневика “Правда” є статті М. Комариця та В. Гарасим у довідниках “Українська журналістика в іменах” [37; 38, с. 196–198; 39, с. 322–324], а також він згадується як журналіст і член редколегії літературно-наукового місячника “Дзвони” у багатотомнику “Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.” [40, с. 32, 57, 105–106; 41, с. 11, 13, 138].

Діяльність М. Чубатого в НТШ заторкують праці В. Дорошенка “Огнище української науки – Наукове товариство імені Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування” [42], В. Кубійовича “Нарис історії Наукового товариства імені Т. Шевченка” [43], Р. Кучера “Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї” [44], О. Купчинського “Дещо про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка” [45], М. Мороза “Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944)” [46], О. Найдю “Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка (1913–1940)” [47], Я. Падоха “Незнищене товариство (до 110-річчя НТШ)” [48]. Варто відзначити, що при роботі над цією групою публікацій мені вдалося врахувати передумови, причини та обставини їх написання, авторський суб’єктивізм та можливість упереджених оцінок, фактів, подій, явищ.

Окремі аспекти життя і творчості М. Чубатого знайшли відображення у наукових розвідках і публікаціях В. Мудрого [49; 50], Л. Винара [51–60], О. Домбровського [61; 62], С. Макарчука [63], Д. Дорошенка [64], А. Жуковського [65; 66], Л. Бойцун [67], Л. Рудницького [68], Л. Сакади [69]. Вони значним чином допомагають відтворити багатоплановість і неоднозначність М. Чубатого як дослідника та показати широке коло його наукових інтересів і громадсько-публіцистичну діяльність.

У контексті тематики дослідження варто виділити наукові праці Л. Винара, який відзначав М. Чубатого як талановитого учня М. Грушевського [52, с. 13], який відносився до його Львівської історичної школи [57, с. 61, 64, 11, 117], з яким автор листувався [51, с. 195–196; 53, с. 70–72; 60, с. 103, 106].

Серед публікацій Л. Винара варто виокремити монографію “Український Історик”: 40 років служіння науці, 1963–2003” [59]. В ній він проаналізував внесок М. Чубатого у створення і розвиток Українського історичного товариства (УІТ) та єдиного українського журналу за межами України. Такої ж думки щодо діяльності вченого дотримується Л. Сакада у монографії “Український історик”: Генеза, тематика, постаті” [69].

Про внесок М. Чубатого у розвиток української історіографічного процесу йдеться також у роботі Ірини Колесник “Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)” [70, с. 106–112]. Увагу авторки привернула праця М. Чубатого “Українська історична наука (її розвиток і досягнення)”, в якій ним була запропонована історіографічна схема, спрямована проти тих уявлень, що переважали серед зарубіжних істориків, про два короткочасних періоди в історії української науки: 1) з 1894 р. від приїзду у Львів М. Грушевського до Першої світової війни; 2) короткий період так званої українізації в Східній Україні від 1923 до 1930-х років. І. Колесник зазначила, що науковий сенс схеми М. Чубатого полягав у тому, що той значно поглибив український історіографічний процес і починав його від часів Т. Шевченка. Цей процес він охарактеризував як поступову зміну п’ятих поколінь дослідників української історії. Автор наголосила, що певною заслугою М. Чубатого було намагання відтворити якомога повніший образ української історичної науки [70, с. 106–108].

У 2002 р. в Тернополі було видано бібліографічний посібник для молоді про славетних людей Тернопільщини “Вони прославили наш край”. В ньому відведене певне місце і відомому уродженцю Тернополя М. Чубатому [71, с. 279–280].

З найновіших публікацій науковий інтерес для нас становила стаття Я. Калакури

“Педагог, журналіст, історик права та церкви” у біографічному збірнику “Визначні постатті Тернопілля” [72]. Автор висвітлює окремі аспекти біографії, наукову спадщину, громадську діяльність М. Чубатого, наголошує, що велику увагу вчений приділяв історії церкви, її правовому статусу в козацькій Україні, дослідженню державного ладу Західно Української Народної Республіки і звертає увагу на концепцію етногенезу українського народу, яку науково аргументував історик [72, с. 217–219].

Окремо варто відзначити меморіальний альманах “Народжені Україною”, до якого увійшло близько тисячі персоналій про наших видатних співвітчизників – державних, громадських і релігійних діячів, просвітників і науковців, діячів культури, мистецтва і спорту, які походженням, народженням або діяльністю пов’язані з Україною і стали славою та гордістю її народу. Серед них чільне місце займає М. Чубатий – історик, видавець, громадський діяч. В альманасі відзначається, що до сьогодні не втратили свого значення його фундаментальні праці з історії української церкви та українського права та ґрунтовні праці з питання етногенезу українського народу. [73, с. 736–737]. Незважаючи на популярний характер і розрахунок на масового читача дані публікації про вченого містять певну інформаційну цінність.

У процесі дослідження теми були корисними публікації загального характеру та з історії України: М. Грушевського [75–77], М. Кордуби [78], Я. Пастернака [79], Л. Лещинського, А. Панюка [80], М. Брайчевського [81], Б. Лановика [82] та В. Ульяновського [83].

Отже, на сучасному етапі розвитку української науки постать М. Чубатого викликає неабияке зацікавлення дослідників. Проведений історіографічний аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що досліджуване питання спеціального висвітлення в українській історичній науці досі не знайшло. До цього часу відсутня ґрунтовна узагальнююча праця, яка б висвітлювала життя та багатогранну наукову діяльність М. Чубатого, його місце у відродженні України, що й зумовило вибір теми започаткованого дослідження.

Таким чином, недостатнє вивчення даної проблеми та її наукова актуальність вимагають подальшого предметного дослідження, яке сприятиме більш глибокому засвоєнню історичної спадщини вченого-історика, дозволить розкрити процес формування його як науковця та громадського діяча, узагальнити набутий ним досвід для сучасного відродження української нації і держави. Це надасть можливість історикам простежити процес розробки М. Чубатим наукової схеми етногенезу українського народу, яка започаткована М. Грушевським і оволодіти його власною державотворчою концепцією.

У дослідженні поставлених питань посильну участь брала авторка даної статті, наукові публікації якої з’явилися упродовж 2003–2008 рр. і насамперед стосуються наукової та громадської діяльності М. Чубатого [84–99]. У монографії “Микола Чубатий як історик України” [85], авторка висвітлює життя та діяльність визначного історика України, професора, доктора, педагога, редактора і публіциста, який вніс вагомий внесок у дослідження походження українського народу, в історію українського права та історію української церкви. Джерелом для підготовки цієї роботи стали матеріали наукових та освітніх інституцій, епістолярна спадщина та праці ученого наукового та публіцистичного характеру.

Необхідність детального історичного аналізу багатогранної наукової, громадської та публіцистичної діяльності М. Чубатого спонукало до пошуку та вивчення відповідної джерельної бази. Основу якої становить сукупність опублікованих та неопублікованих матеріалів, які містяться у Центральному державному історичному архіві України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), Державному архіві Львівської області (далі – ДАЛО), Державному архіві Тернопільської області (далі – ДАТО), у відділах рукописів та україніки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України (далі – ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України). Це пояснюється тим, що М. Чубатий до п’ятдесяти років свого життя прожив у Тернополі та Львові, а тому більшість документів, що стосуються

наукової, громадської та публіцистичної діяльності історика, знаходяться саме тут. Важливе місце у дослідженні відіграють також документи Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві), бібліотеки імені В. Вернадського НАН України, бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, відділу фондів Тернопільського обласного краєзнавчого музею.

Неопубліковані та опубліковані джерельні матеріали умовно можна згрупувати за такою схемою:

- особисті документи М. Чубатого;
- біографії та автобіографічні роботи ученого;
- документи про діяльність ученого у різних товариствах та інституціях;
- епістолярна спадщина;
- опубліковані та рукописні наукові та публіцистичні праці вченого.

Певний інтерес для розкриття біографічних віх життя історика становлять особисті документи, які вперше вводяться у науковий обіг. Серед них слід назвати шкільні свідоцтва, посвідчення про участь в семінарах та екзаменаційні листи Львівського університету, нагородний лист, особистий листок про навчання та шкільну практику, які знаходяться в особовій справі М. Чубатого у фонді 451 (Греко-католицька богословська академія м. Львів) ЦДІА України у м. Львові [100, с. 1–71].

Із документів ДАЛО виділяємо фонд 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І. (1817–1918 рр.)) в якому зберігаються оригінали розпорядження про виплату грошової премії члену історичного семінару М. Чубатому [101], справа пошукувача наукового ступеня доктора Чубатого Миколи [102, с. 1–5], заключення про його докторську дисертацію [103, с. 62–63], а також копія докторського диплома [104, с. 161]. Ці першоджерела автор у своїй дисертації вперше у науковий обіг.

Другу групу джерел, що їх автор опрацювала при підготовці дисертаційного дослідження, становлять автобіографічні роботи та спогади М. Чубатого.

Важливі біографічні дані з життя українського історика знаходимо у книзі, виданій Українським католицьким університетом у Римі [8, с. 108–134]. В ній міститься коротка на сімнадцять рядків біографія професора історії українського права і декана правничого факультету. Хоч підпису немає, але, без сумніву, це є життєпис М. Чубатого про останні 36 років життя професора в еміграції. Ці матеріали займають помітне місце у встановленні біографії їх автора, хоч вони мають деякі неточності і навіть помилки. Доповнюють окремі штрихи біографії М. Чубатого невеликі спогади, опубліковані ним у “Ділі” про працю в Національному музеї у 1917–1918 роках [105].

Виняткову цінність для досліджуваної теми має життєпис, вміщений у книзі М. Гуцуляка “Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України” [106, с. 163–174]. У цій автобіографії не зазначено прізвища автора, але вдалося встановити що вона належить перу М. Чубатого, оскільки є додатком до його статті “Перший листопад на переломі української революції” та спогадів “Моя участь у першолистопадовім зриві”, де він був головою редакційної колегії книги [107, с. 175–189].

Важливим джерелом, що стосується навчання історика у Львівському університеті, коли він слухав лекції професора М. Грушевського, є його спогади про ці роки, опубліковані в “Українському історичному” [108]. В них він дає характеристику заняттям, які проводив учений формуючи свою школу учнів. Підтвердження, що М. Чубатий був учнем М. Грушевського, знаходимо у ЦДІА України у м. Києві в фонді 1235 (Грушевські-історики, філологи) [109, с. 197–222].

Велику цінність для дослідження мають архівні матеріали ЦДІА України у м. Львові, які стосуються третьої групи джерел. Ці документи вперше вводяться у науковий обіг. Широке коло діяльності вченого було пов’язане з НТШ, тому важлива інформація міститься у фонді 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), зі справ якого дізнаємося про його членство у НТШ та біографічні дані [110; 111; 112; 113; 114], участь у юридичній комісії [115; 116], у президії Історико-філософської секції [117; 118; 119], у міжнародних

конференціях та з'їздах [4], про наукову та видавничу діяльність [120; 121; 122; 123].

Матеріали, пов'язані з трудовою діяльністю М. Чубатого в Українському (таємному) університеті у Львові (1921–1925 рр.), містяться у фонді 310 (Український університет у Львові. 1921–1925 рр.) [124–139]. На їх основі висвітлено заснування і діяльність університету [124; 125; 126; 127; 128], роль М. Чубатого як члена сенату [129], члена колегії юридичного факультету [130; 131], лектора, викладача курсу “Історія українського права” [132–139].

Для аналізу викладацької роботи вченого матеріали, що зберігаються у фонді 451 (Греко-католицька Богословська академія, м. Львів) [140–151]. Вони висвітлюють діяльність навчального закладу [140; 141; 148], лекторську працю ученого, керівництво історичним семінаром та його особову справу як семінариста [145–146; 152].

До наступного комплексу джерел, необхідно віднести епістолярну спадщину М. Чубатого, ґрунтовніше висвітлити такі питання досліджуваної проблематики, як наукова, видавнича діяльність М. Чубатого, справи пов'язані з життям українських інституцій та ін. Щодо неопублікованого епістолярію, який у дисертації вводиться у науковий обіг, то найпильнішої уваги заслуговують листи М. Чубатого до І. Раковського [120; 121; 153; 154], О. Барвінського [155], В. Щурата [8], Відділу НТШ [122; 123] та адресовані йому кореспонденції Б. Барвінського [117], редколегії “Української загальної енциклопедії” [156].

П'яту групу джерел дисертаційної роботи складають опубліковані та рукописні наукові та публіцистичні праці, написані ученим у львівський і американський періоди життя. З опублікованих праць окремі автобіографічні матеріали знаходимо у статтях “Десять днів у Києві в січні 1919” [157], “Як працювало НТШ у Львові” [158], “Як родилася Соборна Україна” [159], “Українська історична наука (її розвиток та досягнення)” [160; 161], “Перший листопад на переломі української революції” [162], “Як народжувалася наука історії українського права” [163], “Наукове товариство ім. Шевченка (його минуле і сучасне)” [164].

Важливими першоджерелами при дослідженні наукової діяльності історика є праці М. Чубатого, що зберігаються у фондах відділу україніки ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Якщо систематизувати їх, то це праці, що стосуються питання:

етногенезу українського народу – “До питання про початки української нації” [165], “Ще дещо про початки українського народу” [166], “Княжа Русь–Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй” [167], “Київська Русь у нових советських та польських дослідях” [168];

історії українського права – “Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки” [169], “Про правне становище церкви в козацькій державі” [170], “Державно-правне становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в.” [171; 172], “Огляд історії українського права” [173; 174], “До історії адвокатури на Україні” [175], “Як народжувалася наука історії українського права” [176];

історії української церкви: “Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Русі в першій чверті XIII ст.” [177], “Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної Унії” [178], “Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної єдності. В 300-ліття смерті” [179], “Релігія ціллю, чи середником до цілі?” [180], “Українська церква в половині XI ст. на роздоріжжі” [181], “Суспільно-національна роля Унії в житті українського народу” [182], “Українська католицька церква” [183], “Відродження католицтва у Франції (обсервації та рефлексії з подорожі)” [184], “950 літ християнства в Україні” [185], “Тристаліття церковної Унії на Україні” [186], “Історія християнства на Русі–Україні. – Т. 1 до 1353 р.” [187] та Т. II. – Ч. I. (1353–1458) [188]. Більшість названих праць опубліковані у “Записках НТШ” або виходили як окремі видання. Отже, праці М. Чубатого становлять важливий комплекс джерел, які допомагають проаналізувати науковий доробок ученого.

У відділі рукописів ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України зберігаються рукописи праць історика: “Історія української католицької церкви” [189; 190], “Огляд історії українського права” [191].

Значна частина наукових робіт М. Чубатого присвячена біографіям видатних українських діячів. Ціла серія його статей вміщена в англomовному журналі “Український кварталник”, головним редактором якого він був з 1944 по 1957 рр. Зокрема, це статті про відомі персоналії: Б. Хмельницького [192], Й. Сліпого [193], П. Сікорського [194], Д. Скоропадського [195], З. Кузеля [196], Б. Круницького [197], В. Щербаківського [198; 199] та інших.

Вагомий внесок ученого становить його рецензійно-критична спадщина. Як правило, рецензії історика опубліковані у “Богословії” [199–203], “Дзвонах” [205–212], “Українському кварталнику” [213–256].

До джерельної бази дослідження увійшло ряд періодичних видань України. В основному це публікації М. Чубатого у “Дзвонах” [180; 257; 185], “Ділі” [104; 165; 166], “Богословії” [170; 258], “Літописі Червоної калини” [157] та ін.

М. Чубатий був автором кількох десятків публіцистичних статей, які є вагомими джерелами для вивчення його громадсько-публіцистичної діяльності. Так, у 1920 р. він підготував низку статей до часописів “Нова Рада” [259–264], “Правда” [264–272], в яких ставив перед собою завдання пояснити певні питання, що турбували галицьких українців. Важливе місце у цій групі джерел займають статті опубліковані в “Українському кварталнику”, в яких історик подав концепцію походження українського народу [273; 274; 275], події Української національно-демократичної революції [276; 277; 278] та ін.

Підсумовуючи огляд джерел, можемо відзначити, що збереглася велика кількість архівних та документальних матеріалів, які переважно знаходяться в архівах та бібліотеках міста Львова.

Для розкриття досліджуваної теми використано різноманітні матеріали: архівні і опубліковані джерела, наукові розвідки сучасних дослідників, періодичні видання. Не всі джерела є рівнозначними. Їх сукупність робить результати дослідження цілком достовірними для виконання поставлених завдань.

Проведений джерелознавчий аналіз досліджуваної теми підтверджує, що при з’ясуванні різних аспектів діяльності українського вченого, учня і послідовника М. Грушевського – М. Чубатого, а саме, його наукової та громадської діяльності, важливе значення мало вивчення і вперше залучення до наукового обігу маловідомих архівних матеріалів, їх аналіз, узагальнення і систематизація.

Список використаних джерел

1. XI Международный конгресс исторических наук в Стокгольме // Вопросы истории. – 1960. – № 12. – С. 3–29.
2. Кольчук А. М. Багато галасу даремно // Український історичний журнал. – 1961. – № 3. – С. 140–141.
3. Шушарин В. П. Современная буржуазная историография Древней Руси. – М., Наука, 1964. – 304 с.
4. Збірник на пошану Зенона Кузеля // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 573–574.
5. Ждан М. Микола Чубатий // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 47–62.
6. Ждан М. Микола Чубатий (3 нагоди 80-ліття). Українське історичне товариство. Серія: Українські вчені. – Ч. 2. – Мюнхен–Нью-Йорк, 1970. – 21 с.
7. Ждан М. Вибрана бібліографія наукових праць Миколи Чубатого // Український історик. – 1969. – № 4. – С. 99–101.
8. Український Католицький Університет ім. Св. Климента Папи в першому п’ятиліттю свого постання і діяльності. (1963–1968). – Рим, 1969. – 290 с.
9. Проф. д-р Микола Чубатий // Авангард Р. XXIX. – 1975. – С. 273.
10. Lencuk W. Prof. Nicholas Chubaty – Ukrainian Historian and Scholar. // The Ukrainian Quarterly. Vol. XXXI. No. 3. – P. 284–293.
11. Ленчик В. Проф. доктор Микола Чубатий. Спогади про професора і виховника // Богословія. – Рим, 1976. – С. 155–163.
12. Падох Я. Історична заслуга проф. Миколи Чубатого // Свобода. – 1975. – 24 вересня. – Ч. 179. – С. 2–3.
13. Падох Я. Микола Чубатий, 1889–1975 // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 100–111.
14. Падох Я. Микола Чубатий. 1889–1975. Українське Історичне Товариство. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1976. – 15 с.
15. The Ukrainian Heritage in America / Published by Ukrainian Congress Committee of America. – New York,

1991. – 690 р.

16. Chubaty Mykola // *Encyclopedia of Ukraine / Edited by V. Kubijovyc. – Toronto–Buffalo–London: Canadian Institute of Ukrainian Studies, Shevchenko Scientific Society, 1984. – Vol. I. – P. 464–465.*

17. Кравченко О. Микола Чубатий (1889–1975) // *Шляхами Золотого Поділля. Тернопільщина і Скалатщина. Регіональний Історично-Мемуарний Збірник. – Філадельфія, ПА., ЗАС, 1983. – Т. 3. – С. 585–587.*

18. У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – 548 с. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

19. Падох Я. Піонерські заслуги Миколи Чубатого в науці історії українського права // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 83–121. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

20. Падох Я., Штогрин Д. Бібліографія праць Миколи Чубатого // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 51–62. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

21. Лендик В. Проф. Д-р Микола Чубатий як історик церкви // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 123–165. – (Записки НТШ. Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

22. *Pattern of Peace, by Anotoni Gronowicz. New York, Paramount Publishing Co. 1951, pp. 215 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – P. 274–276.*

23. Музичка І., Хома І. Сильветка історика проф. М. Чубатого 1889–1975 // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 166–203. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

24. Штефан А. Микола Чубатий і карпатські українці // У пошуках історичної правди: Збірник на пошану Миколи Чубатого, 1889–1975 / Ред. Григор Лужницький і Ярослав Падох. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987. – С. 204–216. – (Записки НТШ. – Т. 205. Історично-філософська секція. Правничка комісія; Ч. 2).

25. Мельничук Б. Микола Чубатий – невідомий і відомий // *Березіль. – 1994. – № 9–10. – С. 167–168.*

26. Мельничук Б. Маємо змогу доповнити “Березіль”, або Слово про Миколу Чубатого // *Тернопіль вечірній. – 1994. – 13 липня.*

27. Усенко І. Микола Чубатий: життя та діяльність // М. Чубатий. Огляд історії українського права: Історія джерел та державного права / За ред. Іваненка В. – Мюнхен – Київ: 4-е вид. УВУ. 1994. – С. 217–221.

28. Полянський О. Був учнем Михайла Грушевського // *Тернопілля '95: Регіон. річник. – Тернопіль, 1995. – С. 358–359.*

29. Історія Миколи Чубатого: (Життя та діяльність громадського діяча) // Полянський О. Історичні силуети. – Тернопіль, 1998. – С. 107–110.

30. Ювілейна книга Української гімназії в Тернополі 1898–1998. До сторіччя заснування / Підбір, упорядкування та редакція текстів і коментарі Степана Яреми. – Тернопіль, Львів: НТШ; Львівське крайове товариство “Рідна школа”, 1998. – 736 с.

31. *Енциклопедія Українознавства. Словникова частина: В 10 т / гол. ред. проф., докт. В. Кубійович. – Львів: Вид-во НТШ, 2000. – Т. 10. – 4015 с.*

32. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра, Генеза, 1996. – 942 с.*

33. *Довідник з історії України (А-Я): Посібник для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.*

34. Гуцал П., Ткачук М. Дослідник історії церкви і права: (Микола Чубатий) // *Історичний календар '99. – К., 1998. – С. 351.*

35. *Український енциклопедичний словник-календар / Упорядник Ян Вікалюк. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 248 с.*

36. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редколегія Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998. – Т. 6: Т–Я. – 2004. – 768 с.*

37. Комариця М. Чубатий Микола Дмитрович – український громадсько-політичний та релігійний діяч, науковець, журналіст, видавець // *Українська журналістика в іменах. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 196–198.*

38. *Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка: Передм. В. Качкана. – Львів, 1994. – Вип. 1. – 234 с.*

39. *Українська журналістика в іменах: Матеріали до енциклопедичного словника / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 2002. – Вип. 9. – 436 с.*

40. *Періодика Західної України 20–30-х рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1998. – Т. I. – 328 с.*

41. *Періодика Західної України 20–30 рр. XX ст.: Матеріали до бібліографії / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1999. – Т. 2. – 360 с.*

42. Дорошенко В. Огнище української науки – Наукове товариство імені Т. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування. – Нью-Йорк: Філадельфія, 1951. – 118 с.
43. Кубійович В. Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1949). – Львів, 1991. – 52 с.
44. Кучер Р. В. Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілеї. – К.: Наук. Думка, 1992. – 112 с.
45. Купчинський О. Деяко про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства ім. Шевченка. 1892–1940 роки // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 16–23.
46. Мороз М. Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944 роки) // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 260–319.
47. Найда О. Окремі аспекти діяльності історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. 1913–1940 роки // З історії Наукового товариства імені Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. – Львів: НТШ, 1998. – Т. 10. – С. 24–33.
48. Падох Я. Незнищене товариство (до 110-річчя НТШ). – Львів, 1983. – 21 с.
49. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів–Нью-Йорк: НТШ, 1999. – 194 с.
50. Мудрий В. Український Університет у Львові у 1921–25. – Нюнберг: Видавництво “Час”, 1948. – 60 с.
51. Винар Л. Архівні матеріали до історії УІТ // Український історик. – 1985. – № 1–4. – С. 190–199.
52. Винар Л. Галицька доба життя Михайла Грушевського (1894–1914) // Український історик. – 1967. – № 1–2. – С. 5–23.
53. Винар Л. Матеріали до біографії Михайла Грушевського // Український історик. – 1982. – № 1–2. – С. 65–75.
54. Винар Л. Микола Чубатий. Історія християнства на Русі-Україні. –Т. I. – Рим: Український Католицький Університет, 1965 // Український історик. – 1968. – № 1–4. – С. 152–154.
55. Винар Л. Микола Чубатий. Українська історична наука. Її розвиток та досягнення. Філадельфія: В-во “Америка”, 1971 // Український історик. – 1971. – № 3–4. – С. 135–136.
56. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, 1892–1930 / Українське історичне товариство. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1970. – 111 с.
57. Винар Л. Михайло Грушевський: історик і будівничий нації: Статті і матеріали. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1995. – 304 с.
58. Винар Л. Найвидатніший історик України М. Грушевський (у 50-ліття смерті: 1934–1984) // Сучасність. – 1985. – лютий. – Ч. 3. – С. 54–78.
59. Винар Л. Р. “Український Історик”: 40 років служіння науці, 1963–2003. Статті і матеріали / Ред. Алла Атаманенко. – Нью-Йорк–Острого, 2003. – 422 с.
60. Винар Л. Чому М. Грушевський повернувся на Україну в 1914 році // Український історик. – 1969. – № 3–4. – С. 103–108.
61. Домбровський О. Микола Чубатий. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй. Записки НТШ, том. 178. Нью-Йорк–Париж, 1964 // Український історик. – 1964. – № 4. – С. 49–50.
62. Домбровський О. Традиції школи М. Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках // Український історик. – 1996. – № 1–4. – С. 259–267.
63. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. – Львів: Світ, 1997. – 192 с.
64. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. – К.: Українознавство, 1996. – 254 с.
65. Жуковський А. Діяльність Інституту Енциклопедії Українознавства при науковому товаристві імені Шевченка // Наукове товариство імені Т. Шевченка і українське національне відродження. Збірник наукових праць і матеріалів першої наукової секції НТШ. Березень, 1990. – Львів, 1992. – С. 57–64.
66. Жуковський А. Нарис історії наукового товариства ім. Шевченка в Європі. – Львів–Париж, 2000. – 140 с.
67. Бойдун Л. Тернопіль у плині літ. Історико-краєзнавчі замальовки. – Тернопіль: Джура, 2003. – 392 с.
68. Рудницький Л. НТШ у США й науковий світ Заходу: спроба аналізу // Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. Матеріали міжнародної наукової конференції (Пряшів-Свидник, 12–15 червня 1991 р.) – Київ–Львів–Пряшів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992. – С. 149–156.
69. Сакада Л. “Український історик”: Генеза, тематика, постаті. – Нью-Йорк–Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 328 с.
70. Колесник І.І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття). – К.: Генеза, 2000. – 256 с.
71. Вони прославили наш край. Молоді про славетних людей Тернопільщини. Бібліографічний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. – 288 с.
72. Визначні постаті Тернопілля. Біогр. збірник. Упор.: О. Г. Бенч, В. М. Троян. – К.: Дніпро, 2003. – 232 с.
73. Народжені Україною: Меморіальний альманах. У 2-х т. – К.: ЄВРОІМПДЖ, 2002. – Т. 2. – 896 с.
74. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Праці історично-філософської секції / За ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, – 1976. – 150 с.
75. Грушевський М. Анти // Записки НТШ. – Т. 31–32. Львів, 1899. – С. 5.
76. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного

слов'янства // Вивід прав України. – Львів: Слово, 1991. – С. 7–13.

77. Грушевський М. Нові конструкції початків слов'янського і українсько-руського життя // Записки НТШ. – Т. 103. – Львів, 1911. – С. 5–27.

78. Кордуба М. З'їзди істориків у Варшаві // Вісник, місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя. – Ч. I. – Кн. 10. – Львів, 1933. – С. 773–774.

79. Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Праці історично-філософської секції / За ред. М. Антоновича. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, – 1976. – 150 с.

80. Лещинський Л. Є., Панюк А. В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність: Навч. посібник. – Львів: Видавництво Бескид Біт, 2002. – 224 с.

81. Брайчевський М. Ю. Походження Русі. – К: АН УРСР, 1968. – 221 с.

82. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення: Навч. посібник // Б. Д. Лановик, М. В. Траф'як, та ін.; За ред. проф. Лановика Б. Д. – Тернопіль: “Чарівниця”, 1999. – 512 с.

83. Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні. Навч. посібник: У 3-х кн. – К.: Либідь, 1994. – Кн. 1. – 256 с.

84. Григорук Н. Микола Чубатий як історик державницького напрямку // Наукові записки Тернопільського державного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Вип. 3.: Національно-державне відродження слов'янських народів Центрально-Східної Європи крізь призму 85-річчя. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 305–311.

85. Григорук Н. Микола Чубатий як історик України. – Тернопіль: Тернопіль Онлайн, 2003. – 160 с.

86. Григорук Н. Наукова та громадсько-політична діяльність Миколи Чубатого: історіографія проблеми та джерельна база // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 2. – С. 260–264.

87. Григорук Н. Основні віхи життя і діяльності Миколи Чубатого (1889–1975) // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2003. – Вип. 1. – С. 76–81.

88. Григорук Н. Питання етногенези українського народу у науковій спадщині Миколи Чубатого // Суспільство: історія, методологія дослідження, практика. Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції (м. Тернопіль, 18 червня 2004 р.). – Тернопіль, 2004. – С. 23–24.

89. Григорук Н. Наукова спадщина Миколи Чубатого та стан її вивчення в Україні та за кордоном // Література та культура Полісся. Вип. 27. Регіональна історія та культура в українському та східноєвропейському контексті / Відп. ред. і упорядник Г. В. Самойленко. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – С. 265–269.

90. Григорук Н. Роль Миколи Чубатого у становленні історії українського права // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2. – С. 44–51.

91. Григорук Н. М. Чубатий як дослідник історії української церкви // Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Збірник наукових праць. Історія. Політологія. Міжнародні відносини. Вип. 229–230. – Чернівці: Рута, 2004. – С. 184–188.

92. Григорук Н. Микола Чубатий як особистість, науковець та громадсько-політичний діяч // Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Шевченка / Відп. ред. М. Андрейчин. – Т. 1. – Тернопіль: Рада, 2004. – С. 252–266.

93. Григорук Н. Історик Микола Чубатий: життя і творчість // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль: Лілея, 2005. – С. 237–252.

94. Григорук Н. Громадсько-політична діяльність Миколи Чубатого // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – Вип. 1. – С. 61–68.

95. Григорук Н. Микола Чубатий і Наукове товариство ім. Шевченка // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2005. – Вип. 2. – С. 101–105.

96. Григорук Н. Наукова та громадська діяльність М. Чубатого у міжвоєнний період // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 1. – Тернопіль, 2006.

97. Григорук Н. Микола Чубатий дослідник Київської держави // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2006. – Вип. 3. – С. 133–137.

98. Григорук Н. Життєвий шлях Миколи Чубатого в еміграції // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. – Вип. 1. – С. 58–65.

99. Григорук Н. Микола Чубатий як дослідник історії українського права // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2007. – Вип. 2. – С. 27–35.

100. Особова справа семінариста Чубатого М. // Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові). – Ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів), 451, оп. 2, стр. 816, 71 арк.

101. Розпорядження Галицького намісництва в Бялій про виплату нагородних грошових премій членам історичного семінару Тишковському Казимиру, Чубатому Миколі та ін., 27. VIII. 1917 // Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 26 (Львівський королівський університет ім. Франца І. (1817–1918), оп. 7, спр. 762, 1 арк.
102. Справа пошукувача наукового ступеня доктора Чубатого Миколи // ДАЛО. – Ф. 26, оп. 7, спр. 1984, 5 арк.
103. Книга протоколів про здачу докторських екзаменів і заключення на докторські дисертації, 1916–1924 // ДАЛО. – Ф. 26, оп. 15, спр. 728, 741 арк.
104. Альбом обліку докторських дипломів, 1916–1919 // ДАЛО. – Ф. 26 оп. 15, спр. 1350, 446 арк.
105. Чубатий М. У 25-ліття Національного Музею. Спомини про мою працю в Національному Музеї рр. 1917–18 // Діло. – 1930. – 19 липня. – С. 4.
106. Чубатий М. Перший листопад на переломі української революції // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західніх Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 163–174.
107. Чубатий М. Моя участь у першолистопадовім зриві (Спомини минулого з-перед 50 літ) життєпис // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західніх Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 175–189.
108. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 років // Український історик. – 1975. – № 3–4. – С. 78–79.
109. Протоколи засідань викладачів університету (Чернетки); теми рефератів та списки студентів-слухачів проф. Грушевського М. С. // Центральний державний історичний архів України у м. Києві. – Ф. 1235 (Грушевські-історики, філологи), оп. 1, спр. 85, 334 арк.
110. Книга обліку дійсних членів товариства, том II і останній // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 372, 136 арк.
111. Списки почесних, дійсних і звичайних членів товариства // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 380, 13 арк.
112. Біографія дійсних членів товариства з прізвищами на “Р-Я” // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 390, 132 арк.
113. Біографії та особисті документи осіб з прізвищами на літери “Т-Я” // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2240, 92 арк.
114. Список членів товариства (НТШ) із зазначенням анкетних даних // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 2712, 15 арк.
115. Протоколи об’єднаних засідань членів секцій товариства. 1919–1938 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 38, 37 арк.
116. Протоколи засідань членів юридичної комісії при історично-філософській секції товариства // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 45, 5 арк.
117. Листи до членів історично-філософської секції товариства про участь в засіданнях, публікацію праць та ін. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 365, 30 арк.
118. Списки почесних, дійсних і звичайних членів товариства // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 380, 13 арк.
119. Повідомлення членам товариства про скликання засідань відділів комісії товариства із зазначенням порядку денного. 1928 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 402, 64 арк.
120. Листування з членами товариства про видання наукових праць, скликання загальних зборів, пересилку літератури та ін. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 225, 117 арк.
121. Листування з членами товариства, вчителями та приватними особами про видання наукових праць, пересилку літератури та ін., том 1 // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 226, 111 арк.
122. Заяви наукових працівників про надання їм стипендій для продовження наукових праць за кордоном // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 306, 22 арк.
123. Листування з членами товариства про виплату авторських гонорарів і процентних сум від кредитів, видання наукових робіт та інших питань // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 417, 41 арк.
124. Матеріали до історії українського університету передані Щуратом В. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310 (Український університет у Львові. 1921–1925 рр.), оп. 1, спр. 1, 93 арк.
125. Меморіал в українській університетській справі, надісланий Сенатом університету Найвищій Раді Мирової конференції в Парижі та Союзу народів у Женеві // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 6, 31 арк.
126. Довідка про заснування і роботу університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 9, 12 арк.
127. Перелік кафедр на філософському та юридичному факультетах і екзаменаційних комісій. Список членів Сенату університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 11, 4 арк.
128. Довідка про заснування українського університету у Львові // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 12, 2 арк.
129. Протоколи засідань сенату університету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 16, 20 арк.
130. Протоколи засідань деканату юридичного факультету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 17, 4 арк.
131. Протоколи засідань колегії юридичного факультету // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 18, 13 арк.
132. Матеріали про розклад занять на факультетах університету і навантажень викладачів (графіки, списки, записки та інші // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 35, 91 арк.

133. Програми навчання на юридичному факультеті Центрального державного історичного архіву України у м. Львові // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 68, 25 арк.
134. Журнал “Історичний вісник” (№ 1, 2, 3) // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 149, 27 арк.
135. Відомості на виплату грошей викладачам за лекції та екзамени (1921–1922 // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 154, 21 арк.
136. Відомості на виплату грошей викладачам університету за лекції та екзамени (1923) // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 156, 27 арк.
137. Відомості на виплату заробітної плати викладачам за 1924 рік // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 158, 12 арк.
138. Список лекторів університету // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 197, 1 арк.
139. Список викладачів юридичного факультету // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 310, оп. 1, спр. 203, 5 арк.
140. Хроніка академії 1929–1931 рр. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451 (Греко-католицька богословська академія, м. Львів), оп. 1, спр. 12, 150 арк.
141. Хроніка академії 1931–1933 рр. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 13, 254 арк.
142. План семінару з історії церковної унії на Україні // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 80, 22 арк.
143. Конспект лекцій з історії церковного права складений проф. Кладочним Осипом. том I // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 90, 172 арк.
144. Конспект лекцій з історії церковного права складений проф. Кладочним Осипом. том II і ост. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 91, 188 арк.
145. Книга протоколів засідань історичного семінару за 1930–1935 рр. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 121 (Книга протоколів засідань історичного семінару за 1930–1935 рр.), 87 арк. Ф. 451, оп. 2, спр. 816, 71 арк.
146. Плани роботи історичного семінару на 1937–1939 рр. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 1, спр. 127, 46 арк.
147. Листування з греко-католицьким митрополичим ординатором в м. Львові про призначення, заміщення та інші персональні питання викладачів і службовців // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 51, 39 арк.
148. Листування з Греко-католицьким митрополичим ординаріатом в м. Львові про призначення викладачів // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 53, 34 арк.
149. Відомості на видачу заробітної плати викладачам за 1922–1928 рр. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 60, 8 арк.
150. Відомості на видачу заробітної плати викладачам за 1938–1939р., 1945р. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 65, 29 арк.
151. Список викладачів на 1938/39 і 1941/42 навчальні роки // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 68, 7 арк.
152. Реферат семінарста Харини Степана на тему: “Спір про свячення паски в українській церкві в кінці XVI ст. // ЦДДАУ у м. Львові. – Ф. 451, оп. 2, спр. 511, 20 арк.
153. Лист М. Чубатого до Івана Раковського, як головного редактора “УЗЕ”, Львів, 16. XI. 1934 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 252 (Редколегія “Української Загальної Енциклопедії”), оп. 1, спр. 975/п. 16, 1 арк.
154. Лист М. Чубатого до Івана Раковського, Львів, 20. 12. 1934 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 270 (І. Раковський), спр. 69/п. 1, 1 арк.
155. Листи від окремих осіб (О–Я). Листи Миколи Чубатого до Барвінського Олександра Григоровича, Петриків, Львів, 1907, 1922 // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 11 (Барвінські), спр. 2756/п. 165, 3 арк.
156. Листи редколегії “УЗЕ” до д-ра М. Чубатого, історика української церкви і права, педагога і публіциста, автора “УЗЕ” 1930–1934 рр. // ВР ЛНБ ім. В. Стефаніка НАН України. – Ф. 252, оп. 1, спр. 388/п. 8, 14 арк.
157. Чубатий М. Десять днів у Києві в січні 1919 // Літопис Червоної Калини. – р. 3. – 1931. – Ч. 5. – С. 5–8; Ч. 6. – С. 3–6.
158. Чубатий М. Як працювало НТШ у Львові // Свобода. – 1948. Ч. 50–51.
159. Чубатий М. Як родилася Соборна Україна // Америка. – 1957. – Ч. 23–25.
160. Чубатий М. Українська історична наука (її розвиток та досягнення) // Америка. – 1970. – Ч. 110–112; 114–117; 119–122.
161. Чубатий М. Українська історична наука (її розвиток та досягнення) – Філадельфія: Америка, 1971. – 53 с.
162. Чубатий М. Перший листопад на переломі української революції // Гуцуляк М. Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України. – Нью-Йорк, 1973. – С. 163–174.
163. Чубатий М. Як народжувалася наука історії українського права // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1891–1961). – Т. VIII. – Мюнхен–Нью-Йорк–Париж–Вінніпег, 1974. – С. 140–148.
164. Чубатий М. Наукове товариство ім. Шевченка (його минуле і сучасне) // Америка. – 1975. – Ч. 63–67.

165. Чубатий М. До питання про початки української нації // Діло. – 1931. – 23, 24, 25, 27, 28 січня. – Ч. 14–19.
166. Ще дещо про початки українського народу // Діло. – 1931 – 3, 4 березня. – Ч. 47–48.
167. Чубатий М. Княжа Русь-Україна та виникнення трьох східнослов'янських націй // Записки НТШ. – Т. 178. – Нью-Йорк-Париж, 1964. – 159 с.
168. Чубатий М. Київська Русь у нових советських та польських дослідях: Збірник на пошану Зенона Кузелі // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж-Нью-Йорк-Мюнхен-Торонто-Сідней, 1962. – С. 465–478.
169. Чубатий М. Державний лад на Західній Області Української Народньої Республіки. – Львів, 1921. – 40 с.
170. Про правне становище церкви в козацькій державі // Богословія. – Т. 3. – Львів, 1925. – Ч. 1. – С. 19–53; Ч. 2. – С. 181–202.
171. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. // Записки НТШ. – Т. 134–135. – Львів, 1924. – С. 19–65;
172. Чубатий М. Державно-правне становище українських земель литовської держави під кінець XIV в. // Записки НТШ. – Т. 144–145. – Львів, 1926. – С. 1–108.
173. Чубатий М. Огляд історії українського права. – Львів: Видання відділу Українського Університету, 1921. – 119 с.
174. Чубатий М. Огляд історії українського права: По запискам за викладами М. Чубатого. (Історія джерел та джерелознавчого права. Ч. I, II). – Львів, 1922. – 321 с.
175. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні. // Альманах Союзу Українських Адвокатів. – Львів, 1934. – с. 30–37.
176. Як народжувалася наука історії українського права // Науковий збірник Українського Вільного Університету на пошану Івана Мірчука (1891–1961). – Т. VIII. – Мюнхен-Нью-Йорк-Париж-Вінніпег, 1974. – С. 140–148.
177. Чубатий М. Змагання до релігійної унії з Римом на Галицькій Русі в першій чверті XIII ст. // Альманах українських богословів. – Львів, 1913.
178. Чубатий М. Західна Україна і Рим у XIII віці у своїх змаганнях до церковної унії // Записки НТШ. – Т. 123–124. – Львів, 1917. – 140 с.
179. Чубатий М. Митрополит Іпатій Потій, апостол церковної єдності. В 300-ліття смерті. – Львів, 1914. – 95 с.
180. Чубатий М. Релігія цілпо, чи середником до цілі? // Дзвони. – Р. I. – 1931. – С. 13–15.
181. Чубатий М. Українська церква в половині XI ст. на роздоріжжі. – Львів, 1931. – 17 с.
182. Чубатий М. Суспільно-національна роля унії в житті українського народу. – Львів: Мета, 1934. – 50 с.
183. Чубатий М. Українська католицька церква. – Рим, 1934. – 23 с.
184. Чубатий М. Відродження католицтва у Франції (обсервації та рефлексії з подорожі). – Львів, 1938. – 21 с.
185. Чубатий М. 950 літ християнства в Україні. – Львів: Дзвони, 1938. – 16 с.
186. Чубатий М. Тристаліття церковної Унії на Україні. – Львів, 1938. – 16 с.
187. Історія християнства на Русі-Україні. – Т. 1 до 1353 р. – Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1965. – 816 с.
188. Чубатий М. Історія християнства на Русі-Україні. – Т. II. – Ч. I. (1353–1458). – Рим-Нью-Йорк: Видання Українського Католицького Університету в Римі, 1976. – 263 с.
189. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9 (Окремих надходжень), спр. 240/1 (Чубатий М. Історія української католицької церкви: ч. I. доба – до 1240 р.; ч. II. доба – до 1596 р. Курс лекцій для студентів), 592 арк.
190. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9, спр. 240/2 (Чубатий М. Історія української католицької церкви: ч. III. Доба 1596–1930-і рр.), 584 арк.
191. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника Національної академії наук України, відділ рукописів Ф. 9, спр. 4470 (Чубатий М. Огляд історії українського права. – Підручник для вищих шкіл), 321 арк.
192. Chubaty M. In Defence of the Religious Freedom in Ukraine; A Letter to Nikita S. Khrushchev // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 2. – P. 138–143.
193. Chubaty M. The Ukrainian Independence Movement at the Time of the American revolution // The Ukrainian Quarterly. – 1949. – Vol. 5. No. 3. – P. 226–237.
194. Chubaty M. The 700th Anniversary of the City of Lviv (1252–1952) // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 3. – P. 242–253.
195. Chubaty M. Professor Vadym Shcherbakivsky 1876-1957 // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 1. – P. 78.
196. Chubaty M. Present Soviet Historiography on America // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 2. – P. 149–155.
197. Chubaty M. Dutch and Portuguese Friends of Ukraine // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 175–176.
198. Chubaty M. Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 56–65.

199. Chubaty M. Prof. Borys Krupnytsky // *The Ukrainian Quarterly*. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 168.
200. Chubaty M. Prof. E. Szmurlo: *Le Saint-Siege et L'Orient Orthodoxe Russe 1609–1654*. Прага 1928. Видання архіву міністерства закордонних справ. Серія I. Ч. 4. Ст. I–VIII, Ч. I 1–354, Ч. II. (Документи) 1–255. // *Богословія*. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 52–55.
201. Chubaty M. Walerjan Charkiewicz – Bez steru i busoli. Sylwetka ks. Prof. Michala Bobrowskiego. Wilno 1929. Odbitka z “Alma mater Vilnensis” Nr. 8. Ст. 60. // *Богословія*. – 1930. – Т. 8. – Кн. 1. – С. 58–59.
202. Chubaty M. *Die Kirche und das ostliche Christentum: Ukraine und die Kirchliche Union (Herausgegeben von der katholischen Emigrantenfursorge, Berlin)*. Berlin. Стор. 133 // *Богословія*. – 1930. – Т. 8. – Кн. 3–4. – С. 265–267.
203. О. І. Бочковський: Т. Г. Масарик – національна проблема та українське питання. (Спроба характеристики та інтерпретації). Подєбради 1930. Видання “Української Господарської Академії в ЧСР”. 244 // *Богословія*. – 1931. – Т. IX. – Кн. 4. – С. 395.
204. Др. Адріян В. Копыстьянскій: Историческій очеркъ сооруженія Ставропигійской Успенской церкви во Львовѣ. Львів 1931. Відбитка з “Временника, Научно-литер. Зап. Львовского Ставропигиѣна”. 48+10 // *Богословія*. – 1931. – Т. 9. – Кн. 4. – С. 380.
205. D. Dorosenko: *Das deutsche Recht in der Ukraine*. Zeitschrift fur die ost-europaische Geschichte B. V. 4. Berlin 1931. Стор. 502–520. // *Дзвони*. – 1932. – Ч. 1. – С. 76–77.
206. D. Doroshenko: *Die Namen “Rus” “Russland” und “Ukraine” in ihrer historischen und gegenwartigen Bedeutung*. Abhandlungen des Ukrainisch-Wissenschaftlichen Institutes, Berlin III Band. 1931, ст. 1–23. // *Дзвони*. – 1932. – Ч. 4. – С. 311–312.
207. Др. Ярослав Пастернак. *Коротка археологія західноукраїнських земель*. Львів 1932. Відбитка з *Богословія*, т. X. 3 // *Дзвони*. – 1933. – Ч. 4. – С. 205–206.
208. Dr. Alexander Nadraqa: *Die Rechtslage der unierten Kirche und der Union im jetzigen Polen*. Zeitschrift fur Ostrecht 1933 / VIII–IX. Berlin // *Дзвони*. – 1933. – Ч. 11–12. – С. 565.
209. Проф. Сергій Шелухін. До вивчення “Руської Правди”. Прага 1934. Зшиток II. Стор. 1–64 // *Дзвони*. – 1935. – Ч. 1. – С. 69–71.
210. Д-р Саломія Цьорох: Погляд на історію та на виховну діяльність СС. Василянук. Львів 1934. Праці Богословського Наукового Товариства у Львові. Том VII–VIII. Стор. I–254+I–II. // *Дзвони*. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 59–60.
211. Проф. С. Юшков: *Руська Правда (Русская Правда)*. Київ 1935. I–XIII+I–195. Українська Академія Наук. Інститут матеріальної культури. // *Дзвони*. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 60–61.
212. Д-р Михайло Антонович – Князь Репін, генерал-губернатор Саксонії. Берлін 1936. Український Наук. Інститут в Берліні. Стор. 1–61 // *Дзвони*. – 1937. – Ч. 1–2. – С. 61–62.
213. Chubaty M. *Russia and the Peace*, by Sir Bernard Pares. 293 pp. Macmillan. New York, 1944 // *The Ukrainian Quarterly*. – 1945. – Vol. 1. No. 2. – P. 178–180.
214. Chubaty M. *Narys Istoriyi Ukrainy (Outline of the History of Ukraine)*, by K. Vobly, K. Huslysty, V. Dyadychenko, F. Los, M. Petrovsky, L. Slavin, M. Suprunenko, F. Sherstiuk. Collective work edited by Academy of Sciences of the Ukrainian S.S.R., 1942. 212 pages // *The Ukrainian Quarterly*. – 1945. – Vol. 1. No. 3. – P. 291–293.
215. Chubaty M. *Russo-Polish Relations*, by S. Konowalow, Princeton University Press, 1946, 102 pp. // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 2. No. 3. – P. 292–294.
216. Chubaty M. *Acta Innocenti PP. III. (1198–1216) A Registris Vaticanis aliisque eruit, introductione auxit, notisque illustravit P. Theodosius Haluscjy OSBM*. Roma 1944. Typis Polyglottis Vaticanis xxxii+674 // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 86–87.
217. Chubaty M. *A Guide to the Soviet Union*. By William M. Mandel. 1946. The Dial Press. New York. xiii+511 pp. // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 92–94.
218. Chubaty M. *Ukrainian Authors-Reader*, Published by Ukrainian Canadian Committee, 1946, Winnipeg, Canada, v+193 pp. Foreword by Prof. G. W. Simson // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 3. No. 1. – P. 94–95.
219. Chubaty M. *The War and Ukrainian Democracy*, by N. Hryhoriiv. Toronto, 1945, 206 pp. // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 2. No. 4. – P. 379–380.
220. Chubaty M. *Peace Atlas of Europe*, by Samuel Van Valkenburg. Duel, Sloan and Pearce, New York, 1946, 179 pp. // *The Ukrainian Quarterly*. – 1946. – Vol. 2. No. 4. – P. 382–383.
221. Chubaty M. *Istoria SSSR (History of USSR)* Edited by the Historical Institute of the Academy of Sciences USSR. Editor-in-chief, Prof. A. P. Pankratova. Vol. 1–3, Moscow 1943, 1944, 1945. Vol. I–224 pp. And 5 maps; Vol. II–272 pp. And 5 maps; Vol. III–336 pp. And 6 maps // *The Ukrainian Quarterly*. – 1947. – Vol. 3. No. 3. – P. 289–292.
222. Chubaty M. *The Culture of Kiev Rus*, by the Academician B. D. Grekov. Foreign Languages Publishing House, Moscju, 1947 // *The Ukrainian Quarterly*. – 1947. – Vol. 3. No. 4. – P. 397–400.
223. Chubaty M. *Analecta Ordinis S. Basilii Magni, Series II, Sectio II, Vol. I. (VII), Fasc. I*. Rome, 1949. Pp. 208 // *The Ukrainian Quarterly*. – 1949. – Vol. 5. No. 2. – P. 185.
224. Chubaty M. *Soviet Land – The Country, its People and their Work*, by G. D. B. Gray. Adam and Charles Black, London, 1947, I–VIII+I–324 // *The Ukrainian Quarterly*. – 1949. – Vol. 5. No. 1. – P. 90–92.
225. Chubaty M. *The Russian Religious Mind. Kievan Cnistianity*, by George Fedotow, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1946. I–XVI, I–438 // *The Ukrainian Quarterly*. – Vol. 5. No. 1. – P. 83–84.
226. Chubaty M. *The Coming Defeat of Communism*, by James Burnham. John Day & co., New York, pp. 278 //

The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 77–79.

227. Chubaty M. De Potestate Metropolitanorum Kieviensium Catholicorum in Clerum Regularem (The Power of the Kiev Catholic Metropolitan regarding the regular clergy), by Dmytro Blazejowskyj, D. D., Rome, 1943, pp. 196 // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 83–84.

228. Chubaty M. De Regimine Basilianorum Ruthenorum a Metropolita Josepho Velamin Rutsyky Instauratorum (The rules of the Ruthenian Basilians established by Metropolitan Joseph Venamin Rutsykyj), by Meletius M. Wojnar, OSBM, Analecta OSBM, Rome, series II, Vol. I, pp. I–XX, 1–218 // The Ukrainian Quarterly. – 1950. – Vol. 6. No. 1. – P. 83–84.

229. Chubaty M. Soviet Imperialism, by E. Day Carman, Public Affairs Press, Washington, D. C. 150, 175 pages // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 1. – P. 77–78.

230. Chubaty M. America's Second Crusade, William Henry Chamberlin. Henry Regnery Co., Chicago 150, 1–355 pp. // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 1. – P. 79–82.

231. Chubaty M. La Ruthenie Prengongole, L'ukraine et la Russie, by Elie Borschak. Revue Historique (Fvriil–Juin, 1951) // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 2.

232. Chubaty M. Der Slavenapostel Methodius in Schwabenlande (Methodius, the apostle to the Slavs in Schwaben), by Adolf Wilhelm Ziegler, "Dillingen und Schwaben Festschrift" of the Dillingen University, 1949 // The Ukrainian Quarterly. – 1951. – Vol. 7. No. 3. – P. 280–281.

233. Chubaty M. Peter A. Struve. Social and Economic History of Russia. Paris, 1952. Pp. 386 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 4. – P. 374–376.

234. Chubaty M. The Soviet Union. Background, Ideology. A Symposium edited by Waldemar Gurian. University of Notre Dame Press, Notre Dame, Indiana, 1951, pp. 216 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 82–83.

235. Chubaty M. Brody, A Collection of Articles and Sketches, edited by Oles Lysyak, Munich, 1951, pp. 164 (in Ukrainian) // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 91.

236. Chubaty M. John S. Reshetar, Jr. The Ukrainian Revolution. Princeton University Press. 1952., p. 363 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 2. – P. 184–186.

237. Chubaty M. One of the Fifteen Million by Nicholas Prychodko. Little, Brown and Co., Boston, 1952. Pp. 236 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – P. 272–273.

238. Chubaty M. Pattern of Peace, by Anotoni Gronowicz. New York, Paramount Publishing Co. 1951, pp. 215 // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 3. – P. 274–276.

239. Chubaty M. Containment or liberation? An inquiry into the aims of United States Foreign Policy by James Burnham. New York, The John Day Co., 1953 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 1. – P. 80–82.

240. Chubaty M. Maximilianus Rylo, Episcopus Chelmensis et Peremyliensis (1759–1793). Sac. Joannes Choma. Roma, 1953, pp. XII+46 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. Vol. 9. No. 3. – P. 283–284.

241. Chubaty M. Soviet Imperialism. Its Origin and Tactics. A Symposium. Edited by Waldemar Gurian. Committee on Internations. Notre Dame, Ind. Notre Dame University Press, 1953, pp. 165 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 3. – P. 274–276.

242. Chubaty M. The Church Under Communism. Report of the Commission of the General Assembly of the Church of Scotland by George M. Dryburgh and Crawford Miller. New York, Philosophical, 1953. Pp. 79 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 185–186.

243. Chubaty M. The Iron Curtain and American Policy. By Kurt Glaser. Public Affairs Press. Washington, D. C., 1953. Pp. 36 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. Vol. 9. No. 2. – P. 180.

244. Chubaty M. White Book on the Religious Persecutions in Ukraine. Translation from Italian. Rome 1953 // The Ukrainian Quarterly. – 1953. – Vol. 9. No. 2. – P. 186.

245. Chubaty M. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia. Vol. II. (1700–1953) Roma 1954 // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 182–183.

246. Chubaty M. Guide to Ukrainian American Institutions, Professionals and Business. Ed. Dr. Wasyl Weresh, New York 1955 // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 186.

247. Chubaty M. The Mind of Modern Russia By Hans Kohn, Rutgers University Press, New Brunswick, N. J., 1955. P. 281 // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 89–90.

248. Chubaty M. The Historical Path of Orthodoxy. A. Shneman. Chekhov Publishing House New York, 1954. P. 388 (in Russian) // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 91–92.

249. Chubaty M. Die Orthodoxe Kirche in Der Ukraine Von 1917 Bis 1945. Friedrich Heyer, Ose-Europa und der Deutsch Osten. Koeln, 1953, Pp. 259 – 5 Maps // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 279–280.

250. Chubaty M. De Capitulis Basilianorum by Meletius M. Wojnar, OSBM. Romae, 1954 Analecta OSBM, Section I, Vol. III // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 3. – P. 281.

251. Chubaty M. Saint Volodymyr the Great. Sovereign and Baptizer of Rus'-Ukraine, by Rev. Ireneus Nazarko, OSBM. Roma, 1954. Pp. 202 & 7 illustrations. (In Ukrainian) // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373.

252. Chubaty M. The Great Princess St. OLGA, 1000th Anniversary of Christianity in Ukraine. New York 1955 // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 4. – P. 373.

253. Chubaty M. Die Mittelmachte Und Die Ukraine 1918, by Hans Beyer, Muenchen, Isar Verlag, 1956 // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 4. – P. 372–373.

254. Chubaty M. Der Metropolit, by Dr. Gregor Prokoptschuk. Muenchen, 1955, pp. 299 // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 1. – P. 80.
255. Chubaty M. Oxford Regional Economic Atlas, The U.S.S.R. and Eastern Europe. Prepared by the Economist Intelligence Unit and the Cartographic Department of the Clarendon Press. Oxford University Press, 1956. London, pp. 134 // The Ukrainian Quarterly. – 1956. – Vol. 12. No. 2. – P. 182–183.
256. Chubaty M. The Church of Silence in Slovakia. By Rev. Dr. Theodor Zubek, J.F.M. Passaic, New Jersey, 1956, pp. 310 // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 3. – P. 278–279.
257. Чубатий М. VII. Міжнародний Конгрес істориків та українці (спостереження історика) // Дзвони. – Р. 3. – 1933. – С. 469–474.
258. Чубатий М. Степан Томашівський // Богословія. – 1931. – Т. IX. – К. 3. – С. 271–272.
259. Чубатий М. Між культурою а степовим варварством (Історична паралеля) // Нова Рада. – 1920. – Ч. 6. – С. 2–3.
260. Чубатий М. Треба перегрунтувати наші сили // Нова Рада. – 1920. – Ч. 20. – С. 1.
261. Чубатий М. Перед роком. До історії злуки Придністрянщини з Придніпрянщини // Нова Рада. – 1920. – Ч. 12. – С. 1–2.
262. Чубатий М. Чи конечно треба було? // Нова Рада. – 1920. – Ч. 41. – С. 1–2.
263. Чубатий М. Розшматувати! // Нова Рада. – 1920. – Ч. 45. – С. 1.
264. Чубатий М. Національна держава // Правда. – 1920. – Ч. 10. – С. 1.
265. Чубатий М. Заопікуйтеся могилами українських героїв! // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 1.
266. Чубатий М. Що то таке самостійність а що федерація? // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 1.
267. Чубатий М. Большевизм чи голод? // Правда. – 1920. – Ч. 12. – С. 2.
268. Чубатий М. Українська справа в Америці // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 2.
269. Чубатий М. Соціалістичні міркування про “Нову Раду” і “Правду” // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 2–3.
270. Чубатий М. Як живуть наші полени на Сибірі // Правда. – 1920. – Ч. 16. – С. 3.
271. Чубатий М. Що то таке кольонізація? // Правда. – 1920. – Ч. 17. – С. 3.
272. Чубатий М. Не поділити нині народу // Правда. – 1920. – Ч. 19. – С. 1.
273. Chubaty M. The Meaning of “Russia” and “Ukraine” // The Ukrainian Quarterly. – 1945. – Vol. 1. No. 4. – P. 351–364.
274. Chubaty M. The Ukrainian and Russian Conceptions of the History of Eastern Europe // Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1951. – Vol. 1. – P. 10–25.
275. Chubaty M. The Conceptions of Ukrainian Nationality in Their Historical Development // Proceedings of the Historical-Philosophical Section of the Shevchenko Scientific Society. – 1952. – Vol. 2. – P. 10–16.
276. Chubaty M. The National Revolution in Ukraine, 1917–1919 // The Ukrainian Quarterly. – 1944. – Vol. 1. No. 1. – P. 17–39.
277. Chubaty M. Two Trends of the Russian Revolution // The Ukrainian Quarterly. – 1952. – Vol. 8. No. 1. – P. 60–66.
278. Chubaty M. Political Background of the Religious Persecution in Ukraine by Moscow // The Ukrainian Quarterly. – 1955. – Vol. 11. No. 1. – P. 56–65.

Nataliya Hryhoruk

THE REVIEW OF HISTORIOGRAPHY AND SOURCE BASE OF SCIENTIFIC AND PUBLIC ACTIVITY OF MYKOLA CHUBATYY

The author makes the review of Mykola Chubaty's historiography and source base of scientific and public activity in the issue.

Key words: Mykola Chubaty, historiography, source base, scientific and public activity.

ПРОВІДНІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

УДК 61 (09) (477)

Тетяна Лахманюк

АНТІН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

У даній праці висвітлюються життєвий шлях, наукова та громадсько-політична діяльність уродженця Тернопільщини, юриста, адвоката Антіна Горбачевського, досліджено його внесок у духовну культуру і національно-державну розбудову України в кінці ХІХ – першій половині ХХ ст.

Ключові слова: Антін Горбачевський, Україна, Тернопільщина, громадсько-політична діяльність, духовна культура.

Авторка статті поставила за мету проаналізувати життєвий шлях Антіна Горбачевського (1856–1944), з'ясувати передусім цілі й основні напрямки діяльності цього діяча. А. Горбачевський – юрист, адвокат, галицький громадський і політичний діяч.

Оскільки в радянську добу А. Горбачевський був приречений на забуття, то одним із головних завдань даного дослідження є також науково-політична реабілітація цієї особи та її творчої спадщини для прийдешніх поколінь.

У періодичних виданнях декілька статей про життя і діяльність А. Горбачевського опублікували Я. Гонський [1–2], В. Ханас [3–4].

Тернопільщина – батьківщина багатьох відомих діячів науки й освіти. Помітне місце в цій плеяді займає А. Горбачевський. Народився Антін Горбачевський 27 січня 1856 р. (ровесник І. Франка) в сім'ї греко-католицького священника в Зарубинцях, нині Збарзького району. Про це зроблено запис у метричній книзі села. Старшим на два роки був його брат Іван Горбачевський – доктор медичних наук, професор, чотириразовий декан медичного факультету Карлового університету в Празі, а згодом його ректор. У 1917–1918 рр. І. Горбачевський очолював Міністерство здоров'я Австрії, був його першим міністром. Став одним із ініціаторів створення Українського вільного університету у Відні й Празі. Працював професором УВУ, завідувачем кафедри та ректором цього навчального закладу. Дійсний член Всеукраїнської академії наук, дійсний і почесний член Наукового товариства ім. Шевченка, голова управи товариства “Музей визвольної боротьби України” в Празі.

На формування та становлення А. Горбачевського як особистості, науковця і громадського діяча мав вплив старший на два роки його брат – Іван. Упродовж усього життя Антін й Іван спілкувалися, підтримували один одного, будучи однодумцями, служили українському народові, його поступові та національному пробудженню.

У праці Івана Головацького “Іван Горбачевський. Життєписно-бібліографічний нарис” подано дослідження родоводу Горбачевських, де зазначено, що рід Горбачевських започаткований в ХІV ст., і основоположником його був Дмитро де Боратин (1370 р.). Від нього пішли родові гілки, які через сімнадцять поколінь привели до Івана й Антіна Горбачевських.

Попередники їх – це автохтонні жителі Галичини, які частково займали провідне становище в місцевих урядах, на духовній та військовій службах. Вони належали до родового герба Корчак, що вказує на шляхетське походження Горбачевських. Попередники

А. Горбачевського проживали на території нинішніх Івано-Франківської, Тернопільської і Львівської областей [5, с. 138–139].

Син Василя Горбачевського й Марії Клипановської Яків (1817–1875 рр.) одружився з Гоноратою Воїнською (1833 р.) в Зарубинцях. Від цього шлюбу народилося 8 дітей: Корнелій (1850 р.), Марія (1852 р.), Іван (1854–1942 рр.), Антін (1856–1944 рр.), Яків (1858–1860 рр.), Клементина (1862 р.), Йосип (1864 р.), Стефанія (1868 р.). У ранньому дитинстві повмирали Корнелій, Яків, Клементина [5, с. 134]. Крім того, відомо, що мати А. Горбачевського була також із роду священників [6, с. 10].

Батько Антіна, греко-католицький священник Яків Горбачевський і його дружина Гонората прибули на парафію у невеличке село Зарубинці, розташоване поблизу містечка Збараж на Тернопільщині, в 1850 р. Я. Горбачевський був тут парохом майже 20 років, а потім отримав парафію в Збаражі [7, с. 7], тому сім'я переїхала до цього міста [8, с. 2].

У мальовничих, із багатими народними традиціями Зарубинцях промайнули перші роки життя малого Антіна. Він став четвертою дитиною в сім'ї. Крім нього, в родині було ще два сини – Іван і Йосип, а також донька. Батько А. Горбачевського, греко-католицький священник, проводив велику національно-виховну роботу серед парафіян [5, с. 5]. Вдома читав їм “Кобзар” Т. Шевченка, розповідав про історію українського народу, його тяжку та несправедливу долю [2, с. 7]. Через українофільство викликав підозру в представників австрійської влади, й вони не раз навідувалися до нього. Своім дітям і парафіянам отець Яків прищеплював любов до Бога й України, повагу до праці та тягу до знань. Цей заповіт батька Антіна проніс через усе життя [5, с. 5].

Дитинство А. Горбачевського було пов'язане не тільки зі Зарубинцями, а й значною мірою зі Збаражем, де родичі мали багато знайомих. У другій половині XIX ст. це місто стало одним із важливих осередків українського культурно-освітнього життя. Тут було засновано товариство “Надія”, яке очолював добрий знайомий родини Горбачевських Олекса Залуський. Інтелігенція міста брала активну участь у заходах, що сприяли духовному відродженню українського народу [7, с. 7].

У Зарубинцях А. Горбачевський здобув ази освіти, патріотичного батьківського виховання. У національно-свідомій родині юнакові прищеплювали любов до всього народного. Діти кожної неділі й свята одягались у національний одяг, ішли до церкви. Вони робили це з великою урочистістю, навіть святістю, що унаслідували їхні ровесники з сільських родин [7, с. 8]. Антін ще з дитячих років захоплювався усною народною творчістю. Дуже любив слухати розповіді старших людей про минуле – казки, байки, легенди. Його мати прекрасно співала, знала напам'ять багато народних пісень. Батько мав велику бібліотеку, в якій були твори Т. Шевченка, І. Котляревського, Г. Сковороди, П. Гулака-Артемовського, класиків світової літератури. Спостереження за нелегким життям простих людей, розповіді про народного месника Довбуша глибоко запали в душу малому Антіну і викликали в нього співчуття до покривджених людей та потребу виступати за справедливість, захищати скривджених. Тому, мабуть, у майбутньому він й обрав шлях правозахисника [5, с. 94].

Закінчивши в Збаражі народну школу так звану гауптнормальшулле (з німецькою мовою навчання), А. Горбачевський продовжив навчання в класичній гімназії у м. Тернополі. Цей заклад, подібно до всіх інших українських гімназій Галицького краю, був своєрідною кузницею патріотичної інтелігенції. Впродовж своєї діяльності він виховував національних інтелігентів із усіх регіонів Галичини та з різних прошарків нашого народу, в тому числі вихідців із селян, які становили більшість учнів. Тому цілком логічно, що з Тернопільською гімназією (польською), ще до відкриття української, пов'язані такі славетні імена, як Іван Пулюй, Олександр і Володимир Барвінські, Станіслав Дністрянський, Кирило Студинський. Тут здобували освіту патріарх Йосиф Сліпий, письменник Володимир Ґжицький, актори та режисери Мар'ян Крушельницький і Лесь Курбас, фізик Олександр Смакула, біохімік Степан Ґжицький, громадські та політичні діячі Катерина Зарицька, Василь Мудрий,

Михайло Сорока, Ярослав Стецько і багато інших вельми заслужених для України людей [9, с. 5].

На формування світогляду та характеру гімназиста впливала, з одного боку, родина, бо близькість місця проживання батьків давала йому змогу часто бувати в них, а з другого – середовище у гімназії і в місті. Домашню традицію брати Горбачевські продовжували під час навчання у гімназії, що відзначали їх сучасники [7, с. 8]. Скажімо, в 1870-х рр. уже вийшли з моди народні козацькі костюми, популярні серед молоді в 1860-х рр. Та в Тернопільській гімназії їх ще носили брати Горбачевські й одягалися в них у неділі та свята [10, с. 81]. Це був час загального пошвавлення у Тернополі українського громадсько-політичного життя.

У 1865 р. в Тернополі перебував “Руський народний театр” під керівництвом великого шанувальника української класичної літератури Омеляна Бачинського, який ставив п’єси І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, О. Стороженка й інших авторів. У липні 1867 р. сюди приїжджав Пантелеймон Куліш, якого доля звела в співпраці з видатним ученим-фізиком, вихідцем із Тернопільщини Іваном Пулюєм [7, с. 8].

У класичній гімназії в Тернополі діяла таємна українська учнівська громада, заснована в другій половині 1860-х рр. Данилом Тянчкевичем, у якій юнаки здобували основи української національної свідомості в часи панування москофільської течії серед тогочасної нечисленної інтелігенції. У 1874 р. А. Горбачевський закінчив гімназію і вступив на юридичний факультет Львівського університету, а під час навчання відбув однорічну військову службу [11, с. 68].

У липні 1875 р. в Збаражі помер батько Антіна, що помітно ускладнило матеріальне становище родини. Необхідно було шукати засобів для проживання, оскільки покійний Яків Горбачевський не мав заощаджень [7, с. 10].

Вдова Якова Горбачевського, не маючи спеціальної освіти, вирішила спільно зі своєю знайомою вдовою Г. Качуровською зайнятися продажем тютюнових виробів (держати трафіку) в Збаражі. Однак не маючи знань та досвіду в цій справі, обидві жінки змушені були припинити торговельне заняття [12, арк. 387]. Після цього вдова Гонората залишила Збараж і переїхала до доньки в село Малашівці (нині Зборівського району Тернопільської області), де її чоловік священик Ходоровський був парохом. У таких складних матеріальних умовах Антін та його брат Іван, який навчався на лікарському факультеті Віденського університету, все ж таки продовжували навчання, очевидно, вже не без допомоги священика Ходоровського, з яким підтримували дружні стосунки [7, с. 11].

Під час навчання в університеті А. Горбачевський вступив до українського напівлегального народовецького гуртка студентської молоді. Після цього вступив до партії народовців, у якій тоді гуртувалися такі діячі, як посол Стефан Качала, віце-маршал сейму Юліян Лаврівський, професори університету брати Омелян і Олександр Огоновські, гімназійні вчителі Юліян Романчун, Олександр Барвінський. Найвпливовішою в цей час була москофільська партія, що мала свою пресу (“Слово”, “Наука” І. Наумовича). Народовці заснували в 1880 р. свій друкований орган “Діло” (для протиставлення до москофільського “Слова”). Його першим редактором був В. Барвінський [11, с. 68]. Після передчасної смерті В. Барвінського А. Горбачевський перейняв обов’язки редактора “Діла” [4, с. 3] – першої української щотижневої газети у Галичині й в 1883–1884 рр. очолював редакцію цього часопису [13, с. 172].

Однак журналіста з нього не вийшло. У кінці 1870-х – на початку 1880-х рр. серед студентської молоді поширювалося гасло обирати адвокатуру, що давала незалежне від уряду становище та змогу працювати тільки для українського народу, обороняти його права й організувати його національне життя в центрах повітів, де до того часу адвокатами були лише поляки або жиди. Значна кількість визначних українських юристів обирали тоді професію адвоката. Настає так звана адвокатська ера в історії галицького політичного життя. До перших юристів, що присвятили себе адвокатурі, належав і А. Горбачевський [11, с. 69], що після здобуття ступеня доктора права й проходження адвокатської практики в Львові та

Перемишлі у січні 1893 р. відкрив власну адвокатську канцелярію в Чорткові на Тернопільщині.

З того часу адвокатська канцелярія А. Горбачевського стала, поза всякими сумнівами, осередком політичної і культурної діяльності в Чортківському повіті [4, с. 3]. А. Горбачевський часто виїжджав у села, навіть у найбільшу негоду, де виступав із доповідями серед народу. За ініціативою молодого адвоката в більшості сіл повіту було засновано читальні “Просвіти”. Як перший український адвокат у Чорткові А. Горбачевський проводив свою канцелярію винятково українською мовою, захищав права української мови в судах і урядах.

Надзвичайно відданий праці та виконанні своїх національних обов’язків, завжди коректний в поведінці, швидкий і вдумливий юрист-цивільник із широкою загальною освітою та розумінням тогочасних соціальних інтересів і потреб, співчутливий та готовий допомогти ближнім, А. Горбачевський був окрасою української інтелігенції. Хороший оратор, послідовний в змісті, розмовляв гарно і з темпераментом, дбав про чистоту української мови, що було рідкістю в цей час. Своє оточення знав детально, його всі поважали, не виключаючи й національних супротивників.

Слід підкреслити, що всі організації Чортківщини, зокрема перед Першою світовою війною, народжувалися в канцелярії А. Горбачевського. Першою з них була кредитна спілка “Надія”, що знаходилася в його домі [11, с. 69] й служила значною допомогою для багатьох селян [5, с. 96]; він очолив її як голова Наглядової ради [11, с. 69]. Його стараннями в Чорткові був заснований “Народний дім”, звідси до всіх, навіть найвіддаленіших сіл повіту поширювали знання, культуру, літературу, нові безкорисливі ініціативи та передові думки [5, с. 96]. А. Горбачевський був також безперервним головою товариства “Українська бесіда” (засноване 1908 р.), що розміщувалося в “Народному домі” [11, с. 69]. У 1911 р. його стараннями в Чорткові відкрито українську приватну гімназію [4, с. 3].

З часу заснування Української націонал-демократичної партії, що була створена з народників, із групи сецесіоністів із радикальної партії і гуртка безпартійних, А. Горбачевський став її членом й очолював провід Повітового народного комітету в Чорткові.

А. Горбачевський від природи скромний, сам не висувався вперед, а радо уступав своє місце іншому, кого вважав за відповіднішого до даної справи. При перших загальних виборах до австрійського парламенту в 1907 р. Чортківщина висунула його кандидатуру, адже А. Горбачевський мав для цього всі об’єктивні дані. Але за бажанням Народного комітету в Львові він радо уступив своє місце О. Колесі, що за планом Народного комітету повинен був разом із С. Дністрянським у парламенті спеціально займатися справою заснування українського університету в Львові. А. Горбачевський провів тоді таку виборчу кампанію у виборчому окрузі Чортків–Теребовля, що перемога О. Колесси була однією з найблискучіших у краї. Під час виборів до галицького Сейму в червні 1913 р. А. Горбачевський здобув мандат посла в чортківському повіті [11, с. 69–70].

Того ж року його як визначного юриста обрали членом Найвищого державного трибуналу у Відні, що згідно з австрійською конституцією мав компетенцію судити міністрів (до речі, А. Горбачевський був єдиним українцем у Трибуналі, як і його брат в уряді) [4, с. 3]. Це давало йому також право захищати в усіх державних інстанціях. Під час Першої світової війни адвокат А. Горбачевський захищав вивезених із Галичини за наказом австрійської влади людей, невинно запідозрених у державній зраді. Широко відомим став його захист чортківського адвоката Мелітона Видрака, що перед Першою світовою війною був провідником русофільського політичного напрямку на Чортківщині. Тільки завдяки авторитетові А. Горбачевського військовий суд у місті Граці дозволив оборону підсудного і після цього погодився з висновками захисту А. Горбачевського, звільнив М. Видрака, якому загрожувала смертна кара, від звинувачення. М. Видрак, оцінюючи цю допомогу українського адвоката, після війни залишив політичну діяльність і як адвокат у Чорткові

лояльно та з пошаною ставився до організаційної праці А. Горбачевського в місті й у повіті [11, с. 70].

В 1914–1916 рр., під час російської окупації Чорткова, А. Горбачевський разом із сім'єю проживав на Заході Австрії [5, с. 96], а з 1916 р. – в Дрогобичі. Брав активну участь у законодавчій діяльності Української Національної Ради [4, с. 3] у Станіславі (м. Івано-Франківськ) в 1918–1919 рр. У липні 1919 р. переїхав із галицьким урядом за Збруч у Кам'янець-Подільський. Але у вересні 1919 р. уряд УНР створив надзвичайну дипломатичну місію до Польщі під керівництвом міністра А. Лівницького, разом із ним було запрошено з галичан як радника А. Горбачевського і як заступника голови комісії С. Витвицького. Комісія виїхала до Варшави, але щодо питання про становище Східної Галичини виникли розбіжності в поглядах у самій комісії і галичани залишили її. Тоді А. Горбачевський повернувся з Варшави ще на деякий час до Дрогобича, а в 1921 р. переїхав на постійне місце проживання до Чорткова з дочкою Лідією, бо дружину втратив під час війни [11, с. 70]. У цьому місті він як адвокат продовжує бути оборонцем українців у політичних процесах за польського панування [5, с. 96].

Під час польської окупації А. Горбачевський не шкодував зусиль для організації та підтримки українського національного життя в повіті. Як визначний правник належав до Наглядових рад більшості українських економічних установ [4, с. 3]. Таких, як “Повітового союзу кооперативів”, кооперативи “Української книгарні”, був також головою філії Товариства допомоги українським інвалідам, захисником у політичних процесах. У цей час А. Горбачевський користувався значним авторитетом [11, с. 70].

У 1925 р. став одним із співзасновників Українського Націонал-демократичного Об'єднання (УНДО) [13, с. 172]. У березні 1928 р. за списком УНДО обраний в сенат Речі Посполитої і перебував на цій посаді три каденції; член Української парламентської репрезентації [4, с. 3]. У Сенаті А. Горбачевський виконував свої обов'язки захисника українського народу якнайсовісніше, не пропускав жодного засідання, студіював і готувався до промов на пленумі та в комісіях.

У вересні 1939 р. більшовики застали А. Горбачевського в Чорткові [11, с. 71]. У січні 1940 р. енкаведисти напали на його будинок о 4 год. ночі: все конфіскували й зруйнували. А. Горбачевський від розпачу впав і зламав у двох місцях праву руку. Вранці його відвезли до лікарні. Виявилося, що це був порятунок від виселення на Сибір цілої родини. Наступної ночі А. Горбачевський прямо з лікарні втік до родини Филиповичів у Львові, які прийняли сім'ю А. Горбачевського в свій дім із великим ризиком. У лютому стає відомо, що за А. Горбачевським шукає НКВД. У березні 1940 р. через німецьку комісію родині А. Горбачевського вдалося виїхати до генерал-губернаторства в місто Краків. Там було багато українських біженців і вже навіть був створений спеціальний табір для біженців. А. Горбачевського запросили працювати в українському комітеті. У червні 1940 р. він із зятем Іваном поїхав до Праги. Донька Лідія з внучкою Іреною залишилися в Кракові. Після кількох днів перебування А. Горбачевський повертається до Кракова [5, с. 97].

Після відступу більшовиків у 1941 р. А. Горбачевський повернувся до Чорткова, де перебував у часи німецької окупації [11, с. 71]. У 1942 р. він відкрив адвокатську канцелярію, щоб захищати українців від німецьких окупантів [5, с. 98]. Але прийшов новий більшовицький наступ у березні 1944 р. і 88-річний А. Горбачевський був змушений знову залишити Чортків, який став йому рідним, цього разу вже востаннє. Довелося їхати разом із дочкою, зятем І. Носиком та внучкою на Захід товарним поїздом у холод і сльоту. Після тривалої подорожі А. Горбачевський доїхав до Сянока, знесилений і хворий простудою (застудився в евакуаційному вагоні) [11, с. 71]. У цьому місті стан його здоров'я погіршився, він потрапив до лікарні [5, с. 98]. І в Сяноці 25 квітня 1944 р. помер [11, с. 71].

Таким чином, становлення А. Горбачевського як особистості, науковця і громадсько-політичного діяча, формування його світоглядних та громадсько-патріотичних поглядів тривало в родинному середовищі, під час навчання в школі, гімназії, у вищому навчальному закладі, а також у процесі спілкування з визначними українськими діячами освіти й науки, з

відомими представниками світової науки та культури. Діяльність А. Горбачевського займає, без сумніву, визначне місце серед доробків учених і громадсько-політичних діячів України й зарубіжних країн. Комплексний аналіз життєвого шляху та наукової спадщини засвідчує, що А. Горбачевському належить одне з чільних місць у розвитку українського громадсько-політичного руху кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Гонський Я. Брати Іван та Антін Горбачевські // Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Шевченка. – Тернопіль, 2004. – Т. 1. – С. 188–193.
2. Гонський Я. Брати Іван та Антін Горбачевські // Медична академія. – 2004. – 7 лютого. – С. 7.
3. Ханас В. Антон Горбачевський: рідний брат Івана // Тернопілля'96: Регіональний річник. – Тернопіль, 1996. – Кн. 2. – С. 101.
4. Ханас В. Горбачевський, брат Горбачевського // Тернопіль вечірній. – 1996. – 31 січня. – С. 3.
5. Гонський Я. Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 184 с.
6. Шендеровський В. Він належав до когорти славетних українців // Ваше здоров'я. – 1996. – 4–10 травня. – № 19. – С. 10.
7. Головацький І. Іван Горбачевський (1854–1942): Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів: НТШ, 1995. – 125 с.
8. Барва Н. Вчений зі світовим ім'ям – наш земляк // Народне слово. – 1999. – 21 травня. – С. 1–2.
9. Ювілейна книга української гімназії в Тернополі 1898–1998 / За ред. С. Яреми. – Тернопіль, Львів, 1998. – 705 с.
10. Олесницький Є. Сторінки з мого життя. – Львів, 1935. – Ч. 1. – 252 с.
11. Історично-мемуарний збірник Чортківської округи / Редакційна колегія: О. Соневицька, Б. Стефанович, Р. Дразньовський. – Нью Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1974. – 927 с.
12. Из донесення збарзького старости про Івана Горбачевського і його рідню // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 146 (Галицьке намісництво). – Оп. 6. – Спр. 96/2 а. – Арк. 387–389.
13. Запрошення Олександра Колесси та Івана Горбачевського на інстеляцію // ЦДДА України у м. Львові. – Ф. 309 (НТШ). – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 21.
14. Гонський Я. Родовід Горбачевських // Медична академія. – 2004. – 22 травня. – С. 8.
15. Грималюк І. Горбачевські – це славетний український рід // Вільне життя. – 2004. – 24 липня. – С. 9.
16. Крамар Р. Дивний скарб. Унікальний архів знайдено на сільському горіщі // Експрес. – 1999. – 8–16 травня. – С. 18 а.

Tetjana Lahmanjuk

ANTIN GORBACHEVSKY: LIFE AND ACTIVITY

This article is devoted to description of the life, scientific and public-political activity of native of Ternopil'schyni, lawyer, advocate Antin Gorbachevsky, probed his payment in a spiritual culture and nationally state alteration of Ukraine at the end of XIX – the first half of the XX centuries.

Key words: Antin Gorbachevsky, Ukraine, Ternopil'schyna, public-political activity, spiritual culture.

Оксана Валіон

РОЛЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ОСВІТИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Авторка аналізує вплив М. Грушевського на культурно-освітнє життя українського народу, акцентуючи увагу на концептуальних засадах розвитку національної освіти та шляхах її реалізації в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: національна освіта, Учительська Громада, Красівий шкільний союз, Галичина, Наддніпрянщина, культурно-духовне відродження, національна свідомість, соборність, національна ідея.

Важливу роль у процесах національно-культурного відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст. відіграв Михайло Грушевський, який став провідним ідеологом української соборності та неперевершеним координатором науково-культурного життя українства. В цьому контексті на особливу увагу заслуговує праця історика в розвитку національної освіти Галичини й Наддніпрянщини. М. Грушевського як вченого та творця концепції української історії особливо хвилювали проблеми розбудови національного шкільництва, засвоєння мови, створення й діяльність культурно-освітніх організацій, виховання нового національно свідомого покоління українців. Ці питання, котрі майже сто років тому розробляв учений, нині, є також надзвичайно актуальні. Адже й тепер, в теоретичній і практичній площинах йдеться про ідейну основу національно-культурної розбудови, роль освіти та ідеології в сучасному житті українського суспільства.

Метою даної праці є з'ясувати вплив Михайла Грушевського на культурно-освітнє життя українського народу наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. У ході написання статті окреслено наступні завдання – розкрити концептуальні засади розвитку національної освіти та показати шляхи її реалізації в умовах українського культурно-духовного відродження вказаного періоду.

Комплексне дослідження даної наукової проблеми залишилося поза межею наукових розвідок. Її окремі положення відображено в статтях А. Белоусенко “На общественном посту (М.С. Грушевский как общественный деятель)” [1] та О. Терлецького “Історія Учительської Громади (1908–1933)” [2]. Боротьба М. Грушевського за створення українського університету висвітлена в працях Л. Винара [3] і В. Мудрого [4]. Цінними в методологічному плані для розробки досліджуваної теми стали розвідки О. Романіва [5], Я. Дашкевича [6] та М. Жулинського [7].

На рубежі ХІХ–ХХ ст. порізнені державними кордонами українські землі знаходились у складі двох європейських імперій – Російської та Австро-Угорської. А відтак – різні урядові системи, різні культури, відмінні економічні й суспільно-політичні умови накладали відбиток і на розвій національного життя, національної культури українського народу, який слабо відчував свою національну єдність, солідарність, пасивно піддаючись чужим впливам.

Михайло Грушевський докладав чимало зусиль, щоб витворити спільну для українців національну ідею, якій в той час належала вирішальна роль, вона, за висловом М. Жулинського, “... повинна була об'єднати суспільство, витворити нові суспільні настрої і прагнення, мобілізувати духовну енергію на продукування цієї ідеї у різних формах національної культури” [7, с. 76]. З цією метою вчений розробив концепцію українського культурно-духовного відродження, яка зводилася до формування національної самосвідомості, поширення видавничої справи, засвоєння мови, створення національної школи, поширення освіти, розвитку літератури та літературного процесу в Україні. Саме

через культурну інтеграцію регіонів діяч у перспективі прагнув об'єднати розшматовану Україну.

Вагомим елементом даної концепції було поширення освітніх знань, створення національної школи й засвоєння мови. Українець-демократ, який базував свою національну роботу насамперед на культурному прогресі та самосвідомості широких народних мас, вважав шкільне питання справою "...забезпечення свого національного існування, удержання в національній цілісності й одності своїх частей і переведення їх із становища етнографічної статистики в динаміку національного розвитку й життя" [8, с. 1].

В книзі "Про українську мову і українську школу" М. Грушевський зібрав відомості про стан української мови, школи й освіти на українських землях. У передмові до даного видання вчений писав: "Серед усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи найголовніша, бо народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів, а ніколи не виб'ється на самостійну дорогу існування... Боротьбі за рідну мову і рідну школу мусимо присвячувати найбільше уваги..." [9, с. 13].

Надаючи вагомого значення в культурно-духовному відродженні шкільній справі, вчений висунув потребу націоналізації школи, тобто "...приспособлення школи до потреб української суспільності, її життя, її завдань і обставин" [8, с. 3]. На думку М. Грушевського, "...націоналізація школи в українських землях може дати українській людині підстави успішного культурного, суспільного і економічного розвитку, уоружити його рівносильною зброєю в конкуренції національностей, забезпечити від перспективи відставання, упослідження в загальному культурному і економічному поході" [8, с. 2].

У Наддніпрянській Україні шкільне питання лише на початку ХХ ст. отримало життєдайну силу – через формальні заборони, які наклали табу на розвиток"... усього, що носить на собі марку української національності. Заведення науки на українській мові в народних школах української території, – констатував історик, – стало найважливішим постулатом сучасного українського життя в Росії, але тільки ще постулатом..." [8, с. 3]. Натомість в українських землях Австрії певні елементи національної школи, як наголошував М. Грушевський, "...слабі, далеко не відповідають потребам української народності, її нумеричній силі й культурним вимогам, але все таки існують і вимагають тільки свого розширення, поглиблення, очищення, перетворення цих відокремлених елементів в одноцільну систему національної школи від низин до верхів" [8, с. 4].

Учений прагнув спільними зусиллями української інтелігенції за активної підтримки громадськості відродити українську національну школу. Однак у цьому питанні зустрів рішучий опір з боку поляків. Від часу введення в життя Краєвої Шкільної Ради (1868 р.) на основі Краєвого закону від 1867 р. під її управу підпало все галицьке народне й середнє шкільництво. Відтоді полонізація краю, заселеного на 2/3 українською людиністю, пішла швидким темпом. Віце-президент Краєвої Шкільної Ради М. Бобжинський висловився, що вбачає своє завдання в тому, щоб сім мільйонів галичан (лише половина з них – поляки) відчували себе справжніми поляками. З поспішно творених відповідних шкільних законів та з практичної діяльності шкільної влади було аж надто зрозуміло, що йдеться до зупинення природного розвитку не тільки українського шкільництва, а й українського народу.

Прагнучи не допустити засилля поляків в українському шкільництві, М. Грушевський висловився про гостру потребу в заснуванні нових середніх шкіл з українською мовою викладання, зокрема, гімназій. Майже протягом чверть століття це було змістом домагань української парламентарної та сеймової репрезентації. Навколо згаданого питання зосереджувалася тодішня національна політика в культурній царині. Для розвитку українського життя не вистачало освічених людей. Це не дивно, оскільки до 1868 р. мовою навчання у галицьких школах була майже без винятку німецька. На підставі Краєвого закону від 22 червня 1867 р. німецький характер середніх шкіл переіменовано на чисто польський, дозволено незначні виїмки на користь української та німецької людиністі. В 1867/68 шкільних роках у всій Галичині було 22 середніх шкіл, з них 18 державних (15 гімназій і 3 реальних школи). За мовою викладання – 17 державних шкіл з польською і тільки одна

державна гімназія (академічна у Львові) – з українською. В 1868–1908 рр. у Східній Галичині засновано 23 гімназії: 19 польських і 4 українських, а в Західній Галичині – 17 польських гімназій. Разом за 40 років – 36 польських гімназій і 4 українські [10, с. 130].

Враховуючи бажання польських політиків із Галицького Краєвого Сейму, Краєва Шкільна Рада підготувала план гімназій нового типу – утраквістичних, тобто таких, як зазначав М. Грушевський, “... де одних предметів учать по польськи, а других по руськи...” [11, с. 196]. Не вдовольняючись і цим, Сеймова шкільна комісія запропонувала інший тип гімназій – польсько-українських паралельок (рівнорядних клас) під спільним польським керівництвом не плануючи в подальшому їх розподілу. Всі ці заходи мали одну мету: не допустити до творення нових українських гімназій у Галичині.

Підняти національну самосвідомість та виступити проти шкідливої для українського народу шкільної політики можна було лише завдяки активній організації просвітньої діяльності. “Одинокую дорогою до поправи того стану може бути лише закладання приватних шкіл, – писав М. Грушевський. – ... Та дуже несміло й невміло бралася наша суспільність за другий рід шкіл, яких призначене було би вирівняти ту прогалину в нашій народній житю, яку становить брак наших народних і всякого рода середніх шкіл” [11, с. 195]. Учений був переконаний, що тільки шляхом заснування приватних гімназій можна побудувати школу, значною мірою вільну від посягань галицьких шкільних властей, залучити до праці найкращих українських педагогів, забезпечити новий напрямок виховання.

Галицька суспільність підтримала цю ідею, оскільки можна”... проти сили поставити силу, проти державних польських шкіл поставити українські приватні школи, проти сильної організації поставити свою ще сильнішу, проти офіційних заходів – індивідуальні жертви, проти державних фондів – жертвенність громадян” [10, с. 130]. Таким чином, у 1908–1914 рр. в Галичині зусиллями української інтелігенції за підтримки громадськості було здійснено широкомасштабну кампанію організації приватних навчальних закладів різних типів: гімназій, учительських семінарій, початкових шкіл, що мало велике значення для розбудови національного життя українців.

У 1908 р. постали приватні українські гімназії в Копичинцях і Яворові, у 1909 р. – в Рогатині й Городенці, а за ними – в різних містах краю. “Заводячи свої власні приватні школи, – писав львівський професор, – ми ставимо справді нерукотворний пам’ятник, скріплюємо себе яко народ, виховуємо для себе свою власну інтелігенцію, глядімо відважніше в будучність” [11, с. 197].

Поляки, бачачи, що українці можуть так виховати відповідну кількість інтелігенції, почали засновувати в тих самих містах, і то в чисто українських повітах (Кути, Борщів, Чортків, Рогатин, Яворів), свої приватні гімназії й надавати цим школам права державних шкіл (“права прилюдности”). Натомість українським приватним гімназіям було дуже тяжко домогтися “права прилюдности”, оскільки відчувалася нестача учительських сил. Краєва Шкільна Рада опікувалася польськими приватними гімназіями і забезпечувала їх учителями й управителями, що прискорювало удержавлення цих закладів. Однак, як зазначав М. Грушевський: “Як би всі польські приватні гімназії мали ті вимоги, що українські, то вони були би взірцевими заведеннями” [11, с. 197]. Віра в те, що в школі – будучність народу, запевнила суспільність у тому, що “... існування своїх приватних шкіл є можливе, нарід складає фонди, жертвує свій гріш, молоде покоління учителів йде зложити свої сили й своє знане на службу в своїй приватній школі” [11, с. 197–198].

Варто зауважити, що в 1910 р. у Галичині діяла мережа українських навчальних закладів, яка налічувала 15 інституцій різного типу і серед них 6 гімназій [12, с. 55–59].

Українських учительських державних семінарій не було зовсім. Існували тільки польські або так звані “утраквістичні”, де українською мовою викладали один-два предмети, а решту – польською. Саме тому кількість української молоді в учительських семінаріях зменшувалася з року в рік, внаслідок чого зменшувалася і кількість учительських кандидатів. Щоб бодай частково поліпшити такий стан, було засновано в різних містах Галичини 4 приватні вчительські семінарії.

М. Грушевський перебував у центрі цієї роботи. Великі надії він покладав на середньошкільне вчителство, яке від 1860-х років відіграло важливу роль у національно-культурному житті українського народу. Цей прошарок суспільства становив ядро галицької інтелігенції, основним завданням якої, на думку історика, було – вчити народ. Саме з таких міркувань М. Грушевський у 1908 р. очолив Учительську Громаду – товариство українських педагогів середніх і вищих шкіл, мета якого полягала в тому, щоб”... згуртувати і організувати українські сили шкіл вищих, та силами їх і всіх, інтересованих розвоєм української школи вияснити сучасне становище середніх і вищих шкіл української території ... та працювати для націоналізації школи середньої і вищої так само як і нижчої” [13, с. 9–10]. До Товариства увійшли такі відомі діячі української культури: Ю. Стефанович, С. Юрик, К. Студинський, С. Томашівський, В. Щурат та ін. Усього Учительська Громада нараховувала 296 осіб.

Діяльність цього Товариства спиралася на організаційну структуру, яка видозмінювалася відповідно до вимог і потреб часу. Початкова освітньо-організаційна функція в основному була спрямована на те, щоб”... вияснити сучасне становище української школи, працювати для її націоналізації, берегти українське вчителство перед кривдами і гнітом” [8, с. 4]. Учительська Громада складалася з Головного Виділу, контрольним органом якого був з’їзд відпоручників. Найвищою владою в Товаристві були Загальні збори. Компетенція Товариства визначалася його статутом, на основі якого діяла Учительська Громада.

Як голова Товариства М. Грушевський організаційну діяльність спрямував на створення філій у галицьких містах, де гуртувалися осередки середньошкільних учителів. У компетенцію філій, згідно з § 16 статуту, входило: “а) устроюване відчитів і публічних дискусій; б) підпомагане літературної і наукової діяльності своїх членів; в) предкладане Головному Виділові, з’їздові відпоручників і загальним зборам внесень в справі осягнення цілей Товариства; г) вибір відпоручників на з’їзд; д) виконуване поручень Головного Виділу” [14, с. 6].

Заснування філій започаткувало новий період у діяльності Учительської Громади, яка поширювала свій вплив і на провінцію, що мало велике значення для розбудови національної школи. Якщо у Львові й більших промислових містах Східної Галичини вирувало українське національне життя, то на окраїнах регіону панував застій через несприятливі суспільно-політичні обставини. Тому філії виконували роль цементуючої ланки свідомого культурного життя, в якому жевріли національна ідея, тяга до знань і освіти. У 1909 р. були створені філії в Бережанах, Коломиї, Тернополі, Перемишлі, Станиславові, в 1910 р. – у Стрию, Сокалі й Рогатині. До 1914 р. Товариство нараховувало 11 філій.

Зв’язок Головного виділу з філіями був тісний. Виділи філій присилали повідомлення про свою діяльність 2–3 рази на рік. Найдіяльнішими були філії в Коломиї, Станиславові, Тернополі, Перемишлі, Рогатині, Стрию, Бережанах [15, с. 67–68].

Завдяки можливості створювати філії Товариство виросло в одну з найбільших українських культурно-освітніх інституцій, яка охопила сферою впливу віддалені місцевості Східної Галичини, будучи сильною формою боротьби проти польської експансії в українському шкільництві.

Поряд із розширенням сфери свого впливу Учительська Громада займалася важливими для національного розвою українського народу справами: організацією акцій на захист прав української мови, створенням українських державних гімназій у більших містах Галичини, зрівнянням у правах реальних шкіл з гімназіями, призначенням окремого референта для українських шкіл при міністерстві освіти, українізацією утравквістичних гімназій, підготовкою нових навчальних планів, різноманітної навчально-методичної літератури, видавничої діяльності тощо.

Чимало уваги приділяла Учительська Громада навчанню в школах української мови й письменства. У 1909 р. за підписом голови М. Грушевського та секретаря І. Раковського видано “Меморіал Головного Виділу Товариства “Учительська Громада” у Львові, внесений

до Галицького Союму у справі утравізму” [16, с. 10–16]. У документі докладно проаналізовано мовне питання в школах і спеціальних гімназіях. Так, у гімназії в Бережанах і Стрию польська і українська мова тоді були обов’язковими предметами, але українську мову вчили 2 години, а польську – 3. Урядова мова – польська. Згаданий утравізм, тобто навчання в школі в подвійній мові, мав на меті, на думку М. Грушевського, “... довести до законодавчого унеможливлення закладання нових, а може й існування заложених уже українських гімназій” [16, с. 10]. Щоб запобігти такому стану речей, історик – “маючи на увазі загальне добро молоді” – вважав, що основним елементом у навчанні школярів має бути рідна мова, яка “... все ліпше звісна, як всяка інша, хоч би й найблизша чужа мова, а тому й виклад в рідній мові скорше і ліпше зрозумілий як виклад у чужій мові” [16, с. 13].

Отже, М. Грушевський як співавтор даного документа, вважав, що в українських школах потрібно навчати української мови, а будь-який утравізм неприйнятний для шкільного процесу. Школа має бути українською, і лише тоді вона служитиме своєму народові у боротьбі за його національну ідею.

Активно борючись за національну школу і виховання дітей рідною мовою, історик дотримувався такої думки: “... вчити можна тільки такою мовою, котрою ученики добре знають і розуміють” [9, с. 15]. Він окреслив три причини, які перешкоджають цьому процесові: “Перше те, що школи з українською мовою всі низшого типа, звичайно одноклясні; шкіль народніх трьохклясних, чотирьохклясних і вищих нема українських, тільки польські ... От се перша кривда – що польське начальство не допускає многоклясних українських шкіл: як хоче котре село многоклясну школу мати, то начальство радить громаді українську школу на польську обернути і взагалі до того всякими способами доводить, щоб було більше польських шкіл, а українських менше. Друге те, що в українські школи назначають таких учителів або учительок поляків та польок, що не вмють гаразд по українському, і вони не можуть добре вчити в українських школах. Третє – що начальство й інспектори шкільні кажуть учителям дужче налягати в українських школах на польську мову – щоб діти вмели правильно говорити й писати по польському. Властиво польська мова має бути необов’язкова в українських школах – тільки для тих дітей, що самі схочуть; тим часом учать усіх, і дуже багато на неї часу тратять та не встигають добре навчити іншої науки...” [9, с. 26].

Щоб запобігти втручанню поляків в українське шкільництво та домогтися навчання в освітніх закладах рідною мовою, галичани прагнули поділити шкільну раду окремо для українських шкіл та окремо для польських. Щороку вони вели боротьбу в парламенті й у галицькому сеймі за те, щоб українських шкіл народніх і вищих було більше. “Бо порозуміли галицькі українці, – писав М. Грушевський, – яке велике діло, щоб народ мав школу добру на своїй рідній мові – без сього не може бути він просвіченим, заможним, щасливим, і через се завзято борються за школу і просвіту на своїй рідній українській мові” [9, с. 27].

Вирішальну роль національної школи М. Грушевський обґрунтував у своїй статті, яка відкрила перший номер науково-педагогічного журналу “Наша школа”, – видавничого органу Учительської Громади. Автор прагнув переконати читачів у тому, що шкільна справа має пряме відношення до “спеціальних справ дня”, оскільки вона “... одна з найбільш важливих і пекучих проблем сучасного життя” [9, с. 1]. Історик показував тісний зв’язок нашого національного існування із шкільним питанням: “Як утрата національної школи, заміна її школою чужеродною в XVIII–XIX в. була безсумнівно одною з видатніших причин упадку національного життя, так сотворенне національної школи являєть ся одною з найсильніших заборук національного відродження” [9, с. 2].

М. Грушевський висловив сподівання, що вчительство і вся українська громадськість допоможуть розв’язати проблеми, які порушила Учительська Громада. Журнал “Наша школа” виступив своєрідним зв’язковим із народом, постійно писав про виховання моралі в школах, прищеплення учням інтересу до предметів, які викладають, зокрема до давньої історії; про життя учнів, організацію їхнього харчування тощо. Тут аналізували підручники, подавали огляди зарубіжних педагогічних часописів, статистичні дані про кількість учнів у

галицьких школах, матеріали про національне виховання в школі, обговорювали український правопис. Серед авторів статей були вчителі-практики, відомі вчені та діячі культури: І. Франко, О. Маковей, І. Раковський, С. Дністровський, Д. Лукіянович, І. Сітницький, О. Тисовський, С. Томашівський, І. Крип'якевич, І. Копач, А. Крушельницький, М. Кордуба та багато інших [17, с. 144–146].

Таким чином, журнал “Наша школа” відіграв важливу роль у культурно-духовному відродженні нашого народу, оскільки згуртував чимало свідомих спільних ідеалів українців, пропагуючи рідну мову, поширюючи освітні знання та піднімаючи нашу націю на високий рівень самоідентифікації. Велика заслуга в цьому М. Грушевського, який постійно порушував на сторінках журналу проблему національного самовизначення та створення необхідних для цього передумов. Його статті були наскрізь пронизані українською національною ідеєю, випромінюючи конкретне на той час гасло, що актуальне й сьогодні: “В школі наша будучність!” [11, с. 196].

Важливою проблемою є розкриття загальних тенденцій і особливостей функціонування культурно-освітніх товариств, у тому числі Учительської Громади, в умовах, що негативно впливали на їх становлення і розвиток. Маємо на увазі активну діяльність польського “Товариства Школи Людової”, яке основною метою ставило полонізацію українських територій.

Головним тереном діяльності цього товариства була Східна Галичина, про яку М. Грушевський писав: “Галиция, несмотря на собственные тяжелые условия национального и экономического существования, делается центром украинского движения и по отношению к украинским землям России играет роль культурного арсенала, где создавались средства национального, культурного и политически-общественного возрождения украинского народа” [18, с. 116].

“Товариство Школи Людової” нараховувало в Східній Галичині 150 кіл (філій – О.В.), в яких діяло 17 965 членів, і кола утримували 16 бурс [19, с. 173].

З метою ополячення українського населення поляки створювали різні товариства та інституції, залучаючи до них українців. У 1909 р. в Східній Галичині діяло 534 польських рільничих гуртки, які нараховували 20 709 членів. У Турці Коломийського повіту, де польською мовою розмовляли лише 63 жителі, а 2 232 жителі – українською, рільничий гурток нараховував 34 українці й 34 поляки, який створив українець.

Натискові полонізації намагалися протистояти, тому для об’єднання зусиль у боротьбі за національну школу 4 березня 1910 р. за активної діяльності Учительської Громади, НТШ, Просвіти, Руського Товариства Педагогічного, Дністра засновано Краєвий Шкільний Союз – центральну організацію, що займалася справами національного шкільництва. Його головними завданнями були: створення фондів для утримання українського шкільництва і розвиток його мережі, організація навчальних закладів, заснування при польських школах паралельних українських класів, відкриття нових шкіл, забезпечення українських шкіл національними кадрами, виплати стипендій на підготовку вчителів, різноманітною літературою тощо.

Головою Краєвого Шкільного Союзу, з моменту його створення, обрали М. Грушевського, якому доручили “... призадуматися, як забезпечити учителям їх існуванє в приватних школах, він (Краєвий Шкільний Союз – О.В.) мусить зорганізувати увесь край в поодинокі комітети, яких цілпо було би збирати фонди на приватні школи, він має зостановляти ся, де і в яким місці належало би поставити яку нову школу, він не сміє ограничати ся лише до гімназій, але засновувати школи реальні, торговельні, рільничі, гірничі, промислові, взагалі, всі ті заведеня, які нарід мусить мати, а яких ми не можемо добити ся за наш тяжко запрацьований гріш в формі податку, не може допросити ся в Соїмі, ані в Раді Шкільній, ані в Міністерстві” [11, с. 198].

Варто зауважити, що зусилля Краєвого Шкільного Союзу і діяльність Учительської Громади подекуди перетиналися в боротьбі за розвиток української національної школи. Обидві організації вважали себе владою приватного середнього шкільництва. 10 липня

1911 р. на нараді Учительської Громади і Краєвого Шкільного Союзу було визначено, що "... всі шкільні організації мусять безумовно підчинятися зарядженням і наказам Краєвого Шкільного Союзу і Учительської Громади" [13, с. 15]. У 1912 р. справу приватних гімназій цілком віддали Краєвому Шкільному Союзу.

Бачимо, що Краєвий Шкільний Союз мав авторитет найвищої влади українського приватного шкільництва. Це природно, з огляду на вже поважну кількість приватних шкіл, для яких потрібний був центральний орган, котрий дбав про їх матеріальну підтримку та одноцільність навчання. Таким своєрідним міністерством народної освіти для галицьких українців став Краєвий Шкільний Союз, який боровся за розвиток українського шкільництва та формування в краї національної інтелігенції.

Поряд із матеріальним забезпеченням існуючих приватних гімназій Краєвий Шкільний Союз займався відкриттям нових приватних навчальних закладів. Так, у 1910/11 шкільних роках було засновано три приватні середні школи: гімназію в Збаражі, реальну гімназію в Буську і приватну чоловічу семінарію в Рогатині. "За три роки заснували галицькі русини аж сім українських середніх шкіл, – писав М. Грушевський, – удержуваних з приватних фондів, тоді, коли за 43 літ помимо неустанних наших домагань і очевидної пекучої потреби заложено для нас ледви п'ять публичних гімназій" [11, с. 199].

М. Грушевський закликав українців власними силами піклуватися про рідну школу, яка служить вагомим показником національно-культурного відродження. "Кожний член нашого народу від сивоволосого старця має пам'ятати, що його обов'язком є піддержувати школу" [11, с. 198]. Люди вірили в ці слова і надсилали пожертви для потрібної справи.

Отже, Краєвий Шкільний Союз паралельно до офіційної Краєвої Шкільної Ради, зосереджував у своїх руках усю справу приватної школи, об'єднав діяльність товариств і окремих осіб у цій сфері діяльності. Про результати, яких він досягнув, можна судити з того, що до 1914 року Союз утримував уже 8 середніх навчальних закладів, у тому числі 6 з правами державних шкіл, матеріально допомагав двом приватним вчительським семінаріям, утримував кілька народних училищ вищого типу [1, с. 20–21].

Очолюючи Учительську Громаду та Краєвий Шкільний Союз, М. Грушевський спричинився до створення організацій, які сферою свого впливу охопили найвіддаленіші куточки Східної Галичини, вирішуючи завдання культурного відродження шляхом організації шкіл, приватних гімназій, училищ, підготовки вчительських сил для формування українського народу в єдину структуру з чітко визначеною програмою дій.

В період галицького двадцятиліття (1894–1914 рр.) М. Грушевський значну увагу приділяв залученню до наукової праці талановитої університетської молоді. Тому вже практично після 1905 року почав тісно співпрацювати зі студентами з Наддніпрянської України, які вимагали, щоб в університетську програму навчання впровадити окремі предмети українознавства, зокрема історії, із українською мовою викладання. Михайло Грушевський опрацював модель-програму українознавчих предметів, які повинні вивчатися в університетах. З цього приводу професор зазначав: "В Петербурзі чи Москві можуть бути або не бути катедри для української історії, язика, літератури... але в університетах Київським, Харківським, Одеським та різних інших вищих школах вони доконче повинні бути ... Коли не можливо, щоб кожний з сих університетів, не кажучи за інші вищі школи, зараз мав повний круг українських кафедр, давав повну систему викладів з різних галузей українознавства, то треба принаймні, щоб кожний з них мав невідмінно катедри й виклади з усіх найважливіших, основних українських дисциплін..." [20, с. 43].

Цю потребу вчений обґрунтовував об'єктивними інтересами науки, що склалася на початку ХХ ст., адже "... існування вже готових українських кафедр по той бік Збруча, і завзята боротьба за повний український університет, що виникла там, – не можуть не служити імпульсом для аналогічних змагань російських українців" [20, с. 44]. Саме тому катедри з української історії, літератури, мови особливо потрібні на українській території, наголошував діяч, оскільки тут "... українські дисципліни матимуть живе значення, зв'язані

тисячними нитками з місцевим житем, й місцевими інтересами притягатимуть до себе живу увагу академічної молодіжи” [20, с. 46].

Щодо мови викладання в університетах, то М. Грушевський стояв на переконливих позиціях, заявляючи, що виклади на рідній мові є надзвичайно важливою культурною потребою для кожної нації й університету [21, с. 280].

Отже, заснування українознавчих кафедр в університетах України і запровадження української мови як мови викладання, на думку історика, були невід’ємними складовими українського культурно-національного розвитку.

В період галицького двадцятиліття справою, якій М. Грушевський присвятив чимало уваги, була боротьба за відкриття українського університету у Львові. Очоливши в 1894 р. університетську кафедру у Львові, професор сподівався, що готувати українських науковців вдасться через місцевий університет. Проте в умовах, коли польська професура блокувала підготовку українських наукових кадрів та перешкождала тому, щоб вони очолили кафедри, М. Грушевський висунув ідею утворення окремого українського університету. “Десять літ тому назад могли бути сумніви щодо дозрілості сеї справи, – зазначав історик, – щодо можливості створення українськими силами цілого університету. Тепер для таких сумнівів не залишається місця, річ очевидна, що український університет з трьох факультетів може бути сформований без усякої трудности протягом трьох-чотирьох літ ... Справа дозріла і дозрілійшою вже не стане...” [22, арк. 5].

Власне, сама постановка М. Грушевським питання про утворення українського університету в практичну площину була можливою завдяки тому фундаментові, який заклав учений для розвитку наукової та культурної діяльності в університеті. Її результати проявлялися у випуску наукової літератури, участі в діяльності центральних культурно-освітніх установ, редагуванні наукових видань і, власне, в самій свідомості галицького суспільства, яке впродовж довгої і впертої боротьби за відкриття університету завжди зверталось до свого організатора наукового руху – М. Грушевського. Перемога українства у питанні українського університету, яке не знімалося з порядку денного до 1918 р., була разом з тим моральною перемогою його ідейного натхненника.

Прогалину в підготовці наукових кадрів у зв’язку з “браком національної інституції” М. Грушевський протягом років заповнював через організацію у Львові всеукраїнських літніх курсів українознавства. У 1903 р. з ініціативи історично-філософської секції НТШ був започаткований “з повним успіхом” публічний курс археології для галичан. А вже наступного року М. Грушевський як голова Товариства прихильників української літератури, науки і штуки став організатором наукових курсів для молоді з підросійської України і Галичини. Мета цих курсів, за визначенням історика, була цілком конкретна і своєчасна для 1904 р., вона актуальна й сьогодні: “... дати можливість землякам прослухати курси в українсько-руській мові з найважливіших суспільних дисциплін; подати для курсів з деяких наук не заступлених в програмах тутешніх вищих шкіл, а дуже важливих для нашого національного становища; допомогти приготуванню наукових курсів у тих галузях українознавства, в яких таких курсів ще немає; вкінці – дати поле новим науковим силам для академічної діяльності” [23, с. 102–103].

Українсько-руські курси для наддніпрянської та галицької молоді, якими керував львівський професор не тільки поповнили ряди українських науковців молодими високоосвіченими кадрами, а й стали важливим кроком на шляху до культурного розвою наших національних потреб. Зміст дисциплін, які читали, їхній добір, фактично, були першою програмою українознавчої освіти, яку з доповненнями й нині реалізують через кафедри українознавства.

Таким чином, аналізуючи працю М. Грушевського в розвитку національної освіти, можемо стверджувати, що вона спиралася на національну ідею, яка зуміла консолідувати українську націю для вирішення насущних завдань культурно-духовного відродження шляхом організації шкіл та освітніх установ, розбудови національної культури та поширення освітніх знань. Чітка шкільна політика, цілеспрямована освітньо-організаційна праця

історика відіграли провідну і визначну роль в утвердженні національної самосвідомості українства. Завдяки цьому український народ досяг значного поступу в культурно-освітньому розвитку, формуючи націю, духовно відроджуючи її менталітет і самобутність.

Список використаних джерел

1. Белоусенко А. (Лотоцький О.) На общественном посту (М. С. Грушевский как общественный деятель) // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 17–29.
2. Терлецький О. Історія Учительської Громади (1908–1933) // Двадцятьп'ятьліття товариства Учительська Громада: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 5–21.
3. Винар Л. Михайло Грушевський в боротьбі за український університет. – Мюнхен, 1968. – 20 с.
4. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Львів – Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Шевченка, 1999. – 192 с.
5. Романів О. Михайло Грушевський і його роль у становленні української національної науки // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. – Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1994. – С. 80–92.
6. Дашкевич Я. Михайло Грушевський – організатор української національної науки // Там же. – С. 93–102.
7. Жулинський М. Михайло Грушевський: до проблеми створення концепції національної культури України // Там же. – С. 73–80.
8. Грушевський М. Наша школа // Наша школа. – Львів, 1909. – Кн. I–II. – С. 1–5.
9. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
10. Ясінчук Л. 50 літ Рідної Школи (1881–1931). – Львів, 1931. – 267 с.
11. Грушевський М. Українські приватні гімназії // Календар “Просвіти” за 1911 р. – Львів, 1910. – С. 195–207.
12. Хроніка шкільного життя // Наша школа. – 1910. – № 1. – С. 55–59.
13. Терлецький О. Історія Учительської Громади (1908–1933) // Двадцятьп'ятьліття товариства Учительська Громада: Ювілейний науковий збірник. – Львів, 1935. – С. 5–21.
14. Календарик Учительської Громади (Товариства вищих шкіл у Львові) на 1925 рік. – Львів, 1924. – 56 с.
15. Філії Учительської Громади // Наша школа. – 1910. – Кн. III. – С. 67–68.
16. Меморіал Учительської Громади // Наша школа. – 1909. – Кн. III. – С. 10–16.
17. З товариства Учительської Громади // Наша школа. – 1914. – Кн. II–III. – С. 144–146.
18. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос: Статьи и заметки. – СПб, 1907. – 294 с.
19. По виборчі замітки // Письмо з Просвіти. – 1911. – С. 173.
20. Грушевський М. Справа українських кафедр і наші наукові потреби // ЛНВ. – 1907. – Т. 37. – С. 42–57.
21. Грушевський М. Українські кафедри // Грушевський М. С. Твори: у 50-ти т./ Ред. кол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.: Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ, 2002. – Т. I. Серія: Суспільно-політичні твори (1894 – 1907). – С. 279–280.
22. Боротьба за український університет // Центральний державний історичний архів України у м. Львові. – Ф. 401. – Оп. 1. – Спр. 44. – 65 арк.
23. Грушевський М. Українсько-руські наукові курси // ЛНВ. – 1904. – Т. 27. – С. 102–113.

Oksana Valion

THE ROLE OF M. HRUSHEVSKY IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION AT THE END OF XIX – THE BEGINNING OF XX CENTURY

The author analyses the influence of M. Hrushevsky on the cultural and educational life of Ukrainian people paying particular attention to the conceptual bases of the national development of national education and ways of the realization at the end of XIX – the beginning of XX century.

Key words: National education, Teacher's Community, Local School union, Halychyna, Nadnipyryanchchyna, cultural and spiritual rebirth, national consciousness, conciliarism, national idea.

УДК 94 (477)

Андрій Кліш

КИРИЛО СТУДИНСЬКИЙ: ВІДЕНСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ

У статті аналізуються джерела, що розкривають життєвий і творчий шлях Кирила Студинського у Відні. Вони дозволяють з'ясувати найважливіші події в житті вченого, фактори, що вплинули на формування його свідомості. Висвітлюються його навчання у Віденському університеті та розкривається роль нашого славетного земляка в українському студентському товаристві "Січ" у Відні.

Ключові слова: К. Студинський, Відень, "Січ", "Громада", Віденський університет.

Формування громадянського суспільства в Україні посилено зацікавлення широкого загалу українства, перш за все науковців, вітчизняною історією. Глибоке та критичне осмислення подій минулого, увага до народних традицій і культурних надбань, вивчення досвіду господарської діяльності та аналіз результатів політично-державницьких прагнень українців, особливо в період національного відродження другої половини ХІХ – початку ХХ ст., усвідомлюються нині як консолідуючі фактори суспільства. При цьому пріоритетного значення набуває звернення до творчої спадщини знакових постатей української історії, повернення із забуття правди про сподвижників національної ідеї, адже людський вимір є тим критерієм, який визначає духовність, потяг до історичної правди.

Серед постатей, що віддано працювали на теренах українського національного відродження Східної Галичини, а згодом замовчувалися або несправедливо не визнавалися владою, виділяється Кирило Студинський.

Ім'я науковця і громадського діяча Кирила Студинського (1868–1941) довгий час було під заборонаю. Ідеологічні догми, які превалювали в наукових і популярних дослідженнях, виблискували на адресу вченого витонченими епітетами на кшталт "український буржуазний націоналіст", "фашист" тощо.

Все це перешкоджало як об'єктивному вивченню творчості К. Студинського, так і з'ясуванню складних обставин його життя. Однак сприятливе становище для розвитку української історіографії, що виникло в останні роки, дало можливість сучасним дослідникам повернути до наукового обігу ім'я ще одного видного гуманітарія. У даній статті зроблена спроба дослідити Віденський період життя та діяльності К. Студинського, що тривав від 1889 до 1893 рр.

У 1889–1891 рр., за сприяння ректора, о. митрополита О. Бачинського, К. Студинський відвідав богословські студії у Відні, де за порівняно нетривалий проміжок часу він прочитав низку доповідей. Зокрема, 18 листопада 1889 р. було прочитано роботу на тему "О лірникахъ, о цехахъ и школахъ лірницкихъ въ Галичинѣ и на Украинѣ", у якій К. Студинський подавав відомості з життя й організації лірників на основі народних оповідань, літературних творів опублікованих в російських виданнях, і зробив висновок, що лірники мали важливе суспільне значення, оскільки були "месниками народними в часи панщини, за кривди, які народ терпів від лютих панів" [3, арк. 5]. 29 грудня 1889 р. він, критично оцінивши твори І. Котляревського, в яких описав усі історичні події на Україні, в період діяльності автора "Енеїди". Також подав коротку інформацію про Г. Сковороду, проаналізував праці П. Куліша, М. Костомарова, О. Кониського та ін.

У виступі про П. Гулака-Артемівського, прочитаному 7 січня 1890 р., К. Студинський коротко охарактеризував час, коли жив автор, зазначав, що нікому тоді було захистити

народ, оскільки українська шляхта масово ополячувалася або переходила на російську сторону, не зберігаючи своєї віри і звичаїв та “тірше ворогів угнітали темний, закріпачений народ” [3, арк. 5]. Отож, К. Студинський був активним дописувачем статей до “Діла”, що стосувалися громадського життя українців у Відні.

Слід сказати, що викладачами К. Студинського була ціла плеяда віденських викладачів, яких він представив для галицької молоді у одному з дописів до газети “Діло”.

Церковне право викладав доктор А. Лаврін – нагороджений двома австрійськими нагородами, почесний член декількох академій наук, один з найкращих знавців права римської церкви, директор вищого навчального закладу св. Августина для підготовки теологів. Як зазначав К. Студинський, він “держиться строго свого предмету, не входячи в ніякі довгі вступи. Свій виклад ілюструє д-р Лаврін знаменитими, дуже дотепними і гумористичними прикладами... Хоч д-р Лаврін є чоловіком строгим і педантом, все-таки уміє з’єднати собі у всіх найширшу повагу як своїм життям так і тактом” [2, с. 2].

Катехитику читав монах конгрегації, колишній ректор Віденського університету доктор О. Рікер. Він, за словами К. Студинського, був хорошим лектором, його лекції відзначалися зрозумілістю. Для учнів він був справжнім батьком і мало хто його називав інакше як *der gute Heiland**.

Педагогіку та християнську філософію викладав доктор філософії О. Мільнер, знавець французької, англійської, італійської та російської літератур. Педагогіку він викладав з психологічної точки зору, виводив поодинокі особи з творів Дж. Байрона, В. Шекспіра, Ф. Достоевського і т.п., і на них показував різноманітні теорії виховання.

Мораль викладав доктор О. Шіндлер – автор праці “*Ueber die Socialfrage*”. До українців він ставився добре, цікавився життям у Галичині та Наддніпрянщині.

Єврейську мову викладав колишній ректор Віденського університету, директор секції міністерства просвіти, нагороджений австрійськими нагородами, доктор Є. Чаке. Освіту він здобув у Палестині, де перебував 10 років. Викладання предмету відзначалося ясністю й популярністю.

Також викладачами К. Студинського були доцент Свобода (викладав церковну археологію), доктор Копалик (церковна історія), доктор Міллер (догматика), доктор Бавер (спеціальна догматика) [2, с. 2–3].

Продовжив навчання К. Студинський на філософському факультеті Віденського університету, студентом якого став у жовтні 1897 р.

Слід сказати, що Відень, починаючи з кінця XVIII ст. і до розпаду Австро-Угорської імперії в 1918 р., для західноукраїнських земель був державним, політичним і культурним центром формування української інтелігенції.

Як студент філософського факультету, він вивчав такі предмети, як філософію, педагогіку, історію, класичну археологію, передісторію, історію мистецтва, порівняльну філологію, семітську філологію, класичну філологію, слов’янську, українську, польську, німецьку і романську мови, географію, математику, астрономію, фізику, хімію, мінералогію, геологію, палеонтологію, загальну біологію, ботаніку, зоологію та гігієну. На факультеті викладалися також практичні курси української, англійської, французької мов, художнього читання.

К. Студинський був сумлінним студентом. Особливо активно опановував предмети, пов’язані з українською історією, літературою, мовознавством. Наприклад, у професора В. Ягича, академіка Петербурзької академії наук, молодий дослідник упродовж трьох років (1891–1893) студював філологічні дисципліни, а саме літературознавство, текстологію та фольклористику. Під керівництвом визначного вченого-слависта у 1893 р. він написав першу наукову працю “Огляд української літератури XVI–XVII ст.” зі спеціальним оглядом “календарної справи”. На жаль, праця не була надрукована. Проте вона визначила головний напрямок діяльності К. Студинського – літературознавство [1, с. 2].

* Хороший спаситель (нім.)

Професор В. Ягич сприяв становленню К. Студинського як особистості та науковця. Зокрема, К. Студинський згадував слова професора, звернені до слухачів: “Мої панове! Хто не хоче служити науці, нехай не переступає порогів моєї робітні. В кого немає таланту, охоти й полету до наукових студій та дослідів, нехай іде на інші університети, що скоріше дадуть йому хліб в руки, якби це могла подати йому наукова праця. Я хочу, щоб мої слухачі були світлом для свого народу, щоб працювали для його культури, а нездарністю чи байдужістю не приносили сорому цьому університетові, що я на ньому служу, ані семінарстві, що я його веду”. Як згадував К. Студинський, в кімнаті стало тихо, а кожний учасник “хіба відчував тоді удар свого серця” [15, арк. 11].

Особливо вразили К. Студинського так звані “європейські відносини” між викладачами і студентами, які полягали в тому, що вони всі разом щомісяця збиралися у ресторані на вечерю та склянку пива. Він разом з К. Білинським співав українські пісні, а усі інші студенти читали поезію або ж говорили кілька речень на рідній мові [15, арк. 13–14]. 30 травня 1893 р. К. Студинський виголосив промову присвячену 100-річчю Я. Колара, рідною мовою висловив ідею слов’янської федерації [9, с. 2]. Ця промова мала значний вплив на присутніх. Усі, хто вперше чув українську мову, визнали її найкращою серед слов’янських і усі, за винятком поляків промовляли “Слава Україні” та співали “Ще не вмерла Україна” [15, арк. 15–16].

К. Студинський, крім лекцій проф. В. Ягича, слухав класичних філологів Д. Гітльбавера, А. Гофмана, О. Генриха і К. Шенкеля, С. Гартлі. Студіював також порівняльну граматику під керівництвом Ф. Міллера, санскрит на лекціях доцента Кірсте, литовську мову – у доцента Мерінстера. Слухав також виклади доцентів Ф. Пастернака, В. Вондрака і К. Стрекеля із слов’янської філології та К. Іречки з історії слов’янських народів [15, арк. 9].

Одночасно з К. Студинським студентами Віденського університету були представники майже усіх слов’янських країн. З українців учасниками семінару були також К. Білинський – згодом гімназійний професор у Чернівцях, Городенці та Рогатині, діяч національного відродження Буковини, Є. Козак – пізніше православний священник і професор-славист Чернівецького університету, О. Колесса та В. Щурат [4, с. 12].

Вплинув на становлення світогляду К. Студинського і його земляк, уродженець Тернополя, професор К. Брюкнер. Він, за словами К. Студинського, цікавився не лише науковим життям Галичини, але й політичним. Про невинуватість зустрічі, свідчить те, що К. Брюкнер завжди цікавився долею К. Студинського, його науковими працями [14, арк. 2].

В студентські роки молодий науковець розпочав листування з відомим на той час ученим Ф. Вовком, який жив і працював у Франції. Із листів видно, що він був широко обізнаний з науковими новинами і намагався їх популяризувати. Зокрема, в листі від 22 квітня 1891 р. йдеться про переклад французького журналу статті Ф. Вовка для часопису “Правда” [13, с. 17–18]. Ф. Вовк намагався передати своє прагнення піднесення престижу і світового імені української науки молодому вченому, що пізніше стала для К. Студинського однією з провідних ідей, якою жив і для якої він працював усе своє життя.

К. Студинський приймав активну участь у студентському житті. 23 жовтня 1887 р. виділ “Академічного братства” на своєму засіданні прийняв його в члени товариства. Тоді ж на загальних зборах гуртка його запрошували до складу виділу [8, с. 77].

У Відні відбулося подальше формування свідомості і політичної орієнтації К. Студинського. Впродовж року він перебував у “Віденській Січі”, на той час в ній перебували не лише москвофіли, але й народовці. Однак молодь, яка входила до товариства була пасивною у питаннях національної ідентифікації українців в Австрійській імперії. Тому К. Студинський брав участь у заснуванні “Громади”, яка за його словами, мала свого часу велике значення. З неї вирости такі організації, як “Поступ”, “Родина”, “Кружок земляків” і “Просвіта”. Потреба такого товариства, як зазначав К. Студинський була нагальною. Оскільки українські робітники, які працювали у Відні, за досить короткий проміжок часу,

асимілювалися. Ціллю товариства було об'єднання віденських українців, піднесення в них національного духу, а також допомога в період безробіття [11, с. 1–2].

Саме “Громада” зорганізувала усі верстви українського суспільства у Відні, які були на межі занепаду. Значення “Громади” для українців підкреслював К. Студинський у своїй промові на одному із засідань товариства, зазначав, що проти “Громади” боролися як віденські радикали так і русофіли. Він зазначав, що товариство має бути насамперед народним, не зважаючи на соціальну приналежність [15, арк. 49, 25]. Власне, це й послужило причиною виключення його з “Січі”. Народовці на знак солідарності також вийшли зі складу товариства. К. Студинський закликав членів “Громади” зберегти найбільший скарб нашого народу – українство [15, арк. 71, 24]. Він розумів, що за відсутності політичної самостійності, український народ може зберегти свою індивідуальність лише при допомозі утвердження української мови і пісні, яку творили І. Котляревський, М. Метлинський, Т. Шевченко. Саме тому, він сприяв організації школи для тих членів-робітників, які не вміли читати і писати. Товариство займалося просвітницькою роботою серед українців, на зібраннях виконувалися українські пісні під супровід ліри. Студенти організували літературний гурток, де виступали з доповідями. Зокрема, К. Студинський прочитав доповідь “Лірники” [10, с. 3]. Він налагодив зв'язки з такими українськими товариствами, як “Просвіта”, “Ватра”, “Зоря”, а також з деякими польськими організаціями [15, арк. 24–25, 27].

На зібраннях “Громади” К. Студинський часто читав свої реферати. Зокрема, він виголосив доповідь “Про козацьчину і її значення для Русі-України”. Переплітаючи історію козацтва з українськими народними піснями, він закликав громадян, щоб вони, діти “козацького роду” навіть на чужині виконали свій обов'язок щодо Батьківщини [12, с. 2].

Упродовж віденського періоду життя К. Студинський через газету “Діло” інформував своїх земляків про події тамтешнього життя, надсилаючи майже щоденно статті під різними псевдонімами. Для нього це була велика школа публіцистики, а “Діло” він називав “учителем українства”. У його дописах відображено різні організаційні справи інституцій, тексти промов, дискусій, боротьбу з москвофілами, згуртованими у товаристві “Буковина” за сфери впливу в українському середовищі у Відні [4, с. 19].

Таким чином, ми можемо зробити певні висновки. У віденський період життя К. Студинський сформувався як вчений та громадянин. Цьому сприяло знайомство молодого вченого з визначними представниками європейської культури та науки, зокрема, В. Ягичем, К. Брюкнером. Саме в цей час у нього проявилися організаторські здібності. К. Студинський приймав активну участь у діяльності віденських українських організацій “Січ” та “Громада”.

Список використаних джерел

1. Веретюк О. Огонь життя, принесений на жертівник рідної землі // Русалка Дністрова. – 1993. – № 18 (жовт.).
2. Віденська духовна семінарія // Діло. – 1891. – № 159. – 17 (29) лип.
3. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки НАН України. – Ф. 167. – Оп. II, п. 90. – Стр. 3048 (Студинський Кирило Йосипович).
4. Єдлінська У. Кирило Студинський (1868–1941). Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів, 2006.
5. Кліш А. Громадсько-політична і наукова діяльність Кирила Студинського // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За ред. проф. М. М. Алексієвця. – Част. 1. – Тернопіль, 2005.
6. Кліш А. Кирило Студинський: життя та діяльність // Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. – Вип. 4. – Серія Історія. – Одеса, 2006.
7. Кліш А. Формування К. Студинського як особистості, науковця та громадського діяча // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. – Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Тернопіль, 2004. – Вип. 2.
8. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. – Львів, 2001.
9. Концерт і комерс в пам'ять 100-х роковин уродження Коляра і маніфестація “Громади” // Діло. – 1893. – № 112. – 22 трав. (3 черв.).
10. Кружок літературний при Віденській “Громаді” // Діло. – 1892. – № 258. – 14 (26) лист.
11. Письмо з Відня в справі нового руського товариства “Громада” // Діло. – 1892. – № 49. – 29 лют. (12 берез).
12. Товариські сходини “Громади” у Відні // Діло. – 1892. – № 243. – 28 жовтня (9 лист).
13. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941). – К., 1993.

14. Цетральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАУ у Львові). – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 90 (Праця “Моє листування з професором Олександром Брікнером”).
15. ЦДІАУ у Львові. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 11 (Спогади Студинського К. про студентські роки життя (від 1890 р. – 1893)).

Andriy Klish

KYRYLO STUDYNSKYI: VIENNESE PERIOD OF LIFE AND ACTIVITY

Sources which expose the vital and creative way of Kyrylo Studynskyi in Vienna are analysed in the article. They allow to find out major events in life of scientist, factors which influenced on forming of his consciousness. His studies light up in the Viennese university and the role of our glorious countryman opens up in Ukrainian student society of “Sich” in Vienna.

Key words: Kyrylo Studynskyi, Vienna, “Sich”, “Gromada”, Viennese university.

УДК 94 (477)

Микола Бармак

ОЛЕНА КИСІЛЕВСЬКА: СЕНАТОРКА ПОЛЬСЬКОГО СЕЙМУ, ПЕРША ГОЛОВА СВІТОВОЇ ФЕДЕРАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття знайомить із маловідомими сторінками життя однієї із засновниць жіночого руху в Західній Україні, видавця і редакторки газет для жіноцтва Галичини, сенаторки польського сейму, першої голови Світової Федерації Українських Жіночих Організацій, письменниці, уродженки Тернопільщини Олени Сіменович-Кисілевської.

Ключові слова: Олена Кисілевська, жіночий рух, Галичина, виховання дітей.

24 березня 2009 року виповниться 140 років із дня народження славної дочки українського народу Олени Кисілевської (Сіменович). Вона стояла біля витоків демократичного жіночого руху на Західній Україні, була співзасновницею перших жіночих організацій у Східній Галичині. У роки Першої світової війни Олена Кисілевська доглядала поранених Січових Стрільців і за подвижницьку працю в Жіночому Комітеті допомоги українським воїнам отримала від австрійського уряду високу нагороду – срібний хрест. Згодом Олена Кисілевська стала організаторкою української демократичної жіночої преси на західноукраїнських землях. Вона була серед ініціаторів відзначення Свята Матері, чимало зробила для виховання та освіти сільської молоді. Великий авторитет серед галицького селянства дозволив їй стати депутатом української фракції польського сейму. Після другої світової війни наша землячка очолила створену за кордоном Світову Федерацію Українських жіночих організацій. Будучи талановитим лідером жіночого руху в Галичині, видавцем та редакторкою газети “Жіноча воля”, Олена Кисілевська була ще й талановитою письменницею.

У простій, накритій соломною хатині 24 березня 1869 року у сім’ї Сіменовичів – Льва і Домініки (із роду Туркевичів) – народилася дівчинка, яку назвали Оленкою. В своїх спогадах Олена Кисілевська писала, що “Сіменовичі – це старий патріотичний попівський рід. Ще у 1764 р. мій прапрадід Григорій Сіменович був священиком в Хриплині біля Станиславова” [3, с. 382]. Батько Олени Кисілевської о. Лев Сіменович (1824–1884) був ієреєм дерев’яної церквці на Фільварках (назва околиці м. Монастириська). Мати – Доміцеля Туркевич (1836–1927) [17].

“Я мала одну сестру і двох братів, – згадувала багато років по тому О. Кисілевська, – в родині я була наймолодша. Сестра Ганна, замужня Колінек, роджена 1854 року, була найстаршою. Брат Гілярій, роджений 1856 року, парох Білобожниці, помер під час першої світової війни, в 1917 році, в таборі втікачів у Гмінді. Брат Володимир, роджений 1858 року, помер 1932 року в Чикаго, лікарем” [17].

Великий вплив на формування особистості О. Кисілевської, її національної самосвідомості, активної громадської позиції мала родина. “З наймолодших літ... бачила в своєму родинному домі працю для народу”. Батько проповідував Слово Боже та був зразком для прихожан у повсякденному житті. Люди шанували і поважали свого священика. Селяни йшли до нього зі своїми негараздами чи радощами, за порадою, за підтримкою, за співчуттям чи просто для щирої розмови. Брати Ілярій та Володимир організували хор у містечку, поширювали освіту та знання серед співаків, читаючи їм газети і книги.

Безумовно, чимале значення для зміцнення авторитету інтелігентів Сіменовичів серед простих трударів-галичан мало і те, що вони розмовляли народною – українською мовою. Із

споминів О. Кисілевської: "... пам'ятаю, що ані в моєму родинному домі, ані у мого діда й бабуні ніколи не говорилося іншою, як українською мовою, що тоді було рідкістю" [17].

Початкову освіту молодша донька священика Оленка отримала в народній школі в Заліщиках. Дівчинка "виросла без ровесників у товаристві батьків" та на кілька років старших братів і часто прислухалась до їхніх розмов. І вже тоді, як пригадує сама О. Кисілевська, в неї з'явилося зацікавлення громадськими справами. "До батьків приїздили священики - сусіди; до братів, студентів університету, – товариші, пізніші визначні громадські діячі: Кость і Софрон Левицькі, Євген Олесницький і інші... Вони привозили до нашої хати не тільки нові книжки й журнали, але й поступові нові ідеї, які хоч ще незрозумілі для мене, але вже глибоко западали в мою дитячу душу" [24, с. 4].

Активний, цілком "самостійний виступ" Оленки Сіменович на ниві громадської діяльності відбувся в десятилітній віці. Вона виявила свою позицію під час виборів до польського сейму. Письменниця пише у споминах, що дорослі "спільно радили над тим, як повести справу... Наше село вибрало щонайповажніших господарів, в яких руках, як виборців, лежала доля нашого кандидата. Батько закликав їх до себе, довго розповідав їм про їхні обов'язки, перестерігав їх перед тими небезпеками, на які наражені наші виборці від наших противників, що обманом видобувають від недосвідчених їхні голоси". Дівчинка, яка була присутня при розмовах батька з виборцями "так глибоко переймилася ними, що того ж дня, коли наші виборці виїжджали до місця голосування в місті, я, десятилітня дівчинка, від досвіду дрижачи від холоду (з мокрими від роси ногами), на перелазі нетерпеливо вичікувала при гостинці, куди мали переїздити виборці, щоб ще раз пригадати газдам, що їм говорили батько і брат Влодко – на кого мають віддати свої голоси. Щоб, Боже борони, не піддалися обману". Гіркими і ширими сльозами оплакувала Оленка невдачу бажаного кандидата, який на виборах провалився [2, с. 8].

Донька о. Сіменовича співала у сільському церковному хорі, який заснували її старші брати і який складався переважно з молоді. Дівчина мала сильний красивий голос і часто виконувала сольні партії. Природа щедро обдарувала Олену Сіменович – вона гарно малювала, декламувала, співала, виступала на аматорській сцені і мріяла про артистичну кар'єру, але хвороба легень не дозволила їй повністю присвятити своє життя мистецтву.

Особливо активним життя в церковному хорі Монастирська було під час вакацій (шкільних та університетських канікул). Щоденні репетиції закінчувалися довгими дискусіями до ранку на різні політичні й освітні теми. Сини отця Сіменовича та їхні товариші-студенти читали сільській молоді газети, журнали, давали додому книжки. Коли брати виїжджали до Бучача, а згодом до Львова на навчання, Оленка брала на себе їхні обов'язки: вела облік позичених книжок із сімейної бібліотеки. Це були перші кроки у активній громадській праці дівчини.

Старший брат Володимир найбільше відстоював право своєї сестри на дальшу освіту. Хоч батькам було матеріально важко, бо вчили старших синів в університеті, після закінчення Оленою народної школи її записали до відділової школи у Станіславові.

Дівчині подобалося вчитись. Вона прагнула дізнатись якомога більше, хотіла стати вчителькою. Здобувати знання їй допомагали наставниці-педагоги – Емілія Нечай і Текля Навроцька. Вони старались доповнити освіту здібної учениці різноманітною літературою. На той час отримати дівчині ґрунтовну освіту в навчальних закладах було неможливо, тому багатьом доводилось самотужки освоювати ті науки, які традиційно вважались непотрібними жінці.

Школярка Сіменович плекала надію продовжити навчання у вчительській семінарії Св. Василянок у Яворові. Але мрії Оленки про дальшу освіту розбились вщент – вона мусила перервати свої студії. Коли дівчині виповнилося п'ятнадцять років, у сім'ї сталось горе – помер батько. Дівчина назавжди попрощалася з безтурботним дитинством і рідним містечком Монастирськими. Навчання у відділовій школі – тепер у минулому, в мрія здобути вчительську професію залишилася лише мрією.

Свою освіту Олена продовжила під керівництвом старшого брата Володимира. Саме він найбільше часу проводив із сестрою, обговорюючи прочитані книги, розмірковуючи про долю українського народу, ділячись своїми думками про події, що відбувалися в рідному краї, в державі. В цей час Володимир Сіменович студіював право в Львівському університеті. “Взагалі на моє виховання, освіту, замілування до читання, зацікавлення громадськими справами, вироблення характеру мав найбільший вплив старший від мене о 12 літ брат Володимир. Він теж мене як молодшу дівчинку зацікавив справою емансипації жінок” [17].

В іншому місці своїх спогадів О. Кисілевська також згадує про роль сім’ї та старшого брата на формування в неї активної позиції у русі жінок за покращення їхнього становища в тогочасному суспільстві, за рівні з чоловіками права. “В нашому домі батьки живо цікавилися зростом жіночого руху, а мій брат Влодко, що приятелював з Окуневськими, Костем Левицьким і другими “Січовиками” з Відня, підготовляв мене від моїх наймолодших літ до участі в громадській праці. Мій перший самостійний виступ була саме поїздка на жіночий з’їзд до Станіслава і вступлення у члени першого українського жіночого товариства”. Сталося це в жовтні 1884 року [17].

Скликання з’їзду і створення першої жіночої організації стало частиною загальноосвітньої боротьби жіноцтва за свої права. “Жінки тоді не мали жадних прав, ні в державі, ні в громаді, чи в родині... Взагалі жінку трактовано правно на рівні із малолітніми і тупоумними... Через брак освіти не тільки наукова, але й зарібкова, професійна праця для жінок була дуже обмежена” [12, с. 4–8]. Нові демократичні течії, в тому числі і рух за емансипацію жінок знайшли своїх прихильників на українській землі. Підготовчу роботу до з’їзду проводила група передової студентської молоді, до якої входили брати Окуневські, Іван Франко та інші.

Очолювала молодих українців Наталя Кобринська – непересічна особистість “в тому часі найбільш освічена, найбільш бувала в широкому світі українка”. Вона була дочкою священика І. Озаркевича, посла до Державного Парламенту у Відні. Під керівництвом спочатку батька, і потім чоловіка Н. Кобринська отримала хорошу освіту. А рано залишившись вдовою, на своєму досвіді переконалася, в якому важкому становищі може опинитися жінка, яка не має ніякої фахової підготовки. Н. Кобринська повернулася до отчого дому. Разом із батьком вона часто була у Відні – не тільки політичному центрі Австро-Угорщини, але й центрі культурного життя, була знайома з багатьма українськими громадсько-культурними діячами [12, с. 4–8].

Н. Кобринська першою на західноукраїнських землях відкрито заговорила про право жінок на отримання вищої освіти, про їхнє право на працю. Громадська думка тогочасного суспільства засуджувала прагнення жінок до рівноправності. “Часописи... цілий жіночий рух насвічували з комічної сторінки; самі чоловіки розповідали собі на тему емансипації жіноцтва дешевенькі анекдотки, а жіноцтво, що привикло на все дивитися крізь чоловічі окуляри, берегло того, щоб той “компромітуючий гідність жінки “рух не докотився до наших патріархальних родин” [12, с. 4–8].

Але з кожним роком збільшувалась кількість прихильників руху за емансипацію жінок. Проте Н. Кобринська розуміла, що реально можна зрушити справу з місця, лише заснувавши жіночу організацію. При її допомозі можна “вивести жінок із чотирьох стін замкненого родинного дому на ширшу громадську арену, дати нагоду поширити свою освіту і свій світогляд, дійти спільними силами до створення власної преси, власного видавництва як платформи, на якій жіноцтво могло б виповідати свої думки, розвивати корисні для жіноцтва й загально української справи ідеї” [12, с. 4–8].

Жіночий з’їзд в Станіславові і створення самостійної української організації жінок стали “небувалою подією”, яка сколихнула всю Галицьку землю, про неї повідомила європейська та світова преса.

Згодом через десятки років, згадуючи про з’їзд, О. Кисілевська написала: “... Це була для мене така епохальна, революційна подія, що до сьогоднішнього дня осталась у моїй

пам'яті, – наче це вчора діялося. Які великі труднощі приходилося тоді поборювати, цього сьогодні ніхто не повірить. У людській пам'яті спомини про ті події затираються, так як затираються букви на надгробній плиті, змивані дощем і з'їдені зубом часу” [12, с. 4–8].

Олена Сіменович (Сіменовичівна, як зазначено в списках учасниць зібрання) була наймолодшою співзасновницею на установчих зборах першого українського Товариства “Руських жінок”, зорганізованого Наталею Кобринською у Станіславі 7 жовтня 1884 року. В архіві О. Кисілевської в Оттаві зберігаються списки перших членкинь “Товариства Руських Жінок” [12, с. 156]. Серед них є імена і трьох тернополянок: Амалії Лучаківської, Агрипини Шинковської і Емілії Кочеркевич. “Вісімдесят імен зо всіх кінців Галицької Землі, прибули вони до Станиславова на заклик Наталі Кобринської. У тих часах тільки-що проводили залізниця і по більшій часті треба було їхати кіньми. Така подорож із глибини Карпат, з Криворівні до Станиславова, напр., тривала довше чим сьогодні подорож літаком з Монреалу до Риму... і була без тих вигід що сьогодні маємо” [12, с. 4–8].

У книзі канадського письменника з української діаспори Олександра Лугового “Визначне жіноцтво України (історичні життєписи)” поміщено короткі, але дуже цінні відомості про участь Олени Кисілевської в жіночому русі. Письменник високо оцінює активну життєву позицію молоді галичанки на початках зародження жіночого руху і під час його розвою. “До жіночої організації Наталі Кобринської, – пише він, – відай, одною з перших записалася молода дівчина Олена Сіменович. Від тих часів до тепер, впродовж: 50 літ, Олена Сіменович, а по чоловікові Кисілевська стоїть на чолі жіночого українського руху в Галичині” [6, с. 45].

Після одруження з Юліаном Кисілевським Олена Львівна продовжує залишатися в перших рядах активістів феміністичного руху. Ю. Кисілевський був москвофілом і не підтримував ні поглядів своєї емансипованої дружини, ні її бажання довести рівноправність українського народу, ні її активної життєвої позиції, ні прагнення самовираження, як особистості. Всупереч волі чоловіка, не дивлячись на народження в 1888 році доньки Наталі і появу нових обов'язків, вона брала участь у роботі різноманітних українських та жіночих товариств та організацій, в аматорських виставах, у концертах як солістка Коломийського “Бояна”.

Тонке відчуття краси, природи, бажання пізнати світ, побачити свої і чужі краї – все спонукало О. Кисілевську до активної діяльності. Вона їздила по селах, спостерігала життя простого народу, збирала зразки фольклору – активно записувала казки, пісні, народні звичаї. Частково їх опубліковано в праці В. Гнатюка “Похоронні звичаї й обряди в с. Товмачику Коломийського повіту” [6, с. 299–382]. Низка фольклорних записів О. Кисілевської зберігається у відділі рукописів УМФЕ ім. Рильського АН України [1, с. 157].

Відчуваючи потребу самовираження, Олена Львівна і сама починає писати художні нариси та оповідання, публіцистичні статті. Перші оповідання О. Кисілевської про тяжке життя селян “Лікарка”, “В поштовім бюро”, “Каліка” та “Огонь” під псевдонімом “З нарисів Калини” опублікував 1903 року в “Літературно-науковому віснику” І. Франко. У листах до авторки

Каменяр закликав її не полишати пера. Заохочувана до праці, вона опублікувала оповідання “Море”, “Нові чобітки” та інші.

На початку ХХ ст. О. Кисілевська деякий час жила у Львові. Разом із В. Бачинським вона була ініціатором видання безоплатного додатку до газети “Діло” – “Жіноче Діло” і сама часто дописувала до нього.

В опублікованих впродовж 1912 року статтях Олена Львівна порушувала різноманітні питання жіночої рівноправності. Наприклад, у своїх публікаціях вона домагалася спільного навчання дівчат та хлопців у навчальних закладах.

Часто влітку О. Кисілевська їздила в с. Річку Косівського району. На основі почутих тут розповідей гуцула Івана Петюка про Довбуша, опришків, давні часи на Гуцульщині вона написала “Кілька оповідань діда Івана”, що вийшли окремою книжкою.

Заробляючи певні кошти літературною працею, а також одержуючи матеріальну допомогу від старшого брата Володимира, який працював лікарем в Америці, О. Кисілевська мала можливість багато подорожувати по світу: Італія, Швейцарія, Африка, Крим, Київ, Канів, Одеса, рідна Галичина – це далеко не повний маршрут її мандрівок. У своїх подорожніх художніх нарисах-оповіданнях вона описала враження від поїздок, красиви, побут місцевого населення.

В червні 1904 року Олена Кисілевська разом з дочкою Наталею відвідала могилу славетного Кобзаря. У другій книжці “Для розписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка” серед численних записів широко знамих людей В. Доманицького, сім’ї Русових, Ф. Вовка, С.Сфремова, Аріадни Труш-Драгоманової, І. Кавалерідзе, Г. Коваленка-Коломацького, Олекси Коваленка, Наталки Полтавки, родичів Шевченка з Кирилівки та багатьох інших, залишили свій запис. Невдовзі, після повернення на батьківщину Олена Кисілевська написала нарис “На Тарасову могилу”, в якому змалювала свої враження від подорожі на Велику Україну [20, с. 129].

У 1909 році не стало доньки Наталки. Протягом свого недовгого життя (прожила 21 рік) вона була для матері приятелькою, яка розуміла і підтримувала у важкі хвилини, була першою читачкою чи слухачкою і найдоброзичливішим критиком перших літературних творів письменниці О. Кисілевської.

В напруженій праці, громадській роботі проминали рік за роком. В 1914 році почалася перша світова війна. Українська молодь Галичини сформувала Легіон Українських Січових Стрільців. Жіночі товариства та об’єднання створили організації по догляду за пораненими.

В 1915–1918 роках Олена Кисілевська працювала у Відні в цензурному відділі та в інтернаціональній організації “Червоний хресті”, надаючи медичну допомогу пораненим і полоненим, редагувала календар-альманах Комітету Допомоги Раненим і Полоненим Воякам. Гортаючи сторінки 10–12 номеру “Літопису Червоної Калини”, можна побачити групову фотографію “Український жіночий комітет помочі раненим”, яка датована 1916 роком. У підписі під світлиною серед 17членкинь “Українського комітету” є й прізвище Олени Кисілевської. Групу українських жінок, які опікувалися пораненими українцями, що перебували на лікуванні у віденських госпіталях, спочатку очолювала О. Левицька, а потім – О. Ціпановська. У статті “Зброю взяли дівчата” її автор Петро Лазечко пише: “У період I світової війни у Відні було створено “Український жіночий комітет допомоги пораненим”. Головою його була Ольга Ціпановська. В ньому працювали дівчата-галичанки. Комітет піклувався пораненими та хворими українськими вояками і січовими стрільцями, надаючи їм допомогу” [15, с.155].

В роки першої світової війни Олена Кисілевська була там, де знаходилися найкращі доньки України, там, де потрібна була її праця. “За активну подвижницьку працю в Жіночому Комітеті помочі українським жовнірам у Відні (Кисілевська) одержала від австрійського уряду високу нагороду – срібний хрест” [13, с. 153].

Після закінчення Першої світової війни О. Кисілевська переїхала із Відня на Україну із 1919 до 1939 року із сім’єю проживала в Коломиї.

Уродженець села Бедриківці Заліщицького району, громадянин Канади Роман Малашук у творі під назвою “З книги мого життя” (надрукована в Торонто у 1987 р.) пригадуючи про власне життя в Коломиї, пише і про О. Кисілевську. “В Коломиї ми молоді гуртувалися... в двох товариствах: в читальні “Просвіти” ім. Григорія Сковороди та в спортивному товаристві “Сокіл” (головні спортовці), головою якого і меценатом був усі роки д-р В. Ганківський, одружений з донькою Олени Кисілевської – Ганною.

Олена Кисілевська була передовою і визначною діячкою українського жіночого руху не лише в Галичині, але й відомою у всьому українському світі. Видавала журнал “Жіноча Доля”, а згодом ще й додаток “Жіноча Воля”. На горі, ближче до міста, була її хата, в якій приміщувалася також: “Жіноча Доля і Воля”, а внизу була хата д-ра Ганківського, в якій він мав свою лікарську канцелярію, де приймав пацієнтів, яких завжди було багато...” [19, с. 161].

Чітко окреслені періоди життя і громадської діяльності О. Кисілевської в 20–30-х роках у статті професора В. А. Качкана “Організаторка “Жіночої Доля” (Олена Кисілевська – редактор, видавець, громадсько-культурна діячка): “З 1923 р. до 1928 р. вона працювала референтом Союзу українок. Від 1925 р. до 1939 р. – беззмінний редактор журналу для жіноцтва “Жіноча Доля”. З 1929 до 1935 р. – сенатор польського сейму від Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). У 1935р. Обіймала посаду голови секції господинь при товаристві “Сільський господар” [13, с. 155].

У вересні 1925 року при допомозі коломийської філії Союзу українок Олена Львівна заснувала щомісячний часопис для українських жінок Галичини “Жіноча Доля”, який популяризував ідеї Союзу українок і сприяв приєднанню жіноцтва, зокрема сільського до організованого життя. З 1932 року “Жіноча Доля” почала видавала окремі додатки для жінок-селянок “Жіноча Воля”, а з 1934 року для дівчат – місячник “Світ молоді” [4, с. 689].

Велику допомогу в організації жіночого часопису надавав брат О. Кисілевської – Володимир Сіменович (з 1887 р. він проживав в Америці. Там В. Сіменович організував і видавав українську газету, працював лікарем) “Не лише моральна, але й матеріальна поміч його з самого початку повстання видавництва була нам великою підпорою” [8, с. 6]. В перші роки видання “Жіночої Доля” її редакторка боялася, що газета може не мати популярності серед читачок через їхню байдужість до громадського життя, тому вагалася, чи варто оголошувати річну передплату, чи зможе вона виконати свої зобов’язання перед переплатниками, якщо видання буде збитковим. На це брат Володимир відповів: “Передплати приймай – як буде загроза, я піддержу тебе матеріально...”. В. Сіменович не один раз підтримував коштами “Жіночу Долю”, а його моральну підтримку О. Кисілевська відчувала постійно, його дружні поради часто допомагали вийти із скрутного становища. Через багато років по тому О. Кисілевська писала: “... це дозволило нам набрати розмаху й відваги до того трудного мистецтва, яким є редагування часопису для українського жіноцтва” [8, с. 6].

Через доктора В. Сіменовича галичанки познайомилися із українською громадою в Америці. Він часто надсилав свої статті до “Жіночої Доля”, “що виховували не тільки жіноцтво, але й цілу суспільність” [8, с. 6].

Олена Львівна постійно друкувалася в редагованих нею часописах, в альманахах “Жіночої Доля”, “Наш світ”, “Наша книга” (1928), в ілюстрованому календарі-альманасі “Жіночої Доля” (1938) та календарях товариства “Просвіта”. О. Кисілевська добре розуміла, що національна інтелігенція не повинна відсторонюватися від простого народу. Вона закликала її стати “...до чорної роботи біля робітника, селянина”. Тим освічені українці не принизять себе, а навпаки – здобудуть собі авторитет та повагу, і одночасно “внесуть культуру й між працюючий люд” [9, с. 3]. Для поширення освіти серед простого народу, згуртування селян навколо українських господарських та національно-культурних товариств необхідно, на думку О. Кисілевської, об’єднати зусилля всіх існуючих національних товариств та організацій, чи то господарських, чи то культурно-просвітніх.”... лік на тяжке, гірке життя нас усіх – є праця над народом, праця в усіх організаціях, в кожній громаді, в кожній хаті, праця кожної одиниці і над кожною одиницею, починаючи від неграмотного наймита-зарібника чи наймички” [9, с. 3].

Редакторка часопису для українських жінок вважала, що народ повинен усвідомити свою людську гідність. Немалу роль в цій справі, на думку О. Кисілевської, повинні відіграти жінки – берегині нашої землі, бо “вони в своїх руках тримають долю нашого народу”. “Важні обов’язки супроти своєї дитини не лише яко члена власної родини, але яко члена українського народу” [10, с. 3–4]. Тому письменниця у своїх промовах та публіцистичних статтях закликала жінок брати активну участь у господарському і громадському житті, виховувати свідомих людей, боротися з неписьменністю, алкоголізмом, мракобіссям, подавала різні поради жінкам-матерям.”... від того, як ми виховаємо своїх дітей тілесно і духовно, залежить і те, яка буде не лише наша родина, але цілий український нарід...” [10, с. 3–4].

“Жіноча Доля”, фактично будучи друкованим органом Союзу українок, чимало уваги приділяла питанням організації роботи жіночих об’єднань та гуртків на західноукраїнських землях. О. Кисілевська, як редакторка часопису і голова організаційної секції Союзу українок, підготувала до друку чимало пропозицій для філій жіночих товариств на місцях з метою “оживити існуючі, а де ще нема, заснувати нові жіночі організації” [7, с. 3–4]. Перш за все, представниці міських філій Союзу українок, які приїжджають на зустрічі із жінками-селянками, повинні залучитися підтримкою сільської інтелігенції, яка ближче знайома з місцевими мешканцями і користується повагою серед них. Для цього членам організаційної секції Союзу українок потрібно обов’язково бути на анкетуваннях, які проводяться господарськими та культурно-просвітніми товариствами. Там вони будуть мати можливість особисто зустрітися із представниками села і дізнатися про їхні проблеми та потреби, домовитися про найбільш актуальні теми для освітніх лекцій серед жінок та про час їх проведення.

О. Кисілевська не безпідставно вважала, що в нагоді згуртування сільського жіноцтва може придатися допомога місцевих філій “Просвіти”, “Союзу Кооперативів”, чи філій “Сільського господаря”. Вона рекомендувала активісткам, організовуючи селянок, створювати залежно від обставин або жіночі секції при читальнях “Просвіти”, або ж філії Союзу українок. При цьому Олена Львівна наголошувала, що “Найбільше корисні є окремі кружки “С. У. “, які вироблюють більшу самостійність в жіноцтві; часто викликають і певне суперництво в праці в сільських товариствах, яке добре впливає на оживлення культурної праці” [7, с. 3–4].

Під час поїздок у села союзнянки повинні “подавати членам гуртків короткі практичні поради з господарства, куховарства...” Олена Львівна рекомендувала учасницям Союзу українок не обмежуватися зустрічами із селянками лише під час лекцій чи зборів, а також відвідувати особисто селянські хати і давати на місці практичні поради “що до уладження хати, господарства, городу”. Бачачи недоліки, можна буде скоректувати теми наступних викладів, запросити спеціалістів із конкретних питань.

Серед найперших завдань філій Союзу українок та жіноцтва у селах редакторка “Жіночої Долі” називала створення дитячих садочків, хоча б тільки сезонних, які б піклувалися про дітей у період, коли їхні матері найбільш зайняті роботою в полі та на городах.

Жінки не повинні також опускати питання виховання молоді. До розряду важливих справ жіночого руху О. Кисілевська відносила створення гуртків “Відродження”, які вели антиалкогольну та антинікотинову пропаганду серед молоді і старшого покоління, виступали за ведення здорового способу життя. Методичні рекомендації для роботи місцевих філій товариства “Відродження” при потребі можна було отримати в центральній управі цього об’єднання.

Обговорення медичних тем, питання гігієни теж мають велике значення в роботі жіночих гуртків. Для поширення знань із цієї галузі редакторка “Жіночої Долі” пропонувала запрошувати в села з лекціями українських лікарів.

О. Кисілевська вважала, що важливим завданням Союзу українок є роз’яснення селянкам значення кооперації. Жінки повинні бути не лише сторонніми пасивними спостерігачками того, як вирішуються чи ті чи інші господарські питання, а вступати в члени кооператив, брати активну участь у зборах і керівництві ними. При рентабельності кооперативи фінансово зможуть допомогти селянкам в організації дитячих садочків, виділити кошти на інші потреби, як, наприклад, функціонування різноманітних курсів – господарських, кулінарних, кравецьких та інших, а також на придбання “машин до тертя конопель і льону, та машин до шиття й інших необхідних жіноцтву”.

О. Кисілевська піднімала у своїх публікаціях багато проблем, які стосувалися різноманітних сторін життя жінок. Упродовж багатьох номерів “Жіноча Доля” друкувала практичні поради матерям щодо догляду за дітьми. За ініціативою О. Кисілевської і за сприяння жіночого часопису було опубліковано книжечки, присвячені певним питанням

щодо догляду за дітьми, гігієни української оселі, окремі брошурки розкривали також кулінарні секрети, вміщували поради для тих, хто хотів навчитися шити, в'язати та інших видів рукоділля.

Чимало уваги О. Кисілевська в своїх працях приділяла дошкільному вихованню, “бо є науково доказаною річчю, що про те, якою буде людина, рішають перші літа дитини – від колиски до яких 6–7 літ”. Олена Львівна вважала, що велику роль у вихованні дитини повинні відігравати дитячі садки, які засновуються за сприяння Союзу українок в селах і містах Західної України. Вони закладуть “міцний фундамент під подальший характер дитини, зроблять з неї колись людину, а не бідного, скривдженого всюди поштуркача”.

Чимало уваги на сторінках часопису приділялося педагогічним питанням. О. Кисілевська окремі статті присвятила темі “непошанування чужої власності” та вихованню ощадливості у дітей.

Союз українок і “Жіноча Доля” наприкінці 20-х років розпочали широку акцію за введення відзначення на західноукраїнських землях Дня Матері. Олена Кисілевська доклала чимало зусиль для поширення і популяризації цього свята серед населення Східної Галичини, адже воно мало на меті висловити повагу до жінки-матері в сім'ї, показати її роль для кожної людини і суспільства в цілому. Кожен знає про велику материну любов, але не кожен вміє шанувати матір.

У статті, надрукованій у 1929 році в жіночому часописі, О. Кисілевська розповідала про тяжку працю жінки-матері, торкалася її становища в сім'ї. “Мати – це найсвятійше слово, яке ціле життя дзвенить якоюсь чарівною музикою в душі людини. В найтяжчих хвиликах, в болю, в небезпеці... думки... звертаються в сторону Тої, яка від першої хвилини життя була його опорою,... яка одинока завжди зрозуміє дитину, вислухає її, не осудить, не опустить ніколи, в ніякій прикрій хвилині життя” [11, с. 3–4].

На засіданнях жіночих гуртків у селах та містах за завданнями Союзу українок розроблялися сценарії проведення Дня Матері. За порадами про організацію та проведення самого Свята часто жінки зверталися до редакції “Жіночої Долі” і безпосередньо до її редакторки О. Кисілевської.

12 травня 1929 р. на Західній Україні вперше відбулися святкові вшанування Українських Матерів. “Жіноча Доля” друкувала матеріали про те, як відбувалися відзначення Дня Матері в окремих містах і селах.

Маючи неабиякий власний життєвий досвід, добре знаючи життя простого українського люду і прагнучи змінити його на краще, О. Кисілевська прийняла рішення балотуватися на виборах у депутати до Польського сейму. В 1929 році Олену Кисілевську обрали сенаторкою від Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) [13, с. 153].

Будучи повноважною представницею українського народу, Олена Львівна, “не жаліючи свого здоров'я... об'їздить усі гуртки селянські, жіночі організації. Ця “сенаторка” не вимагає жадного комфорту: вона не чекає, щоб за нею виїздили автом, просто з вагона залізниці сідає на просту фіру і їде до села селянськими шляхами...” [22, с. 87]. Сенаторка зустрічалася з людом, виступала на вічах, різноманітних зібраннях, до неї йшли за порадами, зі своїми бідами, із проханнями вирішити нагальні проблеми.

У 1929 році на засіданні законодавчого органу держави з приводу прийняття бюджету О. Кисілевська підняла проблему становища української освіти в Польщі. У своїй промові вона зазначила, що не зважаючи на гарантовані українцям Східної Галичини права за версальським і ризьким договорами, а також за польською конституцією, українську мову витіснено з шкіл, із підручників викинута правдива історія України, учні останнього року навчання часто не допускаються шкільною адміністрацією до складання випускних іспитів, а ті випускники гімназій та ліцеїв, які їх успішно здали, часто-густо не можуть працевлаштуватися відповідно до своїх здібностей, вчителі-українці не мають роботи, натомість багато шкіл в українських селах не мають вчителів. Сенаторка говорила також про

необхідність державного фінансування українських шкіл, створення ремісничих навчальних закладів для української молоді.

О. Кисілевська рішуче вимагала спинити “умиротворення” українських селян у 1930 р. “замість того, щоби нам допомогти дивинути з біди, нам ще робиться найбільші перепони в нашій культурній праці” [10, с. 4–5].

Внаслідок прохань української еміграції на захист українців Східної Галичини виступила Міжнародна Жіноча Ліга Миру та Свободи. Неодноразово Олена Львівна зверталася за підтримкою у припиненні пацифікації до депутатів Сейму, висловлювала свій протест міністрові внутрішніх справ, вимагала, щоб уряд, який нічим не допомагає в економічному та культурному розвитку українському народові, хоча б не заважав йому робити це самому: “... коли не маємо помочі від уряду, то робимо те самі, через наші культурно-господарські товариства, й жадаємо, щоби нашої праці не нищили” [10, с. 4–5].

У 1931 році О. Кисілевська виступила в Польському сеймі при обговоренні питань, пов’язаних із соціальною допомогою інвалідам війни, вимагала урівняти у правах інвалідів-українців та інвалідів-поляків. Вона також у своїй промові піднімала проблеми державного фінансування для лікування українців, які постраждали під час заходів пацифікації. Неодноразово на засіданнях вищого представницького органу Польщі українська сенаторка ставила питання про безробіття серед української інтелігенції, молоді, жінок.

О. Кисілевській були близькі не тільки проблеми земляків-галичан, вона знала і про нещастя українців на Східній Україні, співпереживала тим бідам, які відбувалися там. Голод, що був штучно організований сталінськими прибічниками у Радянській Україні, змусив її виступити із закликом припинити геноцид проти українців.

15 вересня 1933 року Союз Українок у Львові звернувся до жіноцтва всього світу з “Відозвою” у справі становища на Великій Україні. Це звернення у формі листівки було перекладено іноземними мовами та вислано до всіх міжнародних організацій, жіночої преси та окремих визначних діячів світу [21].

Від імені всіх жінок Галичини текст відозви підписали Марія Рудницька та Олена Кисілевська. На жаль, їх заклики не був підтриманий світовою громадськістю і мільйони безвинних українських душ були віддані на відкуп тоталітарному сталінському режиму.

В 1934 році О. Кисілевська активно працювала у складі комітету, що готував жіночий Конгрес у Станіславі. Після цього зібрання вона подорожувала по містах і селах Галичини, Буковини, Полісся, Волині, де організовувала жіночі товариства, гуртки. Її обрали почесним членом “Союзу українок Волині”, “Жіночої Громади” на Буковині, “Жіночого Клуба” в Коломиї та багатьох інших [1, с. 156].

У статті М. Городиської-Луцької в збірнику “Коломия і Коломийщина” авторка подає цікаві відомості про діяльність товариства “Сільський господар” і роль О. Кисілевської в освіті та вихованні сільської молоді. О. Кисілевська “з любов’ю ставилася до сільського жіноцтва та посвячувала йому багато часу й уваги, часто відвідувала школу “Сільського господаря” в Коршеві, й давала дівчатам різні практичні поради, а також мала курс лекцій “Роль жінки в організації, для піднесення культури домашнього господарства та гігієна сільської хати” [14, с. 401–403].

Добрі спомины про О. Кисілевську залишила знана в Україні, особливо серед педагогів-дошкільників, Софія Русова у книзі “Наші визначні жінки” [22].

Маючи великий літературний талант і неабиякий хист педагога, О. Кисілевська підтримувала творчість молодих письменниць, дбала про те, щоб опублікувати їхні оповідання, казки та поезії, познайомити з ними широке коло читачів. З благословення Олени Львівни на сторінках “Жіночої долі” побачили світ твори Уляни Кравченко, Івонни Блажкевич, Ірини Вільде, Марійки Підгірянки. Вона заохочувала їх до письменства, зміцнювала їхню віру у власні сили. Під опікою “Жіночої Долі” та її редакторки розцвів і визрів талант “блискучого есеїста, критика, знавця народного мистецтва” Ольги Дучимінської [14, с. 402].

Як сенаторка польського сейму (1928–1935), редакторка та член різних українських товариств О. Кисілевська підтримувала зв'язки з багатьма громадсько-культурними діячами, письменниками. Особливо добре знала Н. Кобринську, О. Кобилянську, У. Кравченко, Н. Королеву, К. Боярську, О. Дучимінську, М. Підгірянку, К. Гриневичеву, К. Малицьку, О. Телігу, зустрічалася з митрополитом Андреем Шептицьким, письменниками та поетами А. Чайківським, І. Франком, Б. Лепким, В. Стефаником, У. Самчуком, М. Ірчаном, художницею О. Кульчицькою, а також з М. Рудницькою, О. Степанів, Є. Коновальцем, К. Трильовським, В. Кубійовичем та іншими.

У вересні 1939 р. територія Східної Галичини відійшла до Радянської України. На Західній Україні були закриті національно-патріотичні товариства і періодичні видання, розпочали свою діяльність органи НКВС. Загроза потрапити за ґрати нависла над багатьма людьми: і тими, хто лояльно ставився до нової влади, і тими, хто закликав до боротьби із нею.

Арештували багатьох друзів та знайомих Олени Кисілевської. “Спеціальної опіки” зазнали Уляна Кравченко та Ольга Кобилянська. Серед затриманих був письменник із Коломиї Іван Зубенко, який працював у редакції журналу “Жіноча Доля” [18, с. 37].

Олена Кисілевська розуміла, що її активна громадська позиція, її погляди, підписана нею у 1933 році “Відозва” не залишилися непомітними для органів НКВС. Рано чи пізно її могли арештувати, тоді розпочнеться розслідування, результат якого вже наперед зрозумілий – її визнають винною в злочинах проти радянської влади, і невідомо чи залишиться вона живою після винесення вироку. Олена Кисілевська спочатку переховувалася на Лемківщині в селі Криниця, а потім, десь у 1940 році разом з сім'єю їй вдалося виїхати з України – спочатку в Німеччину, а звідти в далеку Канаду.

Заокеанська країна привітно зустріла емігрантів. Незабаром О. Кисілевська отримала канадське громадянство. В своїх спогадах вона писала: “Канада – для мене не чужина, але близька моїй душі країна. Тут, від довших літ, живе мій єдиний син з ріднею. Це країна, де я маю сотні щирих знайомих, приятельок, колишніх співробітниць і передплатниць “Жіночої Доля”. Країна, яку, мені все здавалося, знаю так добре, як рідний край. Ми цінимо її тим більше, коли починаємо в ній постійно жити. Для тих, що весь вік пережили під чужим обухом, а останніми роками переходили жахливі часи кривавих переслідувань, Канада стає дійсно ідеалом волі, свободи” [23, с. 3].

В Канаді О. Кисілевська продовжила свою громадську і літературно-публіцистичну роботу. “З 1948 року О. Кисілевська – перша голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій (СФУЖО)” [5, с. 1033].

29 березня 1956 року скінчилася життєва дорога Олени Львівни Кисілевської. В силу своїх сил і можливостей вона боронила права українського народу, стояла біля початків українського і світового жіночого руху, немало зробила для організації демократичної преси на Західній Україні, продовжила її традиції в Канаді. Вагомий доробок залишила О. Кисілевська і в галузі літератури.

Список використаних джерел

1. Арсенич П. Скромна трудівниця нашої культури (до 125-річчя від дня народження О. Кисілевської) // Дзвін. – 1994. – № 10.
2. Бармак М., Гулей Н. Олена Кисілевська: біографія, спомини, виступи, статті (до 130-річчя з дня народження). – Тернопіль, 1999.
3. Бучаччина. Історико-мемуарний збірник – Нью-Йорк–Лондон–Париж–Сідней–Торонто, 1972.
4. Енциклопедія Українознавства. Перевидання в Україні. – Т. 2. – К., 1993.
5. Енциклопедія Українознавства. (словникова частина). – Т. 3. – К., 1994.
6. Етнографічний збірник, тт. 31-32. – Львів, 1912.
7. Жіноча Доля. – 1930. – 8 червня.
8. Жіноча Доля. – 1932. – 1 липня. – Ч. 19.
9. Жіноча Доля. – 29 червня. 1930. – Ч. 2.
10. Жіноча Доля. – 5 квітня – 1931. – Ч. 14.
11. Жіноча Доля. – 1929. – 15 травня. – Ч. 6.
12. Жіночий світ / Woman's world. – 1956. – квітень – Ч. 4. (76).

13. Качкан В. А. Українське народознавство в іменах. У двох частинах. – Ч. 2. – К., 1995.
14. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988.
15. Лазечко П. Зброю взяли дівчата // Літопис Червоної Калини.-1993. – Ч.10–12.
16. Луговий О. Визначне жіноцтво України. – К., 1994.
17. Львівський Державний архів. – Ф.846. – Оп.1. – О.3. – Спр. 2160.
18. Магас М. Краще смерть, ніж зрада // Літопис Червоної Калини. – 1992. – Ч. 10–12.
19. Малащук Р. З книги мого життя. – Торонто, 1987.
20. Полотай А. На прощу // Слово і час. – 1994. – № 4–5.
21. Просвіта. – 1993. – серпень.
22. Русова С. Наші визначні жінки (Літературні характеристики – силуети). – Коломия, 1934.
23. Сторінка із записника Олени Кисілевської (20 червня 1954 року) // Жіночий світ. – 1975. – квітень. – Ч. 4.
24. Сулима-Бойко О. У 20-ліття смерті Олени Кисілевської. – Українське слово. – Париж. – 1976. – 9 травня.

Mykola Barmak

OLENA KYSILEVSKA: SENATOR of POLISH SEYM, MAIN CHIEF OF UKRAINIAN WOMAN ORGANIZATIONS WORLD FEDERATION

The article deals with unknown pages of life of one of founders woman movement in Western Ukraine, publisher and editor of woman newspapers of Galicia, senator of Polish seym, main chief of of Ukrainian Woman organizations world federation, writer, native of Ternopil district Olena Simemovych-Kysilevska.

Key words: Olena Kysilevska, woman movement, Galicia, children upbringing.

УДК 008 (075.8)

Надія Білик

БОГДАН ЛЕПКИЙ – СПІВРОБІТНИК “ШЛЯХУ” (НІМЕЧЧИНА)

У статті на основі архівних джерел та друкованих матеріалів досліджено спадщину Б. С. Лепкого – співробітника “Шляху” (Німеччина).

Ключові слова: Богдан Лепкий, Німеччина, “Шлях”, публіцистична спадщина, національна ідея.

Маловивченою сторінкою біографії Богдана Сильвестровича Лепкого (1872–1941) є перебування відомого українського письменника, вченого, перекладача, публіциста на теренах Німеччини впродовж 1916–1920 рр. Одним із джерел у вивченні окресленого періоду виступає українська періодика, що виходила друком на німецькій території. Однак, часописи української еміграції не представлені вповні в бібліотеках та архівах України, нині окремі їх числа розпорошені у фондах установ Києва, Львова, Чернівців.

Основним завданням студії є введення до наукового обігу спадщини Б. Лепкого, опублікованої на сторінках “Шляху”, друкованого органу “Української Військової Місії” в Німеччині. Діяльність Б. Лепкого, як співробітника газети, не стала досі предметом окремого дослідження, що обумовлює новизну наукової праці. У творах, що постали в розпал визвольних змагань, звучить провідна ідея – утвердження української держави. Звідси впливає актуальність доробку митця, котрий ще й сьогодні здатен відіграти роль одного з найпотужніших засобів утвердження національної ідентичності.

Із вибухом Першої світової війни розпочався новий період у житті Б. Лепкого. Рятуючись від наступу російських військ, митець разом з родиною добрався до Відня. У 1914 р. діяч одним із перших галичан став співробітником новоствореного “Союзу визволення України” [1, арк. 32], при сприянні якого був направлений до роботи в таборах для українських військовополонених, колишніх солдатів російської царської армії. Як член “Просвітнього відділу С.В.У.” Б. Лепкий у листопаді 1915 р. отримав призначення у табір Раштат біля Баден-Бадену, а з лютого 1916 р. – у Вецляр [2]. Наприкінці 1918 р. СВУ припинив свою діяльність у таборах, його роботу перебрав на себе “Комітет Культурної Допомоги Полоненим Українцям у Німеччині”, а від початку 1919 р. – “Українська Військова Місія”. Б. Лепкий залишався у Вецлярі до кінця 1920 р. і як співробітник цих організацій займався поверненням полонених в Україну. Водночас до його обов’язків входило писати статті до газети “Шлях”, що виходила друком двічі на тиждень упродовж 1919 – 1920 рр. у таборі Зальцведеля.

Редакційну колегію часопису очолював З. Кузеля, також до неї належали П. Карманський та Б. Лепкий [3]. Друкований орган відобразив самостійницьку та державницьку позиції редакції, саме завдяки заслугам Б. Лепкого українські полонені вміло обороняли власні “українські” позиції перед прихильниками Росії [4, с. 8]. За словами головного редактора видання, “в “Шляху” лежить багато дрібної й невидної праці Б. Лепкого. Крім фейлетонів належить йому не одна гадка, що ще й досі не втратила своєї вартості” [5, с. 3].

Яскравим підтвердженням слів З. Кузелі виступає складена ним бібліографія писань Б. Лепкого до збірника “Золота Липа” (Берлін, 1924). На часопис “Шлях” у бібліографії спадщини митця, припадає 40 позицій [6]. Відповідно, під “тарне” письменство Б. Лепкого З. Кузеля виділив 15 позицій, до літературно-наукових праць відніс 10 нарисів вченого, до статей – 15 публіцистичних виступів діяча. Однак віднайдені нами числа “Шляху” з творами

Б. Лепкого свідчать про неповноту згаданої бібліографії.

Більшість творів Б. Лепкого на сторінках часопису було опубліковано не під його прізвищем, а під вигаданими автором псевдонімами чи криптонімами, які письменник використовував і раніше. Серед лепкознавців це зазначив З. Кузеля, окремо наголосивши у бібліографії творів митця на публікаціях, які друкувалися без його прізвища. Сам Б. Лепкий ще на початку ХХ століття писав у листі до О. Барвінського з приводу друку власних статей у “Руслані” наступне: “друкувати прошу без підпису, раз з особистих причин, а по-друге, тому, що годі мені, якомусь там гімназьяльному вчителю в Кракові дискутувати з цілим народом. Коли б я був посол, чи державник, чи ще там, то воно виглядало б інакше, а так годі виставляти себе на сміх” [7, арк. 85].

На наш погляд, це було однією з причин появи у “Шляху” низки т. зв. “передовиць”, тобто статей на першій сторінці видання, які вийшли без прізвища автора. Мова йде, зокрема, про публіцистичні виступи митця “Без зневіри”, “Більше зимної крові”, “Не будемо рабами”, “Сумні думки”, “Єднаймося”, ін. Водночас, до статей, які тематично охопили час українських визвольних змагань, митець вживав псевдоніми чи криптоніми. Так, статтю “Більше серця” підписано псевдонімом “Сновида”, передовицю “Іміяй уши да слішать” – ініціалами “А.О.”, статтю “Самостійність совітської України” – “Аз.”, допис “У власній справі” – “Сень С.”, а статтю “Фарисеї” – “Ст. С.”. Під псевдонімом “Н. Літинський” опубліковано “прозові фейлетони” Б. Лепкого “Наші генії” і “Чужі слова”, а також новели письменника “В ресторані”, “Друга розмова в ресторані”, “Біля пам’ятника”, “Поворот”. Під криптонімом “Н. Л.” митець подав репортаж “Франкфуртська месса”, есе “По дорозі з Франкфурта”, оповідання “Вертають” та перші три частини розвідки “Шевченко про мистецтво”, тоді як четверта, остання, частина праці містила ініціали “Б. Л.”, якими підписано нариси “Децо про гроші”, “Наталія Кобринська”, “Причинок до життєпису Шевченка”. Псевдонім “Крегулецький”, що походить як і “Н. Літинський” від назви одного з сіл на Тернопільщині – малої батьківщини письменника, – стояв під поезіями Б. Лепкого “Нам снівся сон”, “Ми єсть народ”, “Не знаю звідки”, “Цить-цить”.

Таке різноманіття підписів було породжене непростими політичними обставинами того часу: письменник, виступаючи у різних “жанрових” іпостасях (журналіст, критик, поет тощо), змушений був в одному й тому ж виданні підписувати свої твори по-різному. Тоді як під власним прізвищем Б. Лепкий опублікував на сторінках “Шляху” лише добірки віршів, новелу “Милостиня”, статтю “Наше становище” (у співавторстві з З. Кузелею), фейлетон “Українській капелі та її славному диригентові Вп. Кошицю привіт” та промову “Тарас Шевченко”, виголошену в Берліні 12 березня 1920 р. [6].

Не все з перерахованого доробку Б. Лепкого нині доступне дослідникам в Україні. Однак віднайдені статті, есе, літературні твори діяча свідчать про непересічність таланту великого сина галицької землі.

На сторінках “Шляху” митець відобразив події тих днів, коли полонених під проводом “Української Військової Місії” повертали в Україну. Серед останніх акцій таборового життя, в яких Б. Лепкий брав участь, – відкриття пам’ятника померлим українським воякам 16 серпня 1919 р. На скромному монументі, який створив скульптор М. Паращук на кошти полонених, було висічено “Своїм братам українські бранці”. Б. Лепкому випало першому покласти вінок до пам’ятника від імені українського посольства в Берліні. Віддаючи “останній привіт помершим”, митець виголосив щирю промову, що “зробила глибоке враження на всіх зібраних, а не одному з присутніх витиснула сльози на обличчя” [8. – 1919. – Ч. 52]. Діяч звернувся до присутніх зі словами: “...Багато, багато з них (полонених. – *Авт.*) лягло кістками на чужому полі. А з їх терпіння і горя виріс оцей пам’ятник білий, простий, як їх душа, суворий, як їхня доля, зимний, як смерть. Нехай він стоїть на вічну пам’ять про безталанних синів України, що погибли в найтрагічнішій війні за волю рідного краю, за новий кращий устрій людського існування. А нам остається одно: пам’ятати про їх батьків, дітей, рідню й вести далі святе народне діло, діло визволення України, хто, де і як тільки може, щоб жертва крові і життя не пішла на марне...” [9, с. 1]. Цитовані рядки – своєрідний

епіграф до подвижницької діяльності митця як співробітника “Шляху”.

Таборова робота дала поштовх до написання низки літературних творів. Так, під впливом описаних вище подій постала новела “Біля пам’ятника” “Святили пам’ятник помершим полоненим”, – читаємо у першому реченні твору. А далі автор вдався до зображення психіки у формі потоку свідомості, ведучи оповідь від кількох внутрішніх “я”: жінки, що втратила чоловіка; її виснаженої дитини; німецького пастора, який знав тих, що померли (“Виправляв їх на другий світ”); самого оповідача, котрий був присутній при освяченні монумента; синьожупанника, витесаного з каменю. Їхні думки перехрещуються, внаслідок чого виникає поліфонія наративу. Б. Лепкий, майстерно володіючи міфотворчим даром перевтілень, промовляє до читача то голосом українського вояка, що постав навіки у пам’ятнику на чужій землі, то голосом протестантського священика, котрий “навчився української мови, щоб зрозуміти їх (полонених. – *Авт.*) останні бажання і щоб подати їм останнє слово на далеку дорогу...” [8. – 1919. – Ч. 66]. У новелі письменник порушив вічні проблеми життя і смерті. Незважаючи на трагізм описаних подій, автор-оповідач побачив у драматичному образі вояка символ українського “рільника”, який “перестойть війну”. Водночас цей пам’ятник, – у візії Б. Лепкого, – “це український народ”, “він пам’ятник померлим, а символ для живих, щоб вони осталися сильними своєю єдністю народною, своєю нерозбитістю на складові частини, щоб не було у їх зайвого орнаменту. Такий твір перетриває не одну бурю...” [8. – 1919. – Ч. 66].

У прозі того часу відображена “характерна для Лепкого стильова манера, що поєднала виразність художньої деталі опису, зображення нюансів внутрішнього світу персонажів з філософськими узагальненнями, думкою про зв’язок всіх доль і явищ світу в єдину закономірність” [10, с. 98–99]. В основу сюжету новели “Милостиня” покладено реальний факт з життя письменника. Маючи звичай “не відтручувати руки, котра мене о поміч просить”, автор-оповідач віддав останні “п’ять корон” жебракові, хоч через це довелося відкласти заплановану поїздку на потязі й повернутися додому. Та яким було його здивування, коли в ранковій газеті прочитав про залізничну катастрофу...

Не знайшовши спокою впродовж дня, збентежений оповідач увечері знову пішов на ту саму вулицю і побачив ... свого “рятівника”. Той стояв там, де й вчора, тільки не простягав вже руки, а немов чекав на когось. Незнайомець підбіг до нього зі словами: “Спасибі вам! Ви спасли мою дитину, мою самотню потіху, ціль життя!”. Натомість почув у відповідь: “Спасибі й тобі, товаришу, ти спас мені життя” [8. – 1919. – Ч. 85].

Порушивши проблеми буття людини у вирі війни, Б. Лепкий абсолютизує поняття гуманізму і закликає сучасників не забувати Божу заповідь “любити ближнього”. Актуальними й нині є останні рядки новели: “Так, ми не маємо права відтручувати руки ближнього, котра нас просить о поміч. Всіх нас годує своїми грудьми та сама мати-земля, всі ми діти тої самої природи, і все, що є, це наше спільне насліддя. Відтручена рука стуляється в кулак, а уста, що поміч прохали, мечуть проклін і кличуть о пімсту” [8. – 1919. – Ч. 85].

У дискурсі літературного доробку Б. Лепкого виразно простежується культурологічна проблематика. Твори митця розкривають відчуття автора, його архетипні, тобто первісні образи. Глибинні первоначала наявні, насамперед, у віршах “Цить-цить”, “Сподівався...”, “Ти не жахайсь!”, “Коли б не віра”, “Не знаю звідки...”, “Бувало, як вітер степами...”, де типовим є архетип “матері-землі”, “серця”, культ предків-героїв. Універсалії прабатьківської культури сприяли формуванню національної ідентичності сучасників митця, водночас сам автор у їхній уяві постав як пророк, провісник Краси, Добра, Правди, без яких неможлива Воля (Соборність) України. Уподібнюючись Месії, поет закликав читачів “Шляху” до пізнання й перетворення життя на засадах гуманізму: “Ми не родились для руїни,/ Ні для війни, для боротьби – / Наш ідеал – добро країни,/ Ублагороднення юрби...” [8. – 1919. – Ч. 56].

Водночас діяч усвідомлював місію виховувати державотворчу потребу в загалу. На сторінках есе “По дорозі з Франкфурта” він писав: “...як ми одностійно й однодушно стоятимемо за свою незалежність, за вільну Україну, то прийде пора, що і найбільші наші

вороги скажуть: “Годі! З упрямим хахлом не даш собі ради. Треба їм признати те, що й другим”. Тільки не бігаймо заячими слідами, а йдім одною збитою лавою до тої самої мети, до вільної та незалежної України” [8. – 1919. – Ч. 76].

Європейська культура, як духовна, так і матеріальна, була для Б. Лепкого зразком для наслідування. Подібні думки у митця викликала виставка, яку він описав у репортажі “Франкфуртська месса”, [8. – 1919. – Ч. 71–73]. Публіцист на канві історичних та релігійних подій відтворив картину економічних та соціальних відносин у німецькому місті Франкфурт, куди, від часів Карла Великого, щороку приїжджали купці із заходу і сходу на великі ярмарки. Після Першої світової війни знову постала потреба налагодження нових торговельних взаємин для відродження німецької економіки, тому “віджила Франкфуртська месса”. Повоєнне місто вразило репортера “Шляху” здобутками німецького народу: “Скрізь праця, праця, праця, перетворена в залізо, сталь, мідь, цинк, нікель, бронзу, шкуру, полотно, шовк, різьбу, книжку, словом у найвсілякіші предмети, які лише можете собі уявити” [8. – 1919. – Ч. 72]. А далі оповідач, не приховуючи захоплення, старанно описав артефакти європейської культури того часу (одяг, автомобілі, літаки, ін.), щоб у читача виникло враження присутності на виставці.

Замислившись над долею Німеччини та України після Першої світової війни, публіцист у кінці статті прийшов до невтішних думок на рахунок української справи. У візії Лепкого – ідеаліста німецький “дух, виснажений війною і голодом, прибитий тяжкими умовами мира, не падає, не гнеться, лише працює, шукає нових доріг, думає, творить”. Завдяки цьому, на думку митця, німецький народ “знайде двері, якими вийде знов на широкі шляхи поступу”. Тоді як українці, позбавлені упродовж століть власної держави, замкнені “братими-опікунами” у вузькі рамки “рала, грабель і лопати”, змушені у ХХ столітті зі зброєю в руках доводити “культурному світові” своє право на самостійність. Свій погляд автор звернув у Східну Європу, де “від Сяну до Дону йде героїчний бій за нашу долю й волю”, й закликав усіх свідомих українців “випрямити спини, засукати рукави, протерти очі та з новими силами в м’язах і з новою охотою в душі доганяти других, щасливіших народів на шляху культури й цивілізації” [8. – 1919. – Ч. 73].

Характеризує культурологічну концепцію Б. Лепкого стаття “Наші Генії”, в якій автор подав своє бачення культурних здобутків українського народу, зокрема духовної спадщини еліти нації. Митець писав: “Історія українського народу дає незбитий доказ, що ми народ не тільки спосібний переймати здобутки культури й цивілізації, але й народ творчий.

Володимир Великий, Ярослав Мудрий, король Данило, епоха Київського й Галицького князівства, розкопки в Києві й у Галичині – це докази, про які можна томи писати. А коли б цей Київ був справді дикий та некультурний, то не сидів би був у йому так довго володар Польщі Болеслав Смяти, не тягло б туди поляків, як мух до меду. Прозивають козаків-Запорозжців бандою розбишак, а забувають, що тая банда робила для охорони європейської культури й цивілізації те, що занедбала культурна Польща, себто, укріплювала границю перед інвазією турсько-монгольського світа. Та ще в часах польського феодалізму була Січ гніздом волі, кузнею, у якій виковувався новий громадянський устрій...

Ні, ні, минувшість наша не така-то вже сіра, не така марна, як її вороги наші малюють. Брацтва, друкарні, школи на Україні, малярська штука (фрески на Вавелю!), домашній промисел, – все воно свідчить про великий культурний хист нашого народу і про його охоту до творчої праці. Наші народні думи, наша пісня, церкви на цілій території соборної України, вони проречистими устами кажуть своє видиме: ні! тим усім, що хочуть нас оклеветати перед світом, принизити, зробити наймитами чужого переможця” [8. – 1920. – Ч. 15].

Велика цитата виправдовується багатством ідей автора, серед яких домінує теза провідної ролі культури в історичному процесі, у націєтворенні українського народу. У статті цікавим є підбір постатей, котрі уславили українство в світі. До “наших геніїв” він відніс Б. Хмельницького, П. Сагайдачного, Д. Дорошенка, І. Мазепу. Сама ж стаття присвячена геніальному композитору церковної музики Д. Бортнянському, твори якого захоплювали критиків “неймовірною свободою”, котра на думку публіциста, відповідала

“нашому народньому генієві, нашим пісням і історичним думам, в формі “Слова о полку Ігоревім” і Шевченкових поем” [8. – 1920. – Ч. 16]. Навіть сам портрет музиканта, стверджував письменник, відповідав типові українського інтелігента.

На сторінках “Шляху” опубліковано культурологічну розвідку Б. Лепкого “Шевченко про мистецтво”, котру в 1920 році було перевидано в Зальцведелі накладом автора з метою поширення її серед полонених. У науково-популярній студії вчений заперечив помилкові погляди професора Хв. Корша щодо освіти Кобзаря Т. Шевченка, у візії Б. Лепкого, не “неук”, яким змальовували його противники українства, а блискучий, освічений європеець, що захоплював і неписьменних селян, і витончених аристократів, та в усіх збуджував приспані патріотичні почуття. До такого висновку мав прийти кожен, стверджував вчений, хто критично прочитав “всі (але то – всі!) твори” Кобзаря, його листи, оповідання й спогади сучасників про нього. На доказ своїх слів митець подав з маловідомих творів, щоденникових записів та епістолярію Шевченка низку цитат про мистецтво, поезію, літературу, релігію, тим самим довів широку сферу зацікавлень Кобзаря.

Як знавець малярства Б. Лепкий відмітив у творах Шевченка-художника оригінальність та ліризм, старанність лінії, яка не полягала у копіюванні предмета, а відображала “вражіння баченого, перепущені крізь призму душі”. Вчений писав, що Шевченко як мистець “безнастанно шукає краси й захоплюється нею, шукає правди, сам ублагороджується в мистецтві і хоче ублагородити других” [8. – 1919. – Ч. 80]. Водночас читач довідався про захоплення Т. Шевченка духом грецького мистецтва, здобутками Візантійської та Ренесансної культури. На думку Б. Лепкого, Тарас Григорович “не долюблював німецького малярства й ненавидів “суздальщини” та “казьонщини”, не сприймав мистецтва, що спутувало крила людського духу. Таким чином, шевченкознавець хотів наблизити постать Кобзаря до своїх сучасників, тим самим подолати “вічну трагедію непорозуміння між артистами й оточенням” [8. – 1919. – Ч. 80].

З-під пера співробітника “Шляху” вийшли не тільки культурологічні, а й політологічні, економічні дослідження. Наприклад, у статті “Дещо про гроші” Б. Лепкий коротко подав історію виникнення грошового обігу в світі, спираючись, зокрема, на українські джерела [8. – 1920. – Ч. 3, 4]. На сторінках студії “Чужі слова” вчений здійснив тлумачення низки термінів з царини політики, проілюструвавши їх явищами з давньої та нової історії. Наприклад, у культурологічному контексті пояснив Б. Лепкий генезу “анархізму”, котрий, на його думку, близький представникам лише окремих народів, носіям певних ментальностей. “Анархізм не лежить в крові й не відповідає вдачі арійців, котрі є конструкторами, синтетиками, він більше підходить під вдачу монголів-степовиків, котрі нічого не будували, а діяльність свою обмежували до витоптування худобою степів. Стоптали степ тут – ходімо далі, на тому й край. Тому то батьком модерного анархізму не є німець, англичанин, француз, лише москаль, Михайло Александрович Бакунін” [8. – 1920. – Ч. 7, 8], – констатував вчений. Безперечно, аналізовані явища слід сприймати через призму політичних поглядів автора.

Оригінальним було тлумачення Лепким словосполучення “аристократи духа” – “це люди, що вірять в духовий інтелектуальний поступ людства. На їх думку, найрозумніші, найчесніші та найбільш образовані одиниці повинні бути провідниками народів”. Наголосивши на потребі демократизації суспільства, публіцист водночас підкреслив роль особи в історії: “...нам так дуже треба дбати з одного боку о піднесення загальної освіти, а з другого о виобрання як найбільшого числа правдиво інтелігентних одиниць” [8. – 1920. – Ч. 8]. Таким чином, поступ залежить не тільки від освіченості загалу, а й від сформованості у суспільстві “вибраних одиниць”, на яких покладено духовне збагачення народу, формування його національної ідентичності.

Таким чином, доробок Б. С. Лепкого на сторінках часопису “Шлях” – це вагома складова державотворчої діяльності митця впродовж 1919 – 1920 рр. Віднайдені матеріали дозволяють чіткіше визначити особливості світогляду письменника, його розуміння тогочасних проблем українського суспільства, бачення ним історичного поступу України,

яке невід'ємне від прилучення української нації до здобутків європейської цивілізації та культури, від виховання справжньої, національно свідомої еліти. Звідси наукова вартість духовної спадщини визначного представника українських визвольних змагань і сьогодні.

Список використаних джерел

1. “Члени організації Союзу визволення України, постійні співробітники і персонал канцелярний” // Центральний державний архів вищих органів влади і управління України у Києві. – Ф. 4405, оп. 1, спр. 13, арк. 31–32.
2. Білик Н. Б. С. Легкий – діяч Союзу визволення України // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 173–174. – Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: Рута, 2005. – С. 57–71.
3. Мартинюк М. Українські періодичні видання (1914 – 1939 рр.). Матеріали до бібліографії. – Львів, 1998. – 298 с.
4. Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Записки НГШ. – Т. 169. – Нью-Йорк, 1962. – 418 с.
5. Кузеля З. Богдан Легкий у Німеччині // Діло. – 1933. – 7, 8 липня. – С. 3–4.
6. Кузеля З. Бібліографія писань Б. Легкого // Золота Липа... – Берлін: Українське Слово, 1924. – С. 229–253.
7. Лист Б. Легкого до О. Барвінського // Відділ рукописів Центральної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника у Львові. – Ф. 1658, п. 10. (При цитуванні збережено правопис оригіналу – *Авт.*).
8. Шлях (Німеччина).
9. Легкий Б. Промова на посвяченні пам'ятника помершим українцям, полоненим царської армії у Вецлярі над Ляном // Бережанський обласний музей Б. Легкого.
10. Ткачук М. Модерністський дискурс лірики та новел Богдана Легкого. – Тернопіль: ТНПУ, 2005. – 128 с.

Nadia Bilyk

BOHDAN LEPKYI – COLOBORATOR OF “SHLIAH” (GERMANY)

On the basis of the archives documents and published materials B.S. Lepkyi's activity, as a coloborator of “Shliah” (Germany), has been investigated in the paper.

Key words: Bohdan Lepkyi, Germany, “Shliah”, publicity heritage, national idea.

УДК 94 (477)

Марія Алексісець

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ: ПОСТАТЬ НА ТЛІ ДОБИ

У праці проаналізовано життєвий і творчий шлях визначного українського географа, історика Степана Рудницького в контексті національного відродження кінця XIX – початку XX ст., його суспільно-політичні погляди на розвиток нашого народу і створення незалежної Української держави крізь призму географічних чинників.

Ключові слова: Степан Рудницький, Україна, національна ідентичність, географія, державність, українська національна справа, націоналізм.

Сучасний розвиток Української держави ставить одним із нагальних завдань проблему вивчення вітчизняної суспільно-політичної і науково-культурної спадщини, діяльності визначних учених, громадсько-духовних діячів, які зробили вагомий внесок у становлення національної та світової науки і культури, висвітлення їх життєвого і творчого шляху, повернення до їхніх праць в контексті українського відродження кінця XX – початку XXI ст. Тільки нині зі здобуттям Україною незалежності розпочалося відновлення історичної справедливості для багатьох “забутих діячів”. Відроджуються їхні імена, проводяться повноцінні наукові дослідження та наукові конференції й симпозиуми, створюються праці у континуумі новітніх методологічних підходів із залученням нових, переважно закритих архівних документів і матеріалів та літературних джерел. При цьому науковці, передусім, звертаються до вивчення життєвого та творчого шляху тих осіб, які були організаторами й безпосередніми учасниками творення української науки і культури, національно-визвольного руху, діяльність яких з політичних міркувань у роки панування тоталітарної системи на теренах України замовчувалася або фальшувалася, а подекуди взагалі була вилучена із наукового та суспільно-політичного обігу.

До такого кола діячів належить Степан Рудницький (3.12.1877 – 3.11.1937) – визначний український географ, історик, громадсько-політичний діяч, дійсний член Наукового товариства Шевченка (з 1901), Всеукраїнської академії наук (ВУАН, з 1929 р.), засновник української наукової географії і географії України. В історії національного відродження кінця XIX – початку XX ст. належить вагоме місце Степану Рудницькому, котрий завдяки невтомній праці та енергії став одним із найвидатніших діячів українського відродженського піднесення в означений період, провідним ідеологом української національної ідеї й соборності, непересічним організатором і творцем новітнього наукового та культурного життя. Він продовжив надбання таких вітчизняних велетів національного поступу, як Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, О. Кониський, І. Франко, Леся Українка. Але саме Степан Рудницький, видатний учений та творець концепції національної географії, на переломі століть збагатив і примножив український національний рух цінними положеннями про шляхи розбудови Української держави, її культури, науки й освіти, конкретизував і доповнив питання про роль національної ідеології у світлі творення модерної української нації. Безперечно, творчість С. Рудницького привертала і привертає увагу багатьох дослідників [1–8], проте необхідно відзначити, що далеко не всі аспекти його наукового доробку проаналізовані однаковою мірою ретельно. На жаль, дуже часто дослідники роблять висновки про всю його наукову діяльність тільки на основі кількох праць. Таким чином, його багатоаспектна робота залишається ще й досі поза їх увагою. Зауважимо, показуючи творчу спадщину С. Рудницького тільки крізь призму формування національної географії, що є цілком зрозумілим і закономірним, однак при

цьому дослідники, як правило, не аналізували суспільно-політичні погляди, особливо наукові зацікавлення славетного ученого щодо обґрунтування ним ідеї незалежної Української держави, ролі географічних чинників на етносоціальні процеси та формування національної державності, не висвітлювали його праці як історика та впливу на національно-політичне життя. Зосередження уваги тільки на проблемах географічних студій академіка, лише на фактах і тенденціях організації географічної освіти України, недостатнє використання низки його суспільно-політичних праць зумовлює необхідність розгляду світоглядних домінант ученого в зазначену добу, їх впливу на соціально-політичне життя та піднесення національної свідомості української спільноти. У цьому зв'язку важко не помітити наукову важливість даної праці для сучасної української історіографії і практики сучасного національно-державного відродження. Таке дослідження дасть змогу виявити найцінніші аспекти історії становлення ідеї практики незалежності Української держави та їх впливу на її сучасне й майбутнє. Велика кількість, різноманітність, змістовність удоступненої нині джерельної бази, а також свобода творчого пошуку сприяють тому, щоб вдаватися до поглибленого теоретичного розгляду означеної проблематики заради використання для майбутнього України. Вивчення суспільно-політичних поглядів академіка С. Рудницького, його громадської діяльності в контексті визначальних віх національної історії рубежу XIX – XX ст. залишається актуальним завданням української суспільно-політичної науки.

У цій статті авторка робить спробу проаналізувати життєвий шлях, наукову спадщину визначного українського географа та історика – академіка Степана Рудницького в контексті національного відродження кінця XIX – початку XX ст., його внесок у розвиток української суспільно-політичної думки означеного часу та впливу на національно-політичне життя нашого народу й створення незалежної Української держави.

Зауважимо, що постать Степана Рудницького приваблива не тільки у зв'язку з його могутнім інтелектом ученого, чие коло наукових інтересів охоплювало астрономію і геофізику, геологію і геополітику, географію та історію України. Безсумнівний інтерес викликає і сама його особистість в контексті українських реалій кінця XIX – початку XX ст. Ці аспекти багатогранної діяльності цієї людини сьогодні відомі, на жаль, тільки не багатьом українцям, переважно фахівцям. Степан Львович Рудницький належить до багаточисельної когорти тих видатних особистостей, чії імена цілеспрямовано витравлювали з пам'яті української нації упродовж радянських десятиліть. Ідеологи тоталітаризму чітко знали, що ні українськомовні праці С. Рудницького, присвячені або Козаччині чи особливостям географії України, ні, тим більше, написані та опубліковані німецькою мовою, такі, як “Ukraina und die Ukrainer”, “Die Verbreitung der Ukrainer”, “Ukraina. Land und Volk”, чи перекладені англійською або французькою мовами, не являють для влади та її адептів ніякої цінності. Як і сама постать ученого. Більше того він був засуджений як “відвертий пропагатор фашизму в географії” і весною 1935 р. засланий на Соловки (1935–1937) у СЛОН ОГПУ (“Соловецький лагерь принудительных работ особого назначения”). 9 жовтня 1937 р. за постановою особливої трійки НКВД Ленінградської області засуджений до розстрілу і 3 листопада цього ж року був розстріляний.

У цьому зв'язку доречним буде розглянути хоча б коротко питання, що стосуються життєвого шляху визначного українського ученого С. Рудницького. Це дасть змогу предметніше дати відповідь на запитання, що в біографії С. Рудницького і в думках й бажаннях, з точки зору влади було “не так”, чого вона так боялася та переслідувала.

Як відомо, Степан Львович Рудницький народився у Перемишлі (Галичина), тоді належав до Австро-Угорщини, де його батько був гімназійним учителем. На нашу думку, саме в національно-свідомій родині С. Рудницькому прищепили любов до всього народного, і це позитивно вплинуло на підвищений потяг майбутнього вченого до знань з історії рідного краю, української історії. Важливу роль у формуванні світогляду та утвердженні громадянської позиції С. Рудницького відіграли студії та спілкування з низкою видатних професорів історії М. Грушевським, С. Шараневичем й географії в університетах Львова (1895–1899) й Відня (1899–1901), зокрема з А. Пенком, Е. Брюкнером та ін. особливо

манили юнака тогочасні швидкі темпи наукових досліджень, пов'язаних з географією. Все це він гармонійно поєднував із вивченням циклу гуманітарних дисциплін, особливо історії та участю у громадсько-політичних заходах студентства. З 1902 р. працював гімназійним учителем у Тернополі і у Львові, з 1908 р. доцентом географії у Львівському університеті. З січня 1901 р. здобув учений ступінь доктора географії, упродовж 1907–1919 рр. редагував “Збірник природописно-математично-лікарської секції НТШ”. Деякий час поглиблював знання з географії та геології у Віденському і Берлінському університетах. Чільне місце у 1903–1904 рр. в творчому доробку С. Рудницького посідали географічні дослідження басейну Дністра (Підкарпаття і Поділля), результати яких згодом були покладені в основу праць з геоморфології, зокрема: “Знадоби до морфології подільського сточища Дністра”, 1913 р. У цей час він плідно займався науковою діяльністю, розробляв теоретичні та методичні основи географії, структуру географічної науки, підготував фундамент її понятійно-термінологічного апарату. У наступні роки, переважно в 1914–1920 рр., заклав основи української політичної і воєнної географії, започаткував картографічний напрям в українській географії. Розробляти географічні карти українською мовою він почав у Львові, продовжував в еміграції у Відні, а також у радянській Україні. Завдяки йому Україну чи не вперше було представлено у картографічних працях як цілісну просторову одиницю.

Степан Рудницький у першу чергу був науковцем, але ґрунтовні соціально-гуманітарні знання дали можливість стати знаним українським громадським діячем своєї доби. Учений брав активну участь у громадсько-культурному житті Галичини, виступив одним із співзасновників спортивного товариства “Україна”, з 1914 р. був членом Надзірної ради Національного музею у Львові. У роки Першої світової війни 1914–1918 рр. активно співпрацював з Союзом визволення України (СВУ) та Українською пресовою службою у Відні. Він брав активну участь у Листопадовому повстанні 1918 р., при уряді ЗУНР виконував обов'язки експерта та радника з економіки і політико-географічних проблем. Громадська робота С. Рудницького знайшла своє послідовне і закономірне продовження дійсного члена НТШ, де він був співредактором “Збірників Математично-Природописно-Лікарської Секції”. Тому найяскравішою у громадсько-політичній діяльності географа була доба кінця XIX – початку XX ст.

Важливим і визначним етапом біографії С. Рудницького була його громадська та науково-педагогічна діяльність в еміграції, а згодом в УРСР. На початку 1920-х років учений жив у Відні, а потім у Празі. Став одним із засновників Українського вільного університету (УВУ), очолював філософський факультет у Вищому педагогічному інституті ім. Драгоманова в Празі.

Громадська й організаційна робота С. Рудницького зреалізовувалася у діяльності багатьох напрямків українського національно-політичного життя. Зокрема, він викладав географію у Карловому університеті, Празькому німецькому університеті, Українській господарській академії у Подєбрадах. 1920–1926 рр. проводив наукові дослідження у Закарпатті, допомагав товариству “Просвіта” в Ужгороді. 1924 р. взяв активну участь у підготовці Першого Міжнародного з'їзду слов'янських географів та етнографів, що відбувся у Празі. З початку 1927 р. переїхав, на запрошення уряду УРСР, до Києва й Харкова, у якому очолив організований ним Український науково-дослідний інститут географії та картографії. Працював у Геодезичному інституті та Харківському університеті, очолював Комісію краєзнавства ВУАН, дійсним членом якої він був з 1919 р., а також Музей антропології та етнографії ім. Ф. Вовка. У Харкові виступив співзасновником і деякий час був співредактором журналу “Вісник природознавства”. У березні 1933 р. заарештований, звинувачений у приналежності до контрреволюційної організації, шкідництві та шпигунстві і за постановою судової трійки колегії ГПУ УРСР 23 вересня 1933 р. засуджений до п'яти років позбавлення волі. Ув'язнення відбував у спецтаборах “Свірлаг” і “Біломорсько-Балтійський табір”. У січні 1934 р. було виключено зі складу ВУАН “як відвертого пропагатора фашизму в географії” і весною 1935 р., як було вище зазначено послано на Соловки (1935–1937). Отже, своєю багатогранною діяльністю С. Рудницький значною мірою

спричинився до інституційного оформлення українського національного руху кінця XIX – початку XX ст. Степан Рудницький належав до нової генерації українських учених і громадсько-політичних діячів, яка вийшла на історичну арену у вищезначену добу. Його праця сприяла піднесенню національної географічної науки, європеїзації українського суспільства, поширенню вітчизняної культури і науки, стала вагомим чинником її інтеграції в європейський науково-освітній простір. При цьому ми з упевненістю можемо говорити про С. Рудницького як про провідну постать української науки, дослідницька діяльність якої набула світового значення.

Безсумнівний інтерес викликають суспільно-політичні погляди Степана Рудницького, котрий декларував свою українськість (напротивагу малоросійськості, польськості чи російськості). Більше того, академік не обмежувався тільки чіткою ідентифікацією себе як українця. А пішов далі, стверджуючи, що українці – єдина нація, незалежно від того, проживають вони “під Російською державою, чи під Австрійською, чи під Угорщиною” [8]. С. Рудницький розумів проблему роз’єднання українського народу, розколеного між двома імперськими організаціями. Він, відкинувши соціалістичний “універсалізм”, обґрунтував тезу, що самостійний “народ–нація” є найважливішою природною одиницею людства, кращим продуктом еволюції природи, а національність є важливою ідентифіційною ознакою особистості на противагу класовій, релігійній чи будь-якій іншій. Зауважимо, що націоналізм став однією із світоглядних домінант ученого. Провідною ідеєю політичних поглядів С. Рудницького стала теза незалежності Української держави. Заслугою академіка є передусім те, як стверджує О. Шаблій, що С. Рудницький “всебічно обґрунтував роль географічного фактора у становленні і розвитку української державності” [9, с. 6]. Концептуальні основи щодо державних змагань українського народу, формування його національної ідентичності, усвідомлення його ролі і місця в загальноєвропейському процесі демократичного оновлення вчений виклав у працях “Україна і великодержави” [10], “Українська справа зі становища політичної географії” [11]. Ці праці С. Л. Рудницького, на думку авторки, найкращі у всій дотеперішній українській політології, мають і досі актуальне значення для справи державних змагань українців, формування їх національної ідентичності, усвідомлення ролі у світовому розвитку. Головним у світоглядному баченні ученим майбутнього України є показ її національних, політичних, економічних і територіальних інтересів крізь призму європейської й світової історії, значення утворення Української держави. З погляду географічних, культурних та історичних витоків С. Рудницький науково обґрунтував тезу про те, що Україна є давнім народом з самобутньою історією, культурою, мовою, територією. Те, що цей народ не мав тоді своєї державності, – це “танебна пляма на тілі всього роду людського” [9, с. 6]. С. Рудницький у праці “Чому ми хочемо самостійної України?” дав обґрунтовану відповідь на це питання. “лиш на самостійній Україні зможе український народ перемінитися з темної злиденної маси у свідому поступову (модерну – М. А.), культурну націю та розвинути всі великі засоби рідної землі” [9, с. 88]. “Самостійність і тільки самостійність, – зазначав він, – робить українців правдивими господарями на своїй землі...” [9, с. 89]. С. Рудницький відкидав будь-які інші варіанти вирішення українського питання. Для нього суть політичної самостійності полягала у “повній незалежності України” [9, с. 91]. Степан Рудницький був, так би мовити, безальтернативним самостійником. Спроби С. Рудницького прослідкувати вплив геофактору на етносоціальні процеси утворення Української держави були, на нашу думку, етапними у розвитку піднесення політичної свідомості українців. Адже свого часу українські науковці зверталися, перш за все, до лінгвістичних, етнографічних, історичних знань, щоб довести мовну, етнічну і т. п. обособленість українців. Академік С. Рудницький зробив спробу залучити нове знання – зі сфери географії, щоб уже через його призму осмислити й пояснити історичні процеси на українських просторових теренах. На думку славетного географа, упродовж довгих століть – з XV по XVIII – Україна стояла на кордоні трьох світів: західноєвропейського, орієнтально-мусульманського і кочового азіатського. Ось це “страшне прикордоння” так чи інакше, як зазначав С. Рудницький, і зумовило на той час українську

бездержавність. Зрозуміло, що вчений не абсолютизував географічний чинник, не робив спроби пояснити бездержавність українців тільки його впливом. Українська бездержавність, з його точки зору, була наслідком політики експансії сусідніх країн – Росії і Польщі.

На основі аналізу політико-географічного розвитку та політичного життя Європи і світу С. Л. Рудницький дійшов висновку, що “тільки національним державам належить будучина. Модерна світова політика повинна підпирати творення виключно національних держав. Цього вчить досвід останніх століть” [9, с. 101]. Стосовно української перспективи вчений стояв, як зазначалося вище, лише на позиціях української національної державності. Це питання він розглядав у європейському контексті: “Утворення української національної держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, так важному для світового господарства й для світової політики. Без національної української держави доживемо в найкоротшому часі до нових тяжких воєнних і революційних катастроф” [9, с. 147]. Українська національна держава має формуватися у контексті геополітичних зв’язків з іншими державами і народами.

Степан Рудницький бачив майбутнє Української держави виключно в етнографічних кордонах. Щоб їх визначити, він вивчав праці і карти Шафарика, П. Каппена, Р. Еркєрта, Н. Терєбенєва, А. Риттиха, К. Делямара, Е. Вербена та ін. Майбутнє України він бачив виключно з республіканською формою правління. У його душі і думках основоположними були віра та ідея “майбутнього загального об’єднання людства в одну одностайну громаду” [9, с. 17]. Націоналіст Степан Рудницький, роздумуючи на перспективами світового розвитку, дійшов висновку, що космополітизм – “це могутній акорд величного хору народів”, у якому кожний з учасників повинен зберегти свій голос. А щоб українцям стати “повноцінним голосом” і долучитися до “величного хору народів”, їм бажано перейняти кращий досвід Європи і прокладувати свій власний шлях, не збиваючись на чужий.

Важливо підкреслити методологічний внесок С. Л. Рудницького в розширення спектра українознавства. Його уявлення щодо функцій географічного знання в системі українознавства мали перспективний та концептуальний характер: роль і функції географії необхідно витлумачувати у річищі культурологічного і народознавчого аспектів; вона є одним з найпошанованіших складників людського знання і культури в цілому, зокрема має слугувати важливим дійовим чинником формування самої духовності українського народу; географія є природничою наукою, але, включаючи в себе антропогеографічну гілку досліджень, вона опиняється безпосередньо на межі з гуманітарним знанням широкого змісту. Такий методологічний підхід, на думку авторки, розширює систему українознавчих досліджень, поєднує соціогуманітарну і природничу методологію.

Таким чином, Степан Рудницький належав до нової генерації українських учених і громадських діячів, яка вийшла на історичну арену наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Багатогранна діяльність славетного українського ученого сприяла європеїзації України, її інтеграції у європейські і світові науково-освітні простори. Степану Рудницькому належить одне із чільних місць у розвитку української національної географії та історії означеного періоду. Подальше предметне вивчення всебічної наукової та громадської діяльності С. Рудницького, з’ясування ролі визначного географа у розвитку національної науки і суспільно-політичної думки, спростовує оцінки й погляди, які применшували значення спадщини вченого.

Академік С. Рудницький залишив у спадок національній і світовій науці чимало наукових праць, що досі не втратили практичної цінності й продовжують залишатися теоретичною базою для сучасної географії. Вчений був, без найменшого сумніву, видатною постаттю української та світової науки своєї доби. Різнобічна громадсько-політична праця С. Рудницького набула широкого українського та світового резонансу. Тож зрозумілим є підвищений інтерес науковців і громадськості до визначного вченого в сучасних умовах національного відродження.

Список використаних джерел

1. Геринович Ю. Проф. д-р Ст. Рудницький // Вісник Союзу визволення України. – Відень, 1916. –Т. 83–84. – С. 197–198.
2. Підгайний С. Академік Степан Рудницький //Український вісник (Берлін). – 1944. – № 26 (152). – 11 листопада.
3. Дольницький М. Проф. С. Рудницький – вчений і педагог // Гомін України (Торонто). – 1959. – 28 лютого.
4. Мушинка М. І. Степан Рудницький – основоположник української наукової географії // Тези док. і повідом. 1-ї Тернопільської обласної історико-краєзнавчої конференції. Ч. III: Краєзнавство. – Тернопіль, 1990. – С. 8–10.
5. Рубльов О. С. Фундатор української географічної науки // Репресоване краєзнавство (20–30-і роки). – К.: Рідний край, 1991. – С. 121–129.
6. Шаблій О. І. Академік Степан Рудницький – фундатор географії. – Львів; Мюнхен: Ред.-вид. відділ ЛДУ, 1993. – 223 с.
7. Україна просторова в концепційному окресленні Степана Рудницького. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2003. – 245 с.
8. Кармазина М. “Космополітичний” націоналіст: Реалії і сподівання Степана Рудницького // Дзеркало тижня. – 2006. – № 13. – 8 квітня. – С. 21.
9. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? // Упорядник та автор передмови О. І. Шаблій. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
10. Рудницький С. Ukraina und die Groosmächte. – Wien, 1920.
11. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії. – Берлін: Українське слово, 1923. – 288 с.

Maria Alexiyevets

STEPAN RUDNYTSKY AS A FIGURE AT THE BACKGROUND OF EPOCH

The paper analyses life and activity of the great Ukrainian geographer and historian Stepan Rudnytsky in the context of the national revival at the end of the 19th – beginning of the 20th c., his social-and-political views on the development of our people and building of the independent Ukrainian State through the number of the Geographical factors.

Key words: Stepan Rudnytsky, Ukraine, national identity, Geography, statehood, Ukrainian national cause, nationalism.

УДК 94 (477)

Юрій Древніцький

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ У НАЦІОНАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

У статті зроблена спроба висвітлити багатогранну діяльність визначного українського громадського діяча, політика Східної Галичини на початку ХХ ст. Володимира Старосольського. На основі конкретних фактів автор простежує його участь у громадському й політичному житті краю.

Ключові слова: Володимир Старосольський, “Молода Україна”, УСДП, Галичина, Українські Січові Стрільці.

В історії Галичини першої половини ХХ ст. з'являється низка постатей, які кардинально змінили суспільно-політичний розвиток краю. До цієї еліти, без сумніву, слід зарахувати і Володимира Йоахимовича Старосольського. Він був одним із тих неофітів новітньої історії, які ціною власного життя заплатили за служіння нації, довели ширість відданості українській ідеї. Його діяльність безпосередньо пов'язувалась із професійною (правник), партійною (соціал-демократ) та громадською (молодоукраїнець, січовий стрілець) працею.

Багатогранна діяльність В. Старосольського й досі не знайшла належного висвітлення у науковій літературі. Окремі аспекти теми можна почерпнути з довідкових видань, які в енциклопедичному стилі висвітлюють різноманітні сторони життя та діяльності Володимира Старосольського [1; 2].

Певний внесок у висвітлення проблеми зробила українська діаспора. Наслідком цього стало видання у 1991 році 210 тому Записок Наукового Товариства ім. Шевченка, повністю присвяченого особі В. Старосольського [3]. На сьогоднішній день це найбільш ґрунтовне дослідження. Дана праця – це збірник документів і статей, який включає біографію, написану Юрієм Старосольським, спогади сина Юрія та дочки Уляни (вона ж редактор видання), співробітників та знайомих, листи В. Старосольського та його праці “Теорія нації” й “Національний та соціальний момент в українській історії”.

Значне зацікавлення викликають дослідження сучасних науковців, які безпосередньо, або під кутом партійного життя Галичини приділяють увагу діяльності В. Старосольського. Це зокрема такі дослідники як І. Райківський, О. Жерноклеєв, Т. Огородник [4; 5; 6; 7]

Основна джерельна база з даної проблематики міститься у Центральному державному історичному архіві України у Львові у фонді 360 (Володимир Старосольський – адвокат).

Метою даного дослідження є проаналізувати життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність на тлі найвідоміших подій галицької історії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Народився Володимир Старосольський 8 січня 1878 р. у м. Ярославі (нині – територія Польщі) у сім'ї бургомістра Йоахима Старосольського та Юлії Рапф. Початкову освіту отримав у місцевій гімназії, де зарекомендував себе з кращої сторони. У період навчання В. Старосольського, в гімназії домінували пропольські настрої і не могло бути й мови про національне виховання.

Після гімназійного курсу в Ярославі В. Старосольський вирушає до Кракова, де 7 жовтня 1896 року вступає на юридично-політичний факультет місцевого університету. Там він контактує з українською студентською громадою, зокрема з майбутнім письменником Василем Стефаніком (на той час – студентом медичного факультету) та художником Іваном Трушем (студентом мистецтв). Саме цей період життя В. Старосольського став визначальним у формуванні українського національного світогляду, спрямуванні його

подальшої громадської діяльності. Про це свідчать слова В. Стефаніка "...Знав, що він українець, та по-українськи не міг сказати речення. Хлопча панський з виховання, і чи кров прадідівська, чи теорія, – він же дуже любить теорії, – завели його в українську націю і вчинили з нього найкращого між нами чоловіка" [3, с. 32].

Після року краківських студій в 1897 р. В. Старосольський переїжджає до Львова, де продовжує навчання в університеті на правничому факультеті, бере активну участь в українському студентському русі Галичини.

З 1899 р. В. Старосольський навчався на правничому факультеті Віденського університету. Столичний Відень був другим, на той час, після Львова центром українського студентства, де молодь групувалася навколо таких українських організацій, як "Родина", "Громада", "Поступ", "Товариство ім. св. Варвари".

В. Старосольський, перебуваючи у Відні, вступив до товариства "Січ" – найстарішого і найвпливовішого серед українських молодіжних організацій австрійської столиці. Долучившись до роботи в товаристві, В. Старосольський незабаром очолив цю організацію. 6 лютого 1899 р. на загальних зборах товариства В. Старосольського обирають заступником голови і бібліотекарем (на час відпустки голови Р. Сембратовича виконує його обов'язки), а 26 березня 1899 р. на Надзвичайних загальних зборах його було обрано 37-м головою товариства "Січ" на літній семестр [8, арк. 76–77]. Обрання В. Старосольського головою "Січі" беззаперечно засвідчило його високий авторитет і провідну роль, яку він виконував у студентському русі. В цьому часі товариство надавало найрізноманітнішу допомогу студентам-українцям, які навчались у Відні, організувало святкові концерти тощо.

13 липня 1899 р. вперше було проведено студентське віче у Львові, основною вимогою якого було відкриття українського університету у Львові. Одним з ініціаторів цього віча був В. Старосольський [1, с. 205]. Він же представляв на цьому зібранні українське студентство Відня. Його промова настільки вразила присутніх, що її початок було вміщено на першій сторінці праці "Українсько-руський університет у Львові. Пам'яткова книжка першого віча студентів Українців-Русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основания українсько-руського університету", присвяченої саме цим подіям. Провідник українського студентства Відня поєднав у своїй промові історію з сучасністю та показав необхідність і право українців на власний університет: "Коли чужу ріллю уміли наші люди орати, що добули би вони для культури, коли б на рідній почві були знайшли спосіб працювати! А конечними условинами до научної праці є для нас власний університет" [9, с. 25]. Це була перша такого роду поява Володимира серед широкого кола українського студентства Галичини і слід зауважити, що вона мала успіх. Студентське віче вирішило, що для успіху боротьби необхідно мати центральний орган, який би підтримував зв'язок як між студентськими громадами, так і поодинокими діячами. На віче було обрано організаційний комітет, який відповідно до рішення віче затвердив редакційну комісію майбутнього студентського журналу, до якої увійшов і В. Старосольський [10, с. 94].

Одразу після повернення до Львова восени 1899 р. В. Старосольський поринув і в активне громадсько-політичне життя столиці краю, швидко здобув авторитет серед українського студентства, увійшовши до ряду студентських ватажків.

У цьому ж 1899 р. у Львові було засновано товариство "Молода Україна". Одним із засновників товариства був В. Старосольський. Він увійшов до керівного органу цієї організації "Комітету Десяти" та редакції однойменного часопису "Молода Україна". Товариство проіснувало до 1903 року і припинило своє існування в результаті того, що перетворилось в "пустий агітаторський орган соціальної демократії" [11, с. 3].

1 січня 1900 року в світ вийшла перша частина часопису "Молода Україна", де було вміщено програму організації: "Наша національна ідея – се не само питане мови, не само питане етнографічної відрубности; се питане політичної незалежності... Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість – се прикмети нашої національної ідеї" [12, с. 3]. Теоретичний ґрунт для своїх ідейних поглядів члени "Молодої України" знаходили в праці Ю. Бачинського "Україна irredenta" [6, с. 59].

Предметом зацікавлень В. Старосольського стають події в Російській імперії, в тому числі і в підросійській Україні, а саме студентські заворушення. Цим подіям В. Старосольський присвятив статтю “Студентські рухи в Росії”, опубліковану в лютневому випуску “Молодої України” за 1900 р. [6, с. 25] вже через рік Старосольський виголошує реферат з цієї проблеми на студентському віче у Львові. Показавши принизливе становище студентів російських університетів, доповідач поставив три резолюції: 1) українська молодь Галичини висловлює щиру симпатію російському студентству у його важкій боротьбі; 2) вибраному комітетові доручається “викликати” в інших університетах Австрії симпатії до російських студентів; 3) цьому ж комітетові доручається інформувати австрійську і закордонну пресу про ці резолюції. Після дискусії усі три резолюції було ухвалено [13, с. 3].

До студентів російських університетів, від імені В. Старосольського, О. Бержицького, С. Меруновича, було відіслано відозву, в якій говорилося: “Ви падаєте під ударами ворожих рук, ми засуджені лишень дождити бездіяльно звісток з поля боротьби! Та ми віримо разом з Вами, що Ваша боротьба скорше чи пізніше мусить скінчитися перемогою і у сій вірі здоровимо Вас...: Щасливої боротьби Товариші!” [14, с. 3].

Одним з напрямків діяльності “Молодої України” була організація студентства в боротьбі за український університет у Львові. Далеко не остання роль у цьому процесі належала В. Старосольському.

В липні 1900 р. у Львові відбулось віче українського галицького студентства. Одним з членів керівного комітету цього зібрання був В. Старосольський. Основними питаннями віче були український університет у Львові та “потреба для русинів існування самостійної Руси-України” [15, с. 3].

На 1901–1902 рр. припадає підвищення активності українського студентства Галичини, що знайшло своє відображення в сецесії із Львівського університету. Безпосередньою причиною цього була заборона українцям складати присягу рідною мовою.

Прилучився до цих подій і В. Старосольський. Ще у вересні 1901 р. він разом з іншими студентами закликає вносити подання в університет українською мовою. В. Темницький вважав, що сецесія була суто ідеєю В. Старосольського, а організаторами її були В. Старосольський і Є. Косевич [16, с. 445].

У грудні цього ж року В. Старосольський репрезентував “Молоду Україну” на прощанні сецесіоністів. Безпосередньо при від’їзді з вокзалу Старосольський закликав товаришів-вигнанців “щоби тямити на святі і безмежні обов’язки для русько-українського народу і головної його маси русько-українського мужицтва” [17, с. 1].

Після сецесії українських студентів зі Львова до Кракова прибуло досить багато молоді. Між ними був і В. Старосольський. Разом з Л. Ганкевичем, В. Темницьким, Луцьким він заснував нову організацію “Русько-українське академічне товариство” [10, с. 60].

В липні 1902 року у Львові відбулося чергове зібрання молоді, присвячене сецесії львівських студентів-українців. Віче відкрив заступник голови центрального комітету молоді В. Старосольський промовою, в якій “охарактеризував політичну “українську” ситуацію та присвятив декілька слів пам’яті застрілених під час страйку в Чортківщині селян” [18, с. 1]. Віче ухвалило рішення про припинення сецесії для того, щоб “справу університетську перенести на ширше поле політичної і соціальної боротьби”. Після закінчення віча відбувся “комерц” у цьому ж приміщенні де проходило засідання. Як керівник цього заходу відкрив його В. Старосольський, який привітав присутніх чеських гостей Брожа та Душека і загалом подякував чехам, що “так гостинно прийняли нашу молодіж у “золотій” Празі” [18, с. 2].

У 1903 році В. Старосольський стає доктором права. Але не дивлячись на це, його зв’язок із студентством взагалі й студентським рухом за університет, зокрема, не припиняється. Він і надалі продовжує брати участь у вічах, присвячених домаганню відкриття українського університету у Львові, був членом-засновником товариства допомоги молоді “Ватра”. На прохання Марії Білецької готує статут і до організаційних зборів виконує обов’язки голови товариства [19, арк. 1–20].

У цей же період своєї діяльності В. Старосольський включився в партійне життя краю. У 1903 р. став членом Української соціал-демократичної партії [20, с. 11]. Однак справжня діяльність у середовищі УСДП починається з 1907 р., хоч і до цього були певні здобутки, як організатора селянського страйку 1902 р. Особливістю партії було те, що впродовж багатьох років партією керував практично один і той же провід, до якого поряд із М. та Л. Ганкевичами, П. Буняком, С. Вітиком, Жовніром, І. Квасницею входив і В. Старосольський.

Саме в 1907 р. молода організація, яка стояла “на ґрунті ухвал Вімберського конгресу з 1897 р., себто національної самостійности організаційного руху”, до якої належав і В. Старосольський, провела свій конгрес і почала утворювати самостійні комітети та робітничі культурно-освітні товариства “Воля”. Правда, слід зауважити, що В. Старосольський виступав проти утворення самостійних фахових організацій [21, с. 34].

Найбільш яскравою сторінкою в історії Володимира Старосольського як члена Української соціал-демократичної партії цього часу було висунення його кандидатом від УСДП на виборах 1907 р. в міському окрузі Бережани–Рогатин–Підкамінь–Ходорів. Однак участі у виборах він так і не взяв, оскільки на засіданні партії 10 квітня 1907 р. зняв свою кандидатуру на користь М. Ганкевича. Мотивував він це наступним чином: “Зараз по розписанню виборів до нового парламенту звернулись виборці міського виборчого округу Бережани–Рогатин–Підкамінь–Ходорів до найвидатнішого члена нашої партії М. Ганкевича, щоби станув в тім окрузі кандидатом на посла. На жаль тов. М. Ганкевич мусів тоді задля поряткування здоровля, підтятого великою працею для народу – виїхати з краю. Тоді то я зважився стати перед вами. Та ось наспіла радісна вістка, що М. Ганкевич здоровий повертає назад до нас” [22, с. 2] і як наслідок В. Старосольський зняв свою кандидатуру.

Після цих подій В. Старосольський і в подальшому продовжує активно діяти в межах УСДП. Він досить часто бере участь у робітничих зібраннях, на яких виголошує свої промови українською мовою, за що так активно боролась молода опозиція. Чимало уваги він приділяє і селянству. Так, на конференції УСДП у червні 1907 р. він виголошує реферат під назвою “Робота на селі”, в якому наполягає на тому, що в село слід нести перш за все освіту. Загалом, робота на селі буде давати результати лише в тому випадку, коли члени партії будуть виконувати не лише те, що вимагатиме партія, а й будуть свідомі своїх дій [23, с. 3].

Освітній роботі В. Старосольський надавав великого значення. Так, під час поїздки в серпні 1907 р. до Станіслава (нині – Івано-Франківськ) на відкриття товариства українських робітників “Воля”, перше на чому він наголосив було те, щоб товариство заснувало свою бібліотеку [24, с. 3].

В. Старосольський і надалі цікавиться, більше того бере участь у житті української молоді загалом і соціал-демократичної, зокрема. Він, як представник УСДП, бере участь у першому з’їзді студентів вищих навчальних закладів Австрії та Росії, намагається організувати українську соціал-демократичну молодь у боротьбі за відкриття українського університету.

22 березня 1907 р. В. Старосольського було обрано головою товариства “Вільна громада”, та в листопаді цього ж року – перебрано на цю посаду [25, с. 4]. Основним завданням товариства було залучити якомога більше молоді до роботи в партії.

3 і 4 грудня 1911 р. на IV з’їзді УСДП відбувся остаточний розкол партії. С. Вітик і М. Ганкевич провели на нього осіб, які не мали права голосу. Саме при допомозі останніх було проведено ухвалу, яка відкидала самостійну українську робітничу організацію. Це призвело до сецесії 32 членів партії на чолі з Л. Ганкевичем, П. Буняком та В. Старосольським [26, с. 107].

Та частина, яку очолювали С. Вітик та М. Ганкевич і надалі залишилась секцією Польської соціал-демократичної партії. Самостійна УСДП виступала за незалежну політику та профспілкову організацію [27, с. 119]. Цю частину очолювали, як і раніше, Л. Ганкевич, П. Буняк, І. Квасниця та В. Старосольський.

У такому стані партія проіснувала до 1914 р., коли в березні цього року, на V з’їзді партії відбулось об’єднання.

В. Старосольського не був активним учасником цих подій, оскільки в 1911–1912 роках навчався у провідних європейських вищих навчальних закладах, зокрема в Гейдельберзі у професора Г. Єлінека. По-друге, відчувши, одним із перших, перспективу військових молодіжних організацій, почав приділяти їм більшу частину свого часу. В. Старосольський був серед тих, хто розглядав війну як неминучість і єдиний вихід, на даному етапі, для українського народу як Галичини, так і підросійської України.

З початком Першої світової війни, активність В. Старосольського в Українській соціал-демократичній партії зменшується. Переважає військова діяльність, тому доводилось пропускати конференції партії.

9 березня 1913 р. у Львові було засновано товариство “Українські Січові Стрільці”, яке очолив, за порадою К. Трильовського, В. Старосольський [28, с. 7]. Товариство одразу розпочало переговори з УСС радикальної партії та академічним гуртком “Українські Стрільці”, організованим І. Чмолою. Внаслідок переговорів, спочатку злились обидва товариства УСС, а згодом до них приєдналися і “Українські Стрільці”. Головою цього, абсолютно незалежного від партій, товариства став В. Старосольський [10, с. 118].

Своїм завданням товариство ставило: “плекання спортивних і гімнастичних вправ і вироблення при їх допомозі у членах товариства духа відваги, карності і побратимства”. Згодом Старосольський вносить певні зміни до статуту товариства, зокрема щодо вибору керівного складу (обрання старшини, кошового тощо), членів товариства (їх права, обов’язки і ін.) [29, арк. 1–8].

Разом з кінним відділенням львівських Січових Стрільців В. Старосольський бере участь у січово-стрілецькому здвизі 28 червня 1914 р. Саме в цей день у Сараєво було вбито намісника австрійського престолу Франца Фердинанда, що послужило формальною причиною до початку Першої світової війни. 30 липня львівські стрілецькі організації створили спільний Комітет, до складу якого увійшов і В. Старосольський. Він же став членом створеної 2-го серпня Головної Української Ради, перейменованої згодом у Загальну Українську Раду, та Української бойової управи [30, с. 14].

Маніфестом УБУ від 6 серпня 1914 р. В. Старосольського призначено “комендантом поборовим у Львові і Львівським повіті”. Основним його завданням було збирання добровольців, які в недалекому майбутньому мали стати Січовими Стрільцями. До виконання даних обов’язків він приступив 10 серпня 1914 р. [31, арк. 5–6]. У результаті російського наступу В. Старосольський разом із залишками Січових Стрільців 2 вересня змушений був залишити Львів і виїхати до Самбора. Грудень 1914 р. приносить йому нову посаду – Боева Управа уповноважує В. Старосольського “заступати її в безпосереднім контакті з офіцерами як і з мужвою Полку Українських Січових Стрільців в характері постійного відпоручника” [31, арк. 4]. Вже через місяць відпоручник В. Старосольський складає звіт про стан Січових Стрільців на даний момент. Під час написання звіту йому доводилось досить часто переїжджати, зустрічатись з багатьма стрільцями, як старшинами, так і рядовими. Окрім офіційних промов з нагоди Різдва чи Нового Року, він проводив розмови на тему сучасного становища стрілецтва, його завдань і домагань [32, арк. 7–8].

Після того, як російські війська залишили Львів влітку 1913 р. було вирішено створити організацію, яка б збирала стрільців, що поверталися з лікарень у свої підрозділи. З цією метою В. Старосольський разом з Волошиним був направлений до Львова.

В. Старосольського хвилювали будні стрілецтва. Він, неодноразово, вносить прохання через Боеву Управу та Загальну Українську Раду до Відня, про створення стрілецької лікарні тощо [32, арк. 55].

Деся в 1915 р. з ініціативи Старосольського було створено “Гурток загального добра”. В ньому працювали стрілецькі правники, які надавали юридичні консультації селянам і зокрема родинам покликаних до військової служби. Досить часто В. Старосольський “виїздив на села особисто перевірювати надужиття та списував протоколи, на основі яких робив інтервенції в команді Дивізії, помагаючи селянам” [33, с. 196].

В. Старосольський досить швидко знайшов себе в середовищі стрільців і коли створювався “Орден залізної Остроги”, він був серед його творців. Одночасно він співпрацював із стрілецьким журналом “Шляхи”, де публікував свої полемічні статті [1, с. 206].

Часто В. Старосольський змушений був змінювати місця свого перебування у зв'язку з тим, що його призначали делегатом Боевої Управи. Тут слід згадати про Варпалянку, де за делегатства Старосольського було створено “пресову квартиру”, а також Гнильчу [32, арк. 51–52].

Загалом, всю Першу світову війну В. Старосольський пройшов зі Січовими Стрільцями. Як зазначає С. Ріпецький, він був найкращим політичним теоретиком та публіцистом серед суспільства, а разом з Д. Вітовським вони були творцями ідеології УСС [33, с. 139, 322].

В 1917 р., під час вишколу УСС в Розваді, В. Старосольського було призначено ад'ютантом майора М. Тарнавського, який командував вишколом. У травні цього ж року відбулась нарада усіх формацій Легіону УСС. Після довгої дискусії, було вирішено розформувати УСС, оскільки Україна уже визволена. Проти цього виступив кошовий, який отримав підтримку В. Старосольського, але це була меншість. Проте, в липні у Відні відбувся новий з'їзд, який затвердив попереднє рішення меншості і це було позитивним моментом, оскільки в майбутньому УСС відіграють основну роль у листопадових подіях 1918 р.

В. Старосольський взяв безпосередню участь в організації листопадового зриву. В першій половині жовтня він увійшов до складу Центрального Військового Комітету, який виник під керівництвом Івана Рудницького у вересні 1918 р. на основі Віденського революційного гуртка створеного 31 травня 1917 р. Ініціатором обрання до цього Комітету В. Старосольського був Никифор Гірняк [34, с. 143].

Проте, повністю внести свій вклад у творення ЗУНР В. Старосольському не вдалося. Причиною цього було те, що приїхавши з Чернівців до Львова 2 листопада 1918 р. він потрапив у полон до польських військових на станції Перзенківка [35, арк. 58]. Слід зазначити, що дещо раніше за згодою ПКЛ та українського уряду Старосольський був призначений “парламентарем та мировим посередником”. Спочатку його було вивезено у табір в Баранові, а пізніше перевезено в Домб'є. Правда в Баранові В. Старосольського, як і усіх інших, внесено у списки не як військово-полоненого українського війська, а як інтернованого.

Не дивлячись на те, що перший раз його було обміняно ще в листопаді 1918 р., а згодом, на початку 1919 р., – вдруге, в полоні він пробув до жовтня 1919 р. Після повернення з полону В. Старосольський опинився у Кам'янці-Подільському, де в цей час перебували українські уряди. Його запросили у Кам'янець-Подільський університет. Окрім цього він став заступником міністра закордонних справ УНР в уряді Ісаака Мазепи. В часі перебування на цій посаді, диктатор ЗОУНР звільнив його від військової служби аж до відкликання із займаної посади.

Перебуваючи на даній посаді, В. Старосольський інколи виконував обов'язки міністра закордонних справ, коли останній був відсутній. Не останню роль він відіграв у фінансових справах, які стосувалися міністерства [36, арк. 1, 3, 7–19].

Під час перебування В. Старосольського на посаді заступника міністра закордонних справ було підписано між Польщею та УНР Варшавський договір 1920 р. Про ставлення В. Старосольського до цього акту можна судити виходячи із заяви, яку він зробив у ході дискусії у Місії УНР до Варшави: “після цілого ряду уступок, наші потреби висловлюються в формі бажання, в той же час, коли ми повинні ставити їх як услів'я, невиконання яких потягає за собою уневажнення цілого договору. Особливо один пункт Декларації є цілком неможливий до прийняття нами – це пункт про Галичину. Придніпрянська Україна нині не може допомогти Галичині, але і шкодити їй не мусить. А зазначеним пунктом Декларації Уряду українського відбирає з-під ніг ґрунт єдиному клаптику української землі, який вже дістав з боку Антанти певне міжнародне правове положення не знаємо, що чекає Україну в

найближчому часі. Отже при скрутному положенні України – Галичина знову могла б зіграти роль українського Піємонту” [3, с. 90].

Разом з урядом Директорії УНР він змушений був залишити Кам’янець-Подільський і опинився у Відні, де основні свої зусилля спрямував на наукові дослідження та фахову діяльність.

Ще у 1919 р. В. Старосольський став членом Української соціал-демократичної робітничої партії. Опинившись на еміграції він продовжував свою діяльність в її складі. Він входив до Закордонної Делегації УСДРП, яка об’єднувала організаційні структури партії за кордоном. Делегація займалась поширенням інформації про український визвольний рух в іноземній пресі тощо. Закордонна група УСДРП прагнула взяти участь у міжнародній конференції, метою якої було створення IV Інтернаціоналу. З цією метою на конференції закордонної групи, що проходила 31 грудня 1920 – 8 січня 1921 р. у Відні було призначено трьох делегатів. Одним з них був і В. Старосольський [37, с. 4].

Водночас Володимир Старосольський залишався членом УСДП. Проте у самій партії почали переважати прокомуністичні ідеї. У 1922 р. на партійній нараді у Львові була висунута вимога возз’єднання з УРСР і утворення об’єднаної суверенної робітничо-селянської України.

У 1923 році на VI конгресі УСДП прийняла комуністичну програму, а В. Старосольський та інші провідні діячі були усунені від керівництва партією. Як наслідок 30 січня 1924 р. прокомуністична УСДП була заборонена польською владою [7, с. 3].

Після повернення з еміграції В. Старосольський значною мірою спричинився до відновлення УСДП. У грудні 1927 р. у Львові відбулась конференція, делегати якої ухвалили резолюцію про “утворення партії українського пролетаріату, яка до скликання конгресу виступатиме під фірмою Української соціалістичної групи”. В. Старосольський увійшов до управи даної організації. Відновлення ж діяльності УСДП було проголошено на з’їзді партії 8–9 грудня 1928 р., секретарем якого був В. Старосольський. Останній активно переконував присутніх у залі про хибність поглядів комунізму [7, с. 20].

Поряд із членством у ЦК УСДП В. Старосольський видавав “Професійний вісник” з 1929 р. до 1930 р., продовжував співпрацю з редакцією “Вперед” [2, с. 488]. Його висунули кандидатом до сенату від львівської округи.

Пік активності В. Старосольського припадає на другу половину 30-х років. На VIII конгресі партії, який проходив у жовтні 1937 р. його обрали головою Української соціал-демократичної партії [7, с. 58–59]. В. Старосольський взяв активну участь у підготовці та створенні Контактного комітету. Так, 4 листопада 1937 р. у його помешканні відбулася нарада лідерів українських політичних партій Галичини, яка поклала початок міжпартійним контактам, що тривали аж до початку Другої світової війни [38, с. 213]. Хоч сам В. Старосольський на перших порах сумнівався у можливості і доцільності таких контактів. Організаційно комітет оформився у грудні 1937 р. До його складу, окрім В. Старосольського, ввійшли представники УСРП, УНО, ФНС, Союзу українок та УНДО. Результатом праці Контактного комітету було створення атмосфери взаємної довіри між лідерами партій та спад напруги у відносинах в середовищі українців [39, с. 81].

Щодо політичних поглядів В. Старосольського на даному етапі його життя, то вони були наступними. Ще на партійній конференції 1928 р. він засуджував прокомуністичні ідеї, а 1932 р. у статті “Трагічні вузли української історії” він негативно поставився до більшовицького режиму в УРСР, який спричинив голод і репресії [2, с. 488]. З такою ж неприхильністю В. Старосольський ставився і до фашизму, вважаючи, що останній був утворений “людьми здеградованими і без праці” [5, с. 215].

Щодо ставлення до діяльності українських політичних партій Галичини в 30-ті роки, то В. Старосольський засуджував політику “нормалізації”, вважаючи що наслідком цієї політики було знищення українського питання з поля зору поляків. Одночасно він визнавав слабкість галицької соціал-демократії [40, с. 4].

Не дивлячись на те, що діяльність В. Старосольського в радах УСДП займала не перше місце в його житті, не можна сказати, що вона була пасивною. Про це свідчать ті факти, що В. Старосольський неодноразово обирався головою “Вільної Громади”, був редактором часописів “Земля і Воля” та “Професійний вісник”, висувався кандидатом в УСДП на парламентських виборах, став головою партії тощо. Ця діяльність сприяла росту авторитету В. Старосольського в громадсько-політичному житті Галичини і мала неабиякий вплив на його розвиток.

Громадсько-політична діяльність В. Старосольського проявляється найрізноманітнішим чином, починаючи від участі у мирних і легальних акціях та закінчуючи створенням військово-мілітарних формувань. У партійному житті Галичини він намагався створити соціал-демократичну партію, яка була б незалежною від зовнішніх чинників та працювала б на благо свого народу. Тривалий час В. Старосольський боровся за незалежну державу. Для підготовки до її створення він доклав максимум зусиль, проте зовнішні чинники втрутилися у його долю, завадивши йому закінчити почате.

Список використаних джерел

1. Головацький І. Старосольський Володимир-Степан // Українська журналістика в іменах / За ред. М. М. Романюка. – Львів, 1995. – Вип. 2. – С. 205–206.
2. Огородник Т. Володимир Старосольський – публіцист, редактор, видавець // Українська періодика: історія і сучасність. – Львів, 2000. – С. 485–489.
3. Старосольська У. Володимир Старосольський 1878–1942. // НГШ – Нью Йорк, Париж, 1991. – Т. 210. – 411 с.
4. Огородник Т. Правозахисна і громадсько-політична діяльність В. Старосольського (1929–1931 рр.) (за матеріалами газети “Діло”) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 375–393.
5. Жерноклеєв О., Райківський І. Володимир Старосольський: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) // Людина і політика. – № 5. – 2003. – С. 135–150.
6. Жерноклеєв О. Українська соціал-демократія в Галичині: нарис історії (1899–1918). – К.: Основні цінності, 2000.
7. Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). – Ів.-Фр.: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1995. – 66 с.
8. Книга протоколів засідань президії товариства, загальних зборів членів та записів проведених міроприємств // Центральний державний архів у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові). – Ф. 834 (Товариство “Січ” у Відні). – Оп. 1. – Спр. 18. – 109 арк.
9. Українсько-руський університет. Пам’ятна книжка першого віча студентів українців-русинів всіх вищих шкіл Австрії в справі основи українського університету / Зібрав і видав М. Крушельницький. – Львів: Друкарня народова Ст. Манецкого і Сп., 1899. – 52 с.
10. Ленік В. Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 р.). – Мюнхен-Львів: Фенікс Лтд., 1994. – 181 с.
11. Діло. – 1903. – Ч. 26. – 3 (16) лютого.
12. Діло. – 1903. – Ч. 43. – 23 лютого (7 березня).
13. Діло. – 1901. – Ч. 33. – 12 (25) лютого.
14. Діло. – 1901. – Ч. 38. – 17 лютого (2 березня).
15. Діло. – 1901. – Ч. 147. – 3 (16) липня.
16. Темницький В. Сецесія з Львівського університета // Січ 1868–1908: Альманах в пам’ять 40-х роковин основи товариства “Січ” у Відні / Зібрали і видали Зенон Кузеля і Микола Чайківський. – Львів: Друкарня т-ва ім. Шевченка, 1908. – 538 с.
17. Прощане молодіжи // Діло. – 1901. – Ч. 291. – 31 грудня (13 січня 1902).
18. З’їзд українсько-руської молодіжи // Діло. – 1902. – Ч. 155. – 13 (26) липня.
19. Статут товариства допомоги молоді “Ватра” у Львові, членом якого був Старосольський В. // ЦДАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 47. – 20 арк.
20. Кресіна І. Свідомість і воля – основа нації, обличчя громадянина (до 120-ї річниці Володимира Старосольського) // Час-Тіме. – 1998. – № 1. – С. 11.
21. Сухий О.М. Національна ідея в програмах українських політичних партій Галичини (кінець XIX – початок XX ст.) – Львів: Каменяр, 1998. – 131 с.
22. Земля і Воля. – 1907. – Ч. 16–17. – 1 мая.
23. Земля і Воля. – 1907. – Ч. 23–24. – 22 червня.
24. Земля і Воля. – 1907. – Ч. 33. – 22 серпня.
25. Земля і Воля. – 1907. – Ч. 46. – 21 листопада.

26. Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – 136 с.
27. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії (Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.)). – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
28. Трильовський К. З моїх споминів. Початки стрілецької організації і “Боева Управа” // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1927 рік. – Львів–Київ, 1926. – С. 7–11.
29. Статут товариства “Січові Стрільці” у Львові і проект його доповнень і змін, складений Старосольським В. // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 48. – 12 арк.
30. Українські Січові Стрільці. 1914–1920. Репринтне відтворення з видання: Львів, 1935. – Львів: Слово, 1991. – 160 с.
31. Уповноваження, посвідчення, розпорядження Головної Української Ради про призначення Старосольського В. поборовим комісаром Українських Січових Стрільців // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 12. – 72 арк.
32. Звернення, звіти, накази та інші документи про діяльність Української бойової управи Січових Стрільців // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 49. – 80 арк.
33. Ріпецький С. Українське Січове Стрільцтво. Визвольна ідея і збройний чин. – Нью-Йорк: Червона калина, 1956.
34. Гірняк Н. Львів у воєнних роках 1914–1918 // Наш Львів: Ювілейний збірник 1252–1952. – Нью-Йорк, 1953. – С. 137–144.
35. Спогади Старосольського В. про своє перебування в армії Січових Стрільців. Рукопис // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 14. – 58 арк.
36. Розпорядження, посвідчення, рапорти та інші документи про діяльність Старосольського В. на посаді міністра закордонних справ УНР // ЦДІАУ у м. Львові. – Ф. 360. – Оп. 1. – Спр. 51. – 24 арк.
37. Український прапор. – 1921. – Ч. 6. – 12 лютого.
38. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (з історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІІ. – С. 207–248.
39. Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблеми політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939 рр.) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
40. Старосольський В. Шириться дефіцит, дезорієнтація, відворот від політики... // Діло. – 1937. – Ч. 164. – 29 липня. – С. 4.

Yuri Drevnitsky

VOLODYMYR STAROSOLSKYY IN NATIONALLY POLITICAL LIFE OF UKRAINE

The author of the article an attempt to light up many-sided activity of the prominent Ukrainian publicman, politician of Eastern Galychyna at the beginning of the 20th centuries Volodymyr Starosolsky. On the basis of concrete facts an author traces his participating in public and political life of region.

Key words: Volodymyr Starosolsky, “Young Ukraine”, USDP, Galychyna, Ukrainian Sichevi Sagittarius.

УДК 94 (477)

Ігор Грабовський

ОСНОВНІ ВІХИ ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕНОНА КУЗЕЛІ

У статті здійснено комплексне дослідження життя й діяльності З. Ф. Кузеля у контексті українського національного відродження кінця ХІХ – першої половини ХХ ст.

Ключові слова: Зенон Кузеля, українське національне відродження, етнографія, бібліографія.

Професор З. Кузеля – видатний науковий і громадський діяч – належить до тієї могутньої плеяди українознавців-енциклопедистів ХХ століття, що плекала вільну українську науку та репрезентувала її перед світом. Глибокий етнограф і етнолог, який співпрацював з Ф. Вовком та І. Франком; помітний лексикограф, що стояв на сторожі нашого слова; сумлінний бібліограф, – З. Кузеля, на жаль, досі маловідомий на своїй батьківщині. Його ім'я як вченого і громадянина справжньої сили духа не лише відсутнє в українських “радянських” енциклопедіях, а й тривалий час було заборонене. Коли ж і згадувалося в солідних виданнях, то не інакше, як у неправомірно-політизованому кон'юнктурному словосполученні “український буржуазно-націоналістичний етнограф”. Тим часом сучасній етнографічній науці, безперечно, бракує ґрунтовних праць З. Кузеля, що спираються на дійсно дослідницьку методику і солідну джерельну базу. Так само українське словництво могло б почерпнути чимало цінного для майбутніх своїх видань у принципах, ідеях і матеріалах лексикографічного набутку З. Кузеля. Описати життєвий шлях З. Кузеля не просто. Його життя проходило в Україні, Австрії, Німеччині, Чехії, Франції, а діяльність була широкою.

Історіографія дослідження містить різнопланові за тематикою, масштабом та періодом публікації, праці, які, однак, є взаємодоповнюючими. Вивчення діяльності З. Кузеля почалося ще в 30-ті р. ХХ ст., зокрема 30 грудня 1930 р. відбулася урочиста академія, що нею НТШ у Львові відзначила тридцятиліття наукової праці вченого. Було виголошено низку доповідей про різні грані діяльності З. Кузеля як етнографа (Ф. Колесса), науковця (Д. Дорошенко), відтворено сторінки його культурної (С. Смаль-Стоцький) і таборової (Р. Ярій) праці тощо.

Велику цінність для досліджуваної теми мають матеріали, вміщені у “Збірнику на пошану Зенона Кузеля” присвячені до десятиліття з дня смерті З. Кузеля і були видані за редакцією В. Янева [1]. У контексті дослідження великий інтерес становить праця редактора-укладача “Життєвий шлях Зенона Кузеля” звідки можна почерпнути інформацію про окремі аспекти біографії [2]. У Збірнику потрібно виділити дослідження присвячені науковій діяльності вченого, це праці Ф. Колесси [3], Є. Пеленського [4], Я. Рудницького [5] та В. Дорошенка [6], у яких подано всебічний і глибокий аналіз наукової діяльності протягом життя та визначено його місце і роль у світовій науці.

Серед цих публікацій вміщених у збірник варто виокремити розвідки О. Кульчицького [7], І. Мірчука [8] та Р. Смаль-Стоцького [9], де ґрунтовно проаналізовано громадсько-просвітницьку діяльність вченого, його роль у діяльності таборів Союзу Визволення України в Зальцведелі під час першої світової війни та Комісії Допомоги Українському Студентству в Німеччині після Великої Вітчизняної війни. Виняткову цінність для досліджуваної теми мають матеріали І. Витановича [10], В. Маркуся [11], О. Кузелевої [12] та М. Левенця [13].

Вивчення діяльності З. Кузеля продовжили Н. Волинець “Ім'я, яке багато скаже” [14] та М. Демського “Ще один із незаслужено забутих” [15].

Спробами глибокої оцінки життя і творчості З. Кузеля можна вважати статті, які написали безпосередньо після смерті діяча такі вчені як В. Погребенник [16], Р. Смик [17], В. Палій [18] та Б. Стасів [19].

Виняткову цінність для досліджуваної теми мають матеріали І. Батича [20], І. Головадського [21], В. Савенка [22] та В. Штокало [23], які містять окремі згадки і повідомлення, щодо науково-громадської діяльності З. Кузелі.

Метою статті є життя та різнобічна діяльність З. Кузелі в першій половині ХХ ст.

Народився учений 23 червня 1882 р. в селі Поручині недалеко від Бережан. Батько, Франціск, за походження був не українцем, а поляком з Мисленіц біля Кракова [2, с. 4]. У минулому учасник польського повстання 1863 р., він був лісничим у графа Потоцького та познайомився з сестрою сусіда о.Сильвестра Лепкого. Його першою дружиною і матір'ю чотирьох дітей стала Іванна Лепка. Зенон зростав і виховувався як українець, у духовному кліматі висококультурних священицьких родин Лепких (о.Сильвестр, відомий як письменник під псевдонімом Марко Мурава, був батьком класика новітньої літератури Б. Лепкого та автора пісень січових стрільців Л. Лепкого) і Глібовицьких (із цього дому походила дружина о.Сильвестра Домна, що разом із своїми братом і сестрою “зробили багато для освідомлення самого З. Кузелі”) [24, с. 16–17]. Ці родини дали багато добрих імен, з якими пов'язуємо культурне відродження Галичини; свояком Глібовицьких, окрім того, був відомий письменник і правник Андрій Чайковський. У гостях о. Сильвестра в Жукові бував І. Франко, – тут після розмови з господарем виник задум його геніальної поеми “Мойсей”. Дуже цікаві розповіді панотця про війни і повстання, звичаї горян вражали юного Зенона, будили в ньому інтерес до багатющого світу народного життя, врешті формували як патріота України [17, с. 5]. Сам він назвав їх також “першими лекціями історії культури”. Поручинські враження З. Кузеля зафіксував у збірнику, присвяченому пам'яті Б. Лепкого: “Це село, ніби музеальний пам'ятник з давніх часів, навівало... дивний чар. Тут була справжня давня Україна з старосвітськими звичаями, казками, піснями, віруваннями, – з усім тим, що деінде перейшло або переходило до історії. Цей дивний чар чарівної старосвітчини давався, зрештою, відчувати й пізніше, коли село трохи “зевропеїзувалося”, і для мене в дитячих літах не було нічого приємнішого, ніж побут на Різдво чи на Великдень у Поручині. І моя мати... залюбки перебувала в Поручині. Батько Богдана, тоді молодий тридцятилітній священик, з одного боку, старався затримати ту старовину, а з другого – ширив просвіту й культурний побут, освідомлював село. Щодня восени і зимою він був у котрогось з селян на поминках, не спішив додому, просиджував довгі години в розмовах із селянами, і ті розмови були для них суцєю школою. Здібніші хлопці приходили до нього вечорами, він їх учив та давав читати книжки. Між селом і приходством не було ні воріт, ні плота...” [25, с. 6].

Національно-культурні й народознавчі традиції названих родин, які собою вже творили вогнища української культури, які згадуються в біографічному свідченні Б. Лепкого, сприяли формуванню широких інтересів майбутнього визначного українознавця. Торкалися вони перш за все історичного минулого рідного народу та різних галузей його сучасного життя. Відзначався він прагненням глибше пізнати народ, щоб у майбутньому стати йому корисним. У 1888 р. родина Кузелів переїжджає до Бережан, де Зенон закінчив народну школу і в 1892 р. вступив в гімназію. З цією метою майбутній вчений згуртував гімназійних товаришів у таємний гурток “Молода Україна”. На цей же час припадає початок його діяльності як етнографа-збирача і журналістські проби пера. Будучи головою гуртка, редагував його таємні журнали та почав надсилати власні дописи до органу партії народовців часопису “Діло”. Згадана діяльність мала важливе значення, що велася в умовах польської гімназії з її негативним щодо українства ставленням. “Молода Україна”, з якої прийшло в українську науку та письменство кілька відомих діячів, посприяла ранньому дебюту З. Кузелі на полі літературознавчому. Він у восьмому класі підготував на шевченківське свято доповідь “Голоси європейської критики про Шевченка”. Це була перша спроба його наукової праці, на жаль доповідь залишилась ненадрукованою, а рукопис загубився [19, с. 4].

З 1900 р. розпочалися річні студії філософії молодим неофітом глибокої науки в Львівському університеті. Уважно слухав лекції таких знаних професорів, як М. Грушевського, К. Студинського, Ф. Колесси. У першому українському щомісячному студентському журналі “Молода Україна” З. Кузеля видрукував свою статтю про Марка

Мураву, якому стільки завдячував. У 1901 р. З. Кузеля переїхав до Відня. В університеті спеціалізувався по слов'янській філології і слухав лекції у професорів В. Ягіча, В. Вондрака, К. Іречека та М. Решетара. Працював у 1901–1902 рр. у Центральній Статистичній Комісії, що статистично опрацьовувала результати перепису населення 1900 р. Коли до Відня прибуло кількасот українських студентів, які вийшли з Львівського університету в знак протесту проти опанування ним поляками, розміщував їх у столиці [2, с. 4–5]. Приймавши запрошення голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка М. Грушевського до співпраці в “Записках НТШ” [26, с. 43], учений заповнював постійний відділ реферативними повідомленнями з обсягу поточного масиву західноєвропейських етнологічних, археологічних і антропологічних праць. Налагодив також наукові стосунки з відомим етнографічним часописом “Mitteilungen für österreichische Volkskunde”. З. Кузеля був одним із тих українських учених, що заходилися здійснювати гасло провідників НТШ про єднання України зі світом на ниві культури та її вивчення [27, с. 161].

Поряд із університетськими студіями, практичною роботою і науковими заняттями, З. Кузеля, як особа громадсько небайдужа, маючи вже певний досвід, активно включився в громадську студентську діяльність. З. Кузеля три роки поспіль з 1902 по 1904 рр. був обраний головою українського студентського товариства у Відні “Січ”, що існувало з 1868 р. Прийняв товариство у не найкращому стані, проте час його головування став одним з найбільш плідних в історії “Січі”. Активізувавшись, “Січ” жваво реагувала на складні процеси національного життя під чужинецькою владою, спромоглася підготувати і видати з нагоди свого сорокаліття ювілейний “Альманах” [28]. Співредактором цього цінного видання – справжнього літопису студентських українських організацій – був З. Кузеля. Його перу належить надрукована там і багата на факти розвідка “Історії віденської “Січі”. За заслуги перед цим товариством З. Кузеля визнали почесним його членом. Підсумовуючи студентську сторінку творчої біографії З. Кузеля, є всі підстави стверджувати словами В. Маркуся: “він вміло і корисно для національної справи поєднав у ньому свої наукові зацікавлення – студії і практичне включення в науково-дослідну працю – із суспільними зацікавленнями та актуальними потребами студентського середовища” [11, с. 36].

Для світоглядного і наукового становлення З. Кузеля вагомим було його перебування на Наддніпрянщині в селі Янушівці у гостинній родині Закревських й у Києві влітку 1902 р., та брав участь у трьох антропологічно-етнологічних експедиціях у Карпати в 1904–1906 рр, здійснених під егідою НТШ й Антропологічного товариства в Парижі [2, с. 5]. Одна з них українська етнографічна наукова експедиція на Бойківщину відбулась з 18 серпня по 24 вересня. Мета її – етнографічне та антропологічне обстеження ряду місцевостей Бойківщини, придбання експонатів для музею НТШ і музею у Відні. У ній брали участь З. Кузеля, І. Франко, Ф. Вовк, було закуплено цінні зразки одягу, прикрас з бісеру, тощо [29, с. 11]. Про першу з них, 1904 р. написав статтю “Етнографічна експедиція на Бойківщину” І. Франко [30]. В ній, опублікованій у тридцять шостому томі 50-томного зібрання, серед учасників подорожі згадується “слухач університету в Відні” З. Кузеля, котрий, як і Федір Вовк, працював безперервно, збираючи антропометричні матеріали, знімки типів, одягу та предмети матеріальної культури [30, с. 76]. Результатом цих експедицій стала стаття М. Геберландта “Новий путівник по Музею австрійського народознавства” надрукована в журналі “Zeitschrift für Österreichische Volkskunde” за 1908 р. З. Кузеля в рецензії на цей путівник зазначав, що музей відчуває брак приміщення і тому бойківські речі, закуплені І. Франком, змушені були роками чекати на своє місце. Тимчасово вдалося його знайти при дверях, між зразками румунської етнографії. Згодом досліджував українсько-румунські фольклорні зв'язки [31, с. 293]. З 1904 по 1906 рр. історик працював волонтером у антропологічному та археологічному відділі цісарського надвірного музею, 1904–1907 рр. у музеї австрійської етнографії та з 1904 р. до липня 1906 р. на посаді секретаря проф. Ягіча й бібліотекаря слов'янського семінару. У 1906 р. займав посаду урядового університетського перекладача слов'янських мов [2, с. 6].

З 1906 по 1909 рр. склавши у Відні бібліотекарський іспит, З. Кузеля працював в університетській бібліотеці як референт слов'янського відділу та редактор слов'янської частини її друкованого каталогу, друкувався в австрійській і польській бібліографічній пресі. Здобувши певне матеріальне становище, 18 липня 1907 р. одружився у Львові з Ольгою з дому Авдиківських. Знайшов у її особі вірну і віддану дружину та помічницю, яка понад сорок років поділяла всі радощі й турботи, зокрема в еміграції; залишила спогади про віденський і чернівецький період життя. Дітей подружжя не мало [19, с. 5].

Навесні 1909 р. Кузелі переїжджають на батьківщину. Розпочався активний творчий період у діяльності молодого вченого і діяча. Так, уже 22 липня 1909 р. стає дійсним членом НТШ. Перенесення З. Кузелі до Чернівців на поважну бібліотекарську посаду – директора слов'янського відділу і начальника читальні в університетській бібліотеці – було й здобутком усієї української громади міста, що змагалася тоді за кожен державну посаду з румунами та німцями. Їхав до міста, за спогадами дружини, з прагненням спокійної наукової праці. Проте, побачивши, скільки там роботи на “народній ниві”, поринув у цю свою стихію [12, с. 38]. Обраний головою чернівецької філії освітнього товариства “Руська бесіда”, він, як шанувальник книги і “ширий приятель народу” редагував видання для нього, організував бібліотеки і лекції. Через нестачу українців З. Кузеля навчав рідної мови в учительській семінарії “Українська Школа”. Вчений редагував український літературно-науковий додаток у часописі “Czernovitzer Allgemeine Zeitung”. Вдалося віднайти його листи до дописувачів часопису та лист З. Кузелі як редактора часопису до друзів з НТШ [32]. Згідно із мемуарними свідченнями, у той час “Кузеля писав у наукових журналах і пресі, Кузеля створив в університеті взірцеву бібліотеку українознавства, а знамените знання німецької мови зробило його й нашим гідним репрезентантом поміж німцями в Чернівцях” [15, с. 4]. Поруч з цим З. Кузеля не припиняв своєї улюбленої громадської роботи: як заступник голови “Історичного товариства” він проводив впродовж трьох років “Курси вищої освіти”. Увійшов до гурту молоді інтелігенції “соборницьке коло”, серед якого вирізнялися В. Сімович, О. Луцький, М. Кордуба. На засіданнях бував Б. Лепкий, діяльності гурту сприяла О. Кобилянська. Ставши в центрі громадського і товариського життя українців у Чернівцях, здобув не тільки загальну повагу, але й симпатію, завдячану вдачі й тактові, з якими вмів полагоджувати складні ситуації між православними і католиками, буковинцями і галичанами [15, с. 4]. У цей період З. Кузеля веде активне переписування щодо видання наукових журналів і газет з Іваном Раковським [33] та Володимиром Гнатюком [34].

Завдяки наполегливій роботі М. Грушевського, М. Кордуби та З. Кузелі був підсумований увесь матеріал зібраний археологічною комісією за 1895–1913 рр., та видано 10 томів документів у серії “Жерела до історії України-Руси” [20, с. 18].

Десять років перед першою світовою війною – це період найбільш інтенсивної наукової діяльності З. Кузелі. Його твори з того періоду – це майже виключно праці з української етнології й етнографії. З. Кузеля належить до тих молодих учених, які виростили на ґрунті НТШ у Львові. У той період, поруч з І. Франком і В. Гнатюком, молодий З. Кузеля був найповажнішим українським етнографом. За свої наукові здобутки він став у 28 років дійсним членом НТШ.

Перед загрозою російської окупації міста подружжя змушене було виїхати взимку 1914 р. до Відня. Більше на рідну землю З. Кузеля не повертався і тридцять вісім років перебував в еміграції. В імперській столиці неприхильно ставилися до українців. Завдяки віденським зв'язкам, які З. Кузеля мав із часів секретарювання у В. Ягича та співпраці з місцевими інституціями і науковими органами, влаштувався працювати в Інституті Східноєвропейської історії завідувачем української частини евакуйованої чернівецької бібліотеки. У 1915 р. йому вдалося разом із С. Томашівським, І. Раковським і С. Рудницьким заснувати дослідний Інститут сходознавства, також зорганізувати український відділ його бібліотеки на базі переданих до неї понад тисячі томів власних книжок [2, с. 7].

Але вже наступного року розпочався новий період біографії З. Кузелі. За дорученням віденського Союзу Визволення України він виїжджає до табору в німецькому Зальцведелі

для ведення національно-просвітницької роботи серед українців-полонених із російського війська. Ідейним натхненником згаданої організації був М. Грушевський. Участь у цій благородній роботі в ряді німецьких і австрійських таборів узяли відомі діячі української науки і культури – Б. Лепкий, В. Дорошенко, В. Сімович, М. Паращук, Р. Смаль-Стоцький, В. Стефанік. У таборі З. Кузеля став головою Просвітницького відділу, що саме й вів національно-культурну і освітню діяльність. Неписьменних вчили грамоти, середню освіту вечорами доповнював народний університет. Учений продовжував працю й по війні в ситуації для цього менш сприятливій у зв'язку з більшовицькою російською агітацією [9, с. 48–49], та редагував єдиний тоді в Німеччині журнал “Шлях” (1919–1920 рр.), що сприяв ідейній відсічі червоній пропаганді [19, с. 6].

Наступні по ліквідації “таборової України” чверть століття складають берлінський період у житті З. Кузеля (1920–1945рр). У жовтні 1920 р. З. Кузеля переїхав до Берліну, спочатку як член журналістського відділу українського посольства. З 1921 р. учений очолив видавництво “Українське слово” і став співредактором “Літопису”. Крім директора, в редакції співпрацювали визначні сили української еміграції в особах Б. Лепкого, В. Леонтовича, С. Томашівського, Д. Дорошенка й ін. З. Кузеля був також головним редактором однойменної газети і безпосередньо причетним до публікації значної кількості цінних видань. Зокрема видав “Струни” – двотомне зібрання української поезії, “Золоту Липу” – ювілейний збірник про життя і творчість Б. Лепкого, а згодом виступив з промовою на святковій академії в “Українському Науковому Інституті” в Берліні. [35]. Репрезентував монографію про митця О. Архипенка, випущену кількома європейськими мовами та фототипічні відтворення словників Уманця та Грінченка тощо. Й це ще не вся вага видавнича діяльність З. Кузеля. В міру сил він сприяв також діяльності видавництва “Ратай”, редагував продукцію “Українські накладні” та часопис під назвою “Літопис”, брав участь у журналі “Політика” [8, с. 54]. Історик працював кореспондентом щоденної газети “Діло” що у Львові. В ній надрукував філософсько-логічну та науково аргументовану статтю “Півстоліття передової праці”, де показав, як під чужими ударами витворювалася незалежницька ідеологія української нації і в яких нелегких умовах ішла боротьба з ругенством, москво- і чужофільством, за творення всеукраїнства. Автор не у пафосно-захвальній тональності, а в ключі тверезо-аналітичного погляду веде мову про газету “Діло”, яка у багатьох з названих аспектів проклала шляхи до роз'яснення провідних думок, позицій. Газета, на думку вченого і публіциста, була “пробоевим провідником”, “регулятором зростаючих народних сил”, “Діло”, – зазначав у статті З. Кузеля, – було тим осередком і джерелом, з якого виходить новий почин, де творилося нове життя й підготовлялася плянова робота, звідки тисячі розбуджених до нового життя черпали не тільки знання й техніку народної праці, але й так потрібний і неоцінений запал до неї” [36, с. 124]. Саме в цьому і закодована неабияка популярність видання: газета переходила з рук у руки, від селян і до різнотипної інтелігенції – усіх цікавило, що “пишуть зі Львова”. Громадське читання, дискутування були настільки поширені, що новоприбула хвиля періодики не могла збити високу амплітуду всезагального інтересу до газети “Діло” [36, с. 125].

Виділяється громадська активність З. Кузеля як голови “Української громади” і цілої низки комітетів та товариств. Така самовіддана і багатогранна праця має українські аналогії в біографіях І. Франка чи Б. Грінченка, які також заповнювали собою всі ніші в громадсько-культурно-науковому житті, що тільки їх бачили. У цьому ж випадку діяч не міг черпати сили в рідній землі, народіві, перебуваючи за кордонами та не мав глибших підстав сподіватися тоді волі для батьківщини” [8, с. 54].

У 1921 р. в Берліні З. Кузеля випустив невеличку збірку “В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка”, якою також продемонстрував уміння поєднати історико-літературну, публіцистично-наукову та упорядницьку працю. До видання увійшло кілька віршів Б. Лепкого, одне його оповідання “Свої” та чотири науково-популярні статті К. Вишевича “Українська державність у творах Т. Шевченка”, І. Полтавця-Острияниці “Підемо за ним”,

І. Петрушевського “Чари рідного краю”, В. Сімовича “Нове народне видання “Кобзаря” Т. Шевченка. Передмову до читача написав З. Кузеля [37].

У 1921 р. було оголошено про заснування Українського Вільного Університету в Празі, З. Кузеля приймав активну участь в його роботі, постійно подавав різні етнографічні матеріали. Також З. Кузеля за дорученням Д. Антоновича розробив курс лекцій з етнографії для Українського Вільного Університету в Празі [38].

Поруч із справами більшої і меншої ваги, заробітком на прожиток він не забував про наукову діяльність. Уже будучи професором Українського Вільного Університету в Празі з 1921 р. З. Кузеля тривалий час брав участь у німецькій науковій енциклопедії “Мінерва”. Для її оновлених що кілька років видань вчений збирав, систематизував і осмислював відомості про різні наукові інституції й організації на всіх українських землях, а також у діаспорі. Був, таким чином, не тільки істориком нашої науки, а й інформатором про неї всього світу [39, с. 173].

У 1925 р. плідні контакти З. Кузеля з німецьким середовищем мали й такий позитивний результат: репрезентуючи НТШ при стипендійній фундації ім. Гумбольдта в Берліні, він спромігся поширити її діяльність і на українських студентів та молодих науковців, що здобули внаслідок цього два десятки постійних стипендій. Мріяв, що, розлітаючися світами, молодь спадкоємно розиватиме гасло єднання вільних українських науки і культури з загальнолюдськими духовними здобутками, а це, в свою чергу, живитиме її патріотизм [10, с. 31].

10 грудня 1926 р. З. Кузеля прилучився до дослідної діяльності того ж року заснованого Українського Наукового Інституту в Берліні, що об'єднав навколо визначених кафедр видатних професорів в еміграції, а зокрема В. Липинського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, Л. Білецького, Д. Антоновича й ін. Виступив друком із науковими статтями вже в перших інститутських збірниках – з історії етнографії, зокрема. А 1 лютого 1931 р. вчений був покликаний працювати на кафедрі етнографії та етнології при Інституті, доклав рук до його реорганізації і виникнення нових серій українознавчих видань, у яких друкував матеріали про Т. Шевченка, М. Грушевського. Видав наступні статті “Положення українства в Румунії”, “Карпатська Україна”, “Характеристика національних відносин на Західній Україні”. Був редактором журналу “Сигнали”, який видавався українською мовою за дорученням німецького міністерства і розповсюджувався серед українських емігрантів [22, с. 17]. Також при Українському Науковому Інституті в Берліні видавав і був редактором журналу “Kulturberichte”. А в 1936 р. звернувся до НТШ допомогти і надати матеріали для підготовки випуску журналу “Kulturberichte” до свят Т. Шевченка, який вийшов у травні цього ж року [40].

У той же час З. Кузеля був лектором української мови й узагалі українознавства факультету закордонних наук Берлінського університету. Ще одним важливим заняттям діяльності З. Кузеля з 1930 по 1936 рр. була участь і керівництво Спілкою Закордонних Журналістів у Берліні, що захищала навіть іноземців, які потрапляли в гестапо. Після шести років головування З. Кузеля був визнаний почесним президентом Спілки [8, с. 55–56].

30 грудня 1930 р. відбулася урочиста академія, що нею НТШ у Львові (а в Берліні – громадсько-наукові кола) відзначила тридцятиліття наукової праці вченого. Було виголошено ряд доповідей про різні сторони діяльності З. Кузеля як етнографа (Ф. Колесса), науковця (Д. Дорошенко), відтворено сторінки його культурної (С. Смаль-Стоцький) і таборової (Р. Ярій) праці тощо [2, с. 9].

Тривала співпраця З. Кузеля в різні роки німецьких виданнях, лекції – в німецьких вищих школах, редагування численних наукових часописів і збірників, участь у багатьох і багатьох міжнародних колоквиумах привела до того, що він був “незаступним у наукових інформаціях про Україну для чужинних учених”. Наприклад, конкретну допомогу порадами і матеріалами він надав А. Шмідту при створенні його відомої книжки “Ukraine, Land der Zukunft”, що побачила світ у Берліні в кінці 30-х рр. [10, с. 32]. Окремо слід тут виділити німецькі й українські культурні бюлетені, вийшло приблизно по 50 номерів обидвох. У

перших ознайомлював німців із розвитком української культури, в других – українців із набутками західноєвропейської науки. Вміщені в цих та інших виданнях публікації З. Кузеля берлінського періоду вражають широтою інтересів, різносторонньою ерудицією (матеріали про національні стосунки на Західній Україні, становище українства в Румунії, впливи церкви на українське простолюддя тощо). А енциклопедичний довідник “Handbuch der Ukraine”, де вміщено статті вченого етнологічного і пресознавчого характеру, про нацменшини й українську еміграцію, було рекомендовано німецькими професорами як посібник для місцевих університетів [10, с. 33].

До числа тих починань З. Кузеля, які набули фундаментальних наукових наслідків, належить організація спеціального відділу словникарства при Українському науковому інституті. Вчений разом із Я. Рудницьким підготував капітальний “Українсько-німецький словник” на півтори тисячі сторінок, 962 уклав З. Кузеля – від літери “П” до “Я” – вінець діяльності вченого берлінського періоду [8, с. 61–62].

Багато криється за скупим повідомленням “В р. 1940 оснував КоДУС” в “Енциклопедії українознавства” та генеалогічному довіднику “Родовід Лепких” у його частині про З. Кузеля. Констатація цього факту про ініціювання З. Кузелею Комісії допомоги українському студентству (далі КоДУС), що його головою багато років він був, говорить про його діяльне піклування за виховання молодого наукової плеяди на зміну старшій. Бездоганно організовувавши діяльність комісії, її керівник зумів – де вагою авторитету, а де й цілеспрямованими зусиллями – зібрати на цю благородну справу чималі фінансові резерви. Грошові внески католицької церкви, заокеанських українських установ і збір коштів серед громадськості створили иожливості для відчутної допомоги відчутну допомогу: протягом п’ятнадцяти років були заохочені стипендіально до трьох тисяч пошукувачів на суму близько півмільйона доларів [7, с. 65].

КоДУС забирав у З. Кузеля надто багато сил і енергії, саме навіть листування, – воно було доведено до такої досконалості, жартували працівники, що голова відповідав на листи, які щойно мав отримати. Не раз йому доводилося приймати візитерів у стипендіальних справах навіть удома серед ночі. Джерела такої надзвичайної доброзичливості – не тільки вельми розвинене почуття обов’язку, а й те, що в цю “порятункову” інституцію “вклав він душу і серце”. Після його смерті КоДУС утворив наукову стипендію ім. З. Кузеля для українознавчих студій, зокрема з етнографії [7, с. 66–67].

У 1941 р. З. Кузеля завідував словниковим відділом був в Українському Науковому Інституті та опрацював монументальний німецько-український словник Кузеля-Рудницького. Працював на цій посаді до 1945 р. [41, с. 40].

За клопотанням Є. Бачинського у листопаді 1941 р. бібліотека в Берліні була перенесена в Український Науковий Інститут, керівники З. Кузеля і І. Марчук не були проти і надали допомогу у переїзді бібліотеки.

Розгром Німеччини і наближення радянських військ до Берліну змусило родину Кузелів до виїзду в квітні 1945 р. на захід. Осівши в Баварії (в місті Фюрт), Кузеля продовжив працю в КоДУСі, співпрацював у тижневику “Час”, що став чільним органом української діаспори в ФРН. Цей новий період діяльності 1945–1951 рр. став для нього, вже дійсного члена “Історично-Філологічного товариства” в Празі й Української Вільної Академії наук, періодом активної науково-організаційної і наукової роботи. Запрошений у 1946 р. на кафедру передислокованого з Праги до Мюнхену Українського Вільного Університету, він брав участь і у відновленні роботи НТШ та її розбудови.

Будучи заступником, учений практично виконував функції голови Товариства, очолив його Етнологічну комісію, а пізніше – філологічну секцію; відновив і редагував орган НТШ “Сьогодні і минуле”. В цей час особливо успішну діяльність розгорнув Інститут Енциклопедії Українознавства під проводом З. Кузеля. Співредагування енциклопедії в першій (систематичній) частині разом з її ініціатором В. Кубійовичем – остання значна праця вченого [16, с. 348].

З 1949 р., коли помер І. Раковський, З. Кузеля обрали дванадцятим в історії НТШ його головою. Посідав він цю високу посаду до смерті.

Цей період визначається ще й почесним докторатом в визнанні його “великих заслуг на полі журналізму, статистики, еміграційних справ та ідеї позаочного навчання, за жертвенну працю для українського народу, зокрема в ділянці культурної пропаганди на чужині та для українського студентства” [17, с. 6].

Останній рік життя З. Кузеля минув у Сарселі під Парижем, куди він з дружиною перебрався в зв'язку з переїздом НТШ. Матеріальні умови життя в українських науковців були важкими – мала площа помешкань, скромне вмеблювання, спільна кухня, на яку постачали власно вирощені продукти з городу. До того ж голову НТШ мучила хвороба, що швидко прогресувала. Подолання цих несприятливих зовнішніх обставин і налагодження праці значною мірою завдячується саме Кузелиним “тактом, прикладом і погідною вдачею” [1, с. 96]. Тоді ж З. Кузеля був обраний дійсним членом Міжнародної вільної академії, керівником її української секції. Він змагаючися з важкою хворобою, витримуючи болі, виконував до останку свої обов'язки. Помер вчений у лікарні 24 травня 1952 р., зберігаючи свідомість і силу духу. Похований З. Кузеля 27 травня на паризькому кладовищі Сент Уан, за кошти НТШ. Дружина пережила його тільки на п'ять років і була похована в спільній із ним могилі. На вшанування пам'яті З. Кузеля було проведено спеціальні жалібні академії в Парижі, Нью-Йорку і Торонто [13, с. 101]. До десятиліття з дня смерті видано “Збірник на пошану Зенона Кузеля” за редакцією В. Янева [1].

Список використаних джерел

1. Збірник на пошану Зенона Кузеля // Записки НТШ. – Т. 169. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 1–125.
2. Янів В. Життєвий шлях Зенона Кузеля // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 3–14.
3. Колесса Ф. Огляд праць проф. д-ра Зенона Кузеля з обсягу етнографії й етнології // Там само. – С. 69–76.
4. Пеленський Є. Ю. Зенон Кузеля – етнограф // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 77–83.
5. Рудницький Я. Зенон Кузеля як лексикограф // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 84–88.
6. Дорошенко В. Проф. д-р. Зенон Кузеля як бібліограф // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж – Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 89–93.
7. Кульчицький О. Зенон Кузеля як організатор і голова Комісії допомоги українському студентству // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 63–68.
8. Мірчук І. Зенон Кузеля в Берліні // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 52–62.
9. Смаль-Стоцький Р. Спогади про Зенона Кузеля // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 44–51.
10. Витанович І. Чужинці-приятелі України на шляху наукової й громадської праці Зенона Кузеля // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж – Нью-Йорк – Торонто – Сідней, 1962. – С. 22–33.
11. Маркусь В. Студенську роки великого друга й опікуна студентства // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 34–36.
12. Кузелева О. З чернівецьких і віденських споминів // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 37–43.
13. Левенець М. Надгробне слово у дні похоронів // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 100–103.
14. Волинець Н. Им'я, яке багато скаже // Жайвір. – 1992. – лип.-серп.
15. Демський М. Ще один із незаслужено забутих // Українське слово. – 1994. – 30 черв.
16. Погребенник В. Зенон Кузеля – визначний українознавець // Тернопілля 95: Регіон. річник. – Тернопіль, 1995. – С. 342–348.
17. Смик Р. Людина, вчений, громадянин, патріот // Жайвір: Літ.-мистец. іст.-краєзнав. альманах. – 1993. – Спец. вип. – С. 5–6.
18. Палій В. Професор Зенон Кузеля // Бережанське віче. – 1997. – 21 черв.
19. Стасів Б. Син Бережанщини // Бережанське віче. – 1996. – 16 серп.
20. Батич І. Михайло Грушевський – археограф // Михайло Грушевський: Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-й річниці від дня народження Михайло Грушевського. – Львів: Атлас, 1994. – С. 13–31.

21. Головадський І. Іван Раковський. – Львів, 2004. – 248 с.
22. Савенко В. Наукова діяльність членів історико-філософської секції НТШ в українознавчій сфері: [З.Кузеля та ін.] // Наукові записки. Серія: Історія. – Тернопіль, 1997. – С. 16–18.
23. Штокало В. Михайло Грушевський і його учні – історики – вихідці із Тернопільщини // Михайло Грушевський – погляд із сьогодення. – Тернопіль, 1997. – С. 140.
24. Чернецький А. Зенон Кузеля і “Молода Україна” // Збірник на пошану Зенона Кузеля. – Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1962. – С. 15–21.
25. Моліцька Г. Про Легкого він знав усе // Свобода. – 1997. – 16 жовт.
26. Винар Л. Наукове товариство ім. Т.Шевченка і Михайло Грушевський: [Згадується про З. Кузеля] // Український історик. – 1968. – № 1–4. – С. 41–51.
27. Дві вільні установи – НТШ і УВУ та Закарпаття // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. – К., 1992. – 408 с.
28. Січ / Альманах у пам’ять 40-х роковин заснування товариства “Січ” у Відні. Зібрали і видали д-р. З. Кузеля і М. Чайківський – Львів, 1908. – С.538.
29. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1904. – Ч. 20. – С. 11–13.
30. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Збір. творів: У 50т. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 36. – С. 68–99.
31. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Львів, 1910. Т. 95. Кн. 3. – С. 292–293.
32. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДАУ у м. Львові), Ф. 309, оп. 1, спр. 68, 3 арк.
33. ЦДАУ у м. Львові, Ф. 309, оп. 1, спр. 11, 1–7 арк.
34. ЦДАУ у м. Львові, Ф. 309, оп. 1, спр. 227, 161–185 арк.
35. Богдан Лепкий у Німеччині (листопад 1915 – лютий 1926 рр.), Промова на святочній академії в “Українським Науковим Інституті” в Берліні // Діло. – 1933. – 7–8 лип.
36. Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії // Український історик. – 1986. – № 1–2. – С. 124–125.
37. В 60-ті роковини смерті Т. Шевченка. – Берлін, 1921.
38. Центральний державний архів вищих органів влади України у м. Києві, Ф. 3958, оп. 1, спр. 8, 24 арк.
39. Нариси співдії НТШ і УВУ в Екзилі // Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету. – К., 1992. – 408 с.
40. ЦДАУ у м. Львові, Ф. 309, оп. 1, спр. 67, 81 арк.
41. Український Науковий інститут у Берліні: Одна сторінка німецько-українських відносин ХХ ст. // Політика і час. – № 12. – 2006. – С. 39–40.

Ihor Hrabowskyi

MAIN ASPECTS OF ZENON KUZELYA’S LIFE AND ACTIVITY

The article deals with Zenon Kuzelya’s life and activity in the context of Ukrainian national revival at the end of the XIX century – 1st half of the XXth century.

Key words: Zenon Kuzelya, Ukrainian national revival, ethnography, bibliography.

УДК 94 (427)

Євген Паньків

ЯРОСЛАВ ПАДОХ – УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОЗНАВЕЦЬ

У статті проаналізовано життєвий і творчий шлях Я. Падоха, його громадську діяльність у контексті здобуття незалежності Української держави.

Ключові слова: Україна, Ярослав Падох, українське правознавство, громадсько-національна праця.

Розгляд життєпису Ярослава Падоха зумовлений кількома чинниками. Один з них полягає в тому, що всебічний розвиток будь-якої галузі науки є найкращим об'єктивним доказом європейській і світовій спільності слухності домагань недержавної нації своєї самостійності. З такої позиції виходив український правознавець упродовж свого життя. По-друге, вченому 14 грудня 2008 р. виповнюється 100 років від дня народження. По-третє, короткий виклад біографії Падоха в енциклопедичних виданнях не може повністю задовільнити інтелектуальні запити студента-юриста, як і загалом читача.

Народився Ярослав Михайлович 14 грудня 1908 р. у м. Бучачі, що на Тернопільщині. У 1927 р. закінчив Стрийську класичну гімназію Львівської області. Цього ж року став студентом юридичного факультету Ягеллонського факультету в Кракові (Польща), який закінчив зі ступенем магістра права в 1931 р. “В часи університетських студій, – як пише в своїй автобіографії Падох, – я постійно брав участь в працях семінарів історії польського і західно-європейського права і виготовив та прочитав кілька доповідей” [1, с. 430].

Після закінчення університету випускник проходив судівську практику в м. Підгайці Тернопільської області, а згодом – адвокатську практику в Стрию, де 1937 р. склав адвокатський іспит і заснував самостійну адвокатську канцелярію, яку через рік переніс до Львова. У 1938 р. Падох доклав чимало зусиль для відновлення наукової діяльності і звільнення від русофільського впливу Українського правничого товариства у Львові. На його засіданнях молодий вчений виголосив декілька наукових доповідей, одна з яких була присвячена аналізу законів новопосталої Карпато-Української держави [1, с. 431]. У цей час Падох уже мав підготовлену докторську дисертацію “Трунтовий процес Гетьманщини”, схвалену його науковим керівником, але вона не була апробована факультетом права Львівського університету “з політичних причин” [1, с. 430] і пролежала в університеті до початку Другої світової війни.

Під час першої еміграції 1940-х рр. Падох склав докторський іспит в Українському вільному університеті (УВУ) м. Праги, а правничий факультет УВУ затвердив працю “Трунтовий процес Гетьманщини” як докторську дисертацію з правом викладання в університеті. Весною 1941 р. Падох став приватним доцентом УВУ.

З 1941 або початку 1942 р. молодий вчений стає членом Правничої комісії Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), бере активну участь в її роботі, оголосив на її засіданні дві наукові доповіді, допомагав в організації Правничо-економічної секції НТШ. У 1943 р. Падох взяв участь у проведенні правничого з'їзду що відбувся у Львові, виступив з доповіддю, присвяченій 200-літтю Козацького кодексу. З 1944 р. вчений постійно працював як доцент – суплент, а пізніше – надзвичайний професор історії західноєвропейського права УВУ в Празі [1, с. 430–431].

1945 р. Падох переїхав до Німеччини, в 1947–1949 рр. був професором УВУ в Мюнхені. У “Мюнхенській добі” наголошує ректор УВУ Богдан Цюцора. – Професор Падох більше ніж хто інший у тому часі до проведення регулярних та інтенсивних викладів та семінарів на факультеті не лише історії українського права, але й усіх звичних юридичних дисциплін. Ярослав Падох – гідний наступник заслужених дослідників у галузі історії давнього українського права, які діяли в Україні або в українській діаспорі. Треба відзначити, що він зумів у своїй діяльності сполучити

найкращі прикмети правника-теоретика і правника-практика, а також організатора української науки поза межами України” [2, с. 124].

У 1948 р. з ініціативи Падоха та інших учених був створений Інститут заочного навчання як автономна одиниця УВУ [7, с. 459].

З 1949 р. вчений перебуває у США, стажується в Університеті Сент-Джонса (штат Нью-Йорк), працює у Ратджерському університеті (штат Нью-Джерсі) [3, с. 405].

У США Падох стає членом Товариства українських правників, його редакційної колегії. До речі, на початку 1970-х рр. між редакцією Товариства і редакцією Енциклопедії Українознавства (ЕУ), яка перебувала у Франції, виникла розбіжність в оцінці міжнародно-правового статусу України, починаючи з 1917 р. Вона не була розв’язана тривалий час у зв’язку з надрукованою в ЕУ статтю професорів В. Галайчука і В. Маркуся “Міжнародно-правний статус України”. Автори статті зробили такий висновок: “Незважаючи на зміну урядів і режимів на Україні з 1917 р., правно існує тяглість (континуїтет) та переємність (сукцесія) української держави: УНР – Української держави – УНР – УССР, задукоментованих у різних конституційних і міжнародно-правних актах. Вхід УССР до СРСР позбавив її міжнародно-правної особовості, але не державного статусу. Часткова міжнародно-правова особовість була повернута у 1944–45 рр., хоч існує разюча розбіжність між формальним міжнародно-правним статусом УССР і її фактичною повною залежністю від ССРСР” [4, с. 1573].

У 1971–72 рр. було проведено опитування серед членів і нечленів Товариства українських правників у США щодо об’єктивності процитованого вище висновку, в результаті якого абсолютна більшість (91,27 %) опитуваних висловились проти такого висновку авторів [5, с. 195] і в своїй доповіді на цю ж тему зробила в 1976 р. наступний висновок: “Реасумуючи все сказане, треба понад всякий сумнів ствердити, що держава, яка немає фактичної змоги провадити власної політики, не має власних збройних сил..., не здійснює добору і розстановки своїх керівних кадрів, сама не спрямовує своїх державних і громадських організацій і яка сама не може навіть перевести будь-яку реорганізацію державного апарату, – не мала і не має міжнародно-правної особовості і тим самим не може бути правним переємником УНР, яка всі ті атрибути державності посідала” [5, с. 201].

У своїх зауваженнях на доповідь Товариства українських правників, автор-професор Маркусь у підсумку зауважив, що складається враження з кінцевого речення доповіді Товариства, що його автори, говорячи про “переємність УНР” радянським режимом в Україні бояться ототожнення чи ідейно-політичного пов’язання двох державних форм і режимів. Проте правонаступництво і тяглість держави аж ніяк цього не означають. В обох інститутах міжнародного права йдеться про чисто технічні пов’язання з погляду позитивного права, а не про ідейно-політичну чи ідеологічну спільність [6, с. 207].

Думається, що ці дискусії могли б зацікавити не лише нинішніх студентів-майбутніх юристів, а й вчених правознавці України.

Продовжуючи мову про Ярослава Падоха як про українського правознавця в діаспорі, наголосимо, що незважаючи на воєнне лихоліття, важкі повоєнні роки, часті переїзди і брак коштів, учений залишив нам значний науковий доробок. У ньому виокремлюються такі праці, як: “Відродження хліборобства” (1933), “Новий закон про товариства” (1935), “Грунтовий процес Гетьманщини XVII–XVIII ст.” (1938), “Історія західно-європейського права” (1947), “Міські суди на Україні після 1948 р.” (1948), “Давнє українське судове право. Конспект викладів” (1949), “Ідеї гуманності й демократизму в карнім праві княжої України” (1949), “Нарис історії українського карного права” (1951), “З минулого української адвокатури. Спроби історичного аналізу” (1962), “Проблеми підсудності” (1974), “Джерела процесового права” (1976), “Проблема приватно-правового характеру процесу” (1977), “Предмет історії українського права в УВУ та його викладачі (1921–1981)” (1983), “Суди і судовий процес старої України” (1990), “Грунтове судочинство на Лівобережній Україні в другій половині XVII–XVIII столітті” (1994) та ін. Провознавець є автором низки статей з історико-правової тематики в ЕУ, залишив значний рукописний архів, перелік справ якого опубліковано в 2000 р. у книзі “Рукописна спадщина Ярослава Падоха” [3, с. 405; 8, с. 431–432].

Професор Лев Окіншевич писав, що Падох “постійно веде активну громадсько-національну працю” [9, с. 433]. Вчений був співробітником юридичного квартальника “Життя і право”, редактором тижневого додатку до щоденника “Краківські Вісті” [1, с. 431]. Брав активну участь у відновленні діяльності НТШ і належав до того осередку, який виніс на своїх плечах перші організаційні заходи відновленого Товариства, був членом його проводу [9, с. 433]. Науковець був дійсним членом Українського історичного товариства (США), входив до складу Українського конгресового комітету Америки, Пластової старшини США та інших громадських організацій.

На 90-му році життя, 28 серпня 1998 р., вчений відійшов у вічність, залишивши виразний слід в українській історично-правовій науці, яку поклав на п’єдестал незалежної України, її творцям. Одну із передостанніх книг учений адресує :

Щораз рідшим “синім птицям”,
студентам і дослідникам
давнього українського права,
присвячую цю книгу [10, с. 3].

Історія права як галузь правознавства, визначається у післямові до книги, дуже потрібна, бо головна тема цієї дисципліни – вічне вселюдське прагнення до справедливості. Воно проявляється у трьох категоріях людського спілкування (співробітництва і конфліктів): людини до людини – *iustitia commutativa*; людей до організованого суспільства – *iustitia generalis* або *legalis*; і відношення цього суспільства (держави) до людей – *iustitia distributiva* або *socialis*. Шукання справедливості відбувається звичайно в межах права, як системи санкціонованих або встановлених державою загальнообов’язкових правил людської поведінки [10, с. 124].

Таким є життєвий і науковий шлях сина золотого Поділля Ярослава Миколайовича Падоха – українського правознавця, невтомного науковця, талановитого професора, активного громадського діяча.

Список використаних джерел

1. Падох Я. Мій життєпис / Бурім Д.В., Кучерук О.О., Маврін О.О. Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі. – К.: Інститут української археології та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – С. 430-431.
2. Цюцюра Б. Слово про книжку та її автора / Падох Я. Суди й судовий процес старої України: Нарис історії. – Нью-Йорк-Львів, 1990. – С. 123-125.
3. Усенко І.Б. Падох Ярослав / Юридична енциклопедія / Редколегія: Шемшученко Ю.С. (голова) та ін. – К.: “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2002. – С. 404-405.
4. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. редактор В. Кубійович. Перевид. в Україні. – Львів: “Атлас”, 1994. – 1600 с.
5. Товариство українських правників у ЗСА. До питання правної тяглості і пореємності українських держав. Доповідь / Бурім Д.В., Кучерук О.О., Маврін О.О. // Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі. – С. 195-201.
6. Маркус В. Зауваження до еляборату* Т-ва українських правників / Там само. – С. 201-207.
7. Володимир Кубійович у Франції. Спогади // Там же. – С. 455-498.
8. Список праць д-р проф. Падоха Ярослава // Там же. – С. 431-432.
9. Окіншевич Н.Л. Проф. д-р Ярослав Падох // Там же. – С. 432-433.
10. Падох Я. Суди й судовий процес старої України. Нарис історії. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1990. – 128 с.

Yevhen Pankiv

YAROSLAV PADOH – UKRAINIAN LAWYER

In the article life and creative heritage of Y. Padoh, his public activity in the context of fight for Ukrainian state independence are analyzed.

Key words: Ukraine, Yaroslav Padoh, Ukrainian law, public and national activity.

* Еляборат - доповідь

УДК 94 (477) (092)

Оксана Ятищук, Віта Лопух

МИХАЙЛО ПАЛІЙ – ПРЕДСТАВНИК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В АМЕРИЦІ

У статті висвітлюється наукова та громадська діяльність доктора історії та філософії М. Палія, аналізуються витоки діяльності української еміграції в Америці.

Ключові слова: НТШ-А, еміграція, діаспора, Фон руху, фундація, бюлетень.

Барвінкове Поділля, надзбручанський край подарували світові славному когорту талановитих українців-галичан. Це – брати Северин і Дем'ян Наливайки, Богдан і Левко Лепкі, Іван Пулюй, Соломія Крушельницька, Денис Лукіянович, Дмитро Макогон, Василь Сімович, Денис Січинський, Мирослав Скала-Старицький, Яків Гніздовський, Ростислав і Олег Пилипчуки...

Багато літ невеличка річка Тайна, на берегах якої розкинулося давнє місто Хоростків, що в Гусятинському районі Тернопільської області, зберігало таємницю про обдарованого Богом і природою доктора історії, відомого в США культурного діяча Михайла Палія [2, с. 7–8].

Історичне місто Хоростків, перша письмова згадка про яке датована 1564 роком, і подарувала світові нащадка козацького роду, талановитого історика Михайла Палія. Його життєва стежина, вишита червоними і чорними нитками Роксоланії, пролягла з Тернопілля в американське місто Лоренс (штат Канзас), яке стало нашому країнинові другою батьківщиною. Але й там, за океаном, за сотні миль від батьківського порога, доктор Палій гордо несе високе ім'я українця, палку любов до вишнево-бузкової України, материнського слова, пісні, книги, писанки. Він добре знає історію рідного поселення, бо коли за кордоном виходив історико-мемуарний збірник “Чортківська округа” (1974), то сам Михайло Палій з доктором Василем Бабієм опублікували у ньому статтю “Хоростків”. Життєве кредо доктора Палія: колекціонувати книжки, читати їх і писати самому – працювати для добра нашої національної справи. Якби кожне українське село і місто мали хоча би по одному такому талантові, то людство завжди знало б і пам'ятало про матір Україну та її сина українця [2, с. 7–8].

Народився Михайло Палій 22 грудня 1913 року в родині Михайла і Полагни (дівоче прізвище Слободян) на хоростківському кутку Закладка.

З дитинства хлопчину потягнуло до науки, до чарівного й неповторного світу книжок. У листі з Лоренса (22 лютого 2000 р.) наш земляк написав: “Коли я був у другому класі народної школи, одного дня по дорозі до школи мене і ще одного хлопця зупинив наш новий кооператор. Попросив нас вступити до дитячого драматичного гуртка й хору, які він організував. За дозволом моєї мами я і брат Іван приєдналися до обох організацій, де я працював аж до війни 1939 року. Діяльність у них підготувала мене також до праці в інших культурних організаціях. Пам'ятаю: однієї неділі мій брат Петро прийшов з народного Дому, де були загальні збори відвідувачів читальні “Просвіти”, і повідомив, що учасники зборів вибрали мене бібліотекарем бібліотеки “Просвіти”. Одночасно я став членом управи “Просвіти”. Тоді мені було 15–16 років. Працюючи в бібліотеці кілька років, я випозичав і купував книжки, а також опрацьовував пошкоджені книги. В 1931 році ми з Павлом Білоусом заснували читальню “Просвіти” на своєму кутку Закладка, що в передмісті. Вона розміщувалася в хаті Івана Палія, котрий жив у Нью-Йорку. При читальні існували мала бібліотека і театральний гурток. У 1934 році я заснував і проводив самоосвітній гурток при читальні “Просвіти” в Хоросткові. Він згуртував найсвідомішу молодь і був діяльним до 1939 року. Багато з членів гуртка загинуло в місті Умані.

У 1934 році з допомогою доктора Василя Бабія з Копичинців я заснував спортивно-гімнастичне товариство “Луг”. Воно налічувало 150 членів (хлопці та дівчата). Луговики носили луговий однострій, а луговички – національний. При товаристві працювала дружина

копаного м'яча (футбольна команда – авт.). Капітаном дружини був Іван Доскоч. Він загинув в Умані” [13, с. 8–13].

Під час Другої світової війни Михайло Палій, як вояк польської армії, потрапив у полон і працював у Німеччині в багатьох місцевостях на різних роботах у сільськогосподарських підприємствах. Після закінчення війни настала загроза окупації Радянською армією тієї частини країни, де перебував М. Палій, і він з іншими українцями виїхав на захід в англійську зону, до міста Геттінген. Там англійська команда виділила українцям будинок, в якому проживало біля тисячі людей. Серед мешканців табору було багато інтелігенції. За порадою доктора Палія колишні професори заснували Український Гімназійний Матуральний Курс ім. Івана Франка, в якому навчалося 18 учнів разом з Палієм. Після закінчення навчання, влітку 1947 року, коли Палій був прийнятий до Готтінгенського університету на відділ історії Східної Європи і Росії. В середині 1950 року Міжнародна Допомогова Організація (IPO), яка фінансово підтримувала студентів із Східної Європи, наказала виїхати з Німеччини. Закінчивши шість семестрів студій, наш земляк з дружиною Марією емігрували до Міннеаполіса (США).

Про перші роки перебування в США доктор Палій згадує у листі від 26 квітня 2000 року з Лоренса: “Майже в усіх місцевостях, де ми жили та працювали, не було наших людей, крім нашого першого шестирічного життя в Міннеаполісі. Але там ми мусіли тяжко працювати, бо ми приїхали до США без цента. Крім праці, я мусів студіювати у великому університеті Міннесота. Після Міннеаполіса наше життя було стисло пов’язане з місцевостями, де я міг одержати працю за професією і продовжувати студії. Ніде в тих місцевостях і університетах не було наших людей. Таким чином, я не мав можливості працювати і політикувати в наших українських середовищах для добра України. Тому моя національна діяльність була стисло пов’язана з працею серед американців і з науковою роботою” [13, с. 16–17].

У місті Лоренс штату Канзас М. Палій після смерті першої дружини Марії Бех одружився з Любомирою Велигорською-Денисюк. Від першого шлюбу у нього залишився син Петро.

У США М. Палій вивчав історію Східної Європи і Росії в університеті Міннесота, де отримав ступінь бакалавра. Згодом студіював бібліотекознавство в університеті в Денвері, Колорадо, де здобув ступінь магістра. Завершив свої студії доктором з історії Східної Європи і Росії в Канзаському університеті (1971 р.). Працював в університетах Оклахома (1957–1963), Колорадо (1964–1965), Канзас (1965–1984) [2, с. 41].

Як і на теренах рідної землі, так і в діаспорі нашого земляка постійно цікавила доля рідної України. Усе своє життя він служив українській нації. Під час роботи і на бібліотечарській ниві, і на викладацькій це поняття було завжди в його полі зору. В одній із своїх лекцій автор зазначив: “Доля українського народу залежить головно від нього самого себто, чи нарід захоче свою державу захищати своєю власною силою. Тут напрошується порівняння життя народу з природою. Коріння кожного дерева має таку силу, яка відповідає вимогам його живлення для росту і охорони від вітрів-бур. Кожна здорова нація мусить мати природну силу – патріотизм для збереження своєї волі й держави. Зовнішні вороги, себто азійські орди, і внутрішня сварка – міжусобиці виявилися сильнішими за оборонну силу нашого народу. Сусідні держави, які Україна століттями обороняла проти азійських орд, використали її ослаблення і поневолили. Вже наші князі, а згодом гетьмани знали, що “згода будує, а незгода руйнує”. Також наша народна приповідка каже: “Де згода в сімействі, там мир і тишина”. Як вислід нашої вікової незгоди, в наших часах наша Церква в ім’я згоди впровадила молитву-пісню “Боже, нам єдність подай!..” [12, с. 17–21].

Михайло Палій у 1941 році студіював також в Українському Технічно-Господарському Інституті, заочного навчання в Подебродах (Німеччина). Після складання іспитів отримав іспитові свідоцтва з політичної економії, загальної науки права, фізичної географії України, що зберігаються в сімейному архіві. У лютому 1942 року його зачислили на курси німецької мови згаданого навчального закладу.

Цього ж року, як здібного громадського діяча, М. Палія помітили і керівники Українського національного об'єднання (УНО) в Берліні. Підтвердженням співпраці з УНО є два листи:

“Головна управа УНО затвердила Вас на зв'язкового на місцевість Нідервінш, і як такому пересилаємо повну владу зв'язкового в німецькій мові, на підставі котрої зможете зайнятися організуванням всіх українців, що живуть у Вашій місцевості” (1941 р.). А в 1942 році секретар УНО Левицький повідомив: “Поручаємо Вам подальшу працю серед нашого членства в Вашій місцевості. У тій праці бажаємо Вам багато витривалости і віри в нашу повну перемогу. Слава Україні!” [13, с. 21–22].

У 1951 році М. Палій відкрив у Міннеаполісі книгарню. Основною метою його праці було розповсюдження української літератури, зокрема книг українських письменників у еміграції, в університетських, міських публічних бібліотеках і, звичайно, домашніх. Згодом він сформулював тезу: “... Які книжки в бібліотеках, таке й знання”. Так Палій сторінками книг хоче багато розповісти американцям про нашу українську державу, бо “американський нарід мало і помилково поінформований про Україну, її сучасне та минуле...” [2, с. 22].

Ярослав Рудницький у книжці “З подорожі по Америці” (1956) відзначив: “Крім університетської, заслуговує на увагу в Міннеаполісі теж і міська Публічна Бібліотека в центрі міста по вул. Геннепін і 10-ій. Україніка в цій бібліотеці складається з двох відділів: праць про Україну в чужих мовах (всіх коло 50 назв) і українських книжок (цих коло півтисячі томів). Українська збірка приміщується в окремому чужинецькому відділі разом з німецькими, французькими, польськими та іншими колекціями. Крім небагатьох видань (наприклад В. Щербаківського “Про українське мистецтво”, Київ-Львів 1913 р., Д. Дорошенко “Слов'янський світ”, Берлін, 1922) переважають новітні видання, головню еміграційна белетристика й передруки. При поповненні цієї останньої немалу заслугу має п. М. Палій, що пильно стежить за новими українськими друкми і постачає їх бібліотеці, чи вказує, де їх можна набути. З цього приводу на деяких книжках і позазначувано, крім ціни, і прізвище посередника”.

Доктор Палій дбав також про популяризацію книг українських майстрів слова в діаспорі. Так, авторка книг “Минуле...”, “Золотий плуг”, “Чотири сонця” Докія Гуменна в одному з листів до земляка писала: “... Я пам'ятаю про Вашу діяльність в Міннеаполісі. І відчуваю цю Вашу відсутність у тому місті, бо все змінилось” (Нью-Йорк, 1961 р.) [15, с. 24–25].

Про стан із розповсюдженням української книжки в США з допомогою бібліотекаря М. Палія читаємо в газеті “Свобода” від 25 вересня 1957 року. Корнель Крупський з Денвера повідомляє дуже цікаві факти: “Знаю таке, що під впливом українського студентства одна бібліотека закупила якусь кількість книжок навіть в українській мові... Я мав на гадці п. М. Палія, який недавно закінчив студії в Денверському університеті, одержавши ступінь мастер оор артс (магістра – авт.). Я ніяк не міг повірити в те, чи американські бібліотеки захочуть купувати книжки в українській мові. Та нарешті я мусів скапітулювати перед моїм співрозмовцем. По-перше, тому, що він в той час якраз робив диплом з бібліотекознавства і його фахова обізнаність зі справою таки переконувала мене. А, по-друге, тому, що він заявив, що під його впливом, чи радше за його посередництвом, вже закупили дещо українських книжок до бібліотеки Міннесота університету, де він одержав ступінь бакалавра, а також до публічних бібліотек в Міннеаполісі і Сент Пол. Публічна Бібліотека в Міннеаполісі закупила, як каже п. Палій, в тому році українських книжок на більшу суму, як німецьких. А сума закупу книжок російських та інших слов'янських народів була далеко позаду. На списках посвідок закупу я бачив такі назви, як “Енциклопедія Українознавства”, “Історія Українського Війська”, “Історія України-Руси” М. Грушевського, твори Т. Шевченка, І Франка, Лесі Українки, М. Гоголя та багато інших. Серед листів і подяк п. М. Палієві від названих бібліотек є також лист завідувача Публічної Бібліотеки в Міннеаполісі, в якому повідомляється, що українські книжки в тій бібліотеці перекласифіковано і створено з них “українську незалежну групу...” [10, с. 25].

Як патріот України доктор Палій створив у США колекції українських книг в університетських бібліотеках Оклахома, Норман (біля 3 тисяч), в Лоренс, штат Канзас (понад 15 тисяч), Болдер, штат Колорадо (частково). Особливо багато книг з української історії та літератури. Вони розкривають школу життя і душу українців. Зауважимо, що в 50-60-х роках україністика в найбільшому американському Канзаському університеті мала біля 100 книжок. Від часу прийняття п. Палія у 1956 році в бібліотеку на посаду слов'янського бібліотекаря, незважаючи на перешкоди деяких офіційних осіб, україністика за його наполяганням і старанням почала зростати кількісно і якісно. Колекція збільшувалася через замовлення, а головне, завдяки науковим подорожам до Східної Європи у травні-червні 1968 і 1972 років. У ці часи було закуплено літературу у Фінляндії (Гельсінкі), Росії (Санкт-Петербург, Москва), в Україні (Харків, Київ, Львів), Польщі (Краків, Познань, Вроцлав, Варшава), Німеччині (Берлін), Литві (Вільно). У бібліотеках і книгарнях цих держав було закуплено сотні цінних українських книжок та журналів. Особливу вартість мають журнали, які перестали видавати. Серед них: "Київська старовина", "Літопис Революції", "Україна" та інші. Завдяки старанням українця М.Палія ще у 1983 році фонд бібліотеки університету в Канзасі нараховував понад 15 тисяч книжок українською мовою і про Україну мовами інших народів світу. Багата колекція україністики була однією з основних підстав заснування українських студій у 1992 році. Тому саме Канзаський університет став першим університетом, який запропонував студентам магістерську спеціалізацію з української мови і літератури, історії України, політики, управління, підприємництва й економіки, географії та культури. Цей вищий навчальний заклад США також утримує пальму першості в поданні повної програми українознавчих студій з п'яти основних предметів.

Університет у Канзасі тісно співпрацює з Львівським національним університетом ім. Івана Франка. Це дає змогу поповнювати університетські фонди відомостями про Україну та різноманітними матеріалами з україністики. Львів'яни досліджують проблеми духовного самозбереження і розвитку українців за межами батьківщини в період їх вимушеної еміграції. Дружба працівників цих вищих навчальних закладів США й України започаткована взаємними візитами у Канзас ректора ЛНУ ім. І. Франка професора Івана Вакарчука і американського професора Марії Карясон влітку 1992 року у Львів [11, с. 32–33].

Перу М.Палія належать ґрунтовні праці "Анархізм Нестора Махна", 1918-1921: Один аспект Української Революції" (Сіетл і Лондон, В-во Вашингтонського університету, 1977 р., 440 стор.), "Українсько-польський оборонний союз", 1919–1921: Один аспект Української Революції" (Едмонтон і Торонто, В-во Канадського інституту Українських Студій, 1995, 397 стор.), брошура "Україна і Українці" (Лоренс, 1983). Він опублікував у закордонних виданнях багато статей про минуле і сучасне України. Серед них: "Українці в Америці", "Шкільництво на Україні в XVI-XVII ст.", "Участь українських депутатів в Катеринівській комісії", "Чорнобиль: етимологія" (у співавторстві з Вільямом Флечером). Наш краєнин описав діяльність Івана Волянського з села Яблунова нинішнього Гусятинського району, Тернопільської області – першого українського священника в США, який тут освятив перші греко-католицькі храми, видавав україномовну газету "Америка", створив касу взаємодопомоги, відкрив і освятив українську школу у вільному світі (стаття "Перші українські емігранти в США", 1983).

Найбільший інтерес серед істориків, рецензентів, масових читачів викликала докторська дисертація М. Палія "Анархізм Нестора Махна ...". Зберігся лист із 1960 року від генерала Михайла Садовського "Український Военний Історичний Інститут у м. Торонто), де науковець пише: "Мені дуже добре і приємно читати Вашого листа в справі махновщини в Україні... Бачу, що Ви в майбутньому багато спричинитеся до опрацювання матеріалів до нашої історії, особливо воєнної. Ви солідно підходите до справи..." [2, с. 38–39].

Книга "Анархізм Нестора Махна..." М. Палія, яку він, присвятив своїм батькові і матері, отримала багато рецензій у виданнях США. Зокрема, проф. Лев Шанковський опублікував у часописах "Америка" і "Вісті комбатанта" відгук під назвою "Солідна і дуже потрібна книга (1977 р.) під рубрикою "Нові книжки".

Доктор Палій організував щороку під час Великодніх свят багаті виставки українського мистецтва: писанок, вишиванок, кераміки і літератури про українське мистецтво в усіх американських університетах, де він працював, а особливо в університеті Канзас, Лоренс (з 1965 по 1984 роки). Виставки мистецтва розміщували в кількох габльотках під склом і тривали по три-чотири тижні. Їх метою виставок було ознайомлення студентів і професорів університету з красою українського мистецтва та з Україною. Завдяки центральному розташуванню бібліотеки та статтям у двох друкованих часописах, університетському і міському, виставки українського мистецтва відвідувало багато людей [9, с. 62].

Історик Михайло Палій – член НТШ, УВАН, АААСС та інших українських і американських наукових товариств. У діаспорі він зібрав багатющий матеріал з історії України, її видатних діячів, вояків. Завдяки п. Палію нам стало відомо багато імен уродженців Галичини. Наприклад, ми отримали цікаві ксерокопії, вирізки з газет і журналів, самі газети й журнали про С. Наливайка, С. Палія, Ю. Кульчицького, О. Явного, І. Волянського та ін.

Михайло Палій володіє великою приватною бібліотекою. Більше чотирьох тисяч книжок він подарував Хоростківській міській бібліотеці для дорослих. Завдяки старанням завідувачки бібліотеки п. Любові Росяк, громадських діячів міста цьому культосвітньому закладові згідно з рішенням Хоростківської міської ради (голова Іван Пасічник) у 2000 році присвоєно ім'я вченого, діяча культури Михайла Палія [14, с. 15–16].

У творчому доробку Михайла Палія є багато статей на історико-етнографічну тематику. Одна із них – це стаття під назвою “Україна і українці”. Ця стаття привертає увагу не лише сучасного історика, журналіста, але й усю громадськість. Адже писати правдиві історії без завуальованих форм може тільки людина, яка роками вивчала історію, географію, культуру, релігію та інші науки, котра роками жила не в прокомуністичній державі, а у світі вільному, котра могла зіставити життя цих двох світів через книги, пресу, зустрічі з передовими людьми світу, знаючи рейтинг материнської землі. У даній статті М. Палій описує етнічні та географічні кордони сучасної України. Про українців доктор історії пише, що це слов'яни з власною українською мовою, яка близька до польської, сербохорватської, білоруської і російської. Українці прийняли християнство в 988 році н.е. Далі Михайло Палій пише про релігійну приналежність українського народу. Більшість українців – православні. У Західній Україні сповідують католицтво візантійського обряду. Мала, але активна частина протестантів, євангелістів, хоча режим Радянської Росії відкидав всі з них і заборонив проводити релігійні відправи. Єдина церква, яка легально могла існувати це російська православна церква [12, с. 112–113].

Далі Михайло Палій описує українську історію, починаючи з періоду заснування Київської Русі і завершуючи подіями Другої світової війни. Досвідчений український історик описує першу хвилю трудової еміграції українців у країни Америки, зокрема США. Українці почали емігрувати у великій кількості до західної півкулі у 1860-х з економічних, політичних та релігійних причин. Переважно вони селилися на промисловій півночі США, в більшості у Пенсільванії. Тепер є біля 2 млн. американських українців. Рівно ж українського населення є майже біля 1 млн. також в Канаді. Майже півмільйона українців живе в Бразилії та Аргентині.

Українці за кордоном, особливо в США та Канаді, організували чисельні братства, політичні, наукові та професійні організації з великою кількістю регулярних газет і місячної періодики. З метою координації національної роботи українців в США заснували організацію, яка називається Український Конгресовий Комітет Америки (УККА), а українці Канади створили подібну організацію Комітет Українців Канади (КУК). Також українське жіноцтво заснувало світову Федерацію Українських жіночих організацій (СФУЖО) для координації праці жіночих організацій. Одночасно українці у вільному світі заснували міжнародну організацію – Світовий Конгрес Вільних Українців (СКВУ) з метою координації діяльності українців в діаспорі [16, с. 23–24].

Таким чином, варто зробити висновок, що дана стаття є стислим твердженням того, що українська еміграція котра із певних причин перебуває за океаном свідомо і цілеспрямовано засновує різноманітні товариства і конгреси, які діють з метою поширювати і вивчати українську історію, культуру, політику тощо. Михайло Палій – це не просто видатний учений, українець в еміграції, а насамперед людина, котра зуміла правильно організувати науковий, творчий процес у русло національної історії і культури. Доцільно зауважити, що у цій статті М. Палій висвітлив і дав історико-географічну характеристику та етнічну приналежність українців та України в цілому. Зокрема доктор історії зробив конкретну періодизацію, визначивши три періоди українського національного становлення. Перший період – це період Київської Русі за столицею в Києві, хронологічні рамки якого складають IX–XIV ст. Другий період – Козацький – XVI–XVIII ст., і третій період – Сучасний, що охоплює падіння російського царизму і встановлення українського уряду, Центральної Ради, в березні 1917 р. і закінчився в 1920 р. в результаті вторгнення радянської Росії. Крім цієї періодизації Михайло Палій наводить іншу періодизацію, а саме: період Другої світової війни, точніше початок війни 1941 р., коли національна відбудова відновлена, але припинена німцями і другий, заключний період 1950 р. – боротьба проти німецьких окупантів і радянського, тоталітарного режиму. Як бачимо, періодизації є актуальними на сьогоднішній час і мають вагомe місце в українській історії національно-визвольних змагань.

Однією із актуальних статей у науковому доробку Михайла Палія є його “Правильник”, де висвітлено проблему еміграції українського народу, а також певні засади, що сприяють розповсюдженню серед української еміграції та серед чужинців. “Правильник” – це статутне положення громадсько-просвітницької організації “Приятелі української книжки”, засновником якої також був доктор Палій. У першому розділі цього програмного документу йдеться про ідейне обґрунтування створення та діяльності такого товариства. Одним із основних завдань товариства було сприяння появі та поширенню української літератури як серед українських емігрантів, так і серед чужинців. Із другого розділу випливає, що товариство поставило перед собою широке коло громадських культурно-освітніх завдань. Третій розділ містить статутні положення, що регламентують організаційні засади діяльності товариства. Отже, публікація “Правильник” дасть змогу залучити до наукового обігу програмний документ важливої культурно-просвітницької інституції української діаспори в Америці [5, с. 12].

На наш погляд, заслугоує уваги стаття Михайла Палія під назвою “Українські книжки й американські бібліотеки”. Ця праця вперше була надрукована у “Бюлетні Бібліотечної комісії” у 1959 році. У ній автор з’ясовує причини поганої, а то й спотвореної поінформованості американської громадськості стосовно української проблематики. Незадовільний стан обізнаності американців українознавством М. Палій трактує перш за все малою представленістю в американських бібліотеках літератури з об’єктивним висвітленням знань про Україну. Вчений цілком слушно відзначив, що більша частина літератури в Америці інтерпретує українську проблематику з російської перспективи. Вдало поєднуючи в собі якості вченого-історика, бібліографа та громадського діяча, М. Палій у статті запропонував комплекс заходів, спрямованих на докорінну зміну в американців усталених проросійських стереотипів про Україну [12, с. 39–41].

Вагому частку наукового доробку М. Палія становлять праці, присвячені історії української еміграції до Америки. В першу чергу тут слід відзначити статтю вченого “Рання українська еміграція у Сполучені штати і конверсія української католицької парафії в Міннеаполісі до Російської ортодоксальності”, вперше опубліковану у “Журналі українознавчих студій” у 1983 році. У ній автор всесторонньо проаналізував суспільно-політичні та соціально-економічні передумови української еміграції на Американський континент, розробив детальну періодизацію цього процесу. Однак найбільшою мірою М. Палій висвітив церковно-релігійне життя, непрості стосунки українського греко-католицького духовенства із римо-католицькою ієрархією Америки тощо. Автор описує про нерозуміння римо-католицьким духовенством національно-культурної та церковно-

обрядової самобутності українських греко-католиків, яке спричинило серед останніх масовий перехід (конверсію) до Російської православної церкви. Намагаючись всебічно дослідити це явище, М. Палій з'ясував і більш глибокі причини релігійної (і водночас національної) конверсії. Читаючи його працю, перші українські емігранти були безграмотними селянами, що мали недорозвинену національну свідомість. Будучи вихідцями з Австро-Угорщини, вони не були ознайомлені із катастрофою Української православної церкви на Східній Україні. Такі обставини дали змогу духовенству при допомозі спотворених аргументів ввести в оману прихожан, релігійно-конфесійну конверсію історик ототожнює із національною. Тому українців, які перейшли під юрисдикцію Російської православної церкви, він трактує як таких, що втратили свою національну ідентичність. Дослідник у статті навів цілу низку фактів, що доводять вагому роль матеріальних чинників (зокрема, щедри грошові субсидії російського уряду та церкви) у переході українських греко-католиків на православ'я. Як бачимо, пропонується стаття висвітлює цікаві та мало знані в Україні аспекти історії церковно-релігійного життя емігрантів [12, с. 130–133].

Стаття “Українці в штаті Канзас” М.Палія є продовженням історичного дослідження ученого про початки трудової еміграції українців в країні Америки. Учений наводить статистичні дані стосовно кількості українців у Америці, а також наводить приклади створення наукових історичних товариств в Америці. Безпосередньо М. Палій пише: “Із зростом громадської діяльності, громада в Канзасі, під проводом Богдана Музики, заснувала в 1953 році Відділ Українського Конгресового Комітету. В 1989 році назву змінили на Український Клуб. Згодом Комітет став членом Етнічної Комісії в Канзасі, яка включає 33 національності. Влітку кожного року Комісія улаштовує триденний етнічний фестиваль, на якому Комітет має свій кіоск, де виставляє українські мистецькі вироби, страви, літературу та інформує гостей про Україну. Прибуток з продажу в кіоску Комітет призначає на народні цілі, як Фонд Катедр Українознавства в Гарварді, Український Музей в Нью-Йорку, Меморіальний фонд ім. Марії Палій в університеті Канзас, Фонд Дітям Чорнобиля та інші. Рівно ж Комітет улаштовує в Канзас Сіті виставки народного мистецтва в міських бібліотеках, виставляє з іншими національностями різдвяну ялинку в Капітолю в Топіка. Принагідно делегація Комітету відвідує Канзаського губернатора в Топіка та посадника міста в Канзас Сіті. Комітет влаштовує свята в честь Тараса Шевченка і робить святочні сходини з нагоди Різдва Христового та Великодня. З нагоди 1000 річчя християнства в Україні, заходами Комітету відбувалася українська Служба Божа в американській католицькій катедрі в Канзас Сіті, Мізурі, яку відправляли чотири священики з участю хору для понад 500 людей, головно неукраїнців” [1, с. 4].

В університетах штату Канзас працюють українці: Роман В. Кукар, професор мови і літератури у Форт Гейе стейт університеті, в Гесі; Юрій Мельникович, професор мікробіології в університеті Канзас, Медична школа, в Канзас Сіті; Адріян Бриттан, професор музики і диригент симфонічного оркестру в Канзас Смейт університеті, в Мангеттен; доктор Михайло Палій, слов'янський бібліотекар та історик в університеті Канзас, в Лоренс.

Стаття Михайла Палія “Українці в штаті Канзас” найповніше розкриває історико-статистичну характеристику процесу еміграції українців в Америку. Доктор історії називає цифри, а також наводить хронологічні рамки розселення наших земляків в США. На мою думку, дана стаття є фактичним матеріалом, у якому розкриті усі сторони життя і діяльності української еміграції в Америці.

Про широту світогляду, наукових інтересів та зацікавлень доктора Палія переконливо свідчить і той факт, що у його обширному науковому доробку зустрічаємо праці не лише на суспільно-політичну проблематику. Чималим є також і культурологічно-літературознавчий доробок вченого. В першу чергу тут слід назвати ґрунтовну оглядову-узагальнюючу працю “Історія української літератури ХІХ ст.”.

У ній генеза українського літературного процесу цілком виправдано розглядається у тісному взаємозв'язку із суспільно-політичним контекстом епохи. Лінгвістичну реформу

І. Котляревського (видання “Енеїди” розмовною мовою) М. Палій розцінив як початок сучасного періоду національного життя. Розвиток української епохи романтизму вчений розглядає крізь призму літературно-мистецької діяльності знакових постатей цього етапу – І. Котляревського, Г. Квітки-Основ’яненка, Т. Шевченка, П. Куліша та ін. В українському літературному процесі ХІХ ст. вчений пильно відстежує перехід літературних тенденцій від засад романтизму до реалізму. Серед репрезентантів останнього напрямку він звернув увагу на творчість М. Вовчка, І. Нечуя-Левицького, П. Мирного, Б. Грінченка. Наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. вчений виділив новий напрям в українській літературі – імпресіонізм, пов’язаний з творчістю, перш за все, такого знаного літератора, як М. Коцюбинський. Доктор Палій не оминув увагою і літературний процес на Західній Україні, зокрема в Галичині. Початок нової української літератури в Галичині він пов’язує з діяльністю гуртка “Руська трійця”, відзначаючи, що цінність доробку його членів полягала не у змісті творів, а у застосуванні нового принципу – запровадження простонародної мови у літературний вжиток. Характеризуючи постать найвидатнішого українського літературного діяча І. Франка, М. Палій відзначив складну еволюцію його літературно-мистецьких спрямувань – від романтизму через натуралізм і етнографічний реалізм до психологічного підходу, імпресіонізму й модернізму з елементами реалістичного методу. Постать Лесі Українки привернула увагу вченого насамперед тим, що у своїй творчості ця поетеса вийшла далеко за межі суто національної проблематики й реалізувала свою творчість у класичних для світової літератури темах.

Логічним продовженням літературознавчої тематики у науково-публіцистичному доробку М. Палія стала праця “Життя та творчість М. Гоголя”, яка поглиблено розкриває один із аспектів українського літературного процесу ХІХ ст. Постать М. Гоголя дослідник обрав для наукового аналізу не випадково, адже на прикладі саме цього письменника він зумів переконливо проілюструвати вирішальний вплив соціокультурного оточення та генетичний метод дослідження, М. Палій вже у першій частині своєї праці зумів показати визначальний вплив середовища (нащадки козацької старшини) та освіти на формування світогляду майбутнього письменника. Ґрунтовний та багатоаспектний аналіз життєвого і творчого шляху М. Гоголя завершується висновками, у яких вчений запропонував власну точку зору стосовно проблеми національної ідентичності цього письменника. Варто зазначити, що дане питання і на сьогодні залишається чи не найбільш дискусійним в інтерпретації Гоголя. У першу чергу дослідник зазначив, що саме суспільно-політичні обставини спонукали митця працювати у Петербурзі і писати російською мовою. Для увиразнення цієї думки М. Палій навів вдалий приклад з життя Т. Шевченка, який обравши інший шлях, опинився на засланні. Підсумовуючи свій виклад учений стверджує, що нема достатньо підстав вважати М. Гоголя як суто російським, так і суто українським літературно-мистецьким діячем. Таким чином, доктор Палій підійшов до оцінки М. Гоголя як виважений, неупереджений і всесторонній критик-науковець.

Для дослідників духовно-релігійного та громадсько-культурного життя української діаспори значний інтерес становитиме замітка М. Палія “Відзначення Тисячоліття Християнства в Канзас Сіті”, надрукована у збірнику “Тисячоліття Християнства в Україні”: Урочистості 1988 року” (Нью-Йорк, 1992 р.). У ній автор із притаманною йому ретельністю заархівував основні події святкування українською громадськістю міста Канзас переломної події у духовній історії українського народу – прийняття християнства. Як дізнаємося із статті, акція була розрахована і на американців українського походження. Чільним організатором святкування виступив сам М. Палій – досить назвати лише факт організації ним виставки літератури у бібліотеці Канзаського університету. На виставці, як засвідчують фотодокументи, американська громадськість мала змогу докладно ознайомитись із церковно-релігійною історією українського народу. Отже, нова публікація цієї статті поповнить для українських дослідників джерельну базу церковно-релігійної історії України.

Список використаних джерел

1. Андрушків В. Справжня допомога Україні // Свобода. – 1997. – № 141. – С. 4.
2. Бандурка І. Праця на вітар нації. Доля Михайла Палія. – Тернопіль: Астон. 2001. – 104 с.
3. Барановський Р. Пер аспера ед астра // Свобода. – 1997. – № 34. – С. 3-4.
4. Бачинський Ю. Українська імміграція в з'єднених державах Америки. – Львів, 1914. – 493 с.
5. Винар Л. Історична секція // Новини з Академії. – 2001. – № 25. – С. 12.
6. Винар Б. Матеріали для історії економічних дослідів на еміграції. – Мюнхен, 1965. – 119 с.
7. Гадзевич Р. Українці моляться за жертви в Україні і протестують проти мовчанки Москви // Свобода. – 1986. – № 90. – С. 2-3.
8. Корчемний В. Хоростків – місто подільського краю. Краєзнавчий нарис. – Тернопіль, Лілея. 1999. – 136 с.
9. Любинецька Ф. Виставки мистецької студії в Торонто // Свобода. – 1983. – № 192. – С. 4.
10. Мак О. Катедра українських студій чи кафедра малоросіяництва // Свобода. – 1996. – № 92. – С. 2-4.
11. Мартос Б. Визвольний здвиг України. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1989. – 320 с.
12. Палій М. Аннали української історії: Вибрані статті. – Тернопіль: Воля, 2006. – 184 с.
13. Палій М. Полон гіркіший полину. – Тернопіль: ВАТ “ТВПК” Збруч, 2003. – 52 с.
14. Росяк Л. П'ять років бібліотеці ім. Доктора М.Палія. – Тернопіль: Лілея, 2005. – 48 с.
15. Федоренко С. Внесок вихідців з України у скарбницю культури і науки США // НА (Новини з Академії). – 2001. – № 25. – С. 5.
16. Чумаченко Г. Етнографічність у культурі діаспори // Бюлетень. – 2004. – № 33. – С. 23-26.

Oksana Yatyshchuk, Victoria Lopuh**MYHAJLO PALIJ, REPRESENTATIVE OF UKRAINIAN EMIGRATION IN AMERICA**

The article of Oksana Yatyshchuk and Victoria Lopuh is dedicated to scientific and public activities of Myhajlo Paliy, doctor of philosophical and historical sciences, and analyze the activity of Ukrainian emigration from the very outset.

Key words: Shevchenko Scientific Society, emigration, foundation, bulletin.

УДК 94 (478)

Іван Зуляк

СЕМЕН МАГАЛЯС – КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНІЙ ДІЯЧ “ПРОСВІТИ” МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті досліджено культурно-просвітню діяльність директора канцелярії “Просвіти” Семена Магальяса, проаналізовано його внесок у розробку й втілення в життя програми розвитку товариства, що ґрунтувалася на національному вихованні, освіті й всебічному розвитку особистості.

Ключові слова: Семен Магальяс, Західна Україна, “Просвіта”, міжвоєнний період, культурно-просвітницька діяльність, товариство.

Актуальність досліджуваної проблеми має важливе наукове значення, оскільки дає можливість проаналізувати культурно-просвітню діяльність директора канцелярії “Просвіти” С. Магальяса у міжвоєнний період. Наукова новизна статті полягає у тому, що у публікації вперше досліджено вплив культурно-просвітньої діяльності С. Магальяса на функціонування “Просвіти” у Західній Україні, формування національної свідомості українства у міжвоєнний період.

Об’єктом дослідження виступають культурно-просвітні процеси у Західній Україні як важливий суспільний чинник консолідації українства, формування національної свідомості. Предмет дослідження – культурно-просвітня діяльність директора канцелярії “Просвіти” С. Магальяса, спрямована на посилення національного руху, реалізацію просвітньої ідеї.

Мета дослідження ґрунтується на тому, щоб дослідити культурно-просвітню діяльність С. Магальяса, її вплив на функціонування товариства й формування національної свідомості українства. Завдання дослідження полягають у тому, щоб проаналізувати особливості культурно-просвітньої праці директора канцелярії “Просвіти”, визначити чинники, які сприяли активізації його ролі у праці товариства, формуванні національної свідомості українства.

Науковий доробок вітчизняних істориків з даної проблематики обмежується публікаціями С. Перського, Ж. Ковби, А. Середяк, Б. Савчука [1] та інших вчених, які узагальнено подають культурно-просвітню діяльність директора канцелярії С. Магальяса у міжвоєнний період, повною мірою не розкриваючи досліджувану тематику. Більш ґрунтовніше її розкрито автором цієї статті у монографії “Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939)” [2].

Семен Магальяс – відомий культурно-просвітній і військовий діяч, сотник УГА, співробітник державного секретаріату військових справ ЗУНР, начальник відділу закордонних зв’язків головного управління генштабу УНР. З 1922 р. – директор канцелярії Головного відділу товариства “Просвіта” у Львові. Незважаючи на значну військову й політичну діяльність, основну увагу приділимо його культурно-просвітній праці, а саме на посаді директора канцелярії Головного відділу товариства, оскільки ця проблематика не є достатньо вивченою дослідниками.

У своїх публікаціях С. Магальяс основну увагу акцентував на практичних питаннях діяльності просвітніх осередків, що стосувалися сплати податків читальними від проведених заходів [3, с. 3–7], організації й проведення загальних зборів, зауважуючи, що більшість членів читалень товариства й відділу недооцінюють їх, а цікавляться ними лише у виняткових випадках, переслідуючи власні або ж партійні інтереси [4, с. 1].

Він визначав освіту дорослого населення як важливу окрему ділянку культурно-суспільного розвитку, виділяючи такі основні типи освітньої праці, як освітньо-виховні заклади інтернатного типу, громади, народні університети, установи й партійні структури [5,

с. 4, 14–15]. Вважав, що освітня праця носить інтенсивний (поглиблений) і екстенсивний (масовий) характер [5, с. 18] й причиною низького рівня розвитку більшості читалень була відсутність змістовної освітньої праці [6, с. 1–2].

Питання, пов'язані із значенням, організацією й методикою освітньої праці дорослого населення, автор розглядав через призму формування окремої особи у гармонійно й всебічно розвинену особистість, яка б усвідомлювала суспільні процеси, знайшла своє місце у житті й приймала у ньому активну й творчу участь.

Значна роль у цьому процесі відводилася просвітнім діячам, від яких вимагалася передусім, щоб їхня праця своїм змістом й формою відповідала потребам й запитам слухачів [7, с. 332]. Окремою формою освітньо-виховної праці називав участь членів товариства у функціонуванні аматорських колективів, самоосвітніх гуртків. Не відносив її до масової, оскільки від перших двох форм вона відрізнялася тим, що учасники просвітнього процесу підпорядковані провідній ідеї [8, с. 20].

Він притримувався погляду, що аматорський читальняний театр виступав важливим чинником формування національної свідомості і його функціонування об'єднувало громадськість певної місцевості у згуртовану спільноту [9, с. 175]. С. Магальяс писав, що "...в місцевостях, де якийсь час ведеться як-слід поставлене театральне мистецтво, збільшується дуже швидко попит на друковане слово (книжки, журнал, часопис), оживлюється діяльність читалень і інших установ, поширюється й поглиблюється національна свідомість та громадська гідність, зберігається й живе народна пісня, звичаї й одяг, зменшується шибайгоголовство молоді, гра в карти і т. и. погані прояви нашого громадського життя" [9, с. 21].

Він виділяв три види "голосного читання" (декламації – примітка автора): виховне читання, яке передбачало ознайомлення з творами на філософську, релігійно-моральну тематику, визначення їхньої літературно-мистецької вартості; освітнє читання – твори з історії, літератури, історії культури, природознавства, суспільних наук тощо; повчальне читання – практичні знання з сільського господарства, ветеринарії, промислу, кооперації тощо [10, с. 28 – 29].

Для "голосного читання" визначалися відповідні дні й години тижня і різножанрові твори. Головний відділ вибрав однакові за формою, однак різні за змістом три оповідання. Зокрема "Орисю" П.Куліша, "Підпал" Б.Грінченка, "Самсон" А.Курдидика, які потрібно було упродовж трьох вечорів прочитати, провести дискусію і подати протокол, що складався з шести частин [11, арк. 6]. До речі, філія "Просвіти" у Тереховлі не подала до вказаного терміну протоколи "голосного читання", тому Головний відділ попередив її про надсилання матеріалів до кінця жовтня 1933 р., оскільки інформація про проведені заходи була необхідною для підготовки виступу на загальних зборах товариства [12, арк. 13].

Головний відділ дбав про те, щоб твори, призначені для самоосвітніх гуртків, відповідали рівневі розвитку слухачів, були "...не тільки приступні-зрозумілі, але ще й цікаві-займаві, що притягалиби й приковували читача до себе, а приступним викладом річі запевнювали йому повне розуміння, поширення, поглиблення й закріплення читача..." [13, с. 126]. Зокрема в листі-анкеті читальні "Просвіти" у Будзанові Тереховлянського повіту зазначалося, що О. Шкварок, 37 років, за фахом лікар, читав "Орисю" П. Куліша у присутності 98 осіб, з них 94 ремісників, 2 купців і 2 інтелігентів і лише 2 особи були неписьменні. Читання тривало дві години [14, арк. 1]. 30 липня 1933 р. відбувалося "голосне читання" "Орисі" у читальні села Ямниця у присутності 47 слухачів [15, арк. 1–3].

У часописі "Життя і знання" для "трімкого читання" Головний відділ рекомендував для прочитання зовсім інші твори. Зокрема роман В. Наріжного "Бурсак", історичну повість В. Бірчака "Володар Ростиславич", "Діти кам'яної доби" В.Залізняка, статті Ю. Крохмалюка "Хемічна війна" та інші [16, с. 381–382].

На нашу думку, недостатньо обґрунтованими є міркування С.Магальяса щодо поділу освітньої праці, тому що, по-перше, освітньо-виховна праця "Просвіти" міжвоєнного періоду одночасно була масовою й носила поглиблений характер, по-друге, будь-який просвітній

осередок власне й об'єднувала провідна ідея, що виражалася у поступальному характері її розвитку.

Так зване “голосне читання” він поділяв на виховне, до якого відносив твори на філософські, релігійно-моральні, літературно-мистецькі теми, освітнє – історичні, культурологічні, природознавчі, суспільні, повчальне – видання з ветеринарії, кооперації, промислу [17, с. 28]. Такий поділ не був виправданим, оскільки прочитання твору на будь-яку тематику мало спільну виховну й освітньо-повчальну функцію, що реалізувалася через сприйняття й коментування матеріалу.

Важливе значення надавав С.Магальяс збереженню організаційної структури “Просвіти”, зауважував на тому, що просвітні осередки, порушують статут, займаються партійною діяльністю. На зібранні духовенства Львівського повіту від 24 березня 1938 р. він зазначав, що, крім партійництва, у діяльності читалень відчувається відсутність відповідальності до виконання своїх безпосередніх обов'язків, що призводить до ліквідації читалень, оскільки 99 % з них припинили свою діяльність із вини виділів і через втрату просвітньої ідеї [18, арк. 5 – 7]. До речі, питання ролі духовенства у культурно-суспільному житті, праці душпастирства у парохіях і читальнях розглядалося і на інших зібраннях директора канцелярії з духовенством Львівського і Бібркського повітів [19, арк. 10–12].

С. Магальяс наголошував на основних мотивах заборони діяльності читалень. Зокрема наявності заборонених книг у бібліотеках, використання тризуба на будинку читальні, виконання заборонених або аморальних пісень у читальнях, викладів або промов у підбурюючому до влади змісті, вписування пісень про Д. Данилишина і В. Біласа і декалогу ОУН до ділових книг або видань, позичених у бібліотеці, постановку вистав без дозволу влади, самовільної зміни тексту вистави на сцені, вистави заборонених п'єс, опір владі при організації вистав, проведення збору коштів без дозволу влади, подекуди на незаконні дії, організація спортивної діяльності читальнями або такої, яка заборонена статутом, протистатутові ухвали виділів, вибір до виділу неповнолітніх, неправильне ведення списку членів, погрози, навіть і побої за відмову від членства у товаристві, порушення норм статуту при усуненні членів з товариства, видача грошей читальні на незаконні дії, співання національного гімну у неоригінальному варіанті, участь членів читалень у нелегальних організаціях, пошкодження державних гербів Польщі на поштових скриньках. Всього двадцять шість пунктів (підраховано автором) [20, арк. 42–43].

8 червня 1938 р. С. Магальяс наголошував на тому, що в поточному році польська влада ліквідувала більше читалень, ніж за чотири останніх роки. Директор канцелярії вказував на той факт, що виділи читалень не дотримувалися вимог “Закону про товариства” і карного кодексу [20, арк. 42–43]. Так, староство у Товмачі припинило діяльність “Просвіти”, “Лугу” і “Каменярів” у Гриневі, зважаючи на загрозу громадському порядку [21, арк. 12]. Розпорядженням від 17 лютого 1936 р. Львівське воєводство ліквідувало читальню у Баківцях Бібркського повіту у зв'язку з тим, що її голова В.Бехота проводив із членами читальні військові заняття [22, арк. 1].

Достатньо практичними були погляди С. Магальяса щодо будівництва читалень. Він вважав, що читальні потрібно будувати на власній викупленій земельній ділянці, у жодному разі не на громадській чи церковній власності, навіть за умови, що виділ читальні отримав згоду громади або церкви, тому що у будь-якому випадку власником будівлі буде власник земельної ділянки [23, с. 19].

На цьому неодноразово наполягав Головний виділ у зверненнях до читалень “Просвіти” [23, арк. 6]. Купувати земельну ділянку варто було б у центрі села у тих осіб, які б її продавали, а за можливістю вибрати ту ділянку, що мала зручне розташування, незважаючи на її вартість [25, с. 92]. § 418 цивільного закону передбачав, що якщо особа власними коштами будує будинок на чужій земельній ділянці, без відома власника, будівля належатиме власникові ділянки [25, с. 91].

Статут “Просвіти” вимагав від осередків здійснювати запис рухомого й нерухомого майна на Головний виділ у Львові, оскільки лише таким чином можна було забезпечити

право власності товариства тоді, коли читальні або філії ліквідовувалися органами влади [25, с. 93]. Якщо будинок читальні був збудований на території, що належала церкві, то виділ читальні повинен через парохіяльний уряд орендувати його або винаймати на 99 років, після закінчення терміну, приміщення ставало власністю церкви [23, с. 19]. Так, делегація членів читальні “Просвіти” із Бортників Ходорівського повіту повідомляла Ю. Дзеровичу, професора Української богословської академії у Львові щодо оформлення права користування читальною церковною територією [26, арк. 1].

Чільне місце у культурно-просвітній діяльності С. Магальяса посідало національне виховання й організація руху за ліквідацію неписьменності серед українців. За його даними на середину 30-х рр. у Польщі нараховувалося 50 % неписьменних [27, с. 111]. 23 вересня 1932 р. С. Магальяс для популяризації організації курсів для неписьменних у статті під назвою “Чому ми слабі, хоча є в нас сила?” писав, “...скажіть собі, що на весні слідуючого року не повинно бути у вашій місцевості ані одного неписьменного чи неписьменної у віці до 40-го року життя, а по змозі і в старшій віці. Цим ділом зробите величезну прислугу своєму народові і приблизите його й себе до тої цілі, про яку всі мріємо” [28, арк. 16–18].

С. Магальяс рекомендував для зацікавлення читачів використовувати різноманітні методи. Для полегшення вибору книжок варто було б використовувати комплекти мандрівних бібліотек, конкурси, свята книжки, дискусійно-інформаційні зібрання, “голосні читання” [29, с. 72–73]. На його думку, основним недоліком читалень була відсутність змістовної освітньої праці [30, с. 1–2].

Курси для навчання неписьменних не підлягали визначенню приватних шкіл, тому окремого дозволу ані адміністративної, ані шкільної влади не передбачалося, хоча читальні повідомляли староства і шкільні органи щодо проведення таких курсів, тому що вони здійснювали контроль за навчанням [31, с. 4]. Не потрібно було повідомляти владу тоді, коли гурток боротьби з неписьменністю діяв при читальні [31, с. 5].

На основі методики виховної праці, запропонованої С. Магальясом, передбачалося створення з кожної особи гармонійно розвинутої людини, яка б усвідомлювала суспільні процеси, знайшла своє місце у житті й приймала у ньому активну і творчу участь [32, с. 5]. “Народна Просвіта” писала, що “...коли доросла особа починає займатись спеціальними студіями... ..шукає передовсім відповіді на питання, які виринають перед нею у контакті з новими відомостями і її новим заняттям. Ці питання само собою мусять довести її до основ, до фундаментів знання...” [33, с. 40].

Освіта дорослого населення розглядалася як індивідуальна і гурткова самодіяльність, як самоосвіта [34, с. 12]. С. Магальяс вважав, що основною вимогою самоосвітньої праці була самодіяльність предмету викладання, оскільки потрібно залучати слухачів до проведення занять, лише тоді праця самоосвітнього гуртка відповідатиме життєвим вимогам і інтересам слухачів [35, с. 188].

Він зазначав, що лише, спираючись на самобутності власного народу, шляхом освіти й виховання можна вести виховання у національному дусі [36, с. 14]. С. Сірополко писав, що особливістю сучасного моменту була нагальна потреба освіти серед найширших верств громадянства, яка повинна базуватися на самоосвіті [37, с. 97]. На думку М. Галушинського, прагнення до самоосвіти мало базуватися на наукових основах для того, щоб виховати українця “двигуном-мотором” освітнього процесу [38, с. 69].

Важливе значення С. Магальяс як директор канцелярії “Просвіти” надавав масовому залученню українства до лав товариства. У 1934 р. він писав, що на 1000 українців лише 0,3 % були членами “Просвіти”, а 100 осіб або 10 % – членами читалень, зважаючи на те, що з більшість них лише формально вважалася такими, оскільки не платила внесків, дані цифри могли б бути нижчими [39, с. 111].

Він звертався до філій з тим, що вони можуть отримати відсотки від виплачених сум членських внесків: від 1 – 2 злотих (далі – зл.) – 20 %, від 6, 12, 25 зл. – 10 % [40, арк. 30]. Наприклад, філія “Просвіти” у Тернополі у 1939 р. сплатила членські внески на суму 1101,09

зл., для каси філії залишилося 20 % від виплачених коштів, тобто 36 зл., 10 % – 13,5 зл. [41, арк. 1 – 10].

Чільне місце у роботі канцелярії товариства надавалося відзначенню 70-річного ювілею “Просвіти”. С. Магальяс у своєму виступі окрім організаційних питань основну увагу зосередив на проведенні 70-річного ювілею товариства, у якому філії і читальні повинні були виступити організовано. Зібрання свого роду було свідченням того, що українство підтримувало почин товариства у святкуванні ювілею. На зборах делегатів читалень Західної України, які проходили 6 травня 1938 р., закликано греко-католицьке духовенство Львівського повіту взяти якнайширшу участь у святі “Просвіти” [42, арк. 12].

Директор канцелярії писав, що раніше такі святкування організовувалися у Львові і на них з'їжджалася уся свідома громадськість. У 1938 р. їх проводили практично усі громади Західної України. На його думку, основним недоліком святкування було те, що такі ювілеї були важливим освітньо-виховним чинником й повинні мати відповідну виховну мету, “...не можуть бути тільки зовнішнім виразом пошани для великих подій чи людей, вони мусять живо промовляти до чуття, збагачувати розум та впливати на волю, або вказувати загальні шляхи, яким йому треба йти” [43, с. 2].

Отже, культурно-просвітня діяльність директора канцелярії “Просвіти” С. Магальяса у міжвоєнний період ґрунтувалася на тому, що він розробив програму розвитку товариства, поклавши в її основу національне виховання. Окрім того, важливого значення надавав організаційно-практичним питанням функціонування просвітніх осередків, зокрема освіти дорослого населення, яку він розглядав через призму гармонійного й всебічного формування особи.

Список використаних джерел

1. Перський С. Популярна історія Товариства “Просвіта” з ілюстраціями. Видання Товариства “Просвіта”. Ч. 730. Накладом Товариства “Просвіта”. – Львів, 1932. – 268 с.; Ковба Ж. М. “Просвіта” – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1993. – 128 с., іл.; А. Середяк. Діяльність Товариства “Просвіта” в 1929 – 1939 рр. / Нарис історії “Просвіти” / Р. Іванчук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів-Краків-Париж: Просвіта, 1993. – С. 53 – 63; Савчук Б. П. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст.- кінець 30-х років XX ст.): Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький держ. ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 1999. – 32 с.
2. Зуляк І. С. Діяльність “Просвіти” у Західній Україні в міжвоєнний період (1919 – 1939). – Тернопіль: “Воля”, 2005. – 946 с.
3. Магальяс С. Що товариствам треба знати про податки від публичних забав, розваг і видовищ. – Львів, 1936. – С. 3 – 7.
4. Магальяс С. Як підготовляти та вести загальні збори. Додаток: Дужий М. Розподіл обов'язків між віділових читальні. – Львів, 1937. – С. 1.
5. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 4, 14 – 15, 18.
6. Вісти з філії Т-ва “Просвіта” ім. М. Шашкевича у Львові. На правах рукопису. – 1934. – Ч. 4. – С. 1 – 2.
7. Життя і знання. – 1933. – Ч. 11 (74). – С. 332.
8. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 20.
9. Життя і знання. – 1934. – Ч. 6. – С. 21, 175.
10. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 28 – 29.
11. Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДАУ у Львові). – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 119. – Арк. 6.
12. Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 118. – Арк. 13.
13. Народня Просвіта. – 1926. – С. 126.
14. ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 1329. – Арк. 1.
15. Там само. – Спр. 6194. – Арк. 1 – 3.
16. Життя і знання. – 1931. – С. 381 – 382.
17. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 28.
18. ЦДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 5 – 7.
19. Там само. – Спр. 214. – Арк. 10 – 12.
20. Там само. – Спр. 214. – Арк. 42 – 43.
21. Там само. – Ф. 344 т. – Оп. 1 т. – Спр. 80. – Арк. 12.
22. Там само. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 953. – Арк. 1.

23. Просвіта. Місячник освіти – виховання – культури. – 1936. – Ч. 1. – С. 19. ДАТО. – Ф. 317. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 6.
25. Народня Просвіта. – 1926. – Ч. 1 – 2. – С. 91–93.
26. ЦДДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 283. – Арк. 1.
27. Життя і знання. – 1934. – Ч. 4. – С. 111.
28. ЦДДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6370. – Арк. 16–18.
29. Народній Ілюстрований Календар Товариства “Просвіта” на переступний рік 1936. – Львів, 1935. – С. 72–73.
30. Вісти з філії Т-ва “Просвіта” ім. М. Шашкевича у Львові. – Львів, 1934. – С. 1–2.
31. Інструкція і методичні вказівки для навчання неграмотних. Видання Товариства “Просвіта”. – Львів, 1932. – С. 4–5.
32. Магальяс С. Значіння, організація й методика освітньої та виховної праці самоосвітніх гуртків у читальнях “Просвіти” // Порадник для самоосвітніх гуртків. – Львів, 1934. – С. 5.
33. Народня Просвіта. – 1926. – С. 40.
34. Народній Календар Товариства “Просвіта” з літературним збірником на звичайний рік 1921. – Львів, 1920. – С. 12.
35. Магальяс С. Освіта й виховання. Методика освітньої праці. Загальні уваги // Життя і знання. – 1933. – Ч. 6 (69). – С. 188.
36. Магальяс С. Порадник для освітників. Форми і методи освітньої праці. – Львів, 1933. – С. 14.
37. Життя і Знання. – 1928. – Ч. 4. – С. 97.
38. Життя і знання. – 1928. – Ч. 3 (15). – С. 69.
39. Життя і знання. – 1934. – Ч. 4. – С. 111.
40. ЦДДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 214. – Арк. 30.
41. ДАТО. – Ф. 294. – Оп. 1. – Спр. 178. – Арк. 1–10.
42. ЦДДАУ у Львові. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 165. – Арк. 12.
43. Бюлетень Філії “Просвіти” в Калуші. – Калуш, 1936. – С. 2.

Ivan Zulyak

SEMEN MAGALYAS – CULTURAL-EDUCATIONAL FIGURE “PROSVITY” IN INTERMILITARY PERIOD

In the article cultural-educational activity of the director to chancelleries “Prosvity” Semena Magalyasa, is analysed its donation in development and entailment beside life of the program of the development society, which was founded on national education, formation and all-round development to personalities.

Key words: Semen Magalyas, Western Ukraine, “Prosvita”, between period, cultural-educational activity, society.

УДК 94 (477)

Ірина Скакальська

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТИ НА ТЕРЕНАХ ВОЛИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ ХХ СТ.: С. ЖУК, А. РІЧИНСЬКИЙ ТА У. САМЧУК

У статті проаналізовано різнобічну діяльність українських інтелігентів міжвоєнного періоду ХХ ст. Основний акцент зроблено на їх національних ідеях, які головним чином відображені в публіцистичній спадщині.

Ключові слова: Волинь, українська інтелігенція, С. Жук, А. Річинський, У. Самчук, міжвоєнний період, національна ідея, публіцистична спадщина.

Важливим напрямом сучасної української історіографії є вивчення історичних постатей, які внесли вагомий вклад у справу державотворення та несправедливо були забуті

довгий час. Їх імена відкрилися для нас, українців, лише зі встановленням незалежності. Відповідно дослідження їх діяльності є актуальною проблемою.

Мета статті базується на тому, щоб проаналізувати багатогранну діяльність українських інтелігентів міжвоєнного періоду ХХ ст. у питаннях захисту національних прав

співвітчизників. Завдання поставлено наступні: окреслити особистий внесок кожного з представників еліти у становленні та розвитку націотворчих ідей Волині міжвоєнного періоду; підкреслити їх роль у розвитку освіти, культури краю; проаналізувати публіцистичні твори та показати їх вплив на формування патріотичної свідомості волинян; на основі невідомих сторінок життєпису С. Жука, А. Річинського й У. Самчука простежити характерні риси української еліти зазначеного періоду.

В українській та зарубіжній історіографії в деякій мірі подано біографічні відомості про С. Жука, А. Річинського й У. Самчука. Проте їх життя й особливо публіцистичні ідеї ще потребують вивчення.

Волинська еліта, так як і загальноукраїнська, формувалась протягом віків. На нашу думку, волинська інтелігенція міжвоєнного періоду ХХ ст. зуміла себе проявити і відстоювати права земляків, лише завдяки сформованим патріотичним переконанням, які були закладені в минулі епохи. На підтвердження цього, наведемо роздуми Ю. Липи, українського історика філософії, письменника. На його думку, українська раса не породила окремих великих постатей проповідників, як, наприклад, Наполеон, Петро І тощо, котрі, по суті, нав'язували власному народу чужі для нього ідеї. Натомість українські

проповідники – результат планомірної “праці” не одного покоління українців. Своєю появою на авансцені вітчизняної історії вони засвідчують завершення тієї чи іншої тенденції, яка могла напрацьовуватися впродовж доволі тривалого відрізка часу. Тому їх власні ідеї майже завжди виступали своєрідним озвученням тих чи інших бажань нації загалом. Ці ідеї були своєрідною відповіддю на виклик народу [1, с. 61].

У 1918–1920 рр. територія Волині переходила від одного завойовника до другого. За Ризьким миром 1921 р., Волинь була штучно поділена: східна частина її території відійшла до УСРР, а західна була включена до складу Польщі як її інтегральна частина. В той час, коли в українського народу не було власної держави, його

провідні діячі намагались формувати національну самосвідомість земляків. Характерною рисою української еліти є те, що вона одночасно проявляла себе в різних сферах діяльності.

Яскравим представником української еліти Волині міжвоєнного періоду ХХ ст. є Семен Жук. Напрями діяльності С. Жука були різноманітними: організація хат-читалень "Просвіти" у селах і містечках Волині, посольська праця, організація хорів, аматорських гуртків; зібрання коштів на будівництво православних храмів і боротьба за українізацію церкви; сприяння видавництву книг, зокрема при участі Семена Антоновича виходить "Малий Кобзар" Т. Шевченка, що сьогодні є бібліографічною рідкістю; С. Жук знаний як публіцист.

С. Жук народився в 1898 р. в с. Боложівка, зараз Шумського району [2, с. 50]. Немає точних відомостей про те, де здобував освіту С. Жук. Одне, що збігається у всіх наявних твердженнях, це у Кременці, а далі, за спогадами Я. Лавриченка (товариша С. Жука), він навчався у Кременецькій учительській семінарії. В той же час А. Степ'юк (дядько Семена) стверджує, що С. Жук закінчував Кременецьку духовну семінарію. Ми більше схилиємося до останньої точки зору, тому що С. Жук був сином дякона, до речі, єдиним, і тому йому було б простіше навчатися у семінарії [2, с. 43]. Існує й така версія, що спочатку С. Жук вчився в духовному училищі, а потім з якихось причин став студентом учительської гімназії в Дермані [2, с. 42]. Крім того, Н. Рудь зазначає, що після повернення із Києва С. Жук працював вчителем. Та і духовного сану у С. Жука не було [3].

Вищу освіту С. Жук здобував у Києві, був студентом кооперативного інституту у 1914-1920 рр. Саме в цей період у кооперативному інституті досить активним було студентське самоуправління. Неодноразово проводились святкування Шевченківських днів, про це свідчать архівні документи [4, арк.1].

Українська національна революція 1917–1921 рр. застала С. Жука в Києві. Він включився активно в боротьбу за національно-державне відродження. Був учасником визвольних змагань і за це нагороджений Хрестом ім. Симона Петлюри. А. Семенюк у своїй монографії засвідчує, що "С. Жук – колишній політичний діяч при армії УНР" [5, с. 85].

Після поразки національної революції Семен Антонович повертається на рідну Волинь і займається активною культурно-просвітницькою діяльністю на Кременеччині, бере участь у роботі товариства "Просвіта". Усі напрями діяльності Кременецької "Просвіти" знайшли відображення у долі С. Жука, який чимало зробив у поширенні просвітянських ідей, сприянні розвитку товариства. С. Жук брав активну участь у майже всіх заходах, які ініціювала "Просвіта" [2, с. 58].

Товариство "Просвіта" намагалось виховувати підрастаюче покоління в національному дусі. Тому всіма силами перешкоджала полонізації молодих людей. У 1923 р. при товаристві утворено літературно-спортивний гурток для юнаків і дівчат, згодом він був розділений на два, С. Жук взяв на себе керівництво літературним гуртком. Він прагнув прищепити молоді любов до рідної мови, культури, звичаїв [6, арк.11].

С. Жук був лідером УСРП на Волині, від цієї партії був обраний послом до Сейму в 1928 р. Зберігся текст промови С. Жука на передвиборчому вічі в с. Підлісцях 1928 р. У виступі Семен Антонович сказав, що доля українського працюючого народу вирішується не у варшавському Сеймі, а тут, на українській землі. Спочатку треба зробити правильний вибір. Вибори до Сейму виправдають себе тільки тоді, коли кожний посол буде на Сеймовій арені показувати утиски українського народу, а не підтримувати політику польської влади [2, с. 109].

Відкриття польського Сейму 1928 р. було призначено на 27 березня. Посли зібралися у новому Сеймовому залі у Варшаві, прем'єр-міністр Ю. Пілсудський відкрив засідання Сейму. Поки маршал встиг сказати частину промови, то почулися викрики від УСРП. Лунав голос Л. Бачинського: "Геть з виборчими насильствами! Чому ваша адміністрація сфальсифікувала результати виборів?". С. Жук вигукнув: "Дайте нам свободу, яка належить багатьом народам! Просимо вас звільнити невинно арештованих під час виборів". Всі були

невдоволені початком його промови. Поліція кинулась до лав УСРП та схопила Л. Бачинського і С. Жука. Товариші обороняли їх. Міністр внутрішніх справ Складовскі кричав: “Браць їх!” Поліція арештувала С. Жука і Л. Бачинського. Згодом, за клопотанням українських послів, їх було звільнено [7].

Про те, що С. Жук, будучи послом, неодноразово проводив зустрічі із виборцями і добре був проінформований про їх становище та проблеми, свідчить його пропозиція, внесена ним на розгляд парламенту. Зокрема, щоб звільнити на деякий час від податків селян у волостях Бірки, Вишнівець і Шумськ Кременецького повіту, які потерпіли від градової бурі, та надати їм матеріальну допомогу [2, с. 116].

Недовгою була парламентська діяльність С. Жука. Президент Польщі закрив передчасно в 1930 р. сесію Сейму і Сенату, через їх “неслухняність”. Подальша доля послів і сенаторів склалась по-різному. Так одночасно із призначенням нових виборів уряд Польщі розпочав наступ на опозицію. Судячи із виступів, С. Жук планував взяти участь у наступних виборах. Зокрема, вже в 1930 р. він почав проводити виборчі наради. Польська влада, як могла, перешкоджала Семену Антоновичу. Зокрема, Кременецьке староство покарало С. Жука ніби за нелегальне зібрання штрафом. Та це були лише початки. Було зібрано ряд документів з антипольської діяльності С. Жука. Невдовзі в 1931 р. дефензива його заарештувала. У 1932 р. відбувся суд над Семеном Антоновичем у Кременці: його засудили на два роки ув’язнення [8].

Вагому роль в економічному житті Західної України відігравала кооперація. Саме завдяки еліті кооперативний рух став одним з визначальних факторів національно-господарського і суспільно-політичного життя народу. С. Жук брав активну участь і в кооперативному русі. С. Жук та інші кооперативні діячі розуміли, що українська кооперація є одним із шляхів здобуття політичних прав для українців в умовах, коли економічні важелі в краю перебували під контролем поляків [2, с. 120].

Після звільнення С. Жука із в’язниці перед чільними діячами Кременеччини постало питання, як забезпечити його роботою, адже Семен Антонович був позбавлений громадських прав і не міг влаштуватися на роботу до жодної державної установи. Виручив із цієї ситуації Статут Почаївського українського банку й управління банку призначило головним директором С. Жука.

Разом із своїми однодумцями Семен Антонович розробив програму поживлення господарського життя краю через розвиток кооперативного руху. При кооперативному банку діяв аматорський гурток культурно-освітнього товариства у Почаєві. Постійно в приміщенні Українбанку, і звичайно при сприянні С. Жука, відбувались тематичні вечори. 23 грудня 1936 р. у Почаєві відбувся вечір, присвячений В. Стефанику і Л. Василевському. Таке поєднання є не випадковим, тому що польська влада пильно стежила за тематикою вечорів та їх змістом. Якщо на вечорі обговорювали б тільки В. Стефаника, то він би не відбувся. Із почесних гостей на вечорі були присутні: куратор Кременецького ліцею Стефан Чарноцький і голова Волинського зв’язку сільської молоді п. Задорожний. Вечір відкрив С. Жук [2, с. 125].

В 1927 р. відзначалось свято кооперації у Почаєві. Серед організаторів був С. Жук. Він висловив вступне слово, в якому зазначив, що метою Українбанку є задоволення потреб його клієнтів. Семен Антонович наголосив на тому, що існує диспропорція між інвестиційними засобами, які дає Волині уряд, і природним темпом господарського розвитку, що визначається промислово-торгівельними проблемами краю. С. Жук зазначив, що кооперація – це господарча організація працюючих мас, яка намагається піднести добробут людей. Саме діяльність кооперації приведе до піднесення добробуту українського народу, а в подальшому утворення власної держави [9, арк.41].

Перед приходом більшовиків Семен Антонович виїхав в с. Чайковичі, що на Львівщині. Там він працював у школі. Загинув С. Жук трагічно 26.06.1941 р. [2, с. 50].

С. Жук залишив публіцистичну спадщину. Монографія С. Жука “Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври”, вийшла у видавництві “Церква і нарід” під

псевдонімом С. Жука – С. Антонович. Головна проблема, яку С. Жук піднімає у монографії, – це українізація церкви. Зокрема, він пише, що Лаврі треба більш наблизитися до оточення, пізнати мову й культуру українського народу, серед якого вона живе та працює, й не цуратися його. Негативно С. Жук ставиться до Берестейської церковної унії 1596 р., вбачаючи в ній загрозу православ'ю. Католицизм в історичній свідомості Семена Антоновича поставав, як щось чуже, накинута ззовні. Однією з причин польсько-українського антагонізму С. Жук вважав намагання поляків окатоличити українців. На захист Почаївського монастиря як православного осередку Волині, Семен Антонович наводить грамоту 1700 р. польського короля Августа II, який називає цей монастир стародавнім грецького обряду, а не латинського [10, с. 30].

При всій величезній кількості різноманітних друківаних матеріалів про визначного українця Т. Шевченка, стаття С. Жука “Шевченко – поет національного відродження” показує, наскільки Кобзар мав вплив на українців, що саме у його творах можна черпати ідеї для творення національної держави. Автор наголошує, що своєю творчістю Шевченко впливає на наше державне будівництво, вказує ті шляхи, якими мусить простувати український народ, здійснюючи власну мету – здобуття незалежності. Для С. Жука Т. Шевченко є тим ідеалом, який показав всім своїм життям, як треба працювати на користь свого народу [11].

В розвідках політичного характеру С. Жук подає оцінку суспільної ситуації, що складалась в той час на Волині. Стаття “До характеристики громадсько-політичних відносин на Волині” написана переважно із програмних позицій УСРП. С. Жук відстоює ідеали радикалів, при цьому критикує КПЗУ за те, що вона звертає більшу увагу на польський пролетаріат. Вказує С. Жук у публікації і на утиски польської адміністрації відносно українців [12].

Основна ідея, яка об'єднує всі публіцистичні твори С. Жука, це прагнення до самовизначення українського народу, побудови незалежної України. Глибоке почуття патріотизму автора спонукає до роздумів читачів над становищем українського люду.

Не можемо залишити поза увагою і постать відомого громадсько-політичного, церковного діяча, лікаря, релігієзнавця, краєзнавця, церковного композитора А. Річинського (1892–1956). Народився він 12 червня 1892 р. в с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії (зараз – село Шумського району Тернопільської області). Його батько належав до духовного стану.

Початкову освіту А. Річинський здобув у своєму селі. Далі навчався в Клеванській духовній школі та Кременецькій гімназії. Проте, очевидно, за наполяганням батька, поступив до Житомирської духовної семінарії. Житомир на той час був центром Волинської губернії. Тут було відносно активне культурне життя. Як свідчив сам А. Річинський у нарисі “До щастя, слави і свободи”, будучи семінаристом, він належав до таємного українського гуртка: “...раз чи два на місяць перекрадалися зимовими вечорами на житомирські передмістя на сходи підпільного українського гуртка шкільної молоді тільки для того, щоби з товариських рефератів знайомитися з рідною історією та літературою. Мусіли оглядатися на шкільне “начальство” і на поліцію...” [13].

Після закінчення семінарії А. Річинський кілька місяців вчителював у церковно-приходській школі с. Сіднярки Луцького повіту. В 1911 р. поступив на медичний факультет Варшавського університету. В зв'язку з початком Першої світової війни змушений був евакуюватися й перевівся на навчання до Київського університету. Судячи із його автобіографії в 1950 р., у травні 1915 р. А. Річинський закінчив медичний факультет і працював дільничим лікарем у різних повітах.

Весною 1917 р. здав державні іспити при Київському університеті й отримав посаду лікаря в Ізяславській повітовій лікарні, де й працював до березня 1920 р. [13]. У цей час А. Річинський брав активну участь у громадському житті. В Ізяславі організовував концерти, вистави, займався видавничою діяльністю. Зокрема, редагував часопис “Нові дороги”. За свідченням його дочки, Людмили Річинської, видавав журнал “Изяславльская дорога”, а

також був постійним лектором на курсах українознавства для вчителів, що існували в сусідньому Острозі. Весною 1920 р., А. Річинський виїхав у село Тростянець Луцького повіту, що знаходилося в складі Польщі. Тут він почав працювати дільничим лікарем [14, с. 9].

Переїхавши в квітні 1922 р. до м. Володимира-Волинського, А. Річинський став головним лікарем міської лікарні. На даній посаді був до серпня 1925 р. Цього ж 1925 р. А. Річинського заарештували, фактично звинувативши в активній проукраїнській діяльності. Проте довести якихось порушень законів з його боку не вдалося, тому скоро звільнили. Зрозуміло, будучи неблагонадійним, А. Річинському не було сенсу працювати на державній службі. Маючи відповідну освіту й досвід, він міг забезпечити себе й свою родину, займаючись приватною лікарською практикою. Приватним лікарем А. Річинський працював до 1939 р. Високий фах і авторитет забезпечували йому велику кількість клієнтів й робили його відносно незалежним та фінансово самостійним [13].

А. Річинський, працюючи лікарем, не полишав активної громадської діяльності. В 1921 р. він започаткував часопис “Нові дороги” [14, с. 9]. Але активна просвітницька і організаційна робота А. Річинського була призупинена польською владою, що встановилась на Волині. Новій владі не сподобались українофільські переконання молодого лікаря і почалося його переслідування. З 1924 р. А. Річинський редагує і видає власним коштом “незалежний місячник українського церковного відродження” “На варті” [14, с. 10]. При цьому часописі А. Річинський організував власне видавництво, де видав розвідки, присвячені проблемам незалежної української православної церкви.

Звісно, діяльність А. Річинського не проходила поза увагою польської влади. Він знаходився під пильним наглядом карально-репресивних органів. У його найближче оточення були заслані таємні співробітники поліції, які повідомляли про кожен крок А. Річинського. В переліку активістів ОУН із Володимира-Волинського повіту, складеному воєводським відділом безпеки у 1934 р., його ім'я стоїть на першому місці. А. Річинського неодноразово затримували, побував він і у “славнозвісному” концтаборі Береза Картузька [13].

Творчі здобутки А. Річинського досить значні. Коли постало питання створення в Україні незалежної православної церкви, спадщина А. Річинського помітно актуалізується. До неї почали все частіше звертатися. Праця А. Річинського “Проблеми української релігійної свідомості” є об'ємною і надзвичайно багатою ідеями. У першому розділі автор прослідковує історію зародження ідей автокефалії і створення Української православної автокефальної церкви, при цьому зазначає, що український церковний рух не має нічого антиканонічного, а відновлює давні права Української церкви, знищені Московською державою [14, с. 58]. А. Річинський виступає активним поборником української автокефалії. Саме на першому етапі боротьби за українську церкву в міжвоєнний період ХХ ст. у Польщі авангардну роль відіграв Володимир-Волинський гурток на чолі з А. Річинським [15, с. 205].

Автор підкреслює важливість функціонування української мови в культурній і позакультурній діяльності української церкви [14, с. 124]. До речі, завдяки його старанням у соборі міста Володимира-Волинського запровадили почергові відправи українською мовою [8, с. 10].

А. Річинський у своєму творі [8], аналізуючи національну революцію 1917–1921 рр., підмітив, що “... цим разом визвольна боротьба йшла вже не тільки за розкріпачення національно-політичне та соціальне, а й за незалежність духовну” [14, с. 51]. На думку автора, беззаперечною є істина, що Церква і Нація, як форми організації людства, не можуть бути ані чужі, ані тим більше протирічити собі [14, с. 369].

Відповідно однією із центральних проблем головних друкованих праць А. Річинського було питання про роль національного моменту в релігійному житті, співвідношення національного й релігійного. Розглядаючи погляди мислителя на вказану проблему, варто зазначити, що вони формувалися під впливом двох основних чинників. Перший чинник – православна релігійність А. Річинського, яка була закладена ще в дитинстві. А. Річинський

завжди шанобливо ставився до релігійної традиції, неодноразово акцентуючи на цьому увагу. Проте не можна вбачати в його особі догматика-ортодокса, який ретельно дотримується канонів. Тут приходимо до другого чинника – українського національного руху. Вище йшлося про те, що А. Річинський сформувався як національно свідомою особистістю і був активним учасником різноманітних українських організацій. Тому він намагався знайти оптимальний синтез між національним та релігійним [13].

Слушною є думка А. Річинського, що чим більше людина є інтелектуально обдарована й розвинена, тим яскравіше виступають особливості її національної вдачі. Тому “теній завше з психологічного боку є глибоко національним”. Тільки люди розумом убогі, особливо недоумки та ідіоти, позбавлені національних прикмет [14, с. 254]. Цими словами автор спонукає українську громадськість до роздумів про збереження національної ідентичності.

У. Самчук належить до тих визначних представників світової літератури, твори яких ще довго залишатимуться знаковою подією політичного, культурного життя. Водночас йому судилася доля вигнанця-емігранта. Він повернувся на Батьківщину лише після смерті – книгами [16, с. 5]. У. Самчук народився в 1905 р. в селі Дермань на Волині у селянській родині. Навчався в церковно-парафіяльній школі в Тилявці, Дерманській вищепочатковій школі, в Українській приватній гімназії в Кременці [17, с.17]. Детальніше зупинячись на його біографії не варто, оскільки вони є відомі для загалу.

Літературний дебют молодого літератора У. Самчука припадає ще на період навчання у Кременці. Коли в 1925–1926 рр. у варшавському журналі “Наша бесіда” побачили світ його ранні оповідання. Перший успіх окрипив і зумовив рішення присвятити себе літературній праці. У автобіографічному романі “Юність Василя Шеремети” не відображено жодної вагомій історичній події, але У. Самчук на порівняно невеликому локальному матеріалі спромігся підняти низку важливих проблем, зокрема переконливі характеристики школярів української гімназії, описи міста Кременця, визначили ідейно-мистецьку важливість роману. У 1920–1927 рр. – він був учнем Кременецької української гімназії. В цьому навчальному закладі виходить рукописний альманах “Юнацтво”, в якому У. Самчук поміщає свої перші твори. Юний гімназист до глибини душі пройнявся від своїх вчителів державницькими ідеями, про це ми читаємо в романі. Підкреслюється роль гімназії, як національного закладу освіти, у вихованні майбутніх патріотів України, наприклад, “наш народ потребує вчених людей, потребує інтелігенції” [16, с. 41].

Літературне життя Кременця того часу було жвавим. Особливо в цьому плані діяльною була “Просвіта”. Гімназист У. Самчук потоваришував з її діячами, зокрема, Б. Козубським, С. Жуком та ін. [18, с. 7].

Життя південноволинського села початку ХХ ст. описав У. Самчук у своєму романі-трилогії “Волинь”. Над епопеєю з життя селян він працює в 1932–1937 рр. і друкує її у видавництві І. Тиктора у Львові. Він же й вказував на потужний український потенціал цього краю. Автор, змальовуючи образ свого героя, зазначає: “...Матвій, як сторож роду свого, як здоровий корінь землі своєї... і післав у життя синів, дочок з твердою наукою: закон ваш – закон землі. Будьте сильні, як вона – і вічність вам забезпечена” [17, с.345]. Вустами Матвія автор звертається до співвітчизників: “Тримайтеся усі цупко чорної скиби землі... Боріться за неї мечем, пером, плугом, гризійтеся за неї зубами... Дайте працю їй велику. Змочіть її потом і кров’ю і не забудьте заповітів Бога вашої душі [17, с. 506]”. У. Самчук мріє бачити чесних хліборобів володарями землі, а не рабами.

Варто перечитати трилогію “Волинь”, щоб пізнати життєпис її автора та його земляків, а також почерпнути невичерпні джерела народної мудрості та глибоке почуття патріотизму.

Вивчення громадсько-політичної, культурницької, публіцистичної діяльності С. Жука, А. Річинського та У. Самчука дозволило нам сформувати портрет інтелігенції того часу. Їх діяльність, ідеї допомагають зрозуміти, як формувалась українська еліта, яким був її освітній рівень та її вплив на розгортання національно-визвольного руху в краї.

Таким чином, волинська провідна верства постає чітко окресленою соціальною групою із притаманними їй характерними політичними рисами, психологією, поведінкою. Джерела її

становлення, а, власне, і природа інтелігенції, безпосередньо пов'язані з соціально-політичним становищем всього західноукраїнського суспільства. Інтелігенції були притаманні такі риси, як політична активність, колосальний запас соціальної енергії, дійсний ентузіазм та віра в побудову незалежної України. В умовах бездержавності України є всі підстави говорити, що її еліта існувала. Вона не виконувала управлінських функцій, тому що не було держави. Але волинська інтелігенція зуміла реалізувати себе без держави, спонукаючи українців до боротьби за свої права.

Список використаних джерел

1. Козій І. Історіософські погляди Юрія Липи / І. В. Козій // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 60–65.
2. Скакальська І. Громадсько-політична діяльність Семена Жука. – Кременець: ВЦ КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2006. – 160 с. – Бібліогр.: с. 143–158.
3. Спогади Рудь Н. жительки с. Боложівка Шумського району Тернопільської області. Записані Скакальською І. в 1998 році.
4. Центральний державний історичний архів України у Києві. – Ф. 274 (Комерційний інститут). – Оп. 1. – Спр. 3850.
5. Семенюк А. На тему українсько-польських відносин критичні зауваження. – Мінеаполіс, Мінесота, США, 1996, – 167 с.
6. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 348. – Спр. 24.
7. Бурхливе отворення польського сейму // Громадський голос. – 1928.
8. Скакальська І. Вмерти, щоб жити без кінця... // Діалог. – 1998. – 24 жовтня.
9. ДАТО. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 1536.
10. Антонович С. (Жук С.) Короткий історичний нарис Почаївської Успенської Лаври. – Крем'янець: Церква і нарід, 1938. – 198 с.
11. Жук С. Шевченко – поет національного відродження // Тобі, Тарасе! Крем'янець, 1923. – 38 с. – С. 14.
12. Жук С. До характеристики громадсько-політичних відносин на Волині // Громадський голос. – 1928.
13. Кралюк П. Аристократ духу. Арсен Річинський як мислитель і громадський діяч // Сім'я і дім. – Сімейна енциклопедія. – 5 вересня 2008 р. // <http://www.simya.com.ua/articles/45/8106/>
14. Річинський А. Проблеми української релігійної свідомості / Упоряд. А. Колодний. – К.: Світ Знань, 2000. – 432 с.
15. Борщевич В. Т. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. ХХст.): Монографія. – Луцьк: Ред.-вид. відділ – “Вежа”, 2000. – 254 с.
16. Самчук У. Юність Василя Шеремети. Роман. – Рівне: Волинські обереги, 2005. – 328 с.
17. Самчук У. Волинь: Роман: У 3 ч. – К.: “Вид. “Київська правда”, 2005. – 584 с.
18. Черняхівський Г. Портрети пером: статті, есе, рецензії. – Кременець, 2001. – 307 с.

Iryna Skakalska

THE ACTIVITY OF UKRAINIANS IN THE VOLYN INTELLECTUALS' WORKS OF BETWEEN WARS PERIOD OF THE 20-TH CENTURY: S. ZHUK, A. RICHYNSKYI AND U. SAMCHUK

In the given article the scientific and publicity works of the Ukrainian Volyn intellectuals' of between wars period of the 20-th century. The main accent is made on their national ideas, which are demonstrated in their publicity works.

Key words: Volyn, Ukrainian intellectuals, between wars period, national idea, publicity heritage.

УДК 94 (477.8)

Юлія Юрків

МІЛЕНА РУДНИЦЬКА В УКРАЇНСЬКОМУ ЖІНОЧОМУ РУСІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ (20-І – 30-І РР. ХХ СТ.)

У статті на основі критичного осмислення джерел досліджено місце та роль М. Рудницької в українському жіночому русі Східної Галичини у міжвоєнний період та її вплив на національно-політичне життя українців краю.

Ключові слова: Україна, Східна Галичина, Мілена Рудницька, український жіночий рух, “Союз українок”, “Дружина княгині Ольги”.

З-поміж багатьох визначних діячок українського жіночого руху Східної Галичини у міжвоєнний період одне з чільних місць посідає Мілена Рудницька (15.07.1892 – 29.03.1976). У її постаті віддзеркалилася доля покоління українських жінок, їх громадсько-політичних організацій 20-х – 30-х років минулого століття, які мужньо і жертвовно боролися за українську державність у складних умовах перебування етнічних земель українців у складі Польщі після Першої світової війни. Її теоретична та суспільно-політична діяльність тісно переплетена з такими визначними та відомими особистостями українського жіночого руху як Олена Кисілевська, Олена Федак-Шепарович, Ольга Басараб, Олена Степанів, Софія Русова, Костянтина Малицька, Марія Білецька, Олена Левчанівська та інші. Як зазначає відома дослідниця Марта Богачевська-Хомяк, “Рудницька, безсумнівно, була однією з найвидатніших українських жінок нашої доби. Її внесок у громадське й політичне життя 1920-х – 1930-х років колосальний, а заслуги перед українським жіночим рухом неперевершені, хоча, звичайно, Союз українок не становить тільки її особисте досягнення. Але завдяки енергії, надзвичайним організаторським здібностям, умінні переконувати, політичній зрілості Рудницька вивела український жіночий рух на державний і міжнародний рівень. Її особистий авторитет зростав із престижем організації (“Союзу українок” – Ю.Ю.), яку вона очолювала” [1, с. 209]. Тож дослідження ролі М. Рудницької в українському жіночому русі міжвоєнної доби важливе для відтворення цілісної картини новітньої історії України, дає можливість краще збагнути та з’ясувати чимало неоднозначних подій, загалом характер та суть українського жіночого руху, насамперед, в період його відновлення й подальшого розвитку після Першої світової війни 1914–1918 рр., які й донині є предметом гострих дискусій науковців та широкого загалу. Персоніфікація українського жіночого руху дозволяє заглибитися у події міжвоєнного часу через призму суспільно-громадської діяльності лідерок. Саме тому імена визначних українських громадсько-політичних діячок спотворювалися радянською тоталітарною системою, а нині привертають пильну увагу вітчизняних та зарубіжних дослідників [2–5].

Метою запропонованої статті є показ ролі й місця визначної громадсько-політичної діячки Мілени Рудницької в українському жіночому русі, її впливу на національно-політичне життя українства Східної Галичини в контексті національно-державного відродження.

Якими ж були жінки, що репрезентували нову генерацію в українському русі жіноцтва у період відродження й створення нових організацій та об’єднань наприкінці Першої світової війни і по її закінченні? У цьому зв’язку доречним буде знову звернутися до оцінки, яку дала М. Рудницькій вище згадувана американська дослідниця українського походження Марта Богачевська-Хомяк. Вона, характеризуючи визначну плеяду лідерок-українок жіночого руху, зауважила: “Ось Мілена Рудницька – громадська діячка, дуже популярна в громаді, загальноновизнана поборниця українського жіночого руху. Не можна твердити, що це типова жінка міжвоєнного періоду, аж надто видатною особистістю вона була. Високоосвічена

(майже закінчила докторат), дуже працьовита, тверезого розуму, політично й громадськи зріла, з неабияким ораторським хистом, Рудницька була тонким і властолюбним політиком. Своєю переконаністю в тому, що запорукою здобуття рівноправності є віра в жіночу справу і цілеспрямована праця жіноцтва, вона нагадувала Кобринську. Ця вольова жінка не звикла жаліти себе, вона мала тверду, самостійну вдачу” [1, с. 198].

Зауважимо, що постать Мілени Рудницької приваблива не стільки у зв'язку з її інтелектом, чие коло інтересів було багатоаспектним щодо ролі й місця жінок у суспільно-політичному житті та в українській історії. Безсумнівний інтерес викликає і сама її особистість в контексті реалій кінця XIX – початку XX ст., міжвоєнної доби 1918 – 1939 рр., і, головне, громадсько-політична діяльність М. Рудницької, її праця як ідеолога та лідера українського жіночого руху визначеного періоду. Ці аспекти багатогранної діяльності цієї жінки сьогодні відомі, на превеликий жаль, тільки фахівцям історії руху українського жіноцтва. Мілена Рудницька належить до багаточисельної когорти тих видатних особистостей, чії імена цілеспрямовано витравлювали з пам'яті української нації упродовж радянських десятиліть.

У цьому контексті варто буде розглянути, хоча б коротко, питання, що стосуються життєвого шляху Мілени Рудницької, що дасть змогу глибше зрозуміти її значення для українського національно-визвольного руху, боротьби жінок-українок за свою національну державу, а участь галичанок у громадсько-політичному житті краю, їх праці за збереження української спільноти у важких умовах окупації етнічних земель українців у міжвоєнний період. Як відомо, Мілена Рудницька народилася у місті Зборові в Галичині. Юнацькі роки Мілени співпали з вельми драматичним періодом в історії України – роками підготовки і самої Першої світової війни та героїчної боротьби українського народу за державну незалежність та соборність України, а згодом – поразкою національно-визвольних змагань та черговим поділом Батьківщини між сусідніми державами. У складі Польщі Західна Україна була національно поневолена. Щодо українців польський уряд проводив дискримінаційну політику, спрямовану на їх асиміляцію. За таких обставин молоде покоління українців, боляче переживаючи поразку національно-визвольного руху, прагнуло зорганізувати свої ряди, щоб бути здатним реалізувати споконвічне право українського народу – вибороти державну незалежність та соборність України.

Вирішальний вплив на формування національно-патріотичного світогляду Мілени Рудницької мала родинна атмосфера, навчання у Львівській класичній гімназії, а згодом на філософському факультеті Львівського університету. Батьки Мілени належали до патріотів та сподвижників української національної ідеї, брали активну участь у національно-політичному і культурному житті. З 1921 р. вона викладала в учительській семінарії, працювала професором Вищих педагогічних курсів у Львові. Захистила докторську дисертацію на тему “Математичні основи естетики Ренесансу” (1917 р.), а у 1923 р. здобула диплом доктора філософії з педагогіки та дидактики.

Важливим і визначним етапом біографії М. Рудницької була її громадсько-політична та освітня діяльність. З 1921 р. вона брала активну участь в українському жіночому русі, заклавши його ідеологічні підвалини. Виступала за повсюдне створення організацій українок. З її ім'ям пов'язане зростання діяльності найбільшої української жіночої організації “Союз українок” у Східній Галичині та створення Світової організації українського жіноцтва поза межами Радянського Союзу. За час головування М. Рудницької в управі “Союзу українок” у Львові (1929 – 1938), організація розрослася у загальнокрайову, що налічувала 80 повітових філій і 110 сільських гуртків [6, с. 167].

Сенсом життя М. Рудницької стала ідея незалежності України, піднесення ролі жінок у національно-політичному житті, їх самоутвердження та боротьби за їх рівноправне становище у всіх ділянках суспільної діяльності. Вона вважала, що жінок об'єднують боротьба за рівноправність і громадська праця для загальної української справи. У 1934 р. М. Рудницька була обрана головою Українського жіночого конгресу в Станиславові, очолювала упродовж 1938–1939 рр. політичну жіночу організацію “Дружина княгині Ольги”.

У кінці 1920-х років активно включилася в політичне життя Галичини, ставши членом Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), від якого у 1928 – 1938 рр. обиралася послом (депутатом) до польського сейму, де брала активну участь у роботі комісії освіти та закордонних справ. Під час перебування у Лізі Націй активно виступала на захист прав українців під час пацифікації 1930 р. та голодомору 1932–1933 рр. в УСРР.

Як представниця Української парламентської репрезентації наполегливо обстоювала українські петиції, виступала з доповідями на міжнародних конференціях, з'їздах і конгресах у Женеві, Берні та Відні, в Королівському інституті закордонних справ та палаті громад у Лондоні.

Після захоплення Галичини радянськими військами М. Рудницька нелегально перебралася на Захід. З 1939 р. вона перебувала в еміграції в різних європейських країнах та США, а з 1959 р. і до кінця свого життя продовжувала активну громадсько-політичну, видавничу та наукову діяльність у Мюнхені. Була однією із засновниць у 1948 р. Української національної ради та її представництва в Швейцарії, директором Українського комітету. У роки війни врятувала понад 500 українських родин з Чехословаччини, сприяючи переїзду їх на Захід [6, с. 167].

Безсумнівний інтерес викликають суспільно-політичні погляди Мілени Рудницької на питання ролі жінки у суспільстві, її участі в громадсько-політичному житті, у відстоюванні загальноукраїнської національної справи на здобуття незалежної Української держави. Основою суспільно-політичних поглядів М. Рудницької став націоналізм. Національна ідея, становлячи передумову, стрижень і платформу національної ідеології нації, виступала як центральна також і в світогляді М. Рудницької, яка підкреслювала, що жінки, об'єднавшись у жіночі організації чітко й недвозначно повинні ідентифікувати себе з нацією, націоналізмом. Надзвичайно цікавою під таким кутом зору є стаття М. Рудницької “Націоналізм і фемінізм”. Вона, вказуючи на появу двох суспільних течій: націоналізму як активного національного патріотизму, що “на своїх прапорах виписав гасла віри в животворчі сили нації і її місію” та фемінізму, основою якого є “віра в творчі можливості і покликання жінки”, спробувала продемонструвати аналогії між цими двома суспільними течіями. По-перше, “тут і там, як основна рішача прикмета” – віра у власні сили і призначення. Як націоналізм вірить у націю, її існування й розвиток, так і фемінізм вірить у жінку, її здатність творити свій світ зі самої себе, згідно з власними потребами і мірилами. По-друге, організований, послідовний націоналізм, відкидаючи зовнішні орієнтації, ставить на перше місце “самодоцільність і органічну цілість народу”, вірить у політичну незалежність своєї Батьківщини; подібно фемінізм, вихідною точкою якого є віра у творчі сили жіночої психіки, яка завдяки питомій, відмінній від чоловіків структурі збагатить “людську” культуру. М. Рудницька зазначала, що між націоналізмом і фемінізмом повинен існувати тісний союз, оскільки жодній із цих течій самостійно не вдасться реалізувати національну ідею [7, с. 1].

Варто відзначити, що теоретичні праці М. Рудницької, в основному, публікувались у жіночих виданнях “Наша мета”, “Жінка”, “Громадянка”, “Українка”, щоденних українських часописах “Діло”, “Новий час” та ін. [8]. У них популяризувались актуальні проблеми жіночого руху. М. Рудницька підкреслювала, що після Першої світової війни змінилися погляди на психологічну конструкцію жінки, а ця зміна є “наймаркантнішою” рисою сучасного фемінізму [8, с. 111]. Однією з найважливіших проблем тогочасного фемінізму М. Рудницька вважала економічну незалежність жінки. Цій темі вона присвятила низку своїх праць, у яких передусім розглядала зв'язок цього питання з економічним розвитком модерного суспільства та з особистими проблемами жінки. Саме в останньому, підкреслювала М. Рудницька, віддзеркалився “трагічний дуалізм жінки”: між подружжям і материнством, з одного боку, та прагненням повної індивідуальної, зокрема, фахової, реалізації, з іншого [9, с. 428, 435].

Програмно-ідеологічними засадами українських жіночих організацій були національно-державницька ідея та ідея суспільної рівноправності жінок. “Жіноча організація, – підкреслювала М. Рудницька – згуртує нас всіх без огляду на класову і політичну

приналежність, бо жіночий інтерес для нас всіх однаковий” [10, с. 1]. М. Рудницька з приводу створення жіночих організацій зазначала, що потрібно чітко відмежувати жіночі організації, мета і програма яких підпорядковані вирішенню жіночого питання, від усіх інших жіночих організацій (доброчинних, просвітніх, економічних) [10, с. 2]. Вона закликала вступати до тогочасних політичних організацій, де жінки нарівні з чоловіками були б активним чинником громадського життя. Загальноприйнятими вважали надпартійні жіночі організації, які об’єднують жінок різних партійних поглядів, різних світоглядів, переконань та вірувань. Із огляду на це, завдання жіночих організацій, зокрема українських, визначали так: висловлювати і репрезентувати національно-політичну волю жінок, адже в умовах бездержавного розвитку українців, як це слушно підкреслила М. Рудницька, “на дальній план сходять усі різниці господарських інтересів поодиноких кляс, навіть різниці світоглядів” [10, с. 2]. Вона, розглядаючи основи організаційного будівництва жіночих організацій, відзначила: “Як довго жінки остаються поза скобками існуючих в нас політичних партій, – так довго вони добровільно елімінують (тобто обмежують – Ю.Ю.) себе з політичного життя, засуджують самі себе на політичну смерть. Участь жінок в політичних партіях є найпевнішим виявом їх громадянського вироблення, є мірилом розвою їх політичного змісту” [11, с. 1]. Жіночу організацію трактували як виразника політичного світогляду жінок, як надпартійний чинник, котрий не лише формує політичну волю жінок, а й заявляє, що українське жіноцтво має своє політичне обличчя, політичне, але не партійне, а тереном, на якому проявляється його політична активність, і є жіночі організації [12, с. 3]. Жіночі організації, на думку М. Рудницької, мали стати школою підготовки жінок до громадського життя та репрезентування національно-політичної волі галичанок в умовах бездержавного розвитку української спільноти краю [12, с. 3].

Характер діяльності жіночої організації визначали у максимально широких межах національної та ліберальної ідеології. У цьому зв’язку М. Рудницька відзначила: “Нема сумніву, що “Союз українок” – це щось більше, як жіноча “Просвіта” і жіночий “Сільський господар” і жіноча “Кооперативна Гілда”. Це також сильний світоглядний зв’язок, який об’єднує членів жіночої організації в одну духовну спільноту, сильнішу, ніж різниці партійно-політичних поглядів. Це однакова постава до засадничих питань буття нації, однакове розуміння національного інтересу, і передусім національної чести, однаковий спосіб реагування на всякі події, однакова думка на засоби політичної боротьби” [13, с. 3]. Зауважимо, що весь міжвоєнний період був часом глибоких роздумів і суперечностей між теорією та суспільною практикою організаційного розвитку західноукраїнського жіночого руху. На думку авторки, Перший Всеукраїнський з’їзд жінок (грудень 1921 р.) засвідчив факт об’єднання українського жіноцтва краю, котре підтримувало організацію жінок у конструктивну силу в контексті національного відродження, і став вагомим чинником їх консолідації. З’їзд українського жіноцтва, продовживши традиції попереднього етапу розвитку жіночого руху, був суголосний глибинним силам та інтересам національної історії. З ініціативи М. Рудницької та інших провідних діячок українського жіночого руху було створено в 1938 р. нову жіночу політичну організацію “Дружину княгині Ольги” (ДКО), яка стала важливою подією в контексті інституалізації східногалицького жіночого руху. ДКО стала організацією політичного типу, сформованою на правах політичної партії, яка мала більші можливості та широкі завдання, ніж традиційна громадська організація. Саме організації жінок такого типу могли безпосередньо впливати на національно-політичне життя українства.

Відзначимо, що упродовж міжвоєнного двадцятиріччя українське жіноцтво Східної Галичини відстоювало засади загальнонаціональної справи відродження Української держави. Спираючись на міжнародний досвід, Мілена Рудницька неодноразово підкреслила, що в усіх країнах, як свідчить історична практика, величезна перевага жіночих голосів “падає на лісти націоналістичних партій, а лише малий процент на ліві партії. Завдяки своєму здоровому інстинктові жіноцтво всіх народів є забором проти націоналістичної апостазі, проти інтернаціоналізму та соціального радикалізму... Тому не

сумнівалася, що українське жіноцтво, яке в останніх роках дало докази свого патріотизму і почуття громадської відповідальності, не підведе у виборах і у величезній більшості віддасть голоси на українські національні списки” [14, с. 289]. Саме такий методологічний підхід забезпечив жіночим організаціям східногалицького краю конструктивні результати під час виборчих кампаній 1928 і 1938 рр. Українське жіноцтво Східної Галичини мало свою репрезентацію у польському сеймі (М. Рудницька) і сенаті (О. Кисілевська) – перші та єдині жінки, які представляли інтереси жінок краю у найвищому органі державного управління Другої Речі Посполитої у 1928 – 1938 рр.

Мілена Рудницька використовувала парламентську трибуну для відстоювання фактичної рівноправності й захисту інтересів українських жіночих організацій, які виражали права широкого українського загалу. Жіноче питання в парламенті розглядали тільки в контексті головного політичного завдання українців щодо національно-державного самовизначення. Представництво в органах державного управління Другої Речі Посполитої М. Рудницька використовувала і для участі в міжнародних форумах. У міжвоєнний період вона як член парламенту Польщі прилучилася до роботи Міжнародної ради жінок та Міжнародної жіночої ліги миру та свободи. Разом із визнаними на той час лідерами українського жіночого руху, Софією Русовою, Оленою Кисілевською, Оленою Левчанівською та іншими вона неодноразово гідно представляла українське жіноцтво на феміністичних з’їздах. Зокрема, підготувала матеріали й зізнання на з’їзд Ради парламентаристів у Женеві в 1931 р., і Міжпарламентський союз утворив Комітет для розгляду справ українців у Польщі, до якого увійшли представники Великої Британії, Італії та Норвегії. Міжнародна організація звернула увагу Другої Речі Посполитої на політику щодо національних меншин. Проте на цьому Ліга націй зупинилася і наполягати на автономії українців у складі Польщі була неспроможною через історичну ситуацію, що склалася в Європі. На Конгресі національних меншин 1933 р. М. Рудницька зуміла поставити питання про голод на обговорення на закритій сесії Ліги націй [15, с. 80–81]. Лідери західноукраїнського жіночого руху були першими, хто виніс цю болючу і трагічну для України проблему на міжнародну арену. Активністю, відданістю справі, вмінням розв’язувати найскладніші проблеми жіноцтва М. Рудницька упродовж міжвоєнної доби була гідним прикладом для всього українського суспільства.

Мілена Рудницька належала до когорти найвидатніших діячок українського жіночого руху 20-х – 30-х років ХХ століття. Вона змужніла за умов бездержавності українського народу. Поразка національно-визвольних змагань, ухвала Ради послів про анексію Східної Галичини Польщею, колоніальна політика уряду Другої Речі Посполитої щодо українців наклали особливий відбиток на формування світогляду людей її покоління, які прагнули здобути незалежність України. Діяльність Мілени Рудницької стала складовою українського жіночого руху, яка була спрямована на втілення у життя ідеї української державності. Її вагомий внесок у створення об’єднань і громадсько-політичну діяльність східногалицького жіноцтва сприяв розвитку національної самосвідомості та консолідації українського народу для реалізації самостійності та соборності Української держави.

Список використаних джерел

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
2. Грицак Я. Рудницька Мілена/ Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1136 с.
3. Видатні діячі України минулих століть. Меморіальний альманах. – К., 2001.
4. Мельничук Б., Щербак Л. Рудницька Мілена Іванівна/ Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: Збруч, 2008. – 708 с.
5. Юрків Ю. Українські жіночі організації Східної Галичини в міжнародному жіночому русі (1917 – 1939 рр.) // Україна – Європа – Світ. – Вип. 1: Міжнародний збірник наукових праць / Гол. ред. Л. М. Алексієвць. – Тернопіль, 2008. – 360 с.
6. Мілена Рудницька. 1892–1976. Педагог, письменниця, політична діячка, ідеолог жіночого руху // Визначні постаті Тернопілля. Біографічний збірник. Упор. О. Бенч, В. М. Троян. – К.: Дніпро, 2003. – 232 с.

7. Рудницька М. Статті. Листи. Документи: Зб./ Упоряд. М. Дядюк. Ред. колегія у складі: М. Богачевська-Хомяк, Я. Пеленський. – Львів, 1998. – 844 с.
8. Дядюк М. Документи і матеріали до історії та теорії пресознавства // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – С. 446 – 514.
9. Рудницька-Лисяк М. Чи треба нам офіційних жіночих організацій? // Наша мета. – 1919. – Ч. 11. – С. 1–3.
10. Рудницька-Лисяк М. Польські вибори і наше жіноцтво // Діло. – 1922. – Ч. 14. – С. 6.
11. Рудницька М. Всеукраїнський Національний Конгрес // Жінка. – 1935. – Ч. 2. – С. 1–4.
12. Рудницька М. Всеукраїнський Національний Конгрес // Жінка. – 1935. – Ч. 2. – С. 1–4.
13. Рудницька М. Вартість політичної рівноправності // Жінка. – 1935. – Ч. 15–16. – С. 1–3.
14. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / Упорядник М. Дядюк. – Львів: Місіонер, 1998. – 844 с.
15. Богачевська-Хомяк М. Душа України – жіночого роду. – К.: Воскресіння, 1993. – 110 с.

Yulia Yurkiv

**MILENA RUDNYTSKA IN THE UKRAINIAN WOMEN MOVEMENT
OF THE EASTERN HALYCHYNA (THE 20S – 30S OF THE 20TH CENTURY)**

On the basis of the critical studying of the sources, the paper presents the investigation of M. Rudnytska's place and role in the Ukrainian Women Movement of the Eastern Halychyna between WWI and WWII as well as her influence on the national-and-political life of the Ukrainians of the region.

Key words: Ukraine, Eastern Halychyna, Milena Rudnytska, Ukrainian Women Movement, "Soyuz Ukrainok", "Dryzhyna Knyahyni Olhy".

УДК 94 (477)

Леся Костюк

ОЛЕГ КАНДИБА-ОЛЬЖИЧ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ КІНЦЯ 30-Х – ПОЧАТКУ 40-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

У статті авторка проаналізувала основні напрями суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності О. Кандиби-Ольжича. Висвітлено внесок політика у загальноукраїнський національно-визвольний процес.

Ключові слова: культурна реферантура, Провід українських націоналістів, Українська Національна Рада, Організація українських націоналістів, Декларація.

З а кожним історичним фактом стоять визначні люди, сильні творці, які в силу своєї нескінченної енергії вносять у звичайний плин часу спалахи свого таланту, ентузіазму, інтелекту та волі. Вони втягують в свою орбіту людей, змінюють хід окремих подій, надаючи їм іншого забарвлення. Одним із таких історичних діячів був О. Кандиба-Ольжич, чий життєвий шлях наповнений трагізмом, пов'язаний передусім з проблемою боротьби за незалежність України, за волю українського народу.

Сьогодні в період незалежності нашої держави науковці зобов'язані згадати внесок провідних творців у розвиток різних сфер суспільного та культурного життя. В історичній науці немає окремого ґрунтового дослідження присвяченого вивченню суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності О. Кандиби-Ольжича, цим і зумовлюється актуальність нашого дослідження.

Окремі аспекти цієї проблеми ставали об'єктом історіографічних студій В. Маруняка [1], О. Лашченка [2], М. Червака [3; 4], З. Книша [5], О. Онищенко [6].

Мета статті полягає у комплексному дослідженні суспільно-політичної та культурно-освітньої діяльності О. Кандиби-Ольжича у кінці 30-х – початку 40-х рр. ХХ століття. У ході її написання авторка окреслила наступні завдання – розкрити специфіку суспільно-політичної діяльності та проаналізувати основні напрями культурно-освітньої роботи О. Кандиби-Ольжича.

Невід'ємною складовою суспільно-політичної діяльності вченого була культурно-освітня праця в ОУН. Провідною ідеєю цього угруповання побудова української держави, яка складала основну мету ОУН, була немислима без було відродження культурних надбань минулого і подальшого розвитку української національної культури та освіти – як запоруки свідомих громадян, збереження пріоритетів власної держави.

На Віденському конгресі ОУН 1929 р. взагалі не передбачалось створення культурного осередку ОУН [5, с. 94]. Проте у 1937 р. такий відділ був створений з ініціативи та підтримки Є. Коновальця [7, с. 62].

Основними завданнями культурної реферантури було оформлення духовного сектора діяльності ОУН [1, с. 75], надання їй філософічно-світоглядного фундаменту, окреслення плану праці і завдань на довгий період і головне – визначення людської бази для її діяльності [8, с. 6], забезпечення українських інтелектуалів працею “за фахом”. Завдання не з легких, враховуючи піднесену національно-політичну атмосферу, українства напередодні Другої світової війни і заангажованість суспільства. У цей час фахові й культурницькі кадри західноукраїнських земель й еміграції ставились з немалими застереженнями до революційного підпілля. Для виконання цих завдань було призначено О. Кандибу-Ольжича як першого культурного референта ПУН. Він визначив філософічно-ідеологічні основи нової реферантури у сфері національно-культурної політики.

Діяч наголошував, що духовно-історична боротьба української нації, яка проходить у формі національного руху, творить всебічно нову дійсність в усіх ділянках суспільного життя, а отже, і свою відмінну культуру, тому героїчна духовність українського націоналізму є духовністю героя [9, арк. 1–6].

О. Кандиба-Ольжич розробив конкретні завдання ОУН у культурно-освітній сфері. Так, у ділянці літератури ставилося завдання духовної організації письменницьких кадрів і допомоги їхньому творчому зростанню; становлення національної теорії літератури, критики та бібліографії тощо [10, с. 230]. У галузі науки – актуалізувалися питання духовної організації та розвитку національної філософії наукових дисциплін, налагодження науково-дослідної роботи [11, с. 186]. В освітньо-просвітнянській сфері, яка мала слугувати закріпленню у найнижчих масах народу національної духовності, була поставлена проблема організації навчально-виховної системи, опертої на засади національної традиції [10, с. 230–231].

Можна висловити деякі критичні зауваження до ряду запропонованих О. Кандибою-Ольжичем культурно-освітніх положень, щодо оригінальності його концепції культурної політики. Перед ним подібні міркування висловлювали Д. Донцов щодо цілості українського культурного процесу, Є. Маланюк щодо літератури. Не доводиться заперечувати нарисів О. Кандиби-Ольжича як схеми культурної політики одного політичного середовища (ОУН) як складника загальнокультурного процесу. Він бачив культурні завдання українського націоналізму він визначав як складники загальнонаціонального процесу, хоча і виводив їх з княжих часів, які мали стати основою виховання української молоді.

Вагома роль О. Кандиби-Ольжича полягала у послідовності практичної діяльності культурно-освітнього сектора ОУН та в оперативності людського апарату референтури [1, с. 77]. Центром культурної референтури була Прага. У міжвоєнний період там існували три вищі українські навчальні заклади, які були визнані Міністерством освіти Чехо-Словаччини. Прага була на той час найбільшим центром українських інтелектуальних кадрів. Тут зосереджувався поважний творчий потенціал, який мав значний вплив на цілісність українського культурного й політичного життя.

Цілком логічно, що діяльність культурної референтури ПУН здійснювалася у декількох напрямках: до першого входили постійні члени ОУН (О. Теліга, О. Штуль, А. Хмарчук), які творили основу культурної референтури; до другого – літературно-мистецькі сили, які працювали над реалізацією конкретних завдань культурного осередка (У. Самчук, О. Лятуринська, Р. Лісовський); до третього – професори вищих шкіл, які опинилися у надзвичайно обмежених у роки окупації можливостях наукової роботи й очікували підтримки та заробітку з українських джерел, не знаходячи їх у Києві чи у Львові.

До цінних співпрацівників культурної референтури ПУН за межами Праги належали Є. Онацький у Римі зі своїми співробітниками, у США – О. Неприцький-Гроновський, професор університету в Мініаполі, у Берліні – В. Панченко-Юревич та Б. Кентржинський [12, с. 52]. Для досягнення поставлених завдань, на думку О. Кандиби-Ольжича, потрібно було опиратися не лише на власні сили, але й мобілізувати наявні поорганізаційні [2, с. 57].

Культурна референтура ПУН усвідомлювала, що лише власними силами вона не зможе виконати завдання, які диктувала культурна необхідність і політична доцільність. З цією метою мобілізувалися наявні позаорганізаційні сили, здійснювалося це методом перенесення ряду завдань, зокрема наукового характеру, на співзвучні суспільно-громадські організації [12, с. 53]. Класичним зразком такої співпраці була домовленість між ПУН і головною управою Українського Національного Об'єднання (УНО) у Німеччині щодо праці у культурній галузі. Упродовж 1940–1944 років це дало можливість не лише поставити на легальну базу деякі задуми культурної референтури, але й створити для них належне фінансове підґрунтя [13, с. 264].

Відзначимо діяльність 15 фахових комісій державного планування, які працювали з початку 1940 року на фінансовій базі УНО та у постійному контакті з культурною референтурою під керівництвом професорів П. Герасименка та Л. Білецького. Так, найбільш

продуктивно діяли шкільна, господарська, фінансова, промисловості та торгівлі та ін. комісії [13, с. 265].

Заходами референтури засновано культурно-наукове видавництво (КНВ) УНО [14, арк. 10], яке працювало у 1941–1944 роках під керівництвом М. Галана. Зокрема, КНВ УНО видало збірник “Сільське господарство України” (Прага, 1942) за редакцією професора К. Мацієвича, “Кобзар” (Прага, 1943) за редакцією Л. Білецького, “Чужинці про Україну” В. Січинського (Прага, 1943).

Наступним кроком була діяльність секцій митців, письменників і журналістів УНО (СМПЖ), які діяли у 1939–1944 роках у Празі [15, с. 55]. Основне завдання секцій полягало у прочитанні літературно-мистецьких рефератів, виданні популярних ідеологічно-виховних посібників. Очолював СМПЖ до виїзду на Волинь У. Самчук [15, с. 55].

Окреслюючи ідеологічні основи діяльності культурно-освітнього сектора ОУН, аналіз культурних процесів тодішньої наукової, освітньої, мистецької палітри як України, так і еміграції, варто наголосити на багатоплановості поставлених О. Кандибою-Ольжичем завдань. До них, зокрема, належали: щотижневе надання матеріалів культурної хроніки й оглядів з України та українського життя на Заході; статей культурної тематики; видань, ідеологічно співзвучних пресовим органам у Європі й Америці, як-от: “Українське слово” (Париж), “Наш клич” (Буенос-Айрес), “Націоналіст” (США), “Хлібороб” (Бразилія); систематичні дослідження над культурною тематикою в УРСР [16, арк. 2–20].

Результатом праці на цій ділянці була поява у 1937–1942 рр. ряду теоретичних праць, які аналізували культурні процеси у радянській Україні й досі не втратили своєї актуальності. Серед них – дві роботи С. Никонишина: “Культурна політика більшовиків і український культурний процес” (Прага, 1939) [16, арк. 2–20] та “Націоналізм у літературі на східноукраїнських землях” (Париж, 1938), а також збірки радянсько-української прози “Ненависть” і “Чотири шаблі” (Париж, 1938) [17, с. 193].

До основних завдань входила організація культурно-мистецьких сил, зокрема у галузі театрального, образотворчого мистецтва. Так, з ініціативи О. Кандиби-Ольжича у Празі упродовж 1937–1939 років діяв авангардно-героїчний театр “Аполло мілітанс” під керівництвом Н. Геркен-Русової. На Закарпатті, на противагу побутовій “новій сцені”, плідно працювала “Летюча ескадра”, очолювана Д. Довгопільським.

Основними завданнями образотворчого мистецтва було виготовлення портретів історичних постатей (М. Михайлович і А. Лисянського) і листівок, мистецьке оформлення сцен для національно-історичних дат, влаштування збірних мистецьких виставок (наприклад, виставка української графіки у Римі, 1938).

Опираючись на допомогу своїх ідейних товаришів, О. Кандиба-Ольжич створив літературно-мистецьке товариство “Говерла”, яке об’єднувало письменників та художників: У. Самчука, Ю. Гориліс-Горського, В. Гренджу-Донського, І. Ронека, І. Ірлявського, М. Михайловича, А. Патруса. Одномудці налагодили видавництво місячника (вийшло тільки перше число за 1939 рік) редактором якого виступив сам політик. Крім того, у зв’язку з ліквідацією Карпатської України О. Кандиба-Ольжич, як і тисячі інших його соратників, був заарештований. Після звільнення він емігрував до Відня, де редагував збірник “Карпатська Україна в боротьбі” і став активним його дописувачем. У своїх працях публіцист висловлював власне бачення процесу виникнення, діяльності і поразки Карпатської України, яка своєму становленню повинна завдячувати широкій діяльності ОУН. Підтвердження цього факту знаходимо у розвідці “Дух руїни”, у якій автор зазначав, що “... творчий дух, потуга молоді і здорової української нації та її еманация, ОУН, переборе всі хаотичні хвороби, щоб збудувати нову українську дійсність” [16, арк. 123].

Початок Другої світової війни зумовив нові напрямки діяльності ОУН та її культурної референтури. У цей час О. Кандиба-Ольжич виконував функції організатора, створюючи у Києві Спілку письменників, музикантів, лікарів, музейних працівників та інженерів [18, с. 6]. Олена Теліга налагодила випуск нелегального журналу “Літаври” [19, с. 4]. Окрім того, певний час видавався “Український вісник”. При редакції газети “Українське слово” було

створено видавництво з тією ж назвою, а також політичний клуб інтелігентів імені гетьмана П. Полуботка.

З вересня 1941 року в Житомирі (по вулиці Бульварно-Кудрявській) у приміщенні колишнього видавництва “Комуніст” і “Радянська Україна” з ініціативи О. Кандиби-Ольжича почала виходити газета “Українське слово”. Її формат був близьким до сучасного А 2, а щоденний тираж – 40–45 тисяч [20, с. 2]. Матриці передавали також до Борисполя, Таращі, Білої Церкви, бо саме другий тираж подвоївся. Редактором газети призначено члена ОУН Івана Рогача. Газета з великою сміливістю розкривала основні духовні проблеми українства і практичні завдання з метою створення української держави [20, с. 5]. До редколегії газети входили Юрій Маркович, Петро Олійник, Михайло Ситник з цілим рядом кореспондентів у Києві і провінції. У Житомирі до жовтня 1941 року побачили світ сімнадцять чисел газети [21, с. 3], а згодом вона виходила у Києві у друкарні “Пролетарської правди” [22, с. 2].

Навколо українських друкованих органів гуртувалися професори Є. Онацький, Я. Шувелда, Ю. Шевельов, літератори М. Степовий, С. Ярошенко, І. Головка, Т. Осьмачка, В. Пачовський, М. Зеров [6, с. 4].

Преса виступала знаряддям впливу на населення, яке перебувало під німецькою окупацією. У “Доповідній записці про діяльність українських націоналістів на окупованій території” начальник українського штабу партизанського руху Строкач і начальник розвідки відділу УШПР Мартинов повідомляли про активізацію українських видань. Вони відзначали, що у “Полтаві два рази на тиждень виходила газета “Голос Полтавщини”, редактором якої був Петро Сагайдачний. Він же редагував харківську газету “Нова Україна”. У Кривому Розі видавалась газета “Дзвони”, у Сумах – “Сумський вісник”, у Рівному – “Українське життя”, у Костополі на Рівненщині – журнал “Україна” [23, арк. 63].

Гауляйтер України Еріх Кох з приводу появи великої кількості українських видань, зазначав, що “українсько-націоналістичні газети можуть бути терпимі, але вони повинні проходити цензуру німецьких військових властей” [24, с. 292].

Керовані О. Кандибою-Ольжичем похідні групи ОУН (М) мали вкрай обмежені можливості налагодження книговидавничої справи. Незважаючи на це, більшою мірою це їм вдалося у Львові, меншою – у Києві та містах Лівобережжя. Зокрема, видано збірники Т. Осмачки “Сучасникам”, Ю. Клена “Каравели”, М. Ореста “Луни літ”, але тиражі книг були невеликими та невідомими широкому загалу [25, с. 53].

У квітні 1942 р. за рішенням Київської міської управи було засновано новий музей – “Музей” – архів переходової доби”, який очолив професор О. Оглоблін. Завданням музею було виготовлення фотографій, підшивка газет, реєстрація документів, листівок, записи письмових свідчень “про панування більшовиків у Києві, їхній терор та руйнування” [26, с. 45]. Музей був свідченням відродження українського національного життя у всіх його проявах.

У ряді міст України – Львові, Харкові, Житомирі, Тернополі, Станіславі, Полтаві було відкрито кілька театрів – музично-драматичних та драматичних. Їхній репертуар складався з п’єс “Запорожець за Дунаєм”, “Наталка Полтавка”, “Назар Стодоля”, “Вій” [27, с. 59]. У ролях серед відомих акторів можна було бачити Б. Гмирю – соліста Харківського театру опери і балету, оперних артистів І. Зейферта та М. Донець-Тессера, композитора М. Ступницького, кінорежисера І. Кавалідзе.

У цей час О. Кандиба-Ольжич відновив працю “Просвіти”, яка діяла легально. В основу її діяльності було покладено традиції просвітянських товариств на усьому шляху їх історичного існування. Тут об’єднувалися українські націоналісти різних політичних напрямів, які боролися за самостійність України [28, с. 206]. Просвітянські гуртки виступали з аматорськими спектаклями, концертами, відзначали релігійні свята. Наприклад, Харківська “Просвіта” на свято Різдва 1942 року організувала урочисті збори, колядування, святковий стіл [28, с. 206].

На першому етапі діяльності Харківської “Просвіти” актуальну роль відігравали члени ОУН С. Кравчук та І. Коник, які намагалися взяти під свою опіку молодіжну “Просвіту”, виступали з програмними настановами від імені ОУН. Крім Харкова, активно діяла “Просвіта” у Дніпропетровську, Запоріжжі, Полтаві, Києві. Характеризуючи ставлення фашистів до діяльності товариств “Просвіти”, зауважимо, що німецьку владу непокоїла надміру самостійницька, як вони вважали, діяльність “Просвіт”. В огляді харківської поліції безпеки та СД вказувалося: “Як і в минулому, “Просвіта” намагається розширити вплив на громадське життя. При цьому дедалі більше визначається її прагнення усунути сторонній вплив, зокрема й Німеччини, і продовжити роботу за створення “Самостійної України” [29, арк. 18]. Із посиленням репресій, спрямованих проти української самостійності, товариства “Просвіти” політизувалися, стали більш опозиційними до німецького уряду. Тому в жовтня 1942 року уряд забороняє діяльність “Просвіт”.

Під керівництвом О. Кандиби-Ольжича було складено документальний архів про нацистські злочини та терор в Україні. Це завдання за його дорученням виконав Я. Шувелда, зібравши документальні матеріали і оформивши їх у збірник під назвою “Революція рве кайдани”.

У цей час О. Кандиба-Ольжич працював над відновленням діяльності шкіл, про які окупаційна влада не турбувалася, не мала на меті готувати в Україні висококваліфікованих спеціалістів. Окупанти стверджували, що досить навчити так званих “унтерментів” “тільки елементарно – читати, писати і рахувати” [30, арк. 86]. Саме тому, О. Кандиба-Ольжич разом з Президією УНР прийняли рішення щодо приділення уваги питанням освіти.

У зв’язку з цим було створено відділ освіти і культури на чолі з О. Лашенком, який вже у першій половині жовтня 1941 року провів ділові конференції. В кінцевому результаті яких стала були відкриті народні та середні школи, які протягом усього періоду окупації працювали у складних умовах [31, с. 41]. Варто зауважити, що 1 листопада 1941 р. розпочалося навчання у київських школах, які в цей час набули виразної національної форми. З ініціативи професора М. Величківського було відкрито Київський університет і Київський політехнічний університет, але не менш важливим кроком було відновлення Української Академії наук, при якій розпочали роботу ряд наукових інститутів.

Процес відновлення освіти і науки спричинив створення низки громадських організацій: Союз українського жіноцтва (Олімпіада Скорозська), Український Червоний Хрест (Орест Левицький) та ін. Сам факт створення Червоного Хреста підтверджував, що ініціатори його утворення вважали Україну суб’єктом міжнародного права.

Вагомим став доробок О. Кандиби-Ольжича і як культурно-освітнього діяча. Свідченням цьому є його праці у культурній референтурі ПУН у довоєнний і воєнний період. У цій організації він проявив себе здібним організатором, видавцем, публіцистом та політиком. Завдяки його праці було відновлено пресу, школи, створено ряд організацій, які незважаючи на німецьку окупацію сприяли розвитку України.

Політичні погляди О. Кандиби-Ольжича були продуманими, спрямованими на консолідацію існуючих українських таборів. З початком Другої світової війни політик з ініціативи Проводу ОУН (М) став першим заступником голови Проводу ОУН (М) на теренах України і цю посаду він посідав упродовж 1941–1944 рр.

Праця О. Кандиби-Ольжича як провідника ОУН (М) була нелегкою через німецьку окупацію та через поділ ОУН, про який політик писав, що “ця глибока рана в нашому національному організмі, і поки вона не загоїться, нація не стане здоровою. На верхах поки що не можемо знайти спільної мови, але на місцях в кожному конкретному випадку ви можете зорієнтуватися: працює людина для України – нехай Бог їй помагає і ви помагайте” [32, с. 180]. Таким чином, розкол ОУН зумовив зниження її авторитету в Україні і за кордоном, мав згубні наслідки для подальшої долі організації як монолітного організму.

Ставши перед фактом роздвоєння ОУН і між конкуренцією двох національних структур, О. Кандиба-Ольжич працював на об’єднання ОУН і не допускав до збройної агресії одних проти інших. Політик опинявся декілька разів у критичних ситуаціях, де від

його рішення залежав рівень відносин між двома націоналістичними таборами. Під час вбивства у Житомирі сотника Омеляна Сеника-Грибівського та полковника Миколи Сціборського для розслідування цього випадку було створено спеціальну комісію, до складу якої входили О. Кандиба-Ольжич, Я. Яхно та інші. Представники комісії прийшли до висновку, що вбивство було підготовлене радянським урядом, а не табором ОУН (Б), як вважали більшість членів Проводу. О. Кандиба-Ольжич зайняв зважену позицію у ситуації, яка об'єктивно вплинула на відносини з ОУН (Б).

На початку вересня вчений прибув у Київ, де надав посильну допомогу столичним патріотам. З його прибуттям у місті відбулися зустрічі з київськими патріотами, про які згадував К. Радзевич: “З прибуттям до Києва О. Кандиба-Ольжич здійснює зустрічі з рядом видатних українських діячів, які згодом відіграли важливу роль у налагодженні всіх ділянок життя столиці” [31, с. 8]. Підтвердження вищенаведених спогадів ми знаходимо і у Я. Гайваса, який писав, що “О. Ольжич, як син О. Олеся, мав більші від усіх нас можливості нав'язати ближчі тісні контакти з тими представниками міської інтелігенції, що ще якимось чином вціпіли під час більшовицького терору 30-х років. Більшість з них знали його батька, матір, родину. Дехто згадував його самого малим” [33, с. 111]. У Києві О. Кандиба-Ольжич зайнявся розширенням організаційної мережі і розбудовою українського громадського життя.

Він брав активну участь у формуванні української політичної “репрезентації”, яка була створена у Києві 5 жовтня 1941 року під назвою “Українська Національна Рада”. Перший голова УНР М. Величківський у своїх спогадах зазначав, що “4 жовтня 1941 р. з активною допомогою доктора О. Ольжича (О. Кандиби), який прибув з першою групою емігрантів, у Києві на Подолі в одному з будинків зібралися визначні громадяни Києва для обговорення сучасного становища. На цих зборах ми одержали деяку інформацію від доктора О. Кандиби щодо майбутньої німецької політики на теренах України, бо йому як членові старої еміграції, були більш-менш знані напрямки політики” [26, с. 82].

На зустрічах було обговорено назву, платформу, структуру і склад майбутньої організації і запропоновано традиційну назву, відому на усіх землях України – Українська Національна Рада (далі – УНР). На той час існувала Українська Національна Рада у Львові, очолювана доктором Костем Левицьким під патронатом митрополита Андрія Шептицького. Щодо платформи, то у проектах наголошувалося на спадкоємності правно-історичних традицій 1917–1920 років, бо серед присутніх було чимало безпосередніх учасників подій цього національно-визвольного періоду.

Під час обміну думками висловлювалося прохання до О. Кандиби-Ольжича укласти проект Декларації для її подальшого прийняття Установчими зборами, про що згадував інженер О. Бойдуник “...щоби покликати до життя Українську Національну Раду як всенациональну репрезентацію з включенням у неї різних суспільно-політичних течій і елементів, готових стати до праці в ім'я відбудови Самостійної соборної держави українського народу. Саме УНР мала б спиратися на все населення України через районні й обласні Ради, які на місцях виконували б обов'язки влади і разом з тим залучали до участі в ній усі державотворчі елементи” [34, с. 9]. На чолі Ради кияни виявляли бажання бачити авторитетну особу, яка мала користуватися підтримкою громади.

Майбутній її склад дискутувався до остаточного ухвалення членами Президії. Професор М. Величківський у своїх спогадах не зазначав, що його обранню на голову УНР передувало обговорення інших кандидатур. Так, О. Кандиба-Ольжич намагався відшукати академіка А. Кримського, співзасновника Всеукраїнської Академії Наук і її першого секретаря за часів Української держави у 1917–1918 рр., однак його було заарештовано співробітниками НКВС та знищено 25 січня 1942 р. М. Городинський вказує, що існував ще один кандидат на посаду голови УНР О. Консунський, який пропозицію О. Кандиби-Ольжича відхилив і запропонував професора М. Величківського [31, с. 24]. У проектах Декларації та інших повідомленнях чітко прослідкувалася єдина мета УНР – повернення Української Самостійної Соборної Держави. О. Кандиба-Ольжич і його соратники це

усвідомлювали й логічно пов'язували цей процес з актами державного будівництва 1917–1920 рр. [13, с. 264].

Установчі збори відбулися 5 жовтня 1941 року. Я. Гайвас (учасник подій) зазначав: "... коли Київ здригався від вибухів мін і був оповитий хмарами диму та численними вогнями, на Подолі в малому будинку біля школи відбулися установчі збори УНР" [35, с. 67]. К. Радкевич (відповідальний за охорону будинку), стверджував, що "... збори відбулися осінню 1941 року в залі десятирічки на Подолі" [36, с. 105]. Проте ні Я. Гайвас, ні К. Радкевич не вказують точної дати проведення Установчих зборів. У подальших спогадах учасників подій фіксуємо конкретну дату становлення нової формації. Так, С. Горак називав – 4 жовтня, тобто день останньої ділової наради ініціативної групи перед самими Установчими зборами [37, с. 105]. Г. Полікарпенко писав, що "... для легального керівництва життя народу, для очолювання його конструктивних починів треба було верховного керівного органу, який водночас протистояв би окупаційній системі і був би втіленням всенародної волі до суверенності. Таким органом стала Українська Національна рада в Києві, що її створено революційним порядком дня 5 жовтня 1941 р." [38, с. 433]. О. Бойдуник в уривках спогадів називав дату – 5 жовтня [34, с. 4]. Точна кількість учасників Установчих зборів невідома, хоча у спогадах професора М. Величківського напраплюємо на число 130. На нашу думку, воно включає у себе не лише безпосередніх учасників Установчих зборів, але й поширюється на усіх присутніх.

Для підкреслення ваги та значення Української Національної Ради називаємо імена тих, хто брав участь у зборах і пізніше увійшов до складу Ради від областей: професор В. Багалій, П. Байбак, К. Туркало, А. Барвінський, Ф. Барковський, П. Герасименко, Й. Гірняк, О. Корсунський, І. Яценко, Т. Чередниченко [39, арк. 6]. Професор М. Величківський у спогадах підкреслював, що О. Кандиба-Ольжич не був членом Української Національної Ради, але віддав усі свої сили для її створення.

За структурою УНР була демократичною. На думку О. Кандиби-Ольжича, вона мала б очолити усі ділянки українського життя до часу, коли з'ясується формально-правове становище [40, с. 57]. За складом організація не була однопартійною. До неї входили члени різних партій, за винятком комуністів [41, с. 63].

О. Кандиба-Ольжич передбачав, що УНР змушена буде перейти у підпілля, і тому її силу вбачав не у формально-правових атрибутах, а у її моральній силі та конкретній праці. З наявних документів, спогадів і свідчень голови і членів Президії, а також учасників тих подій можна стверджувати, що УНР виявилася справді загальнонаціональним представництвом народу Соборної України.

Звістка про створення УНР у Києві викликала значне задоволення серед громадськості, з різних частин України приходила велика кількість телеграм з привітаннями. Зокрема привітання на ім'я Президії направив К. Левицький. Галицький митрополит А. Шептицький, підкреслював: "Ми, Галицька Україна, є тільки малою волостю єдиної Соборної Української Держави" [42, с. 2]. А. Мельник у листі до професора М. Величківського зазначав: "Гаряче вітаю створення УНР як керівного тіла в національно-суспільних справах для всієї України та як наступника і керівника славних змагань українського народу. Я щиро вдячний за Ваші вислови довір'я мені та радий готовністю УНР до співпраці з ОУН у спільній боротьбі за українську державність..." [43, с. 516–517]. Привітання на адресу Української Національної Ради надіслали колишній президент Карпатської України Августин Волошин та голова сейму Августин Штефан.

Установчі збори УНР прийняли Декларацію, проект якої склав О. Кандиба-Ольжич. Як зазначає О. Бойдуник, "у ній проголошувався принцип дальшого розвитку традицій визвольних змагань і державного будівництва під проводом славного полковника С. Петлюри. Це вже не залишає жодних сумнівів у тому, що УНР створено для порядкування життя українського народу" [34, с. 96].

Однак ні Я. Гайвас, ні О. Бойдуник у спогадах не наводять тексту Декларації, тільки згадують або коментують її основний зміст. Не робить цього у залишених нотатках і голова УНР М. Величківський.

У мемуарному УНР закликає український народ “пліч-о-пліч з німецькими народом стати на боротьбу з більшовицькою Москвою” [44, арк. 4–6]. Водночас УНР ухвалила відозву до Е. Коха, в якій виголошувалася подяка А. Гітлеру та німецькій армії за визволення України [45, арк. 14].

З приходом до влади, УНР поставила перед собою ряд завдань, а саме: належне представництво українського народу перед німецьким урядом; припинення більшовицької агітації серед населення; духовне і моральне виховання молоді; утвердження громадсько-суспільних цінностей, розвиток національної культури і освіти; відновлення релігійно-церковного життя та економіки; соціальний захист населення; забезпечення та організація кадрів для виконання цих завдань [45, арк. 9–10]. Виконання поставлених завдань було можливе лише за умови повернення численних українських фахівців, які перебували у Західній Європі, у тому числі на території Німеччини. Це, насамперед, кадри у галузі освіти, господарства, культури і народного виховання.

У цей час було створено Київську обласну раду УНР, яка виконувала функції “диспозиційного органу” для налагодження громадського життя на периферії і яка готувала ґрунт для створення Секретаріату [46, с. 78]. Цей намір не було здійснено через позицію німецького уряду, тому вона діяла лише до 1942 року.

Несприйняття німецькою владою УНР призвело до того, що організація переходить у підпілля, і, як наголошував генерал М. Капустинський, стала “центром справжнього відродження в Україні” [47, с. 4].

Однак вплив УНР не виходив за межі Києва. Населення Східної України нічого не знало про її існування. Крім того, частина київської інтелігенції ставилась до мельниківського дітища із певною недовірою.

Отже, створення Української Національної Ради через два тижні після захоплення німцями Києва було визначною подією, бо саме її Установчі збори відбулися у Києві. У дослідженні автор звернув увагу на київський період діяльності Української Національної Ради від часу її виникнення і аж до переїзду до Львова та визначити її місце та роль у діяльності О. Кандиби-Ольжича.

Німецька окупаційна влада розпочинає арешти і розправи над українськими патріотами. За реєстраційними даними загинуло 4756, у тому числі 197 – вищого керівного складу, у Києві – 621 особа. Президія УНР та О. Кандиба-Ольжич були змушені переїхати на Волинь, а в грудні – до Львова, де виникла думка про необхідність реорганізації Української Національної Ради [48, с. 802].

24 червня 1942 року після масових арештів А. Мельник надсилає листа до А. Розенберта у якому вимагав: “припинення арештів. Здекларувати німцями прав України на самостійність; злуки українських земель...” [49, арк. 6].

Акт Злуки про який згадував у 1942 р. А. Мельник, був складений 1944 р. Президією УНР при сприянні О. Кандиби-Ольжича. Зокрема, голова УНР М. Величківський згадував, що “Проект цієї нової об’єднаної організації був складений з участю Ольжича і Гайваса. Я особисто був з проектом кілька разів у митрополита А. Шептицького і після всіляких виправлень проект був готовий” [48, с. 803]. Згадка про митрополита А. Шептицького при їх укладенні не випадкова, оскільки він був не тільки високим духовним достойником, але і досвідченим політичним діячем, людиною з вищою юридичною освітою. Саме його виправлення у формулюванні окремих положень Акту виявилися вагомими і слухними.

Прийняття і утвердження документів відбулось урочисто у митрополичій палаті. Підписували документ професор М. Величківський, митрополит А. Шептицький (перший заступник голови Української Національної Ради), професор А. Штефан (другий заступник голови УНР).

Цікавий епізод подає у спогадах професор М. Величківський: “Коли 22 квітня 1944 року я підписував Акт Злуки, то запропонував митрополитові А. Шептицькому підписати поруч зі мною, а не нижче, але митрополит образився і сказав мені, він є представником лише малої волості України і тому свій підпис має ставити нижче мого, як того, що очолює Українську Національну Раду, а представник Карпатської України поставить свій підпис нижче нього, щоб не повторилися помилки минулого” [48, с. 803].

У квітні 1944 року О. Кандиба-Ольжич і М. Величківський відновлюють діяльність УНР. Після приєднання представників колишнього Сейму Карпатської України вона почалася називатися Всеукраїнською Національною Радою, головою обрали М. Величківського, а заступниками – А. Шептицького і А. Штефана.

О. Кандиба-Ольжич, бажаючи вберегти організацію перед загрозою майбутніх репресій з боку радянської властей, віддає наказ про поділ ОУН на “одинку” (одиницю) та “двійку”. Перша група мала залишитися в умовах нового режиму, проникнути в армію, адміністративні та господарські структури, партію і комсомол, чекаючи на “час х” – проголошення загального постановлення проти існуючого ладу. Друга група, куди входили переважно деконспіровані члени ОУН люди похилого віку, хворі, найактивніші члени організації тощо мусіли емігрувати на Захід. 15 травня була зафіксована спроба “закопати томагавк війни” між бандерівцями та мельниківцями [50, арк. 2].

Отже, суспільно-політична та культурно-освітня праця О. Кандиби-Ольжича була невід’ємною складовою боротьби за українську державність, ґрунтувалася на культурних надбаннях минулого і пріоритету національних інтересів, була основою виховання української молоді. Суспільно-політична діяльність О. Кандиби-Ольжича, передусім, ґрунтувалася на ідеї державності і знайшла виразніше відображення у його публіцистичній творчості.

Список використаних джерел

1. Маруняк В. Культурна референтура ПУН 1937 – 1942 // Український історик. – 1985. – № 1–4. – С. 75–80.
2. Лашенко О. О. Ольжич – творець культурної референтури ПУН / За героїчну духовність: Матеріали конференції “Зарево” на оселі імені О. Ольжича в Пенсильванії. – Нью-Йорк, 1977. – 63 с.
3. Червак Б. Національна ідея на маргінесах історії. До питання О. Ольжича про український націоналізм // Розбудова держави. – 1993. – № 3. – С. 55–58.
4. Червак Б. Легенда і символ // Українське слово. – 1996. – 11 лип.
5. Книш О. Становлення ОУН. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. – 125 с.
6. Онищенко О. Вірні сини України // Українське слово. – 1994. – 4 серп.
7. Дороговказ: Поезія О. Теліги та О. Ольжича. – Київ: Видавництво ім. О. Теліги, 1994. – 44 с.
8. Ухач В. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929 – 1944): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Київський національний університет імені Т. Шевченка. – К., 1998. – 16 с.
9. Просвітницька діяльність ОУН // Державний архів вищих органів влади України (далі – ДАВОВ України), ф. 3803 (Особистий фонд видавця української національної літератури за кордоном, журналіст Юрій Пилипович Тищенко (Сірій)), оп. 2, спр. 31, арк. 1–6.
10. Ольжич О. Культурна політика українського націоналізму / Ольжич О. Незнаному Воякові. – Київ: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 226–230.
11. Ольжич О. До проблеми культурної ділянки / Ольжич О. Незнаному Воякові. – Київ: Фондація імені О. Ольжича, 1994. – С. 186–199.
12. Жданович М. Революційний шлях О. Кандиби-Ольжича // Розбудова держави. – 1955. – № 2. – С. 51–56.
13. Шувелда Я. Похід ОУН на Схід / ОУН 1929 – 1954. – Чикаго, 1955. – 312 с.
14. Організаційна діяльність ОУН // ДАВОВ України, ф. 3803 (Особистий фонд видавця української національної літератури за кордоном, журналіст Юрій Пилипович Тищенко (Сірій)), оп. 1, спр. 79, арк. 10.
15. Ухач В. Діяльність культурної референтури Проводу українських націоналістів // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені В. Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. професора М. М. Алексієвця. – Вип. 2. – Тернопіль: ТДПУ, 2002. – С. 52–56.
16. Видавнича діяльність ОУН // ДАВОВ України, ф. 3803 (Особистий фонд видавця української національної літератури за кордоном, журналіст Юрій Пилипович Тищенко (Сірій)), оп. 1, спр. 199, арк. 2–20.
17. Нарішній С. Українська еміграція // Культурна праця еміграції між двома світовими війнами. – Прага, 1938. – С. 193–195.

18. Культурна референтура ОУН м. Києві у боротьбі на фронті духу та ідеї // Українське слово. – Париж, 1992. – 22 березня.
19. Червак Б. Етапи великого шляху // Українське слово. – 2003. – 7 травня.
20. Кучерук О. “Українське слово” 1941 // Українське слово. – 2003. – 20 – 26 лютого.
21. Кондратюк Р., Костиця М. З берегів Тетерева у вічність // Українське слово. – 1994. – 9 червня.
22. Бойко Ю. “Українське слово” в Києві 1941 році пропатор ідей українського націоналізму на східних українських землях // Українське слово. – 1991. – 10 листоп.
23. Розвідка оперативної групи НУВД УССР про діяльність українських націоналістів на території тимчасово окупованої німцями // Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1 (Особистий сектор ЦК КП (б) України), оп. 23, спр. 115, арк. 63.
24. Малочевський І. Українська преса під час німецької окупації // На зов Києва. – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 290–296.
25. Ухач В. О. Ольжич, як культурно-освітній діяч // Українська національна ідея: Історія і сучасність. – Житомир, 1997. – С. 52–57.
26. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941–1944) // Визвольний шлях. – 1965. – Кн. 1 (203). – С. 45–82.
27. Шилю-Бакуш Р. О. Ольжич в минулому і сучасному / Ювілейний альманах 25-ліття ОУН (1933–1958). – Нью-Йорк, 1958. – С. 57–60.
28. Управління культури Дніпропетровської обласної державної адміністрації: Муза мужності й боротьби (методика й бібліографічні матеріали на допомогу популяризації творчості О. Ольжича). – Дніпропетровськ, 1994. – 401 с.
29. Переклади з німецького на російську виписок про доповіді начальника охорони про воєнні дії і ситуацію на окупованих територіях // ЦДАГО України, ф.1 (Особистий сектор ЦК КП (б) України), оп. 23, спр. 534, арк. 18.
30. Організація управління на Україні // ЦДАВОВ України, ф. 3206 (Рейскомісаріат України м. Ровна), оп. 1, спр. 69, арк. 86.
31. Городинський З. Українська Національна Рада. – Київ: видавничий дім “КМ Academia”, 1993. – 144 с.
32. Спідщина О. Кандиди-Ольжича у контексті національного відродження України: Зб. матеріалів міжнар. наук. студент. конференції. Травень, 1997 р. / За ред. д-ра істор. н., проф. Алексієвця М. М. – Тернопіль: ТДПУ, 1999. – 278 с.
33. Гайвас Я. В роки надії і безнадії // Новий шлях. – 1977. – С. 100–139.
34. Бойдуник О. На переломі (уривки спогадів). – Париж: Національне видавництво в Європі, 1967. – 302 с.
35. Гайвас Я. Коли кінчалася епоха / На чужині. – Чикаго: Українська американська видавнича спілка, 1963. – С. 67–120.
36. Радкевич К. Перша українська похідна група ОУН // На зов Києва. – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 102–108.
37. Горак Є. Українці у Другій світовій війні (Досвід у співпраці з Німеччиною 1941 – 1942) // Український історик. – 1979. – № 1–4. – С. 23–41.
38. Полікарпенко Г. ОУН під час II світової війни // На зов Києва. – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 431–439.
39. Списки членів Національного Совету // ЦДАВОВ України, ф. 3206 (Рейскомісаріат України м. Ровна), оп. 1, спр. 77, арк. 6.
40. Шилю-Бакуш Р. О. Ольжич в минулому і сучасному / Ювілейний альманах 25 – ліття ОУН (1933 – 1958). – Нью-Йорк, 1958. – С. 57–60.
41. Городинський З. О. Ольжич як політичний діяч // Календар-альманах “Нового шляху” на 1995 рік. – Торонто, 1995. – С. 45–64.
42. Шептицький А. Посланіє // Краківські вісті. – 1941. – Ч. 172. – 7 серпня.
43. Мельник А. Листи до Президії УНР з 1941 // На зов Києва. – Торонто – Нью-Йорк, 1985. – С. 515–519.
44. Момерандум УНР у м. Києві // ЦДАВОВ України, ф. 3206 (Рейскомісаріат України м. Ровна), оп. 1, спр. 69, арк. 4–6.
45. Звернення УНР до Райскомісаріату України Е. Коха, де виражається вдячність за звільнення українських земель // ЦДАВОВ України, ф. 3206 (Рейскомісаріат України м. Ровна), оп. 1, спр. 77, арк. 14.
46. Городинський З. Постанова, діяльність і значення УНР в час II світової війни // Календар-альманах “Нового шляху” 1942 – 1982. – Торонто, 1982. – С. 75–88.
47. Капустинський М. У 25-річчя похідних груп на Схід // Українське слово. – 1967. – 5 серп.
48. Величківський М. Сумні часи німецької окупації (1941 – 1944) // Визвольний шлях. – 1965. – Кн. 7–8 (209). – С. 800–838.
49. Лист копія А. Мельника до Гітлера та Роземберга про приєднання Західної України в склад генерал губернаторства // ЦДАВОВ України, ф. 3833 (Краєвий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях), оп. 1, спр. 73, арк. 6.

50. Лист А. Мельника до так званої Української Ради сенаторів у Львові від 30.07. 1941 р. // ЦДАВОВ України, ф. 3833 (Краєвий провід Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях), оп. 1, спр. 72, арк. 2.

Lesya Kostyuk

OLEH KANDYBA-OLRZYCH IN SOCIAL AND POLITICAL AND CULTURAL AND EDUCATIONAL LIFE OF UKRAINE OF END OF 30TH – TO BEGINNING 40TH XX CENTURY

In the article an author analysed basic directions of social and political and cultural and educational activity of O. Kandyba-Olrzych. Payment of politician is reflected in a ukrainian national liberation process.

Keywords: Oleh Kandyba-Olrzych, cultural department, the Party of the Ukrainian Nationalists, the Organization of the Ukrainian Nationalists, The Ukrainian National Council, Declaration.

УДК 94 (477)

Сергій Бондаренко

ЖИТТЄВИЙ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ШЛЯХ ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА В КОНТЕКСТІ БОРТЬБИ ЗА НАЦІОНАЛЬНУ ІДЕЮ ТА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

У праці проаналізовано життєвий шлях та громадсько-політичну діяльність Левка Григоровича Лук'яненка в контексті боротьби за національну ідею та незалежність Української держави.

Ключові слова: Левко Лук'яненко, Україна, національна ідея, незалежність, державність.

Об'єктивні регресивні процеси в соціально-економічному і політичному розвитку колишнього Радянського Союзу в середині і наприкінці 80-х років минулого століття активізували суб'єктивний фактор у боротьбі за національну незалежність в його республіках. В Україні прапор боротьби за незалежність і суверенітет серед інших національно-демократичних громадських угруповань підняли сподвижники національно-визвольного руху за відродження української національної державності.

Українська держава виростила багатьох героїв, патріотів, українців, націоналістів, які ціною власного життя заплатили за незалежність своєї держави. Багатьох з-них вже немає в живих, але дякувати Богу, Україна може пишатися своїми синами, які й надалі продовжують стояти за волю і правду рідної Батьківщини. Одному з таких українських героїв, ім'я якого стоїть в шерензі ста великих українців і йтиме мова у даній статті.

В сучасній українській історичній біографістиці спостерігається стійкий інтерес дослідників до проблематики українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст., особливо до громадсько-політичної діяльності найвидатніших представників цього руху. Така увага є не випадкова. Найпослідовнішим борцям за самостійність України та її національну самобутність довелося діяти в особливо складних умовах радянської тоталітарної системи. Публічна критика існуючого ладу, протести проти політичного безправ'я України та русифікації викликали постійне переслідування з боку влади. Проте це не зупиняло найсвідоміших та найпринциповіших представників української інтелігенції. Багато хто з них свідомо ризикував власною свободою, кар'єрою, матеріальним благополуччям заради права вільно висловлювати свою думку на захист політичних, національних, культурних інтересів та здобутків власного народу. Така самопожертва заслуговує на гідне вшанування нами героїв незалежної України.

Значна частина публікацій, які стосуються висвітлення подій боротьби за незалежність у пострадянському просторі належить політичним діячам, у тому числі Левку Лук'яненку та іншим лідерам опозиційних КПРС партій та рухів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Серед видань слід відзначити збірник статей М. Прокопа [8], який розкриває погляди на події в Україні, вплив національного руху на суспільно-політичне життя на протязі 1960–1980-х рр., починаючи від створення неформальних організацій до Народного Руху України за перебудову. Значне місце в праці М. Прокопа приділено генезису і діяльності деяких політичних неформальних об'єднань, а також таких громадсько-політичних організацій, як Українська Гельсінська Спілка, перетворена в квітні 1990 р. в Українську республіканську партію. У своїй праці М. Прокоп особливу увагу присвятив розкриттю національно-визвольного руху на території сучасної України до її проголошення незалежною. Взнявши за основу матеріали дисидентів, а пізніше – лідерів НРУ, а саме працю “Інтернаціоналізм чи русифікація?” І. Дзюби, збірку “Лихо з розуму” В. Чорновола, роботи “Репортаж із заповідника ім. Берії” В. Мороза, його ж есе і “Хроніка опору” та “Серед снігів”, збірку “Українська інтелігенція під судом КГБ”, та

інших, М. Прокоп визначив головне спрямування українського руху опору – боротьбу в рамках існуючого соціально-політичного ладу і в межах його зобов'язуючої філософії: побудови комунізму, та сформулював програмні ідеї руху опору: недопущення будь-яких переваг однієї нації, однієї мови і культури над іншими ще в колишньому СРСР; додержання суверенності республік і максимальний розвиток національно-культурних традицій усіх народів; послідовна боротьба проти російського великодержавного шовінізму.

Що стосується життя і діяльності Левка Лук'яненка слід відзначити автора статті “Український “Овод” Левко Лук'яненко”, Олексу Мусієнка, який розкриває нам важкий життєвий шлях, який пройшов Левко Григорович у боротьбі за незалежність [9].

Борці проти тоталітарного режиму, дисиденти, ті, хто віддав життя і здоров'я за волю нашої держави, повинні бути зразком для молодого покоління, як незламні, сильні духом, кращі представники народу.

На жаль, частина нашого суспільства не до кінця розуміє значення дисидентського руху для нашої історії. В цій статті ми розглянемо життєвий шлях одного з перших та найбільш послідовних борців за незалежність України – Левка Григоровича Лук'яненка.

З одного боку, в нього безліч звань і регалій, що виділяють його в українському політикумі: почесний голова УРП, президент українського відділення Всесвітньої ліги за свободу та демократію, член-засновник Української Гельсінської групи, депутат Верховної Ради... З іншого – знакова постать української історії, чий політичний і життєвий досвід є необхідним для тих, хто будуватиме Україну ХХІ сторіччя. Йому випали дуже складні роки, так би мовити, “час багатопартійності”: “коли одна партія при владі, а інші — у в'язниці”. І усвідомлюючи це, він стає фундатором Української робітничо-селянської спілки, а 1961-го року — головою цієї партії. Майже відразу ж його було заарештовано й засуджено до страти “за антинародну агітацію і пропаганду”. Після 73-х днів у камері смертників вирок було замінено п'ятнадцятьма роками ув'язнення в мордовських таборах. “Я вірив у закономірності історичного розвитку й знав, що жодна імперія не вічна. Ці знання стали підставою для мого оптимізму” – розповідав Левко Григорович Лук'яненко [10].

Це – воістину легендарна особистість, як пише Олекса Мусієнко, “смертник хрущовської “відлиги”, двадцятип'ятирічний мученик пост сталінських тюрем і гулагів, а після проголошення суверенності України – відомий громадський діяч, народний депутат, кандидат на пост Президента України Левко Григорович Лук'яненко” [11].

Він пройшов справді тернистий шлях неволі, поневірянь та знущань, оскільки любив свою Україну і прагнув донести до людей правду про становище України у складі Радянського союзу.

Народився Левко Григорович Лук'яненко 24 серпня 1928 р. в с. Хрипівка Городнянського району на Чернігівщині в простій сім'ї [11, с. 32]. Із уривку споминів діяча читаємо: “Батько мали початкову освіту. Були надзвичайно роботящі, а завдяки великій кмітливості до різного ремесла уміли робити, мабуть, усе чисто, що тільки потрібно було в сільському житті: хату, рами, крити соломною дах, кросна, терницю, діжки, чоботи, воза, сани, кошики тощо, не кажучи вже про всілякі роботи в полі, в лузі, саду та огороді. Були вельми небалакучі й відразу бралися до діла. Не боялися води, лісу, висоти, ночі та нечистої сили, але боялися начальників і воліли тікати від влади. Любили швидкість, спогади про козаччину. Вельми шанували знання і не раз замість пляшки горілки купували книжку...”. Мати була цілковитою протилежністю батькові. “Від природи розумні, мали чудову пам'ять, мислили логічно, були принципові і відстоювали не когось, а істину, того в селі їх називали “адвокатка”. Мати – порівняно освічені (училися в гімназії), любили художню літературу..., співати і знали багато пісень...” [12, с. 8–9].

Саме під впливом батьків Левко Григорович на все життя перейняв любов до народної пісні, славного минулого рідної землі. Батьки прищепили Левку любов до України. Підлітком він знав про тяжку долю українців за часів царської Росії, і про червоний терор у роки громадянської війни, і про розкуркулення господарів, і тотальне закріпачення в колгоспі селян примусовим шляхом. Він пам'ятав розповіді матері про страшний голодомор

1933 року, про нещасні сім'ї, які вмирали від цього голоду в пошуках крихти хліба для своїх дітей.

На початку війни в 1941 р. батька забрали на фронт, і Левко Григорович став годувальником в сім'ї. В 1944 р. в шістнадцятирічному віці його призивають в армію, а в 1945 році він проходив службу в Австрії, де навчався у школі автомеханіків.

Перебуваючи в армії, Левко Лук'яненко багато читав. Особливо велике враження на нього справив роман Е. Войнич "Овод".

Прочитавши збірку поезій декабриста Кіндрата Рилєєва та твори "Войнаровський" і "Наливайко" він все глибше проникав у духовний світ патріотизму. На службі у м. Медлінг, 17 км від Відня, Лук'яненко зробив рішучий вибір: життя присвятити боротьбі за визволення від більшовицької неволі і відродження суверенної України.

Його хвилювали проблеми краху Української народної республіки в добу визвольних змагань, історія запорозького козацтва та Української повстанської армії.

Мріяв Левко Григорович повернутися в Україну. В 1949 р. в окупаційних військах у Австрії був оголошений набір кращих автомеханіків в офіцерське автомобільне училище, яке відкривалося в Києві. Сержант Левко Лук'яненко одним з перших подав заяву на зарахування до складу абітурієнтів, щоб повернутися в Україну. Після успішно складених іспитів командування видало наказ про відправку його на навчання. В поїзді він довідався, що училище дислокуватиметься не в Києві, а в Орджонікідзе на Північному Кавказі. Перечитуючи книги, Левко Григорович Лук'яненко звернув увагу на те, що, шкільні підручники і книжки, які він читав, інакше тлумачать події минулого, в них надто однобоко висвітлюється історія.

Після десятків прочитаних книжок, тривалих роздумів Левко Григорович розумів і бачив складне життя українського народу в складі радянської держави, відчув, що перед ним стоїть важливе завдання: боротися за відродження соборної суверенної України [11, с. 33].

Основним ідеалом для Левка Лук'яненка були загальнонаціональні інтереси. "Немає інтересів вищих від інтересів національних. Вони вершина, вищої від якої нічого немає... Це мій життєвий шлях. Цьому я присвячую своє життя..." [12, с. 15].

Це була основна мета зрілого ідейного борця. Лишалось найосновніше – втілити її в життя. Поступив у комсомол, потім у вечірній школі при Нахичеванському будинку офіцерів здобув атестат зрілості. З тих міркувань, що найґрунтовніші знання структури суспільства та механізм управління людьми дає юридична освіта, він, ставши членом КППС, поступив у 1953 р. на юридичний факультет Московського університету ім. М. Ломоносова [12: с.15].

Після XX з'їзду КППС у лютому 1956 р., на якому Микита Хрущов виступив із викриттям злочинів Сталіна, на полицях московських бібліотек з'явилися стоси раніше забороненої в спецховищах літератури. Для масового доступу були відкриті стенографічні звіти з'їздів і пленумів РКП(б) – ВКП(б) – КППС, твори соціалістів-утопістів, меншовика Плеханова, українських "націоналістів" Драгоманова, Грушевського, Винниченка, перекладні книги зарубіжних авторів. Студент Левко Лук'яненко один із перших розпочав вивчення праць заборонених владою українських діячів.

Велике враження справив на нього журнал "Гасло", який з'явився в залі періодики бібліотеки. У 1900–1901 рр. цей часопис, що виходив у Чернівцях, опублікував матеріали до програми Революційної української партії (РУП). Після вдумливого прочитання публікацій у Левка Лук'яненка з'явилися тотожні думки щодо розуміння становища українського народу.

Після закінчення університету восени 1958 р. Левко Григорович Лук'яненко разом із дружиною переїхали в місто Радехів, Львівської області, де в райкомі партії він зайняв посаду штатного пропагандиста. Робота полягала в постійних роз'їздах по довколишніх галицьких селах. Левко Григорович у "Життєписі", описує про поїздки по селам і містечкам Галичини і про розповіді місцевих жителів щодо вояків УПА. Більшість свідків описували їх як героїв, які боронили власну землю від більшовиків та німців. "У самому Радехові остання збройна сутичка (більшовиків і повстанців – С.Б.) відбулася 1954 року, і ще свіжі були могили вбитих. Мені показували місця хуторів, що їх москалі знищили геть, а потім

примусили колгоспників переорати землю і обернути її на колгоспні лани. Павловський хвалився, як за його наказом артилерійський полк розстріляв ціле село (1958 року він працював у райспоживспілці, а в час боротьби був секретарем райкому партії). Артилерійський полк розстріляв півсела...” [12, с. 20].

Левко Григорович знайшов у Радехівському районі однодумців Степана Віруна і Василя Луцьківа, які погодилися стати засновниками нелегальної партії, яка б основною своєю метою вважала відродження незалежної Української Держави. Ініціативна група вважала, що основною метою майбутньої партії має стати політична боротьба конституційними методами з масовою апатією, зневірою у комуністичне майбутнє, підняття національної ідеї, підготовка підростаючого покоління до наступного визвольного піднесення та боротьби, а для такої справи потрібен не кулемет з багнетом, а натхненне слово з вірою в перемогу.

Левко Григорович весною 1959 р. звільняється з посади партпропагандиста, переїжджає у Глинянський район і влаштовується адвокатом юридичної консультації. В грудні того ж року він створює проект програми Української робітничо-селянської спілки (УРСС), яку власноручно видрукував на друкарській машинці в кількох примірниках. У цій програмі був зроблений всебічний аналіз сучасного соціально-політичного становища УРСР і обґрунтована теза про необхідність виходу України із Союзу СРСР на підставі статті 17 Конституції СРСР і відродження незалежної України. При цьому передбачалося, що Україна має бути соціалістичною республікою і залишатися в співдружності з соціалістичними країнами [11, с. 34–35].

Щоб уникнути звинувачення в прагненні реставрувати в УРСР капіталізм, у передмові розширеного проекту програми Української робітничо-селянської спілки чітко говорилося: “Ми боремося за таку самостійну Україну, яка, високо забезпечуючи матеріальні й духовні потреби своїх громадян на ґрунті незалежної економіки, розвивалася б в напрямку до комунізму, по-друге, у якій би всі громадяни дійсно користувалися б політичними свободами і визначали напрямок економічного і політичного розвитку України...” [13, с. 11].

Були в “Проекті” і такі твердження: “Колоніальне становище України з політичної точки зору характеризується відсутністю самостійної внутрішньої і зовнішньої політики, а також національною нерівноправністю” [13, с. 18]. Заключне речення документа: “Жоден параграф нашої програми не суперечить Конституції УРСР і не порушує Кримінального кодексу УРСР” [13, с. 34].

З “Проектом програми УРСС” Левко Лук’яненко ознайомив адвоката Івана Кандибу та інженера-землепорядника Олександра Любовича. 6 листопада 1960 р., в переддень святкування жовтневої революції, четверо однодумців і один працівник КДБ зібралися на львівській квартирі І. Кандиби, щоб обговорити “Проект програми УРСС”, її організаційну структуру і тактику дій. Після обміну думками Вірун, Кандиба й Луцьків відхилили запропонований Левком Лук’яненком “Проект” як занадто гострий і політично відвертий, що може спровокувати репресії властей; і водночас зобов’язали автора підготувати новий, варіант до наступної зустрічі, яка мала відбутися 22 січня 1961 року. Лук’яненко за кілька тижнів написав видозмінений проект під назвою “Нотатки”. Проте ініціатором заснування УРСС не судилося ні обговорювати його, ні схвалювати, тому що рівно за добу до другого зібрання оперуповноважені КДБ заарештували не лише політичних соратників Лук’яненка, а буквально всіх, хто мав нещастя читати “Проект” [11: с. 35].

Левко Лук’яненко знав, яка важка доля чекає на нього як борця за незалежність України. Тому ще в голодну студентську пору свідомо готував себе до важких випробувань, а можливо, якщо буде потрібно Україні, то навіть самопожертви. Він засиджувався у бібліотеці, де ретельно вивчав своєрідну в’язничну енциклопедію Джоржа Кеннана “Жизнь политических арестантов в русских тюрьмах”, чотиритомну “Историю царской тюрьмы” М. Гернета, перечитував унікальний серіал книг “Записки бывших политкаторжан”. Після закінчення юрфаку дипломований Лук’яненко не вважав себе великим знавцем таємних злочинів каральних органів, хоча гадав, що досить пристойно обізнаний з секретною службою як колишнього царського, так і сталінського репресивного режиму.

Працівники КДБ стежили за ним і заарештували тільки після того, як він переробив “Проект програми УРСС” в “Нотатки”, щоб не оголосити їх на другому зібранні.

При обшуку в квартирі Лук’яненка оперативники КДБ конфіскували студентські виписки із програми РУП, опублікованої в чернівецькому часописі “Гасло”, машинопис “Проекту програми УРСС”, “Нотатки” переробленої програми та переписку приватного характеру. На підставі цих аж ніяк не кримінальних речових “доказів” працівники КДБ у Львові висунули проти Левка Григоровича Лук’яненка цілий шерг звинувачень [11: с. 35].

З Постанови про призначення міри покарання від 21 січня 1961 року: “Лук’яненко Л. Г. ізобличається в том, що являється учасником антисоветской націоналистической организации так называемой “Украинская робитничо-селянска спилка” (УРСС), ставящей своей задачей отторжение Украины от Советского Союза и создание “самостоятельной Украины” путем нелегальной борьбы против Советской власти.

Члены организации с участием Лук’яненко разработали программу УРСС, в которой наметили цели и методы враждебной деятельности против Советской власти, собирались на сборища, проводили работу по вовлечению в УРСС новых членов” [13, с. 46].

Левко Григорович одразу ж зрозумів, що приписувані йому “злочини” слідство підводить під ст. 56, частину I Кримінального Кодексу УРСР, що означало: зрада Батьківщини! Як юрист, він знав, що згідно з ст. 56 КК УРСР зрада Батьківщини характеризується абсолютно конкретними вчинками, а саме, свідомий перехід на бік ворога, шпигунство, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої антирадянської діяльності і змова з метою захоплення державної влади. Ніякі інші дії ні слідство, ні суд не мають конституційного права кваліфікувати як зраду. Про це і заявив лейтенанту КДБ Денисову Левко Лук’яненко. Проте його протест був відкинутий та грубо зігнорований [11, с. 36].

20 травня 1961 р. судова колегія в кримінальних справах Львівського обласного суду під головуванням С. Рудика за участю двох народних засідателів і прокурора розглянула в закритому засіданні справу про обвинувачення Л. Лук’яненка та інших шести заарештованих.

“Судова колегія Львівського обласного суду засудила Лук’яненка Лева Григоровича на підставі ст.56, ч. I КК УРСР до смертної кари – розстрілу з конфіскацією належного йому майна, на підставі ст.64 КК УРСР до п’ятнадцяти років позбавлення волі в виправно-трудових колоніях, а за сукупністю скоєних злочинів на підставі ст.56, ч. I вважати засудженим до смертної кари – розстрілу з конфіскацією належного йому майна” [13, с. 67].

Шести іншим обвинуваченим правосуддя визначило міру покарання – від 10 до 15 років ув’язнення в таборах суворого режиму.

Лук’яненко написав касаційну скаргу до Верховного суду УРСР. Весною 1961 р. ЦК урочисто оголосив про скликання восени чергового XXII парт з’їзду, на якому планувалося прийняти нову Програму і Статут КПРС, названі “епохальними документами сучасної цивілізації, що визначають генеральний курс побудови комунізму”. В цей час “хрущовської відлиги” розстріл українського патріота в львівській камері КДБ в очах громадськості міг би викликати обурення і протест проти придушення свободи і демократії і побудови комунізму в СРСР. Тому за вказівкою Кремля Верховний суд УРСР в переддень відкриття XXII з’їзду КПРС розглянув судову справу Лук’яненка Левка Григоровича і без будь-якої аргументації замінив йому смертну кару на 15 років позбавлення волі [11, с. 36].

20 жовтня 1961 р. Лук’яненка, за вироком суду, направили до 7-го концтабору, який розташований у с. Соснівка Мордовської області Росії. Концтабір вміщував близько 1800 осіб. Більша половина засуджених були політв’язні за час Другої світової війни. Тут Левко Григорович познайомився з В. Гербовим, В. Юрківим, О. Польовим, М. Костівим, П. Струсом, І. Долішнім, В. Левковичем, Т. Шинкаруком та багатьма іншим сподвижниками національно-визвольного руху. Були й політв’язні з Литви, Латвії та Естонії [11, с. 37].

Згідно з чинними правилами утримання в’язнів у концтаборах, політв’язні могли надсилати скарги на судові вироки та умови перебування в місцях позбавлення волі до

Генеральної прокуратури та Верховного суду, а також до партійних, радянських та громадських установ. Ув'язнені дисиденти стали писати і розсилати десятки листів, в яких описувалася правда про державний режим в СРСР. Хоча працівники тюрем намагалися придушити цю спробу волевиявлення, але в'язні утворили мережу адресатів, куди розсилали свої листи. У цій справі допомогу їм надала нова генерація українських політв'язнів, яка почала заселяти мордовські гулагівські тюрми в 60-х роках.

Нова генерація політв'язнів-шістдесятників мали тісні зв'язки із західними країнами. Вони збирали факти грубого порушення чинних законів і прав ув'язнених і вміло доводили їх до відома світової демократичної громадськості.

Щоб не допустити співпраці між собою, ув'язнених дисидентів, працівники Мордовської тюрми в судовому порядку перевели до Володимирської центральної тюрми Михайла Гориня, Валентина Мороза та Михайла Масютка з нової генерації, а також Святослава Караванського, Михайла Луцика і Левка Лук'яненка [11, с. 38–39].

На Левка Григоровича здійснювався моральний та психологічний тиск, але працівники КДБ не могли його зламати й фізично знищити, оскільки ім'я українського патріота було відоме за межами України, як борця за незалежність України, і його раптова смерть могла б викликати на Заході не менший скандал, ніж праця І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація”. Тому, каральні органи планували здійснювати знищення Левка Григоровича поступово, щоб це було схоже на природну смерть.

За час перебування у Володимирському централі Левко Григорович згадував як восени 1967 року після місяця утримання на голодному пайку (добова їжа становила 940 калорій) його на місяць посадили до камери із хворим на туберкульоз Ткачовим з відкритою формою сухот. Камера де перебував Левко Лук'яненко була малих розмірів. Через сильний холод квартира була постійно зачинена, і свіже повітря в камеру майже не поступало. На півгодини на добу виводили на прогулянку.

У лікарні 35-ї зони, що на станції Всехсвятська Чусовського району, лікарі дали йому галюціоген замість таблетки від болю в серці. Левко Григорович випив половину, чим врятував себе від божевілля і швидкої розправи [11, с. 39 – 40].

Використовуючи всі можливі каральні методи (описані вище), працівники Володимирського централу намагалися зламати українського патріота Левка Лук'яненка. Але Левко Григорович залишався вірний своїм ідеалам всупереч тяжким випробуванням, які випали на його долю. Він писав скарги про свавілля тюремного начальства, вчиняв протести, оголошував голодовки, налагодив контакти з керівником Українського національного фронту Зіновієм Красівським.

За роки ув'язнення у Володимирській тюрмі Левко Григорович вистояв, хоча здоров'я його погіршилося.

В серпні 1970 року Лук'яненка переводять з Володимирського централу до 3-го концтабору села Барашево Мордовської АРСР. 10 грудня того ж року Левко Григорович організовує голодування проти порушення в СРСР Загальної декларації прав людини і поставив перед радянською владою вимогу надати політв'язням окремих юридичний статус, а українських в'язнів перевести на Україну [12, с. 26].

У зв'язку із нездатністю адміністрації мордовської тюрми припинити вихід за кордон антирадянської інформації в липні 1972 р. з Москви до Мордовії надійшло таємне розпорядження про відправлення 500 найнепокірніших в'язнів до середнього Уралу.

Через півтора року перебування на Уралі в знак протесту проти побиття працівниками тюрми молодого українського поета Степана Сапеляка, Лук'яненко став одним із ініціаторів масового страйку в Кучинській 36-й в'язниці. За цю акцію Чуковський райнарсуд Пермської області приговорив Левка Лук'яненка з литовцем Кудіркою і євреєм Черноглазом до повторного перебування у Володимирському централі. В тюрмі Левко Григорович познайомився з відомими політв'язнями Володимиром Буковським і Володимиром Балахоновим, Олесем Сергієнком і Яковом Сусленським, Анатолієм Здоровим і Миколою Будулаком-Шаригінім. Вони розробили докладний проект закону, який би мав регулювати

умови утримання в концтаборах політв'язнів окремо від карних злочинців. Зібрали під документом 72 підписи і 30 жовтня 1974 року відправили в Москву до комісії законодавчих передбачень Верховної Ради СРСР.

За такі дії Левка Лук'яненка було переведено в психлікарню і хоч лікарі констатували здоровий стан, але під тиском КДБ встановили діагноз "іпохондричний синдром" і визнали інвалідом II групи.

Щоб не дати можливості Левку Григоровичу донести правду про умови перебування у таборах політв'язнів і ще більше вселити в нього страх, працівники КДБ 10 грудня 1975 року вже не засудженого Лук'яненка під конвоєм направили в Чернігів, де закрили його у в'язниці і тримали кілька тижнів у камері до 21 січня 1976 року [11, с. 40–41].

Вийшовши на свободу, на Чернігівщині Левко Григорович прагнув долучитися до громадської роботи, але органи внутрішніх справ все рівно не спускали нагляд за ним. В Деснянському райвідділі міліції було встановлено за Левком Лук'яненком адміністративний нагляд за його діяльністю. Кожної п'ятниці з 17 до 18 години він повинен з'являтися в райвідділ МВС для обов'язкової реєстрації та не відвідувати готелів, ресторанів, барів, кафе, а також за місячний термін знайти роботу, щоб не нести чергове покарання за дармоїдство. Але знайти роботу колишньому політв'язню було вкрай важко, оскільки ніде, куди б не прийшов Левко Григорович його не хотіли брати на роботу [11, с. 41].

Нарешті, 6 квітня 1977 року адміністрація обласної дитячої лікарні зарахувала його на штатну посаду електрика з місячним окладом 67 рублів 50 копійок.

Але енергійний Левко Григорович прагнув до поширення слова й думки заради боротьби проти існуючого режиму. Коли він почув на роботі в гучномовці, що після закінчення строку шестирічного ув'язнення у Володимирському центральній українського дисидента Валентина Мороза переводять в інститут судової психіатрії імені Сербського в Москві, Левко Григорович 25 травня 1977 р. відправив голові Президії Верховної Ради СРСР заяву в якій висловив прохання захистити українського письменника і не використовувати медицину, як засіб тиску на нього з метою відмови від своїх попередніх переконань [11, с. 42].

В знак протесту щодо неучасті делегації УРСР у раді членів ООН в місті Гельсінкі з ініціативи Миколи Руденка постає Українська група сприяння виконанню Гельсінських угод. Левко Лук'яненко стає одним з її організаторів. 9 листопада 1976 р. він підписав програмну Декларацію, яка була оприлюднена в багатьох країнах світу.

У Декларації зазначалося,

"Оскільки гуманітарні статті Прикінцевого Акту Народи з питань безпеки та співпраці в Європі повністю ґрунтуються на Загальній Декларації Прав Людини, Українська Група Сприяння ставить за мету:

1) сприяти ознайомленню широких кіл української громадськості з Декларацією прав людини. Домагатися, щоб цей міжнародний правовий документ став основним у відносинах між Особою і Державою;

2) виходячи з переконань, що мир між народами не можна забезпечити без вільних контактів між людьми, а також без вільного обміну інформацією та ідеями, активно сприяти виконанню гуманітарних статей Прикінцевого Акту Народи з питань безпеки і співробітництва в Європі;

3) домагатися, щоб на всіх міжнародних нарадах, де мають обговорюватися підсумки виконання Гельсінських Угод, Україна, як суверенна європейська держава і член ООН була представлена окремою делегацією;

4) з метою вільного обміну інформацією та ідеями домагатися акредитування в Україні представників зарубіжної преси, створення незалежних прес-агентств тощо.

Своїм головним завданням Група вважає ознайомлення урядів і світової громадськості з фактами порушень на території України Загальної Декларації Прав Людини та гуманітарних статей, прийнятих Гельсінською Народою. З цією метою Група сприяння приймає письмові скарги про порушення Прав Людини і робить все необхідне, щоб ознайомити з ними уряди,

які підписали Гельсінські угоди, а також світову громадськість; опрацьовує зібрану інформацію про правовий стан на Україні та згідно зі ст. 19 Загальної Декларації Прав Людини поширює її незалежно від державних кордонів; вивчає факти порушення Прав Людини стосовно українців, котрі живуть в інших республіках, щоб надати цим фактам широкого оприлюднення [13, с. 143–144].

Коли стало відомо про те, що Левко Лук'яненко причетний до Гельсінської спілки керівництво облікарні, де він працював всіма можливими способами намагалося нашкодити Лук'яненку. Правоохоронні органи з свого боку теж за найменшу “провину” притягували до відповідальності. Але Левко Григорович змушений це терпіти, оскільки без роботи в той час його могли посадити у в'язницю [11: с. 43].

Служби КДБ в Україні мали достовірну інформацію про те, що Левко Лук'яненко проводив листування із політичними в'язнями, політичними діячами за кордоном, з редакціями популярних українських часописів, з державними та партійними установами УРСР.

В травні 1977 р. працівники міліції знайшли написане Лук'яненком і передане на розгляд Гельсінської групи дослідження “Проблеми інакодумства в СРСР”, в якому автор науково доводить, що в СРСР з перших років існування держави, органи знищували тих осіб, які не розділяли ідеологічних поглядів політичної еліти і мали свою точку зору щодо існування держави.

Найбільшими турботами керівні органи партії, було те що матеріали пройдуть на Захід і будуть відомі усій іноземній громадськості. Тому уряд приймає кардинальні рішення.

5 лютого 1978 року було заарештовано в Києві Миколу Руденка і того ж дня на Донеччині Олексу Тихого. В квітні – Миколу Матусевича і Мирослава Мартиновича. Письменника Олесь Бердника і соратника Левка Лук'яненка із львівського процесу 1961 р. Івана Кандибу.

В середині літа 1978 р. Лук'яненку був вручений обвинувачувальний висновок і визначена дата суду. Судове засідання проходило в райцентрі Городня на Чернігівщині за два кілометри від села Хрипівка.

24 липня 1978 р. виїзна судова колегія в кримінальних справах Чернігівського обласного суду в присутності односельчан Лук'яненка розглянула у відкритому засіданні справу щодо обвинувачення його і на підставі конфіскованих листів, рукописів та показань свідків, Левка Григоровича Лук'яненка було визнано особливо небезпечним злочинцем. Судова колегія встановила йому міру покарання 10 років позбавлення волі у виправно-трудових колоніях строгого режиму і 5 років заслання. Родичі та близькі Левка були особливо обурені таким ганебним вирокком суду, але нічим допомогти йому не змогли.

20 жовтня 1978 р. Лук'яненко був переведений у Соснівку, де був ув'язнений 17 років тому. Тут він зустрівся із своїми однодумцями Олексою Тихим, Іваном Гелем.

У в'язниці Левко Григорович не марнував часу. Зважаючи на декларацію ООН 1960 р. про надання колоніальним народам незалежності, він вирішив звернутися від імені борців національно-визвольного руху до Генеральної Асамблеї ООН з вимогою поставити на обговорення українське питання та вжити усіх заходів для прискорення незалежності України. Перебуваючи в Мордовській в'язниці з Іваном Гелем Лук'яненко відредагував “Звернення українського національного визвольного руху у справі української самостійності” [11, с. 44–45].

Свої підписи під цим зверненням поставили дисиденти Сергій Бабич, Анатолій Берничук, Іван Гель, Іван Ільчук, Віталій Калениченко, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Мартинович, Василь Овсієнко, Зорян Попадюк, Олекса Тихий, Петро Рубан, Микола Руденко, Василь Романюк, Андрій Турик, Богдан Чуйко, Юрій Шухевич, Олесь Бердник.

Щоб не допустити витоку інформації за межі СРСР працівники КДБ в лютому 1980 р. віддали наказ переправити українських політв'язнів на Урал в тюрму в с. Кучино. Умови утримання в'язнів у цій в'язниці були вкрай важкими. “Незабаром через агентуру поширили

чутку, що ніхто із зони не вийде живий, якщо не розкається у свої діяльності” [11, с. 46]. З роками бруталність посилювалася, і вже уповноважений працівник КДБ сказав: “Як же ми випускатимемо вас на волю, коли ви не розбрелися. Ви ж продовжуватимете боротися проти нас. Ні, таких людей ми не випускатимемо живими” [12, с. 29].

Далі у “Сповіді камері смертників” Левко Лук’яненко пише: “Поступово ми зжилися з думкою, що чесна смерть у Кучині, либонь, і буде нашою останньою послугою Україні” [12, с. 29]. Він описує трагічну долю, яка спіткала великих українців: “1981 року із суворої зони взяли Андрія Турика до пермської тюремної лікарні майже дужим і за місяць відправили на тамтой світ – так він заплатив за свій підпис під документом 19-х!

1982 року помер Михайло Курка (із генерації бандерівців).

1983 року 5 травня помер Олекса Тихий. Для мене цей рік був особливо важкий. Окрім власного балансування на грані життя і смерті, я втратив кращого побратима, а в жовтні померли батько і за 10 днів після батька помер брат Віктор.

5 вересня 1984 р. у День пам’яті жертв червоного терору покінчив життя самогубством мій другий побратим Юрко Литвин. Цього ж року помер від нелюдських знущань Валерій Марченко. Він заплатив за те, що оприлюднив демократичному світові документи Міністерства освіти про прискорення русифікації українців.

1985 року, напередодні Дня пам’яті жертв Червоного терору, не стало Василя Стуса” [12, с. 29–30].

13 вересня 1986 р. Левка Лук’яненка перевели з кучинської в’язниці до пермської тюрми.

В другій половині 80-х років ХХ століття ситуація в СРСР змінилася. Почався період “перебудови”, який вніс демократичні реформи у політиці Радянського Союзу.

Надзвичайно результативними були хід і наслідки перебудови у сфері забезпечення свободи слова. Тут гласність досить швидко вирвалася з тих рамок, які їй були визначені командою реформаторів, і набула характеру незалежного від будь-чиїх указів та директив процесу. Найбільш повно та рельєфно вона виявила себе при висвітленні історії СРСР. Пізніше Михайло Сергійович Горбачов змушений був визнати, що “жоден з напрямів гласності не мав такого сильного резонансу і не призвів до такого психологічного шоку, як відновлення достовірної, а не міфологічної, ідеалізованої та романтичної історії радянської доби...” [14, с. 327].

Процес відновлення історичної правди отримав назву “ліквідація “білих плям” історії”. Його суть та зміст полягали в поверненні “забутих” імен та творів, зняті ідеологічного табу з замовчуваних із політичних мотивів фактів та явищ, розкритті для вивчення раніше закритих та заборонених тем, розширенні джерельної бази, допуску до утаємничених архівних фондів, ширшому ознайомленні з працями закордонних дослідників, розгортанні широких дискусій навколо вузлових історичних проблем, включенні широкого загалу через публіцистику в процес осмислення минулого, появі плюралізму думок, утвердженні права на альтернативну точку зору на історичну проблематику, ламанні стереотипів, новій інтерпретації відомих фактів та процесів, переоцінці діяльності історичних осіб, осмисленні сучасності через призму історичного досвіду.

Складовою частиною процесу ліквідації “білих плям” була реабілітація осіб, необгрунтовано репресованих у 30–50-і роки. Розпочата після ХХ з’їзду КПРС, вона вже на початку 60-х значно уповільнюється, а наприкінці 70-х – на початку 80-х років практично зводиться нанівець. Перебудова відкрила нову сторінку в історії реабілітації. У 1987 р. в республіці було сформовано комісію Політбюро ЦК Компартії України на чолі з другим секретарем ЦК В. Івашком. Невдовзі аналогічні комісії утворилися при Київському міськкомі та 24 обкомах партії республіки. Починаючи з другої половини 1988 р. до роботи з реабілітації було залучено понад 300 чоловік у прокуратурах республіки [15, с. 336–339].

Розгортання гласності, демократизація суспільства, поява плюралізму думок диктували поглиблення процесу реабілітації, появу в її ході нових акцентів, суть яких полягала б у переході від виправдання окремих осіб до реабілітації політичних організацій, рухів та течій. Цей цілком назрілий якісний стрибок здійснювався надзвичайно повільно, оскільки правляча

верхівка чітко розуміла, що одним з його наслідків буде створення історичного підґрунтя для формування багатопартійної системи, адже за розглядом справ міфічних, створених у кабінетах ДПУ, “контрреволюційних” об’єднань мала настати черга ОУН та інших цілком реальних політичних організацій (таких як УГС – С.Б.), яка відіграла надзвичайно важливу роль у формуванні політичної опозиції в Україні.

Товариство Української Гельсінської групи обрало Левка Лук’яненка своїм Головою. УГГ надсилає протести проти каральних дій та ув’язнення Левка Лук’яненка до ООН та урядів іноземних держав. Левко Григорович був направлений назад до Кучинської в’язниці.

9 грудня 1987 р. Лук’яненка направили у заслання, а 30 січня 1988 р. в тайванське село Березівка Парабельського району Томської області. Замість паспорта в міліції йому було видано “Посвідку особи засланця”, в якій було вказано початок і кінець заслання та режим проживання в Березівці. Місцева влада взяла Левка Григоровича під адміністративний нагляд. Сусіди по кімнаті, які жили з ним повинні інформувати місцеві власті про життя та діяльність Левка Григоровича. Але усі можливі методи тиску на нього, Левко Григорович попри усі негаразди відновлює постійне листування із однодумцями як з України так і з-за кордону, вивчав англійську мову і писав прогностичне дослідження “Що далі?”

23 квітня 1988 р. до Левка Лук’яненка прибув полковник КДБ Гончар, який запропонував оформити документи про виїзд за кордон. Але Левко Григорович категорично відмовився від еміграції на Захід. У період “перебудови” ситуація в країні кардинально змінилася. З’явилася можливість відновити діяльність Української Гельсінської групи, головою якої після еміграції Миколи Руденка в США стає Левко Лук’яненко. Це був період коли потрібно було відкривати правду на історію, політику, культуру і відкрито відстоювати національні інтереси.

7 липня 1988 р. була оприлюднена “Декларація принципів” УГС. У ній зазначалося, що Декларація вироблена “існуючою з 1976 року Українською Гельсінською Групою, яка на цьому складає свої повноваження і входить повним складом до Української Гельсінської Спільки”. У документі підкреслювалося також, що УГС – “федеративне об’єднання самоврядовчих правозахисних груп і організацій в областях, районах, містах України та за її межами”. Це не політична партія “з обов’язковою для кожного її члена програмою”. Саме тому замість програми організація висунула “Декларацію принципів”. Більше того, “незгода з окремими положеннями Декларації при прийнятті її загального спрямування не виключає участі в праці однієї з секцій чи місцевих організацій УГС” [11, с. 49].

На захист Левка Лук’яненка стали іноземні держави. У національні парламенти, в комісію ООН з проблем прав людини посилалися численні листи із критикою становища в СРСР і обуренням, щодо невиконання норм демократизації радянського суспільства.

3 грудня 1988 р. Левко Григорович Лук’яненко звільняється із важкого 25-річного заслання із правом повернення додому.

Повернувшись в Україну Левко Григорович потрапляє у вир Українського відродження, стає засновником Української республіканської партії, яка поруч з іншими громадсько-політичними організаціями ставила основну мету – вихід України із складу СРСР і утворення Української Держави [11, с. 49]. Його радикальні погляди були налаштовані на боротьбу за незалежність, хоча інша частина українських націоналістів (В. Яворівський, І. Драч, Д. Павличко) виступали за незалежну суверенну Україну в рамках реорганізованої союзної федерації, лібералізацію КПРС.

Виникненню партій правого політичного спектру сприяли, в основному, відцентрові сили в середовищі УГС, яка в умовах лібералізації тоталітарного режиму прагнула шляхом компромісів, через конфедерацію реалізувати свою головну мету – добитися незалежності України. Л. Лук’яненко, говорячи про роз’єднаність у середовищі УГС зауважував: “Демократія дала можливість кожному з нас поглиблювати свої політичні погляди і поширювати їх. І тут виявилось, що, сходячись десять років тому на загальних засадах, ми в 1990, 1991 роках розійшлися на проблемах менших, однаке дуже важливих. Кандиба, Лупиніс, Чорновіл, Хмара, Шухевич, я – усі ми – за самостійну Україну, але бачимо її по-

різному і тактики дотримуємося різної. Наприклад, Лупиніс був проти участі демократів у виборах і проти їхньої праці у Верховній Раді, а Чорновіл, Хмара і я – за. Чорновіл був за федеративний устрій України, а брати Горині, Тернопільський і я – категорично проти такого устрою. Хмара виступав проти президентських виборів, УРП виступила за них і т. ін. Отже, ми по-різному бачимо самостійну Україну і різними шляхами хочемо досягти своїх цілей, тому об'єдналися з собі подібними і створили різні організації” [16, с.18].

19 серпня 1991 р., повернувшись із робочої поїздки в Запоріжжі до Києва, Левко Григорович дізнається про здійснення спроби перевороту у Москві. Його дії були вкрай рішучі щодо цієї події. Рішення Республіканської партії було однозначним, визнати акт перевороту злочинним і оповістити про це український народ.

Після провалу ГКЧП в Москві, 24 серпня 1991 р. Верховна рада УРСР доручила Левку Лук'яненку написати проект документу про проголошення суверенності України.

Левко Григорович того ж дня на засіданні Верховної ради оголосив Акт про незалежність. Після прийняття рішення “за” і становлення України як незалежної держави, депутати вийшли із сесійної зали на площу, де майоріли сотні жовто-блакитних прапорів і тисячі людей вітали прийняте рішення. На Софіївському майдані відбувся мітинг на якому Левко Лук'яненко зачитав українському народу Акт про незалежність України.

Велична подія, що відбулася 24 серпня 1991 р. співпала з великою датою в історії – День народження великого борця за волю та незалежність України Левка Григоровича Лук'яненка, ім'я якого українці будуть пам'ятати вічно [11, с. 47–49].

У квітні 1990 р. на установчому з'їзді УГС Левко Григорович обраний головою створеної на її базі Української республіканської партії. У березні обраний депутатом ВР України, був членом комісії з питань законодавства і законності, заступником голови Народної Ради. Л. Г. Лук'яненко – автор Акта про незалежність України від 24 серпня 1991 р., балотувався на посаду Президента України.

У травні 1992 р. склав повноваження депутата і залишив посаду голови УРП у зв'язку з призначенням Надзвичайним і Повноважним послом України в Канаді. В листопаді 1993 р. через незгоду з політикою уряду України подав у відставку і повернувся в Україну.

З листопада 1993 до червня 1994 рр. – голова передвиборного демократичного об'єднання “Україна”. З травня 1992 р. – почесний голова УРП. Доктор права Альбертського університету, Канада. Нагороджений медаллю “Борцям за волю України ім Св. Володимира”, почесною відзнакою Президента України. Автор книг: “Що далі?” (1989), “Сповідь у камері смертників” (1991), “За Україну, за її волю...” (1991), “Вірую в Бога і в Україну” (1991), “Не дам загинуть Україні!” (1994), “Народження нової ери” (1997), “У країні кленового листка” (1998), а також численних статей.

В 1992–1994 рр. – Надзвичайний і Повноважний посол України в Канаді.

У 1998–1999 рр. Лук'яненко один з керівників “Національного фронту”, що об'єднує праві націоналістичні партії [17].

Член фракції Блоку Ю.Тимошенко з травня 2002 р., член Комітету з питань національної безпеки і оборони з червня 2002 р., член спеціальної ради “Громадської ініціативи “Форум національного порятунку” з лютого 2001 р., голова Української асоціації дослідників голодоморів в Україні з 1998 р., член редакційної комісії, представник Громадянського комітету захисту Конституції “Україна без Кучми” для ведення переговорів з представниками режиму з лютого 2001 р. [18].

21 листопада 2007 р. Президент України В. Ющенко нагородив Левка Лук'яненка орденом за заслуги Ярослава Мудрого [19].

Завершуючи розгляд життєвого та творчого шляху Л. Лук'яненка можемо зробити декілька висновків.

Намагання створення Української робітничо-селянської спілки стало початком нового етапу українського визвольного руху. Заслугою Левка Лук'яненка було те, що він зорієнтувався в нових умовах “хрущовської відлиги” і послідовно запровадив нові методи боротьби з існуючим режимом, які відповідали тогочасній суспільно-політичній ситуації. На

відміну від своїх попередників він зробив ставку на мирні методи боротьби, використовуючи при цьому радянське законодавство. Таким чином, він примушував радянську владу відкрито і брутально порушувати власні ж закони, підриваючи тим самим свій авторитет. Тому, саме УРСР вважається першою дисидентською організацією, з її створенням пов'язується поява дисидентського руху в Україні.

Потрібно віддати належне силі переконань Л. Лук'яненка, він пожертвував кар'єрою заради загальнонаціональних інтересів. Довгий час йому доводилось діяти в надзвичайних умовах неволі, проте ні тюремний режим, ні переслідування з боку влади після ув'язнення не примусили його відмовитись від своїх поглядів.

Л. Лук'яненко брав активну участь в діяльності Української гельсінської групи.

Він був одним з авторів Акту про незалежність України.

Продовжуючи громадську та політичну роботи в сучасній Україні Левко Лук'яненко є одним з політичних довгожителів та "старійшин" українського політикуму. Його біографія в цьому плані є певною мірою унікальною – Л. Лук'яненко був активним учасником більшості найвизначніших явищ національно-визвольного руху протягом останніх майже 50 років. Тому він користується цілком заслуженою повагою сучасників.

Список використаних джерел

1. Лук'яненко Л. Вірю в Бога і Україну. – К.: Пам'ятки України, 1991. – 319 с.
2. Лук'яненко Л. "Сповідь у камері смертників. – Київ, 1991. – 125 с.
3. Лук'яненко Л. "Не дам загинуть Україні!". – Київ, 1994. – 510 с.
4. Лук'яненко Л. "Незнищенність". – Київ, 2003. – 89 с.
5. Філенко В. Суверенітет України. Хто і як його прагне // Голос України. – 1991. – 15 березня. – С. 3.
6. Плачинда С. Україна в небезпеці. – Аделаїда – Сідней, 1991. – 79 с.
7. Киричук Ж. Нарис УГС – УРП (част. 1) // Республіканець. – 1991. – № 2. – С. 80–95.
8. Прокоп М. Напередодні незалежної України: спостереження і висновки / Бібліотека українознавства. – Т. 62. – Нью – Йорк, 1993. – 646 с.
9. Олекса Мусієнко "Український "Овод" Левко Лук'яненко" // Рідна школа. № 9. – 1998. – С. 31 – 50.
10. Коробова Т., Гудзик К., Гаврилова І., Махун С. "Левко Лук'яненко: "Завжди є духовні провідники, які відчувають пульс нації" / День. №110. – 19 червня 1999.
11. Олекса Мусієнко "Український "Овод" Левко Лук'яненко" // Рідна школа. – № 9. – 1998. – С. 31–50.
12. Лук'яненко Л. "Сповідь у камері смертників. – Київ, 1991. – 125 с.
13. Лук'яненко Л. "Не дам загинуть Україні!". – Київ, 1994. – 510 с.
14. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991). – Львів: Ін. Українознавства ім. І. Крип'якевича, 2003. – 670 с.
15. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років. – К.: В-во ім. Олени Теліги, 1998. – 720 с.
16. Лук'яненко Л. УРП: запитання і відповіді // Розбудова держави. – 1992. – № 1. – С. 16–19.
17. http://olexa.org.ua/ukr/persons/l_lukyianenko.htm
18. <http://raider-ua.com/ua/bio/lukianenko>
19. http://uk.wikipedia.org/wiki/Лук'яненко_Левко_Григорович.

Sergiy Bondarenko

LIFE AND SOCIAL-POLITICAL WAY OF LEVKO LUKYANENKO IN THE CONTEXT OF FIGHT FOR NATIONAL IDEA AND INDEPENDENCE

In the article Levko Lukyanenko's life and social-political activity is analyzed in the context of fight for national idea and independence of Ukraine.

Key words: Levko Lukyanenko, Ukraine, national idea, independence, statehood.

УДК 94 (477)

Лілія Романишин

ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКО: ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ

У статті авторка аналізує основні віхи життя української громадсько-політичної діячки – Ярослави Стецько.

Ключові слова: Ярослава Стецько, Україна, національна ідея, державність, незалежність, Конгрес Українських Націоналістів.

На сучасному етапі національного відродження та розбудови нової незалежної Української держави спостерігається підвищення інтересу широких кіл науковців до об'єктивного вивчення власної історії та людей, які її творили. Питання персоніфікації історії, вивчення життя та діяльності визначних діячів є одним із важливих завдань сучасної науки. Серед провідних постатей в історії українського народу слід відмітити плеяду видатних жінок-сподвижників національної ідеї, що своєю діяльністю залишили незабутній слід на сторінках літопису творення нашої держави. Однак і досі не приділено належної уваги дослідженню життя і діяльності громадсько-політичних та культурних діячок, які вклали значний внесок у відновлення та розбудову Української держави. Тому актуальність даного питання є незаперечною.

Зазначимо, що українські жінки завжди займали активну позицію у всіх сферах життя. Ще з часів Київської Русі, доби середньовіччя та козаччини, перебуваючи в тіні своїх високопоставлених чоловіків (князів, шляхти чи козацької старшини), українські жінки відігравали важливу роль у суспільно-політичному та громадському житті, будучи науковцями, митцями та й, власне, матерями. У колі визначних українських жінок вагоме місце займає княгиня Ольга, гострий розум і мудрість якої дозволили їй успішно управляти великою державою. Саме за її правління Київська Русь вийшла на міжнародну арену. Яскравий слід залишили після себе своєю активною громадською та просвітницькою діяльністю такі видатні українки, як Олена Пчілка, Марко Вовчок, Наталя Грінченко, Людмила Драгоманова, Людмила Старицька-Черняхівська, Софія Русова, Леся Українка, Наталя Кобринська, Мілена Рудницька та багато інших [1, с. 10–45].

У 1960–1970 рр. в середовищі пригніченого існування українства, зароджується опозиційний тоталітарному режиму дисидентський Рух. Учасники Руху виступили за вільний, демократичний національно-культурний і політичний розвиток України; відстоювали права людської і національної гідності кожного народу. Варто відзначити, що серед дисидентів було чимало жінок, які поряд з чоловіками активно боролися за свої ідеали. Їх переслідували, позбавляли роботи, ув'язнювали, відправляли в табори, на заслання. Серед таких жінок нам відомі імена українок-політв'язнів, як Надія Світлична, Стефанія Шабатура, Ірина Калинець, Ірина Сенік, Ніна Караванська, Раїса Руденко, Ірина Ратушинська, Ольга Матусевич, Михайлина Коцюбинська. Відзначилися активною діяльністю в дисидентському русі і дружина В'ячеслава Чорновола, поетеса Алена Пашко, доктор історичних наук Олена Компан, Олена Апанович та багато інших героїнь українського народу [2, с. 192–205].

Одне з визначних місць в історії творення незалежної Української держави займає легендарна постать жінки-борця Ярослави Стецько, ідеалом якої було служіння українській нації.

Ярослава Стецько (справжнє ім'я – Ганна-Євгенія Музика) – українська громадсько-політична діячка, учасниця Організації Українських Націоналістів, політична емігрантка, голова Конгресу Українських Націоналістів, соціолог, політолог, психолог і журналістка. Народилася 14 травня 1920 р. в селі Романівка Теребовлянського району Тернопільської області. У вісімнадцять років (1938 р.) дівчина вступила до лав Організації Українських

Націоналістів, куди її привів старший брат Михайло, який був згодом арештований як член ОУН–УПА і загинув. Після приєднання Західної України до УРСР Славі, як одній з найкращих учениць Терехівлянської гімназії, запропонували вступити у комсомол [3]. Вона відмовилась, однак ця відмова, а також смерть брата змусили її, щоб уникнути арешту переїхати в село Юшківку, де керувала школою й одночасно працювала в міському управлінні як референт з питань культури. У вересні 1941 року Слава Стецько переїхала до Львова і упродовж 1941–1943 рр. вивчала будівництво мостів і доріг у Львівській політехніці [4]. Будучи студенткою, Ярослава повністю віддавалась навчанню та підпільній діяльності. Тут вона стала членом обласного Проводу юнацької мережі ОУН, під керівництвом К. Зарицької розбудовувала мережу Червоного Хреста для Української Повстанської Армії. Дівчина працювала на благо своєї держави, завжди мріяла про вільну незалежну Україну, не маючи часу на особисте життя а своє спілкування з молодими людьми, як зазначала Я. Стецько, сприймала у світлі спільної мети – боротьби за незалежність Української держави [5].

Під час війни Слава входила до партизанської групи. Варто зазначити, що Другу світову війну націоналісти спочатку вважали єдиним шансом звільнення України з-під контролю СРСР, а німців – союзниками в боротьбі з більшовизмом. Однак, такі переконання існували не довго. У день окупації Львова 30 червня 1941 року, разом із німецькими гарнізонами туди ввійшов і український батальйон “Нахтігаль” (“Соловейко”). На народних зборах Ярослав Стецько (тоді майбутнім чоловіком Ярослави Йосипівни) проголосив відновлення державності України, що викликало невдоволення рейху, і в результаті німецька влада оголосила ці збори незаконними. Так нетривале союзництво націоналістів з німцями, що згодом залишило слід на репутації ОУН, закінчилося запеклою війною, про що замовчувала радянська історіографія. Український батальйон був розформований, а його лідерів Ярослава Стецька і Степана Бандеру відправили в концтабір “Заксенхаузен”. Після такої невдачі ОУН створила Українську Повстанську Армію, яка до 1945 р. вела партизанську війну з німецькими загарбниками, а до 1956 р. – з радянськими військами і частинами НКВД. Під час цієї боротьби пані Слава під підпільним прізвиськом “Муха” була зв’язковою у повстанців [6].

Весною 1943 р. Ярославу Стецько заарештувала німецька влада, однак уже восени друзям-соратникам вдалося її звільнити. У 1944 р. за наказом Проводу ОУН Слава виїхала до Відня. Саме тут вона вперше зустрілась з Ярославом Стецьком. Про цю зустріч Ярослава Стецько згадувала наступним чином: “прийшла на конспіративну зустріч в кафе і побачила красивого тридцятидвохлітнього чоловіка. Пам’ятаю, п’ємо каву, він щось розповідає про політику, я дивлюсь на нього і нічого не чую...” [7]. У 1945 р., дізнавшись про арешт важкопораненого Ярослава Стецька у чеському шпиталі в Шітенгоффі, вона організувала мобільну групу і, подолавши відстань у 2000 кілометрів, викрала його й нелегально перевезла до Мюнхена, де молоді люди одружилися. З цього часу вона взяла собі прізвище та ім’я чоловіка, і щоб їх не уподібнювали, діячка назвала себе Славою [8].

У 1946 р. в Мюнхені Ярослава Стецько разом з чоловіком створили Антибільшовицький Блок Народів (АБН), до складу якого ввійшли антикомуністичні організації 15 народів Європи і Азії. Ярослав Стецько був обраний президентом АБН, а Ярослава стала членом ЦК АБН. Згодом вона була призначена головою пресового бюро АБН. З 1948 р. Слава працювала головним редактором друкованого видання АБН “ABN – Correspondence”, кварталника “Ukrainian Review” та інших видань. Крім того, протягом 1948–1953 рр. вона була членом правління молодіжної організації “Група української молоді”. Зазначимо, що, працюючи пліч-о-пліч з чоловіком, Ярослава Стецько навчалася у Мюнхенському університеті на юридичному факультеті, де здобула ступінь магістра політичних наук, а також одночасно вивчала англійську, французьку та німецьку мови. Працюючи в еміграції, Я. Стецько разом з чоловіком постійно подорожували, виступали з доповідями, влаштовували прес-конференції, зустрічалися з молоддю та державними діячами [9]. Отже, робили все, щоб викликати інтерес до України. В пошуках підтримки в боротьбі за незалежність України Слава Стецько працювала на Далекому Сході – Тайвань,

Японія, Філіппіни, Цейлон, Індія; були налагоджені зв'язки з Кореєю, Південною Америкою, Австралією; зустрічалася з президентами Рейганом, Бушем, політиками та членами урядів різних країн. У 1955 р. Ярослав Стецько був запрошений до Китаю і підписав договір про співпрацю з національним китайським урядом, а згодом там працювала і його дружина. Після укладення договору з Китаю впродовж 12 років українською мовою велися радіопередачі для українців, що перебували на Далекому Сході [10]. Разом з чоловіком Слава входила в коло найближчих друзів і соратників Степана Бандери аж до його вбивства у 1959 році агентом КДБ Стешинським [11].

Після смерті Степана Бандери ОУН очолив Ярослав Стецько, а Слава Стецько стала його заступником. У 1967 році було створено Світову Антикомуністичну Лігу, до складу якої увійшов АБН, а Ярослава Стецько стала членом постійної делегації АБН в цій організації. З 1968 року вона керувала відділом іноземних справ та політики ОУН, а після смерті чоловіка у 1986 році була обрана головою ОУН та президентом АБН.

Варто підкреслити, що в політичній біографії Слави Стецько емігрантський період становить не лише більшу половину прожитого життя. Більше того, еміграція стала продовженням боротьби. Здебільшого це була полеміка за утвердження націоналістичних ідей в українському екзильному середовищі. В свою чергу, емігрантський період біографії цієї громадсько-політичної діячки можна поділити на два етапи: 1944–1986 рр., коли Слава Стецько працювала разом із своїм чоловіком Ярославом Стецьком, керівником ОУН, а також Українського Державного Правління (УДП) та Антибільшовицького Блоку Народів (АБН); 1986–1991 рр., коли вона продовжує справу чоловіка, очолюючи ОУН та АБН. Таким чином, можна стверджувати, що вимушена еміграція сформувала із підпільної революціонерки Слави Стецько політичну діячку, котрій довелося очолити одну з найдієвіших політичних емігрантських структур, якою була ОУН [12].

В Україну Я. Стецько приїхала 30 червня 1991 р., після вимушеної еміграції, що тривала 47 років, на святкування 50-річчя “Акту проголошення відновлення незалежності України”, яке відбулося у Львові [13].

Цікавим є той факт, що не дивлячись на свій галицько-американський акцент, іноземкою Ярослава Стецько не стала. Свій перший паспорт почесного громадянина вона отримала в 1991 р. у Львові. Майже п'ятдесят років вони з чоловіком жили в статусі бездержавних персон. Від пропозиції прийняти громадянство ФРН її чоловік відмовився – вважав нижче своєї гідності представляти Україну в статусі громадянина іншої держави [11]. Цього ж року вона остаточно повернулася на батьківщину. Після повернення головним завданням Я. Стецько вважала створення нової політичної партії на основі ОУН. Така партія була створена 18 жовтня 1992 р. і отримала назву “Конгрес Українських Націоналістів” (КУН), головою якої була обрана Ярослава Стецько, а 28–29 березня брала участь і була співорганізатором першої легальної в Україні міжнародної конференції “Український націоналізм: минуле, сьогоднішнє, майбутнє”. 27 березня 1994 р. КУН брав участь в перших парламентських виборах після набуття Україною статусу незалежної держави. В результаті виборів у парламент пройшли 5 депутатів від Конгресу Українських Націоналістів, однак Ярослава Стецько у виборах взяти участі не змогла, оскільки паспорта почесного громадянина, виданого в Львові 1991 р. не було достатньо для реєстрації як кандидата в депутати [9].

Революційна біографія Слави Стецько отримала новий імпульс, коли у 1997 році вона взяла участь у дострокових виборах до парламенту по Надвірнянському (№ 201) виборчому окрузі Івано-Франківської області, оскільки уже до цього часу отримала повноцінний український паспорт, і перемогла, набравши 86,6 % голосів виборців, а 2 березня прийняла присягу народного депутата України. Таким чином, у віці 77 років Ярослава Стецько стала найстаршим депутатом у складі Верховної Ради України. В кінці 1997 року був створений блок партій “Національний фронт”, до складу якого ввійшли Українська республіканська партія, Українська консервативна республіканська партія і КУН. 18 грудня 1997 року Ярослава Стецько зареєструвалась кандидатом від цього блоку по багатомандатному

виборчому окрузі (№ 2 за партійним списком). Однак 26 січня 1998 р. вона зареєструвалась як кандидат від “Національного фронту” по одномандатному окрузі № 89 Івано-Франківської області. Від цього округу Стецько була обрана у Верховну Раду України 56,36 %. За іронією долі, головним її суперником на цих виборах був тоді ще безпартійний Олексій Івченко, що набрав 10,80 %, який пізніше став її наступником на посаді голови КУН [9].

Будучи найстаршою за віком депутатом Верховної Ради, Ярослава Стецько 14 травня 1998 р. відкривала перше засідання новообраного парламенту. Їй було надано право приймати присягу в нового депутатського корпусу. Про цю подію Слава Стецько в інтерв'ю газеті “Факти” зазначала: “Це був самий святковий, самий тріумфальний і світлий день в моєму житті. Адже усі ми боролись за незалежність України, не знаючи, коли цей день настане – через десять чи сто років. Я навіть соромилась, що в німецькій тюрмі відсиділа всього 8 місяців, в той час, коли мої соратники по боротьбі – 4 роки і більше. І раптом – незалежність, повернення на батьківщину, депутатство... І ось така честь!” [7]. Члени комуністичної фракції були проти цього, вони влаштували демарш, оскільки підтримували для цієї події кандидатуру Ігоря Юхновського, якому радили переконати С. Стецько передати йому право зачитати присягу.

У 2002 р. Слава Стецько виступила ініціатором створення виборчого блоку “Наша Україна” – разом з Геннадієм Удовенком (НРУ), Юрієм Костенком (УНП), Віктором Пинзеником (ПРП). Саме від цього блоку на парламентських виборах 31 березня цього ж року вона виступала під № 11 і третій раз була обрана депутатом Верховної Ради України. 14 травня Ярослава Стецько знову приймала присягу депутатів українського парламенту.

Варто зазначити, що впродовж усіх трьох скликань депутат Ярослава Йосипівна Стецько була членом Комітету закордонних справ Верховної Ради України, адже володіла англійською, німецькою, французькою, іспанською, італійською, польською, словацькою і білоруською мовами [9].

За мужність, стійкість, наполегливість, виявлені протягом всього життя, активну громадсько-політичну та парламентську діяльність Ярослава Стецько була нагороджена “Орденем княгині Ольги” III ступеня у 2002 р. [13].

Померла Ярослава Йосипівна Стецько 12 березня 2003 р. на 83-му році життя у Мюнхені. Відбулася ця трагічна подія саме в той день, коли у Верховній Раді розпочалися парламентські слухання про державну мову в Україні, за долю якої вона боролася майже півстоліття. Щоб вшанувати пам'ять жінки-політика, яка в прямому значенні всю себе віддала боротьбі за незалежність України, спікер Верховної Ради Володимир Литвин перервав слухання хвилиною мовчання. Прощання з її тілом відбулося в суботу, 15 березня, у Києві в будинку вчителя. За словами народних депутатів, її смерть – надзвичайно велика втрата для всіх національно-демократичних сил держави. Одним з перших телеграму із співчуттям Головному проводу КУН, рідним, близьким і друзям в зв'язку зі смертю Ярослави Стецько направив Президент. “Її життєвий шлях завжди буде прикладом самовідданої боротьби за незалежність України, зміцнення нашої державності”, – йдеться в посланні Леоніда Кучми [14]. Поховали Ярославу Стецько на Байковому кладовищі в Києві.

З метою збереження в історії українського державотворення відомих постатей світового масштабу та патріотичного виховання громадян на прикладі їх самовідданого служіння Україні, Президент України Віктор Ющенко 16 травня 2007 року видав Указ № 419/2007 про вшанування пам'яті Ярослава Стецька та Ярослави Стецько – видатних громадсько-політичних і державних діячів, провідників національно-визвольного руху. В Указі йдеться про необхідність дослідження документів і матеріалів, в яких висвітлюється життя та діяльність подружжя Стецьків, їх видання та популяризацію, створення в Києві меморіального музею, перейменування навчальних закладів, вулиць, проспектів, створення циклу теле- і радіопередач про життя й діяльність визначних патріотів України, їх роль в українському визвольному русі [15].

20 травня в День героїв, який традиційно святкують в Галичині у третю неділю травня, в Івано-Франківську на вулиці Слави Стецько відбулося відкриття пам'ятної дошки голові

ОУН, першій голові КУН, легендарній постаті української політики Славі Стецько. У відкритті взяли участь голова КУН, народний депутат України Олексій Івченко, голова Івано-Франківської обласної ради Ігор Олійник, голова секретаріату КУН Степан Брацонь, племінниця Слави Стецько Леся Брацонь, член головного проводу КУН, заступник голови ІФ ОДА Богдан Борович, член обласного проводу КУН, депутат обласної ради Роман Яковина, заступник голови ІФ ОДА Романія Постолянюк, заступник голови НС НУ, народний депутат України Зіновій Шкутяк, голова Братства ОУН–УПА Карпатського краю Фотій Володимирський [15].

На п'яті роковини смерті Слави Стецько, у Києві засновано алею Слави Героям. На її честь було посаджено дуб. Закладали алею скромно – зібралися побратими Слави Стецько з КУНу. Дуба вирішили висадити поблизу греко-католицької церкви на Аскольдовій могилі, прихожанкою якої була Слава. Ієрей Ігор, настоятель церкви зазначив, що дуб є деревом життя, яке символізує волю, твердість і силу духу – риси, якими володіла Слава Стецько. Після висадки дуба відбулася панахида на Байковому цвинтарі. Володимир Борійчук, заступник голови КУНу відзначив: “Серед наших політиків не вистачає патріотів з таким духом, силою волі, відданістю українській справі, що було генетично закладено в Ярославі Стецько” [16].

Про Славу Стецько після смерті залишились лише добрі відгуки. В пам'яті українського народу вона залишиться елегантною, блискуче освіченою жінкою та виваженим політиком. Так, Лесь Танюк, депутат ВРУ від фракції “Наша Україна” зазначає в інтерв'ю Київській муніципальній газеті “Хрещатик”: “Це була дуже активна жінка.... Вона була реалісткою: завжди знала що і як потрібно зробити. Мало хто з нинішніх українських політичних діячів може похвалитися таким широким спектром знань, як Слава Стецько.... А на рідних теренах між лідерами Руху і пані Славою завжди були добрі стосунки і порозуміння, навіть коли випадало йти на вибори у різних блоках...” [17].

У своїй політичній діяльності Слава Стецько завжди дотримувалась лінії, яку обрала ще в 1938 р., при вступі у лави ОУН. Найглибший сенс життя для Ярослави Йосипівни полягав в служінні великій ідеї – здобутті Україною незалежності та відновленні української нації. Ефективними методами досягнення цієї мети вона вважала протести, пікети, мітинги. Укріплення і відновлення Української державності жінка-політик бачила в консолідації української нації, що має величезний потенціал, значні природні багатства, талановитий народ, а добробут нашої держави, на думку Я. Стацько полягає в інтеграції у європейські структури [7].

Слава Стецько наголошувала, що українські націоналісти завжди поважають і люблять інші нації, якщо тільки вони не зазіхають на волю українського народу [3].

Про себе ж ця видатна жінка-легенда говорила: “Я себе вважаю не політиком, а слугою свого народу... Ніколи не вважала себе солдафоншою, котра мусить маршувати в чоботях. Жінка повинна залишатись жінкою: зі смаком вдягатися, готувати їжу, бути берегинєю” [7]. Відносно поглядів провідної громадсько-політичної діячки про роль жінки, то вона зазначала, що основне завдання української жінки полягає у вихованні молодшої генерації, яка у майбутньому буде розбудовувати націю [10].

Видатна націоналістка, патріотка Ярослава Стецько, багато досягнула на політичній ниві Української держави – стала найстаршим депутатом ВРУ трьох скликань, була першою жінкою, яка двічі відкривала засідання Верховної Ради, ініціювала створення виборчого блоку “Наша Україна”. Славу Стецько правдиво можна вважати героїчною постаттю з огляду на її діяльність в еміграції та українському політикумі після повернення в 1992 р. Значення цієї людини для Української держави важко переоцінити, тому що вона є не просто людиною, а людиною-легендою. Адже фактично з часів вступу в ОУН у 1938 р. Ярослава Йосипівна завжди брала активну участь у діяльності Організації Українських Націоналістів. До останніх днів життя Слава Стецько була на вістрі подій, і фактично з її відходом, відійшла у вічність ціла епоха таких людей, до яких належала ця видатна жінка. Своім

життям вона піднялася над своїм особистим життям поставивши на перший план служіння великим цілям – інтересам свого народу.

Список використаних джерел

1. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. – К.: Воскресіння, 1993. – 109 с.
2. Козуля О. Жінки в історії України. – К., 1993. – 255 с.
3. “Весенняя Слава”. Зеркало недели / человек. № 9 (588). 11 марта 2006. <<http://www.mirror.kiev.ua/3000/3760/52822/>>
4. “У Мюнхені померла Слава Стецько”. <<http://pravda.com.ua/news/2003/3/12/27673.htm>>
5. “Україна втратила Славу”. Кореспондент. 14 березня 2003. <<http://correspondent.net/Ukraine/events/66997/print>>
6. Украина лишилась Славы. “Умерла “железная пани” из команды Степана Бандеры”. 14. 03. 2003. <<http://www.vremya.ru/2003/45/5/33584.html>>
7. Валерия Бондаренко. “Слава Стецько: “зная семь языков, “русский матерный” коммунистов никак не могу усвоить”. Факты. http://www.anticvari.ru/news/Slava_steck_znay_sem.html
8. Марьяна Олейник. “Пани Слава – жизнь за Украину”. День. <http://www.day.kiev.ua/16717/>
9. Стецько Ярослава Йосипівна – Вікапедія. <http://ru.wikipedia.org/wiki/Стецько_Ярослава_Йосипівна>
10. Марія Базелюк. “Слава Стецько: “Ми Були представниками народу, що не міг говорити” / часопис “За вільну Україну” 29 червня 1991 року. <<http://5.ua/newsline/184/0/48937/>>
11. Ольга Лень. “Женщина из легенды”. Киевские ведомости / политика. № 55 (2860), Суббота, 15 Марта 2003. <http://old.kv.com.ua/index.php?article=121188number_old=2860>
12. “15 березня 5 років тому пішла з життя Ярослава Стецько – невтомний борець за волю України”. Укрінформ. № 185181. 12. 03. 2008. <<http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?d=184362>>
13. “Стецько Ярослава (1920–2003)”. Постаті: Великі Українці. <<http://www.greatukroinians.com.ua/country/Ukraine/434.html>>
14. “Она умела прятать боль в себе”. Архив (1998–2006) / СЕГОДНЯ. 58 (1403) за 14. 03. 2003. <<http://www.segodnya.ua/oldarchive/c2256713004f33f5c2256ce8004c4689.html>>
15. “У День Героїв відкрили пам’ятну дошку Славі Стецько у м. Івано-Франківську”. <<http://www.briz.if.ua/articles.php?aid=241>>
16. “На 5 роковини смерті Слави Стецько, у Києві з’явилася алея Слави Героям”. <<http://5.ua/newsline/184/0/48937/>>
17. Хрещатик. “У суботу Україна прощатиметься зі старійшиною Верховної Ради Славою Стецько”. <<http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/10782.html>>

Liliya Romanyshyn

YAROSLAVA STETSKO: LIFE AND ACTIVITY

In the article the author analyses main aspects of life of a Ukrainian social and political figure Yaroslava Stetsko.

Key words: Ukraine, national idea, statehood, independens, Ukrainian Nationalists Congress.

УДК 94 (477)

Леся Алексієвець, Ірина Федорів

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ЛЕВКА КРУПИ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

У статті аналізується життя, громадсько-політична й творча діяльність відомого українського поета і драматурга Левка Крупи.

Ключові слова: Левко Крупа, літературна Тернопільщина, поезія, громадсько-політична діяльність, Народний Рух України.

Національне відродження в Україні завжди починалося зі слова. Воно, по суті, залишалося єдиним і останнім прихистком пошматованої народної душі, пригнобленого національного духу. На слово покладалася надія, як на детонатор у боротьбі за національне самовизначення і повернення втраченої свободи і держави. Тому, слово в Україні означало щось більше, ніж носій думки, провідник світу душі, у ньому вибухав дух народу, його нескорений порив до незалежності, щастя і свободи.

У ХХ ст. значення слова, а відтак і поезії, зросло ще більше. Велика літературна дискусія 1925–1928 рр. стала полем бою всеукраїнського масштабу, що, на жаль, закінчилася страшною катастрофою. Хто підняв слово, як меч, був безжалісно перемелений репресивною системою 30-х років. Але вбити слово не спромоглася навіть найбільша тиранія світу. Літературна дискусія 20-х років своєрідним відлунням озвалася в 60-ті, під час хрущовської “відлиги”.

Шістдесятники вперто входили в літературу: творчі зустрічі, літературні і мистецькі вечори, публікації в республіканських газетах і журналах, поступово втягуючи в свою орбіту всю читацьку публіку і мислячу інтелігенцію. Іван Драч, Микола Вінграновський, Ліна Костенко, Дмитро Павличко... За цією когортою “найгучніших” накочувалась “друга хвиля” – Іван Світличний, Роман Лубківський, Микола Холодний, Степан Пушик... Не згубився поміж них і відомий тернопільський громадсько-політичний діяч, поет, драматург, журналіст, член Національної Спілки письменників України – Левко Крупа, що саме в “шістдесяті” шукав свою стежку в літературі. У 1968 р. – підготував рукопис першої поетичної збірки “Чотири струни”, котра, на жаль, вийшла з друку лише у 1986 р., та й не могла раніше, бо не був у пошані, “вільнодумствував”, з націоналістичної родини...

Народився Левко Миколайович 1 січня 1944 р. в с. Велика Березовиця, що біля м. Тернополя в родині селян-рільників Крупи Миколи та Емілії (дівоче прізвище – Городинська) [1, с. 183]. Дитячі спогади Л. Крупи закарбували непрості епізоди української історії повоєнних років: “... пам’ятаю, як восени 1947 року приходили із-за Збруча голодні – збирали на городах бараболлю, терли та пекли коржики, а люди давали їм, що хто міг; згадується, як пізніми вечорами скрадливо вчашали до нашої хати якісь люди, ставили в кутку зброю, сідали за стіл та просили щось на вечерю, а йдучи у ніч, “хлопці” гладили мене по голові; ... неможливо забути, як нипали щодня разом із головою сільради енкаведисти, пробували щось випитати у мене малого, навіть гостинці тицяти, але я добре пам’ятав мамині та бабусині настанови: нічого не бачив і не чув. А коли питали про тата, то відповідав, що не знаю, бо, справді, не знав, де він (лише згодом дізнався, що у лісах на Бережанщині)” [1, с. 183].

Не зміг забути Л. Крупа, як вивозили людей у Сибір, як стояв босий на снігу, коли забирали батькову сестру Марію, як згодом везли їх через місцеву станцію у “телячих” вагонах із задротованими вікнами [1, с. 184]. Згадував і ті довгі зимові вечори, коли бабуся Явдоха та батьки вголос читали повісті І. Франка, М. Старицького, “Кобзар” Т. Шевченка [1,

с. 185]. Так формувався світогляд митця глибоко національного, українського за духом і характером.

У 1951 р. майбутній поет став учнем Великоберезовицької середньої школи [2, с. 774]. Як згадує Л. Крупа “у школі був непосидючим: грав у футбол, займався легкою атлетикою, бігав на лижах, танцював у гуртку, записався до духового оркестру” [1, с. 187]. І, починаючи зі шкільної лави, писав – спочатку “віршовану казку про діда Гната”, далі “думи” а’ля П. Куліш, потім “роман” про однокласників. Вірші прийшли у старших класах школи, і відтоді він уже ніколи не був самотнім... [3, с. 3].

Після закінчення десятирічки, а потім Чортківської автошколи, любов до слова спрямували Л. Крупу у 1962 р. на філологічний факультет Чернівецького університету (нині – національний ім. Ю. Федьковича) [4, с. 250]. Куратором групи був батько В. Івасюка – Михайло Івасюк. Навчання перервала служба у війську в м. Житомирі (1963–1966). Тут познайомився з письменниками й поетами, зокрема з Михайлом Климентом, Валентином Грабовським, Василем Фольварочним.

Навчання в університеті продовжував з 1966 до 1970 р. Тут познайомився зі своєю майбутньою дружиною – Марією Конопацькою (нині – доцентом кафедри методики викладання української мови і культури мовлення). Саме в цих роках з’являються перші публікації Л. Крупи: у студентській газеті Чернівецького університету, у газетах “Молодий буковинець”, бучацькій районній, житомирській обласній “Радянська Житомирщина”, тернопільських обласних “Вільне життя”, “Ровесник”, армійській окружній “Слава Родины” [3, с. 234]. Це був не найсприятливіший для дебюту час: по-перше, закінчувалася “хрущовська відлига” і настав період “закручування гайок”, по-друге, заявити про себе після тріумфального входження у літературу Василя Симоненка, Івана Драча, Ліни Костенко та Миколи Вінграновського було непросто. Зрештою, на тогочасні літературні процеси вплинула зміна політичної атмосфери. Кінець 60-х років – це насильницьке повернення до тоталітарного режиму, придушення духовності, вільнодумства і свободи творчості. Хисткі надії на відродження української нації, пов’язані з так званим періодом “відлиги”, швидко зів’яли з приходом до влади Л. Брежнєва. Посилився контроль з боку ЦК і органів КДБ за розвитком літератури і мистецтва, які невдовзі знову були спрямовані у вузьке русло соцреалізму [5, с. 13].

Не пройшов безболісно цей процес і для Левка Крупи. У 1977 р. за поезії (сонети), присвячені боротьбі за незалежність України, отримав офіційне попередження КДБ за “виготовлення та розповсюдження антирадянських творів” з п’ятирічним іспитовим терміном, заслужив звання “ворога народу” [6]. Як зазначає І. Герета, розпочалось папложження поета на всіх районних і обласних вчительських конференціях. Демонстративно не друкували. Не допоміг навіть виграний конкурс, який проводила газета “Молодь України”, присвячений 40-річчю так званого возз’єднання західноукраїнських земель з УРСР [6].

Після закінчення університету Л. Крупа працював у редакції обласної газети “Вільне життя”, науковцем у Тернопільському обласному краєзнавчому музеї, картинній галереї, у 1972–1985 рр. – учителем української мови та літератури, шкільним бібліотекарем у школах Тернопільського району в с. Велика Лука, Мишковиці, Лучка, Прошова. Від 1985 р. працював знову в краєзнавчому музеї [1, с. 189].

У 70-ті рр. із вказаних вище причин друкувався нечасто. Проте поетичні твори Л. Крупи з’являються в журналах “Україна”, “Київ”, газеті “Молодь України”, колективній збірці “Пісня та праця” (1972), щоквартальному “Поезія”, в обласних та республіканських періодичних виданнях [3, с. 234].

У 1971–1972 рр. митець вперше пробує себе у драматургії, робить інсценізацію повісті Юліана Опільського “Іду на Ви”, творчість котрою була темою дипломної роботи ще у студентські роки. Драма, на жаль, так і не побачила сцени, але робота над нею, як згадує автор, “була доброю школою”, де вчителем був Богдан Антків – товариш батьків, що сягнув вершин акторського мистецтва [1, с. 191].

Твори поета почали вільніше друкувати одночасно з працями інших дисидентів лише з середини 80-х років, коли для особливо зіркового ока були помітні ознаки розпаду імперії. Це переклади поезії Л. Вишеславського, кілька віршів у збірнику “Праця” та журналі “Україна” [6]. Зрештою, просвітлений і відсторонений, поет Левко Крупа вперше постає перед сучасниками в усій повноті свого творчого набутку у 1986 р., коли у видавництві “Каменяр” вийшла з друку авторська збірка “Чотири струни”, яка на жаль ще мала на собі печать цензурного редагування [6; 7]. Незважаючи на це, вона знаменувала присутність в українському літературному процесі ще одного талановитого представника Тернопільщини, уже сформованого поета [8, с. 3].

Отим “четвіркою струн” є весна, літо, осінь і зима – календарний цикл, в якому спливають роки людського життя. Поет розмірковує над його тривалістю в сенсі історичному (“Пам’ять”, “Кроки”, “Пам’ятник”), мистецькому (“Степанові Будному”, “Поміж нами – ріка” (Світлій пам’яті Василя Ярмуша)), проектує його на річний природний цикл (“Оновлення”, “Проріст”, “Літній день”, “Зимова акварель”), відшукує сенс філософський (“Необхідність”, “Всі поспішаєм стрімко”) [7; 8, с. 4]. Названа збірка містила низку сонет “Збруч” – жанр, підвладний власне майстрам, що після М. Рильського, С. Крижанівського та Д. Павличка утвердився в українській літературі як один із провідних і найперспективніших [7; 5, с. 44]. Основним мотивом збірки є любов до України, її традицій, культурних й історичних здобутків, усього того, “що народила й виплекала сучасність” [7]. “Чотири струни” одразу викликала схвальні рецензії критиків [9].

Кінець 80-х – початок 90-х рр. ХХ ст. – час громадянської й державотворчої активності Левка Крупи. Суспільно-політичні процеси, що відбувалися в Україні, поглинули його і як поета, і як громадянина. Включившись у політичну боротьбу, став активним учасником спочатку Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка, згодом організатором Народного Руху, зокрема у березні 1989 р. – одним із засновників його Крайової організації, членом Проводу, делегатом чотирьох з’їздів [1, с. 189]. З 1989 до 1991 р. редагував рухівське крайове видання “Тернове поле”, яке друкувалось спочатку у Вільнюсі, тож доводилось бути і експедитором, і розповсюджувачем, згодом – у м. Чорткові. Як член Крайового Проводу Руху, Л. Крупа активно створював місцеві осередки на Теробовлянщині [1, с. 190]. Від цього району був висунений кандидатом у народні депутати, і в 1990 р. – обраний депутатом Верховної Ради України і депутатом обласної ради. А це – причетність до появи таких документів як Декларація про державний суверенітет, Акт про незалежність України. Як філолог, працював у комісії з питань культури та духовного відродження [10, с. 55].

Садиба Крупів стала своєрідним осередком творчих зустрічей відомих представників української інтелігенції – історик, археолог і громадсько-політичний діяч Ігор Герета, політичний діяч, депутат Верховної Ради України Михайло Косів, диригент хорових капел Богдан Іваноньків, співак і композитор Василь Жданкін, літературознавці Осип Петраш, Олександр Астаф’єв, Михайло Слабошпицький, художники Богдан Ткачик, Ярослав Новак, Олег Курдибаха, Олег Федорів, поети Михайло Левицький, Микола Вінграновський та ін. Обговорювались мистецькознавчі та культурологічні проблеми, питання духовного відродження української нації. Так, в оточенні непересічних особистостей Тернопільщини, у спілкуванні з митцями всієї України, утверджувався письменник з чіткою літературною позицією, міцнів вроджений поетичний хист Левка Крупи.

Відтак, творчість Л. Крупи 1990-х рр. якісно відрізняється від попередніх. Суспільно-політичні події, здобуття Україною незалежності не могли не відобразитись у поетичних рядках:

*А справді,
варто жити було – терпіти,
щоб дочекатися святого нам:
на місці ідола, що впає,
для світу
наш синьо-жовтий прапор Бог здійняв.*

*... А на майдані клекотіло дуже –
святих пристрастей глибинний шал...
ні, справді,
варто жити було нам, друже,
бо відродилася державності душа! [11, с. 89].*

У 1990 р. виходить друга поетична збірка Л. Крупи – “У дзеркалі плуга” [12]. В усій тематичній гамі видання панує тональність сонетної форми. Поява другої збірки з сонетами – доказ не лише захоплення цим жанром, але й колосальної працездатності автора. Послідовне звернення до сонету робить честь поетові, що представляє літературне Тернопілля. Адже з-посеред митців літературної України чи не самотній А. Малишко мав славу послідовного адепта цього складного поетичного жанру. Добре володіючи теоретичним знанням законів сонету, а про це говорять відомі критики-літературознавці – І. Добрянська, Л. Вашків, Л. Крупа створює образи, сповнені синівської любові до родового поля, до ріплі, відповідальності перед мудрими предками, пам’яттю та вдячністю за батькову науку [13; 8, с. 5].

Події вже незалежної України надихнули Л. Крупу на драматургію з історичної тематики. У 1990 р. видає драму-легенду з часів XVI ст. “Легенда Тернового поля”, приурочену 450-літньому ювілею міста Тернополя [14]. Її постановка була здійснена Копичинським народним театром ім. Б. Лепкого (1991) [1, с. 191].

У 1991 р. в журналі “Тернопіль”, у № 1–4 опублікована драма-легенда “Ой Морозе-Морозенку” [15]. Перший її варіант був написаний ще у 1979–1980-х рр. Але спроби видати драму у видавництві “Молодь”, журналі “Вітчизна”, чи поставити у Львівському академічному театрі ім. М. Заньковецької та Тернопільському драмтеатрі ім. Т. Шевченка були безуспішними [16]. Як зазначав у рецензії на драму відомий критик і літературознавець Михайло Слабошпицький “у п’єсі вдало охоплено історичний період із життя нашого народу, зображено його видатних синів у боротьбі з польською шляхтою. Вважаю цілком вірогідною авторську версію образу полковника Морозенка. Віршована драма, як відомо, жанр складний і не позначений в українській літературі високими творчими зверненнями (тільки самотньо височіє “Маруся Чурай” Ліни Костенко). Вважаю, що в плані версифікаційному твір Л. Крупи стоїть на високому рівні, в якому виразно відчувається літературний професіоналізм автора” [17]. Схвальні відгуки отримала драма за авторське завдання показати витоки патріотизму Н. Морозенка до рідної землі й готовності піти за її визволення на випробування і від відомого драматурга Олекси Корнієнка [18]. Драма, за яку автор у 1991 р. удостоївся звання лауреата всеукраїнської премії ім. братів Лепких, була поставлена Херсонським обласним музично-драматичним театром ім. М. Куліша (1992), а через рік – Дрогобицьким драмтеатром ім. Ю. Дрогобича [1, с. 192].

Продовженням драматичної творчості Л. Крупи стала віршована п’єса “Василько – князь Тербовельський”, котра побачила сцену у Львівському драматичному театрі Української Армії (1995) [1, с. 192]. Це була перша постановка національної драми на сцені донедавна російського театру [19].

Названі драми у 1993 р. вийшли у видавництві “Збруч” окремою книгою під назвою “Три сторінки з літопису” [20]. Заглядаючи в обличчя історії, аналізуючи сучасне і з острахом вдивляючись у майбутнє, автор акцентує саме на морально-етичних проблемах українського буття. Одна із них винесена на поверхню всіх трьох драм – у душі українця поселився Сатана – і Мороз став Мрозовицьким... Невіддільно від проблеми зради художньо витрактуює Л. Крупа ще одну – роль чужинця в нашій історії. Вони завжди вміли чіпляти українським проводирям невидимі нитки і сіпати “так, як треба і де треба”, вони завжди знаходили нищість в українському середовищі. І тільки повернення до рідного дому, вважає автор драм, врятує “понівечену душу” [21].

У цей час з-під пера митця виходить поетичний цикл “У тіні Вавеля”, переклад з польської “Кримських сонет” Адама Міцкевича [10, с. 5]. У 1998 р. з’являються пісні Л. Крупи “Ти моя доля”, “Не так, як всі”, покладені на музику композитором А. Горчинським

й опубліковані у його збірнику “Росте черешня в мами на городі” [8, с. 8]. Проте, мабуть, найповніше період творчості Л. Крупи 90-х рр. представлений поетичною збіркою “Міра болю” [11]. Назві збірки відповідає її ключовий мотив – біль, насамперед душевний: біль непорозуміння, зради, відчаю, біль-муки слова. Поет розгортає започатковану у попередніх збірках тему – митець і слово, призначення митця, потреба народу в слові [8, с. 8]. Вірші, в яких присутні роздуми не лише над таїною слова, але і над його історією минулого та долею майбутньою, спонукають до переживань над поетичними рядками. І такі роздуми вкрай потрібні, адже поет Левко Крупа – ще “зовсім” не прочитаний. М. Слабошпицький та І. Герета, О. Куца й І. Добрянська, М. Крупа і Н. Дашченко – ось і весь гурт тих, хто уважно читав і осмислював текст і підтекст, сказане і недомовлене автором [8, с. 10].

Цей факт, мабуть, й породив задум рідних й колег поета опублікувати “Вибране” Л. Крупи. Відтак, у 2007 р. у видавництві “Підручники і посібники” виходить збірка “Марева легке крило. Вибрані поезії” [3]. До видання із вступною літературно-критичною статтею доцента кафедри історії української літератури Лесі Вашків [8] увійшли знакові, художньо й естетично вартісні вірші, вибрані зі збірок “Чотири струни”, “У дзеркалі плуга”, “Міра болю” та “з чужої партитури (переклади А. Міцкевича. Кримські сонети; К. Скворцова. Імена)”, що умовно можна назвати “З опублікованого”. Крім названих, видання містить такі тематичні частини з досі неопублікованого: “Квіти медобірського краю”, “Надії та ілюзії”, “Стежками дитинства”, “Цвіт рум’янку”, “Сонети”, “Прикмети народні про примхи погодні”, “Прислів’я Леська-поплети про погодні прикмети” [3]. Таким чином, видання вперше цілісно представляє тематичну й жанрову палітру поета.

Ще одна сторінка професійного життя Л. Крупи – робота на посаді генерального директора Тернопільського телерадіокомітету, який очолив з вересня 1991 р. З 1992 р. – розпочав створювати відділ телебачення, відкрив спочатку дві, згодом – три студії [1, с. 190]. Внаслідок реорганізації він був перетворений в обласну державну телерадіокомпанію. Тут й продовжувалась діяльність Левка Миколайовича до останніх днів життя (28 грудня 2000 р.) [22]. Символічними є зацитовані нижче поетичні рядки, написані автором ще у 80-х рр. XX ст.:

*Час
довго-довго
доганяє мене,
а потім
бігли ми наперегони,
і він,
хитрун,
не утікав од мене –
ми бігли поруч;
але я вже знав,
що обжене колись;
все ж біг,
хоч сумніву не мав:
урешті-решт
відстану безнадійно [3, с. 16].*

У справжній поезії, як й у житті, нема одноманітності. Такою була творчість Левка Крупи, що поєднала історичну пам’ять і потреби дня щоденного, життя людини на землі, красу рідного краю і філософські фрагменти, таким було й життя поета з патріотичною громадянською позицією, власним баченням світу і свого місця у ньому. Все це він залишив у творчій спадщині нащадкам, та в першу чергу своїм дітям – Наталії – філологу та Любомиру – історику, кандидатам наук, сьогодні – провідним доцентам Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка та Тернопільського комерційного інституту, активних у громадсько-культурному житті. Їх праця стане

своєрідним продовженням творчості батька, головним змістом буття котрого було жити заради України.

Список використаних джерел

1. Крупа Л. Мій життєпис // Міра болю. – Тернопіль: Джура, 1998. – 200 с.
2. Крупа Левко Миколайович // Тернопілля'95: Регіон. річник. – Тернопіль, 1995. – С. 774.
3. Крупа Л. Марева легке крило: Вибрані поезії / Упоряд. Наталії Дашенко, Марії Крупи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 256 с.
4. Крупа Л.М. // Тернопільський Енциклопедичний Словник. – Тернопіль: Збруч, 2005. – С. 250.
5. Сорока П. Секрет вічності, або Ліра і Терни. – Тернопіль: Джура, 2002. – 100 с.
6. Герета І. Поет і політик // Подільське слово. – 1995. – 18 листопада.
7. Крупа Л. Чотири струни. – Львів: Каменяр, 1986. – 46 с.
8. Вашків Л. “Шукає кожен в цьому світі місця...” (Поезія Левка Крупи) // Марева легке крило: Вибрані поезії / Упоряд. Наталії Дашенко, Марії Крупи. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – С. 3–10.
9. Хаварівська М. Рецензія на збірку “Чотири струни”, виступ на засіданні клубу ім. Галана в ПТУ № 3 м. Тернополя (2 квітня 1986) // Домашній архів родини Л. Крупи.
10. Левко Крупа // Вони прославили наш край. Молоді про славетних людей Тернопільщини. Бібліографічний посібник. – Тернопіль: Підручники і посібники. – 2002. – С. 54–56.
11. Крупа Л. Міра болю: Поезії. – Тернопіль: Джура, 1998. – 200 с.
12. Крупа Л. У дзеркалі плуга: Поезії. – К.: 1990. – 98 с.
13. Добрянська І. У пошуках істини: Левко Крупа. Штрихи до творчого портрета // Русалка Дністрова. – 1993. – № 23. – С. 5.
14. Крупа Л. Легенда тернового поля: Іст. Драма-легенда з часів XVI ст. – Чортків: Терновид, 1990. – 76 с.
15. Крупа Л. Ой Морозе-Морозенку: Драма-легенда // Тернопіль. – 1991. – № 1–4.
16. Левицький М. Сьома струна Левка Крупи: (Про твір “Ой Морозе-Морозенку”) // Тернопіль. – 1991. – № 2. – С. 27.
17. Слабошпидцький М. Рецензія на істор. драму Л. Крупи “Ой Морозе-Морозенку”. (13 липня 1988) // Домашній архів родини Л. Крупи.
18. Корнієнко О. Чолом вам, творці (Рецензія) // Свобода. – 1992. – 30 квітня.
19. Слобущка В., Ліберний О. Нуртує творче джерело // Свобода. – 1995. – 2 червня.
20. Крупа Л. Три сторінки з літопису. – Тернопіль: Збруч, 1993. – 320 с.; Крупа Л. Три сторінки з літопису: Василько – князь Тербовельський; Легенда Тернового поля; Ой Морозе-Морозенку: Трагедії // Тернопіль, 1998. – 321 с.
21. Куца О. Щоб мудрістю здолати зла загрозу // Три листки з літопису. – Тернопіль: Збруч, 1993. – С. 319.
22. Крупа Левко Миколайович: Некролог // Свобода. – 2001. – 1 січня.

Lesya Aleksiyevets, Iryna Fedoriv

LIFE AND CREATIVE WORK OF LEVKO KRUPA IN THE CONTEXT OF NATIONAL REVIVAL

In the article life, social, political and creative activity of the famous Ukrainian poet and playwright Levko Krupa is analysed.

Key words: Levko Krupa, literary Ternopil district, poetry, social and political activity, National Movement of Ukraine

До 70-річчя від дня народження:
спогади учня

УДК 94 (477)

Сергій Підмогильний

ІГОР ГЕРЕТА: БАГАТОГРАННІСТЬ ПОСТАТІ ВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО АРХЕОЛОГА

У статті пропонуємо спогади Сергія Підмогильного – одного з учнів видатного українського вченого й громадсько-політичного діяча Ігоря Герети. Автор аналізує постать І. Герети як археолога, викладача, громадського діяча, політика, мистецтвознавця, краєзнавця в контексті національного відродження.

Ключові слова: Ігор Герета, археологія, музеєзнавство, краєзнавство, громадсько-політична діяльність, національне відродження.

25 вересня 2008 р. йому виповнилося б сімдесят – відомому історичному, археологу, краєзнавцю, мистецтвознавцю, громадському діячу, політику,

дисиденту, Патріоту Української держави – Ігорю Гереті – символу нашого міста. Його відмінність від інших, допитливість була помітна ще змалку. Ці риси спонукали малого хлопця до пошуку правди, справедливості, з'ясування історичних коренів, самотності українського народу.

Історикам ще належить оцінити величну постать Ігоря Герети. А я мав честь бути учнем видатного нашого земляка. В моїй пам'яті зринають спогади про поїздки до дідуся в село Чернелів-Руський. Ще з вікна автобуса мій погляд зупинявся на великій постаті чоловіка, який проводив археологічні розкопки на околиці села. Саме тут наші пращури облюбували собі місце, яке за кількасот років стало однією із найвідоміших у Східній Європі археологічних пам'яток.

Народився Ігор Герета в сім'ї священика Петра-Олеся Герети у селі Скоморохи Тернопільського району. Виростав у Великій Березовиці під Тернополем, де батько мав парафію. У 1955 р. він закінчив середню школу (тепер – Тернопільська ЗОШ № 8), паралельно з якою – Тернопільську музичну школу по класу віолончелі. У 1962 р. закінчує історичний факультет Чернівецького державного університету і від липня цього року й до кінця життя працював науковцем Тернопільського обласного краєзнавчого музею і саме звідси починається трудовий шлях відомої далеко за межами Тернопільщини людини.

Перші кроки в археологію Ігор Герета робив під керівництвом відомого кам'янець-подільського археолога Іона Винокура, в експедиціях якого брав участь. З 1964 року самостійно проводить дослідження на нововідкритому черняхівському могильнику у Чистиліві під Тернополем (рятувальні розкопки, де досліджено 4 поховання). У 1960-х роках пощастило виявити і дослідити кілька унікальних поховань культури кулястих амфор: у Ворвулинцях Заліщицького району, Товстолузі і Застінці Тернопільського та Лошневі Теребовлянського районів.

У 1973 р. починаються і тривають до кінця життя відомого вченого археологічні дослідження Чернелево-Руського могильника поблизу Тернополя. Унікальність досліджень у тому, що стародавній могильник розкопано майже повністю, що дає величезний пласт матеріалу про різні сторони життя черняхівських племен та їх сусідів. Тут виявлено 259 поховань черняхівської культури, а також 18 поховань давньоруського часу, поховання доби бронзи і поморської культури. Досліджував археолог черняхівські могильники у Токах Підволочиського р-ну (10 поховань), в селі Біла (7 поховань), у Романівці і Великих Бірках. Загалом в області вчений відкрив понад 100 нових археологічних пам'яток.

Ігор Герета брав участь у багатьох наукових конференціях в Україні, Росії, Польщі, є автором та співавтором понад 40 статей на археологічну тематику, зокрема каталоготрехтомника “Археологія Прикарпаття, Волині і Закарпаття”. Понад 25 років очолював секцію археології при раді Тернопільської обласної організації Товариства охорони пам’яток історії та культури.

Окрім праці на ниві археології, Ігор Герета, як провідний музейний працівник, а також на громадських засадах займався популяризацією історії України, проводив лекторії, пам’ятні академії, ювілеї та різноманітні конференції, виводив із забуття історичні постаті та українські організації: Патріарх Йосип Сліпий, Роман Купчинський, Василь Барвінський, брати Лепкі, Михайло Грушевський та багато інших.

Свої знання вчений передавав студентам з різних міст України, які приїздили на розкопки у Чернелів-Руський та Лучку, студентам духовної семінарії імені Йосипа Сліпого на курсі з археології та історії України і, звичайно, студентам історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Саме Ігор Петрович виступив одним з ініціаторів відкриття цієї спеціальності у тоді ще педагогічному інституті, а згодом став його викладачем, читав спецкурси “Методика археологічних досліджень” та “Видатні діячі Тернопільщини”.

Тісно співпрацюючи з тернопільськими вузами, Ігор Герета передавав їхнім студентам великий багаж знань з історії України та допоміжних історичних дисциплін.

Попри свою величезну фігуру Ігор Герета був активною людиною і любив пограти з молодими у футбол, добре плавав. Завжди був у душі романтиком і любив пізнавати світ. Той, хто приїздив у експедиції, завжди міг з допомогою Герети уявно мандрувати ріками України, пливати байдаркою по Ворсклі, Орілі чи Дністрі, купатися у Світязі, підніматися на Карпатські вершини – всюди, де він сам бував.

Доречно згадати, що багатьом молодим людям він у такий спосіб прищепив любов до рідного краю, його людей, природи і виховав послідовників цієї справи.

Ігор Герета – змолоду був активним у громадському житті України. Ще в 1960-х роках очолював керівництво підпільної групи, яка входила до відомого пізніше руху “шестидесятників”. Члени цієї групи розповсюджували нелегальну літературу та обговорювали заборонені на той час теми з історії України, церкви та її видатних діячів, організували мистецькі вечори з читанням поезії Ліни Костенко, Миколи Вінграновського, Івана Світличного, Євгена Сверстюка. У 1965 р. діяльність групи було викрито, її членів арештовано. Ігор Герета після піврічного слідства отримав п’ять років ув’язнення умовно. Але це не зламало молоду людину і він своєю працею продовжував боротися за незалежну Україну.

У 1978 р. через аварійний стан старого приміщення краєзнавчого музею у Домініканському костелі вдалося відкрити Картинну галерею. З її відкриттям і до 1985 р. діє культурно-просвітницька організація – мистецький клуб “Золотий вересень”, засновником та ідеологом якого був Ігор Герета. Тут гуртувалися художники, поети, музиканти, актори, науковці, вчителі, лікарі, журналісти. Саме ці люди разом з І. Геретою наприкінці 1980-х років стають носіями української національної ідеї. Починається бурхливий період національного відродження, який виражається у новостворених громадських та політичних організаціях. У 1988 р. І. Герета стає співзасновником першого в Тернополі опозиційного товариства “Тернове поле”, Товариства української мови, а в 1989 р. – “Меморіалу”.

У 1989 р. він є одним із засновників Народного Руху України і був членом його Великої Ради. Політична діяльність продовжувалась до кінця життя: двічі, у 1994 та 1998 рр. був кандидатом у депутати до Верховної Ради України; чотири каденції – депутатом Тернопільської обласної ради, член її президії, головою постійної депутатської комісії з питань культури у 1990 – 98, 2002 роках.

У 1991 р. з ініціативи І. Герети при НРУ засновується Інститут Національного відродження України – громадська інституція, що виконувала функції наукового осередку Тернопілля. Цікаво те, що об’єднувала вона прогресивних учених краю не залежно від

галузей науки. Тут були і математики, лікарі, фізики, інженери. У 1997 році паралельно з ІНВУ засновується Тернопільський осередок Наукового Товариства імені Т. Шевченка, незмінним головою якого Ігор Герета був до кінця життя.

За час діяльності цих організацій було проведено понад 40 наукових конференцій, видано понад 50 збірників наукових праць, у більшості яких учений був редактором. Працездатності вченого дивувалися всі. У 1994 р., під час виборчої кампанії до ВРУ, запам'ятався вислів І. Герети: “Я ще ніколи не був таким завантаженим, як нині, але й не був таким працездатним і щасливим, як тепер”.

Як науковий працівник краєзнавчого музею Ігор Герета став засновником і автором низки експозицій: музею-садиби Соломії Крушельницької в Білій, відкритого у 1963 р. (у 1978 р. про музей видано путівник); етнографічно-меморіального музею Володимира Гнатюка у Велесневі (1969) (у 1971, 1982, 1991 про музей видані путівники); згаданої вище картинної галереї (1978) (тепер художній музей); музею Леся Курбаса в Старому Скалаті, відкритого 1987 року; музею патріарху Йосипу Сліпому в с. Заздрості; музею політв'язнів і репресованих; музею мистецьких збірок (відкритий 26 вересня 2008 р. як музей Ігоря Герети – посмертно). Окрім вищеназваних музеїв І. Герета наповнював та формував археологічними та історичними матеріалами експозицію Тернопільського краєзнавчого музею.

До всіх новостворених музеїв дослідник йшов багато років, стажуючись в Москві, Ленінграді, Києві, Львові, шукаючи колекції, збираючи експонати, формуючи експозиції цих музеїв та проводячи на їх основі вагому просвітню роботу. Вони стали солідним доробком ученого в музейній справі.

І. Герета притягував до себе людей, як магніт, але особливий вплив він справляв на молодь. Особливо це проявилось з кінця 1980-х років і тривало до останніх днів життя. Молодь добре знала і поважала вченого. В цей час на Тернопільщині діє декілька молодіжних організацій: Вертеп, СНУМ, Пласт, СУМ, Обереги. Більшість членів цих організацій бувала в археологічних експедиціях в Чернелеві-Руському, де у вільний від праці час слухали екскурси в історію чи археологію, вперше відкривали для себе правдиву історію нашого народу, дізнавалися приховану правду про його відомих діячів, знайомилися з відомими митцями чи науковцями, які приїздили сюди.

Багато хто з молоді відчували потребу у Гереті-політику, як чесній, порядній та досвідченій людині і, коли той балотувався в депутати Верховної Ради України у 1994 та 1998 рр. підтримували та допомагали у агітації за нього, причому робилося це з власного бажання і абсолютно безкоштовно.

Однією з найбільших і масштабних мрій Ігоря Герети було створення музею під відкритим небом у Чернелеві-Руському. Для цього упродовж кількох сезонів у 1990-х рр. консервувалися найбільш цікаві поховання, зокрема поховання “вождя” – найбагатша знахідка могильника, виявлена у 1994 р. Тоді й була розпочата робота зі створення попередніх ескізів майбутнього музею.

У паланах вченого було завершення дослідження і опрацювання матеріалів розкопок могильника у Чернелеві-Руському, які мали лягти в основу монографії про мистецтво черняхівських племен. І слід зауважити, що за нереалізованим задумом І. Герети потрібно всього 2–3 сезони, аби науковий світ отримав один з небагатьох повністю досліджених давніх некрополів України.

Подібна ідея музеєфікації торкалася відкритого у 1996 р. поховання культури кулястих амфор у селі Лучка Тербовлянського району, тим більше, що господар ділянки, на якій проводилось будівництво, пропонував допомогу у створенні такого міні-музею. Археологам відомо, що поховання цієї культури є досить рідкісним явищем, це переважно випадкові знахідки.

Величезний науковий і творчий спадок ученого ще чекає своїх дослідників. Учні та друзі Ігоря Герети вже розпочали працювати над продовженням його доробку, але потрібно

ще багато часу аби осягнути ту величезну працю, яку зробила для свого народу, для України ця велика людина.*

Serhiy Pidmohylnyy

**IGOR GERETA: VERSATILE PERSONALITY OF THE
FAMOUS UKRAINIAN ARSHEOLOGIST**

In the article reminiscences of Serhiy Pidmohylnyy, one of the followers of the famous Ukrainian scholar and public and political figure Igor Gereta. Are offered the author analyses I. Gereta's personality as an arsheologist, teacher, public figure, politician, art-critic, country scholar in the context of national revival.

Key words: Igor Gereta, arsheology, museum studies, country studies, public and political activity, national revival.

* У написанні статті використано матеріали з родинного архіву Ігоря Герети та власні спогади. Автор складає подяку Ярині Гереті – доньці І. Герети.

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 94 (477)

Леся Алексієвць

БУКОВИНЦІ У БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНІСТЬ

У статті проаналізовано працю чернівецьких дослідників П. Брицького, О. Добржанського, Є. Юрійчук про участь визначних буковинців у боротьбі за українську державність

Ключові слова: Україна, українська державність, Буковина, Східна Галичина.

Під такою назвою у відомому Чернівецькому видавництві “Золоті литаври” вийшло у світ спеціальне видання українських науковців Петра Брицького, Олександра Добржанського та Євгенії Юрійчук.^{*} Рецензована тематична монографія присвячена висвітленню життєвого шляху та боротьби за незалежність Української держави таких державних, громадсько-культурних діячів як: Осип Безпалко, Микола Василько, Петро Болбочан, Степан Смаль-Стоцький, Роман Смаль-Стоцький, Теодот Галіп, Артем Галіп, Антін Кравс, Василь Сімович, Михайло Кочерган, Северин Іванович, Агенор Артимович, Микола Спинул, котрим належить важливий внесок у виборення і становлення національної державності. Сьогодні, коли молода Українська держава розв’язує складні завдання націотворення, важко переоцінити значення того, що біографічні дослідження виокремлюються як окрема галузь знань у розвитку вітчизняної історіографії. Звернення до вивчення історії України в особах, наукової і творчої спадщини вчених, громадсько-політичних, культурних і державних діячів, висвітлення їх життєвого і творчого шляху, повернення до їхніх праць та участі у здобутті незалежності Української держави становить особливу актуальність в контексті сучасного національно-державного відродження й будівництва. Тож маю велике задоволення прорецензувати й представити широкому загалу читачів, науковцям добротне видання знаних українських учених, завдяки якому національна історична біографістика поповниться і набуде нового розвитку в сучасних умовах націотворення.

Це перше цілісне видання в новітній Україні, що розгортає маловідомі сторінки життя і творчої діяльності донедавна замовчуваних національних державних, громадських і культурних діячів краю в українській історії. Особливої уваги приділено показу громадсько-політичної і просвітницько-духовної діяльності людей, якими щедро рясніє Буковинська земля, і які виявили стійкість й відвагу нашого народу в часи бездержавності, боролись за Батьківщину, творили основи вітчизняної державності, культури, науки, освіти, нового суспільного ладу. Основний принцип добору матеріалів чернівецьких дослідників є висвітлення життя й творчості тих визначних особистостей, які народилися на Буковині або жили й трудилися тут, залишивши вагомий здобуток у різних сферах людської діяльності. У цій книзі вперше зібрано воедино інформацію про видатних людей краю, які активно боролись за Українську державу, її відродження й процвітання. Спільною для показу видатних буковинців є їх феноменальна працьовитість і різнобічність їхньої діяльності: крім професійних здобутків – культурництва, просвітня і політична робота, а часто – надсадна боротьба за українську державність, що випала на їхню долю.

^{*} Брицький П. П., Добржанський О. В., Юрійчук Є. П. Буковинці за українську державність (1917–1922 рр.). – Чернівці: Вид-во “Золоті литаври”, 2007. – 483 с.

А що Буковинський край подарував Україні і люду цілу плеяду талановитих людей, то в цьому яскраво переконає рецензована книга. Ось їх імена: Осип Безпалко – український політичний і військовий діяч, публіцист. Він очолював Українську соціал-демократичну партію на Буковині, був членом Української національної ради Буковини, з жовтня 1918 р. – Української Національної Ради ЗУНР – ЗОУНР, в 1919–1920 рр. очолював Міністерство праці УНР в уряді Б. Маргоса.

Микола Василько – серед чималої когорти українських дипломатів початку ХХ ст. його ім'я займає особливе місце. Він зробив вагомий внесок у розбудову української зовнішньої політики, стояв біля витоків багатьох важливих міжнародних ініціатив молоді Української держави, був засновником кількох дипломатичних представництв за кордоном, впливовим політиком європейського рівня, до думки якого прислухалися найвищі посадовці багатьох країн. Українці можуть пишатися, що Буковина в буремні роки визвольних змагань висунула на дипломатичну діяльність таку непересічну особистість, якою був М. Василько.

У запропонованому читачу дослідженні висвітлюється героїчна діяльність відомого українського військового діяча, полковника армії УНР Петра Болбочана (Балбачана) у боротьбі за українську державність, його роль у захисті незалежності України в роки української національно-демократичної революції на посаді командира військових частин і об'єднань, а також командувача військами Лівобережної України з кінця 1917 до початку 1919 р. Українські історики Петро Брицький і Євгенія Юрійчук за допомогою великої кількості матеріалів аргументовано спростовують безпідставні, не підкріплені жодними документами звинувачення проти полковника П. Болбочана, і доводять, що він був чесним, активним борцем за Українську державу, талановитим військовим фахівцем, організатором дисциплінованих військових частин, бойовим командиром, вірним сином українського народу.

Академік Степан Смаль-Стоцький – визначний український учений-філолог, історик, педагог, культурний і громадсько-політичний діяч у Буковині. Відомий науковець О. Добржанський у рецензованій книзі професійно аналізує життєвий шлях, творчу спадщину і громадсько-політичного діяча Буковини академіка С. Смаль-Стоцького, котрого уже за його життя величали батьком, пробудником, творцем українського національного відродження на Буковині, а відтак і усїєї України. Зусиллями славетного українця та багатьох його однодумців у краї уже в той час було досягнуто відчутних успіхів у політичному та національному самоствердженні українців, поліпшенні можливостей для здобуття освіти рідною мовою, розвитку національної культури, забезпеченні економічних потреб простих людей. Для Смаль-Стоцького ідеалом була вільна, незалежна Україна, за яку він боровся упродовж свого життя. На його відданості Україні, українському народові виховувалися і виховуються молоді покоління наших співвітчизників.

Буковинська земля, як бачимо, багата іменами в різних галузях. Одне з чільних місць належить Роману Смаль-Стоцькому – дипломату, громадсько-політичному діячу, науковцю та педагогу. Він своєю багатолітньою плідною працею, як і його батько, готував підґрунтя для здобуття Україною незалежності, впродовж свого свідомого життя залишив помітний слід як організатор і діяч освіти; в науці – як мовознавець; в політичному й громадському житті – як активний діяч у боротьбі за українську державність й на дипломатичній ниві – як стійкий і мужній захисник інтересів держави на міжнародних форумах у ранзі надзвичайного посла Української Народної Республіки.

Безсумнівний інтерес викликають наступні розділи книги, присвячені висвітленню життєвого і творчого шляху, громадсько-політичної і культурної діяльності таких визначних постатей Буковини як: Теодот і Артем Галіпи, Антін Кравс, Василь Сімович, Михайло Кочерган, Северин Іванович, Агенор Артимович, Микола Спинул, котрі напруженою працею й участю долучилися на різних ділянках суспільно-політичного і духовного життя українства до виборення самостійної і незалежної Української держави, її відродження та розбудови. Природно, що автори намагаються звернути увагу читачів до менш відомих, або й зовсім незнаних сторінок діяльності визначних діячів Буковинської землі.

Сьогодні, в умовах поглиблення політичних і соціально-економічних реформ в Україні, наука, культура, освіта, громадсько-політичне життя покликані сприяти випрацюванню нового менталітету, формуванню громадянської свідомості, щоби молодь могла досягнути всю велич українського народу на історичному тлі існування людства. Тож і рецензована книга відомих чернівецьких науковців, подаючи уявлення про велич наших надбань, загальнолюдську діяльність, світочів української науки і культури, ті духовні джерела, які завжди підтримували український народ життєдайною силою, неодмінно буде корисною для всіх, хто небайдужий до минулого і сучасного, невідомого і забутого в історії нашої країни.

Без сумніву, що вихід у світ цієї спеціалізованої, по суті унікальної, тематичної монографії, автори якої – вихованці знаної Чернівецької наукової школи, стане подією для всіх, хто цікавиться історією України, хоче пізнати життя й творчість визначних державних, громадсько-політичних і культурних діячів, адже ці питання набувають винятково важливої ваги з огляду на сучасні завдання розбудови нашої держави. Гортаючи сторінки цього наукового видання читач переконується в об'єктивності, всебічності та науковій обґрунтованості щодо висвітлення історії Української держави, яка йде нині шляхом реформування вищої школи, підвищення ролі науки і освіти у відродженні духовності народу. Бажаю авторам цього ґрунтовного видання енергії і натхнення, подальших результатів їхніх зусиль, адже багато видатних постатей, на які так багата Буковина, ще чекають на своє вивчення й пошанування. Їх світло і нині вказує дорогу поступу, гартує волю й дух, додає наснаги і сил нащадкам.

Lesya Alexiyevets

THE BUKOVINA PEOPLE IN THE STRUGGLE FOR THE UKRAINIAN STATEHOOD

The paper analyses the research work about the partisipation of the Bukovina people in the struggle for the Ukrainian statehood presented by the scientists from Chernivtsi P. Brytskyi, O. Dobrzhanskyi, Ye. Yuriychuk.

Key words: Ukraine, Ukrainian statehood, Bukovina, Eastern Halychyna.

УДК 94 (477) (092)

Микола Алексієвць, Оксана Валіон

БУКОВИНА. ВИЗНАЧНІ ПОСТАТІ: 1774–1918 (БІОГРАФІЧНИЙ ДОВІДНИК) / АВТОР-УПОР. О. М. ПАВЛЮК. – ЧЕРНІВЦІ: ЗОЛОТІ ЛИТАВРИ, 2000. – 252 С.

У рецензії здійснено аналіз праці, присвяченої визначним громадсько-політичним, культурним і релігійним діячам Буковини кінця XVIII – початку XX ст.

Ключові слова: Буковина, громадсько-політичні, культурні і релігійні діячі, біографія.

В умовах сучасного національно-культурного відродження пріоритетного значення набуває звернення до вивчення історії в особах, оскільки історія кожної країни, кожного напрямку діяльності є персоніфікованою, бо всі об'єктивні процеси історії проходять через індивідуальний досвід. Такий методологічний підхід, з одного боку, сприяє індивідуалізації історичного процесу, реконструкції особистості в контексті епохи, а з іншого – виокремлює історичну біографістику як самостійну галузь історичного знання в розвитку національної історіографії.

З огляду на це, зростає кількість розвідок, присвячених вивченню життя і творчості видатних особистостей, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної й світової історії та культури. Саме такою є праця чернівецької дослідниці О. М. Павлюк “Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (Біографічний довідник)”, в якій на фоні суспільно-політичного, національно-освітнього та літературно-мистецького життя краю кінця XVIII – початку XX ст. представлені історичні портрети українських, а також румунських, німецьких, польських громадсько-політичних, культурних та релігійних діячів, що залишили помітний слід в історії Буковини.

Новизна рецензованого біографічного довідника полягає в тому, що в ньому вперше зроблено спробу системного й комплексного висвітлення ролі окремих постатей у тих політичних і культурних процесах, які найяскравіше проявилися на Буковині. Авторка аргументовано показала зв'язок між окремою особою та історичними обставинами, в яких вона діяла, загостривши увагу на феномені буковинської толерантності та можливостях численних націй і конфесій розвивати свої культури. Матеріал, зібраний у праці, простежує нерозривність поколінь та їх історичний обов'язок сприйняти, зберегти і відродити в нових формах духовні здобутки наших предків.

Книга складається із передмови і трьох тематичних циклів, у яких з'ясовується суспільно-політичне і громадське життя, розвиток освіти та науки, а також літературно-мистецькі події, що відбувалися на Буковині впродовж кінця XVIII – початку XX ст. В кожному розділі, окрім теоретичної частини аналізу знаменних подій минувшини, подається біографічна характеристика та основні віхи життєдіяльності визначних постатей краю, які працювали на ниві його розбудови.

У першому розділі довідника О. Павлюк розкриває суспільно-політичне та громадське життя на Буковині в середині XIX – на початку XX ст., охоплюючи такі важливі його складові як адміністративно-територіальний устрій, стан і розвиток економіки та юстиції краю, національний і регіональний склад населення, органи крайового управління, міське самоврядування та благоустрій Чернівців.

Так, при аналізі адміністративно-територіального устрою Буковини, дослідниця показує перехід Буковини до Австрії як окремої автономної одиниці, що зафіксована в тодішніх джерелах під назвами “Буковинський дистрикт”, “Чернівецький генералат”, “Галицький прикордонний генералат”, при цьому авторка розкриває всі труднощі й перипетії становища Буковини під владою Австрійської (з 1867 – Австро-Угорської) держави. Простежує

економіку краю, зазначаючи, що приєднання Буковини до економічно розвинутішої Австрії сприяло інтенсивнішому економічному, зокрема промисловому її розвитку.

Не оминула увагою О. Павлюк національного і релігійного складу населення Буковини. Вона констатує, що в краї не існувало одноконфесійних громад. За кількістю конфесій Буковина серед 17 австрійських провінцій займала перше місце. Кожен народ, який прибував на Буковину, приносив не тільки свої традиції й звичаї, але й релігію, що свято оберігалася. Мирне співіснування різних релігій зумовлювалося тим, що населення Буковини сповідувало переважно християнство, яке до початку ХХ ст. пережило внутрішні розколи й було представлене численними напрямками, що мирно співіснували в європейських державах. Релігійний склад населення Чернівців у 1857–1910 рр. авторка відтворила у вигляді таблиці, з'ясувавши в кількісному співвідношенні православних, іудеїв, римо-католиків, греко-католиків, євангелістів. Проведений аналіз релігійного складу населення Чернівців засвідчив значну його відмінність від Буковини в цілому. Якщо православні, що представляли в абсолютній більшості корінних жителів краю, становили 68% від віруючих Північної Буковини, а представники інших, в основному привнесених у край в різний час релігій, – 32%, то у Чернівцях, навпаки, менше $\frac{1}{4}$ (24%) – православні, а понад $\frac{3}{4}$ (76%) – представники інших світових релігій. Добрий приклад міжнаціональної і релігійної віротерпимості віруючим подавали духовні керівники різних конфесій, уклавши на початку ХХ ст. (православний митрополит Репта, католицький прелат Шмід, головний рабин д-р Розенфельд) особисту угоду під символічною назвою “Листок конюшини” (“Трилисник”).

Поряд із характеристикою загальних тенденцій суспільно-політичного життя Буковини, О. Павлюк дає біографічну характеристику громадсько-політичним і релігійним діячам краю, акцентуючи на їх внеску в національно-політичне життя Буковини. У розділі знайшли відображення історичні портрети таких діячів як Й. Ецдорф, А. Кохановська, М. Василько, Й. Шмід, Л. Кобилиця, Є. Гакман, Ф. Бендела, Ф. Блажевич, В. Залозецький, Т. Галіп, В. Ясеницький, А. Лукашевич, Т. Мішке, Є. Семака, Л. Когут, В. Прус та інші.

Наступний розділ дослідження присвячений аналізу розвитку освіти та науки в кінці ХVІІІ – на початку ХХ ст., що охоплював народні школи, гімназії, ліцеї, фахові початкові заклади, реальні школи та університет. Висвітлюючи діяльність народних шкіл Буковини, дослідниця наводить низку недоліків у функціонуванні народних шкіл, зокрема, брак спеціальних приміщень, нестача підручників, навчального обладнання, відсутність підготовлених учителів і слабе залучення дітей шкільного віку до навчального процесу. Крім того, мережа шкіл була також неоднорідною, густина її збільшувалася у містах, містечках і великих селах, помітно зменшувалася у віддалених або малозаселених повітах.

Викликає схвалення теза авторки про пекучу потребу підготовки української національної інтелігенції в краї. Відтак з усією гостротою поставало питання про заснування місцевого університету, урочисте відкриття якого відбулося 4 жовтня 1875 р., й було приурочене до 100-річчя приєднання Буковини до Австрії та іменин Франца Йосифа. Того ж року вищому навчальному закладу присвоєно офіційну назву “Чернівецький Імператорський і Королівський ім. Франца Йосифа університет”.

Саме з Чернівецького університету вийшло чимало представників української інтелігенції, яка піднесла Буковину в різних ділянках національного життя на високий рівень.

Як і в попередньому розділі, О. Павлюк поглиблює досліджувану тематику аналізом життя та діяльності визначних постатей Буковини загалом та тих, хто відзначився на освітянській ниві, зокрема. Помітне місце серед них належить вченому-чернівчанину професору Євгену Ерліху, з іменем якого пов'язані початки сучасної соціології права. Науково-теоретичні висновки, які він свого часу зробив, стали в соціологічному правознавстві одним із пріоритетних напрямів сучасної юриспруденції в США та Німеччині. Кафедру української мови і літератури в Чернівецькому університеті на початках очолювали Клим Ганкевич та Омелян Калужняцький. Упродовж 1786–1882 рр. нею керував Гнат Онишкевич, засновник “Руської бібліотеки”. З 1885 р. аж до її ліквідації румунською

адміністрацією в 1919 р. кафедрою керував Степан Смаль-Стоцький, відзначившись як видатний мовознавець-україніст, за що був обраний дійсним членом Всеукраїнської академії наук як дослідник творчості Т. Шевченка. Він був активним діячем культурного, громадського і політичного життя Буковини. На початку ХХ ст. на згаданій кафедрі працювали відомий український письменник і дослідник літературного процесу на Буковині Осип Маковей та мовознавець Зенон Кузеля. О. Павлюк констатує, що майже з початку свого існування Чернівецький університет став одним з центрів європейського слов'язознавства. Відомими громадсько-політичними, освітніми, культурними діячами стали колишні студенти університету письменники І. Франко, Д. Лук'янович, Л. Мартович, лексикограф Ю. Кобилянський.

Авторка розкриває життєдіяльність та зв'язки з Буковиною мовознавця І. Карбулицького, істориків М. Кордуби, Д. Дана, Й. Полеки, філолога В. Сімовича, освітянина П. Кліма, які своєю працею сприяли культурно-духовному відродженню краю. Формування інтелігенції як провідної верстви населення стало життєвою необхідністю і мало вирішальне значення, особливо в період формування національної самосвідомості, в досить складних умовах поліетнічного середовища.

Літературно-мистецьке життя Буковини середини ХІХ – початку ХХ ст. стало в центрі уваги завершального розділу книги. Не випадково, адже буковинська земля багата розмаїтістю мов, звичаїв, релігій, що зумовлювало широкі взаємозв'язки, взаємовпливи культур різних народів. У цьому середовищі зростала інтелектуальна еліта, яка в міру свого таланту і знань створювала той набуток, що називається духовністю нації.

Під таким кутом дослідниця розглядає розвиток літературного процесу в краї. Заснування нової української літератури пов'язує із творами Ю. Федьковича, який перший почав писати розмовною українською мовою, порушувати у своїх віршах і повістях проблеми життя простих людей. Твори українського письменника С. Воробкевича, як зазначає дослідниця, були пронизані глибоким патріотизмом, любов'ю до рідного краю, народу, його історії, мови. Найвідомішою письменницею Буковини на зламі ХІХ–ХХ ст. стала О. Кобилянська. Із її творчістю в українську культуру влилися модерні європейські віяння, нові образи і стиль, високописьменницька проза.

Авторка подає біографічні нариси таких літературних діячів як Є. Ярошинська, І. Бажанський, Д. Харов'юк, Д. Макогон, Е. Гордей, С. Яричевський, І. Синюк, Г. Галіп, В. Карбулицький, Д. Загул, О. Маковей. Останньому належать не тільки літературні твори, а й цінні дослідження життя і творчості Ю. Федьковича, С. Воробкевича, П. Куліша. Цілком слушно зауважує О. Павлюк, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. творчість письменників Буковини мала загальноукраїнське значення, зробила значний внесок у розвиток національного літературного процесу.

Багатонаціональна Буковина ХІХ – початку ХХ ст. стала краєм, де крім української, успішно розвивалася румунська, німецька, єврейська, польська та інші культури. Тому авторка не оминає увагою і літературні надбання таких відомих діячів румунської культури як А. Пумпула, братів Алеку та Георге Гурмузакі, В. Бумбака, М. Емінеску; німецької – Е. Нойбауера, К. Францога, Й. Обріста, котрий чи не вперше ознайомив німецькомовну громадськість із самобутньою народною творчістю буковинських українців; польської – К. Колаковського, К. Мікулі, А. Борковського.

Цікавою є характеристика авторкою театрального мистецтва Буковини, становлення й діяльність українського буковинського театру. В цьому контексті О. Павлюк дає характеристику постатям, які доклали зусиль для розбудови театру, зокрема, І. Захарку, І. Дутці тощо.

З першої чверті ХІХ ст. починає помітно зміцнюватися музичне мистецтво на Буковині. А. Гржималі, І. Гржималі, Ч. Порумбеску, Є. Мандичевський, С. Воробкевич, К. Мікулі – ось неповний перелік імен буковинських композиторів, педагогів, музична спадщина яких принесла їм світове значення.

Розвиток образотворчого мистецтва на Буковині пов'язаний з іменами Ю. Пігуляка, М. Івасюка, І. Лучинського, Є. Ліпецького, К. Держика, С. Кобилянського, П. Видинівського, Е. Бучевського, Є. Максимовича, А. Кохановської.

В рецензованій книзі пізнавальний інтерес становить хронологічно-довідкова інформація, уміщена в рубриках: визначні події в історії Чернівців та Буковини (1774–1918); політичні діячі краю; ректори Чернівецького університету ім. Франца Йосифа (1875–1919); науковці краю; чернівецькі єпископи; буковинські митрополити; письменники; музичне мистецтво та театр; митці Буковини; карта Буковини 1775–1918 рр.

Як бачимо, біографічний довідник О. Павлюк – один з тих, де на основі аналізу архівних документів, праць з історії Буковини, періодичних видань, систематизовано історичні портрети визначних громадсько-політичних, наукових, культурних, релігійних діячів Буковини кінця XVIII – початку XX ст. Книга дозволяє прослідкувати, як в умовах окремої коронної землі Австрії (Австро-Угорщини) відбувалося становлення рушійних сил національного руху, роль і місце в цих процесах визначних постатей Буковини. З огляду на це, дана праця збагатить та примножить українську історичну біографістику та позитивно вплине на сучасні процеси духовного розвитку української нації; вона становитиме неабиякий інтерес для краєзнавців, учителів, учнів, студентів, усіх, хто цікавиться історією Буковини.

Mykola Alexiyevets, Oksana Valion

BUKOVYNA: FAMOUS PERSONALITIES: 1774–1918 (BIOGRAPHICAL REFERENCE-BOOK) / THE EDITOR O. M. PAVLIUK. – CHERNIVTSI: ZOLOTI LYTAVRY, 2000. – 252 S.

The review gives an analysis of the work dedicated to famous public and political, cultural and religious figures of Bukovyna in the late XVIII th – early XX centuries.

Key words: Bukovyna, public and political, cultural and religious figures, biography.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Алексієвець Микола – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Заслужений працівник освіти України.

Алексієвець Леся – доктор історичних наук, професор кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Алексієвець Марія – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Бармак Микола – доктор історичних наук, професор кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Білик Надія – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Бондаренко Сергій – кандидат історичних наук, доцент Тернопільського національного медичного університету імені Івана Горбачевського.

Валіон Оксана – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Гомотюк Оксана – доктор історичних наук, професор кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Грабовський Ігор – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Григорук Наталя – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Древницький Юрій – асистент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Зуляк Іван – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кліш Андрій – кандидат історичних наук, доцент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Костюк Леся – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Куций Іван – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ляхманюк Тетяна – кандидат історичних наук, асистент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Лопух Віта – здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Окаринський Володимир – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Паньків Євген – кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Тернопільського національного економічного університету.

Підмогильний Сергій – директор туристичної фірми “Терра Інкогніта”, м. Київ.

Погорецький Василь – доктор богословських наук, здобувач історичного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Романишин Лілія – аспірант кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Скакальська Ірина – кандидат історичних наук, доцент, проректор з виховної роботи, завідувач кафедри історії України і соціальних дисциплін Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка.

Федорів Ірина – кандидат історичних наук, доцент кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Чуйко Інна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства Тернопільського національного економічного університету.

Юрків Юлія – аспірант кафедри нової і новітньої історії та методики викладання історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Ятищук Оксана – асистент кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

<i>Микола Алексієвець</i> . Українська історична біографістика у світлі сучасних викликів національно-державного будівництва	5
--	---

СВІТОЧІ ДУХОВНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

<i>Леся Алексієвець</i> . Петро Могила в духовній історії України.....	9
<i>Василь Погорецький</i> . Життя і творчість Григорія Сковороди крізь призму української духовної історії.....	15
<i>Василь Погорецький</i> . Єпископське служіння Григорія Хомишина в суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Галичини та всієї України	26

ВИДАТНІ ПОСТАТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО ДИСКУРСУ

<i>Володимир Окаринський</i> . “Іоанн з Тарнова” – Ян Амор II Тарновський (1488–1561), граф, великий коронний гетьман, воєвода руський, засновник міста Тернополя, як ренесансна людина в контексті доби	33
<i>Оксана Гомотюк</i> . Михайло Драгоманов – фундатор першої політичної програми в українознавстві	47
<i>Іван Куций</i> . Степан Качала у контексті українського історіографічного процесу.....	57
<i>Інна Чуйко</i> . Євген Олесницький як активний діяч товариства “Просвіта”.....	64
<i>Ірина Федорів</i> . Наукова спадщина Мирона Кордуби в контексті розвитку української історіографії першої половини ХХ ст.	74
<i>Наталія Григорук</i> . Огляд історіографії і джерельної бази наукової та громадської діяльності Миколи Чубатого	86

ПРОВІДНІ ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ ТА НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ

<i>Тетяна Лахманюк</i> . Антін Горбачевський: життя і діяльність	103
<i>Оксана Валіон</i> . Роль Михайла Грушевського в розвитку національної освіти наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.	109
<i>Андрій Кліш</i> . Кирило Студинський: віденський період життя та діяльності	118
<i>Микола Бармак</i> . Олена Кисілевська: сенаторка польського сейму, перша голова Світової Федерації Українських Жіночих Організацій	123
<i>Надія Білик</i> . Богдан Лепкий – співробітник “Шляху” (Німеччина).....	134

<i>Марія Алексієвець</i> . Степан Рудницький: постать на тлі доби	140
<i>Юрій Древицький</i> . Володимир Старосольський у національно-політичному житті України	146
<i>Ігор Грабовський</i> . Основні віхи життя і діяльності Зенона Кузелі.....	155
<i>Євген Паньків</i> . Ярослав Падох – український правознавець.....	164
<i>Оксана Ятищук, Віта Лопух</i> . Михайло Палій – представник української еміграції в Америці	167
<i>Іван Зуляк</i> . Семен Магалаєс – культурно-просвітній діяч “Просвіти” міжвоєнного періоду.....	176
<i>Ірина Скакальська</i> . Діяльність української еліти на теренах Волині міжвоєнного періоду ХХ ст.: С. Жук, А. Річинський та У. Самчук	182
<i>Юлія Юрків</i> . Мілена Рудницька в українському жіночому русі Східної Галичини (20-і – 30-і рр. ХХ ст.).....	189
<i>Леся Костюк</i> . Олег Кандиба-Ольжич у суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України кінця 30-х – початку 40-х рр. ХХ століття	195
<i>Сергій Бондаренко</i> . Життєвий та суспільно-політичний шлях Левка Лук’яненка в контексті боротьби за національну ідею та незалежність	206
<i>Лілія Романишин</i> . Ярослава Стецько: життя і діяльність	218
<i>Леся Алексієвець, Ірина Федорів</i> . Життєвий і творчий шлях Левка Крупи в контексті національного відродження	224
<i>Сергій Підмогильний</i> . Ігор Герета: багатогранність постаті відомого українського археолога	230

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

<i>Леся Алексієвець</i> . Буковинці у боротьбі за українську державність	234
<i>Микола Алексієвець, Оксана Валіон</i> . Буковина. Визначні постаті: 1774–1918 (Біографічний довідник) / Автор-упор. О. М. Павлюк. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – 252 с.	237

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – Вип. 2 // Українська історична біографістика: забуте і невідоме / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця. – Ч. 2. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2008. – 244 с.

Комп'ютерне оформлення: Юрій Древніцький

Видрук оригінал-макету
редакційно-видавничого відділу
історичного факультету “Літопис”
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, вул. Громницького, 1а
Тел. (0352) 53-59-01

Здано до складання 2.09.2008 р. Підписано до друку 25.09.2008 р.
Формат 60×84/18. Папір друкарський. Умовних аркушів 37,1.
Замовлення 147. Тираж 300 прим.